СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ПОЛИТИЧКИ АКТЕРИ, ЈАВНОСТ И ДЕМОКРАТСКА ТРАНСФОРМАЦИЈА

Ђорђе Стојановић, Дарко Гавриловић, Мирослава Филиповић, Марија Ђорић, Душан Вучићевић, Гордана В. Марјановић, Владимир С. Михајловић, Милена Пешић, Александар Новаковић

Институције и политички систем Србије

Огњен Прибичевић, Снежана Грк, Младен Лишанин, Сања Шуљагић

Изазови политичке и економске кризе

Горан Милошевић, Владимир Б. Првуловић, Владимир М. Вучковић, Владимир Маринковић

Актуелно

Мирољуб Јевтић, Дејан Д. Орлић, Нада Радушки, Вахид Абд ал Мегид, Зоран С. Николић

Прикази

Ђорђе Стојановић, Драган Трајловић

ISSN 0354-5989 UDK 32 год. XVIII vol. 31 № 1-2011

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ISSN 0354-5989

UDK 32

Година XVIII vol. 31

Број 1/2011

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Издавач: Институт за политичке студије
Адреса: Светозара Марковића 36, Београд
Телефон: 3039-380, 3349-204
E-mail=ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

ISSN 0354-5989 UDK 32 Број 1/2011 XVIII vol. 31

Главни и одговорни уредник
Живојин Ђурић

Редакција часописа

Дијана Вукомановић
Јасна Милошевић-Ђорђевић
Милан Јовановић
Игор Јанев
Милош Кнежевић
Живојин Ђурић
Александар Новаковић

Секретари часописа

Александра Мировић
Петар Матић
Миша Стојадиновић

Савет часописа

Михаило Марковић, председник
Драган Симеуновић, потпредседник
Милован Митровић
Новак Поповић
Славенко Терзић
Михаило Пешић
Радивоје Маринковић
Љубиша Митровић
Драган Суботић

Чланови савета из иностранства
Simon James Critchley; Regina Watkin-Kolb;
Andrej Šemjakin; Michael J. Tsinisizelis

Пословни секретар:
Смиљана Пауновић

Прелом:
Петар Милановић

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО
Штампа- Еселоге д.о.о, Београд
Тираж: 500 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

ISSN 0354-5989 УДК 32. год. 18 vol. 31 № 1/2011.

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

САДРЖАЈ

Уводник 7-8

Тема броја:

ПОЛИТИЧКИ АКТЕРИ, ЈАВНОСТ И ДЕМОКРАТСКА ТРАНСФОРМАЦИЈА

Ђорђе Стојановић, Дарко Гавриловић
ОД МОДЕРНЕ ПАРАДИГМЕ ВОЂСТВА КА ПОСТ-МОДЕРНОЈ ПАРАДИГМИ ВОЂСТВА 11-38

Мирослава Филиповић, Марија Ђорић
ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ЕКОНОМСКИ ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ 39-74

Душан Вучићевић
ОД КОНСОЦИЈАТИВНЕ ДО ДЕМОКРАТИЈЕ СА ПОДЕЉЕНОМ ВЛАШЋУ: ЛАЈПХАРТОВА ТЕОРИЈСКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА 75-96

Гордана В. Марјановић, Владимир С. Михајловић
НОВА НЕОКЛАСИЧНА СИНТЕЗА У МАКРОЕКОНОМСКОЈ ТЕОРИЈИ И ПОЛИТИЦИ 97-114

Милена Пешић, Александар Новаковић
МЕДИЈСКА ПРОИЗВОДЊА ЗНАЧЕЊА: критика једног редукционистичког поимања релације медији – порука – јавност 115-138

Институције и политички систем Србије

Огњен Прибичевић
СРПСКА ДЕСНИЦА: ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ 139-162

Снежана Грк
РЕФОРМА ПЕНЗИОНОГ СИСТЕМА У СРБИЈИ - У СЕНЦИ ПРИВРЕДНОГ РАСТА И НЕПОВОЉНЕ ДЕМОГРАФСКЕ СТРУКТУРЕ 163-186

Младен Лишанин
НОРМАТИВНИ vs. СТВАРНИ МОДЕЛ КРЕИРАЊА И РЕАЛИЗАЦИЈЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ СРБИЈЕ (2) 187-208
Сања Шуљагић
УЛОГА ИНСТИТУЦИЈА У КУЛТУРНОМ И ЕКОНОМСКОМ РАЗВОЈУ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ 209-246

Изазови политичке и економске кризе

Горан Милошевић
ЕКОНОМСКА КРИЗА КАО ФАКТОР УГРОЖАВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ СРБИЈЕ 247-260
Владимир Б. Првуловић, Владимир М. Вучковић
ОД СЈАЈА ДО ОЧАЈА: КРИЗА ДРЖАВЕ И ПОУКЕ ИЗ ГРЧКОГ И ИРСКОГ СЛУЧАЈА 261-280
Владимир Маринковић
ПОЛИТИЧКА И ЕКОНОМСКА ОДГОВОРНОСТ КАО УСЛОВ ИЗЛАСКА ИЗ КРИЗЕ 281-292

Актуелно

Мирољуб Јевтић
ИСЛАМСКИ ЕКСТРЕМИЗАМ КАО ОБЛИК УГРОЖАВАЊА КИНЕ 293-304
Дејан Д. Орлић
ЕВРОПСКА УНИЈА У ПРОЦЕСУ СТАБИЛИЗАЦИЈЕ И ПРИЛАГОЂАВАЊА 305-320
Нада Радушки
ДЕМОГРАФСКЕ КОМПОНЕНТЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА 321-336
Вахид Абд ал Мегид
ДИНАМИЧНОСТ ТУРСКОГ КРЕТАЊА И СТАТИЧНОСТ АРАПСКИХ ПОЛИТИКА 337-346
Зоран С. Николић
НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ МЕТОДОЛОГИЈЕ, МЕТОДА И ИСТРАЖИВАЊА СОЦИОЛОГИЈЕ ПРАВА 347-366

Прикази

Ђорђе Стојановић
БИТИ ВОЂОМ - ДЕЛОВАТИ У СКЛАДУ СА КОНТЕКСТОМ 367-373
Драган Трailовић
ГЕОПОЛИТИКА ЕНЕРГИЈЕ 373-383

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

CONTENTS

Introductory word 7-8

This Issue's Theme:

POLITICAL ACTORS, PUBLIC AND DEMOCRATIC TRANSFORMATION

Djordje Stojanovic, Darko Gavrilovic
FROM MODERN PARADIGM OF LEADERSHIP TO POST-MODERN PARADIGM OF LEADERSHIP 11-38

Miroslava Filipovic, Marija Djoric
POLITICAL PARTIES AND ECONOMIC INTERVENTIONISM 39-74

Dusan Vucicevic
FROM CONSOCIATIONAL TO POWER-SHARING DEMOCRACY: LIJPHART'S THEORETICAL CONCEPTUALIZATION 75-96

Gordana V. Marjanovic, Vladimir S. Mihajlovic
THE NEW NEOCLASSICAL SYNTHESIS IN MACROECONOMIC THEORY AND POLICY 97-114

Milena Pesic, Aleksandar Novakovic
MEDIA PRODUCTION OF MEANING: A CRITIQUE OF A REDUCTIONISTIC NOTION OF RELATIONSHIP MEDIA-MESSAGE-PUBLICITY..... 115-138

INSTITUTIONS AND POLITICAL SYSTEM OF SERBIA

Ognjen Pribicevic
SERBIAN POLITICAL RIGHT: CHALLENGES AND PERSPECTIVES 139-162

Snezana Grk
THE REFORM OF SERBIAN PENSION SYSTEM - IN THE SHADOW OF ECONOMIC GROWTH AND AN UNFAVOURABLE DEMOGRAPHIC STRUCTURE 163-186

Mladen Lisanin
NORMATIVE VS. REAL MODEL OF CREATING AND IMPLEMENTING FOREIGN POLICY IN THE POLITICAL SYSTEM OF SERBIA 187-208
Sanja Suljagic
THE ROLE OF INSTITUTIONS IN CULTURAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF RURAL AREAS OF SERBIA 209-246

CHALLENGES OF POLITICAL AND ECONOMIC CRISIS

Goran Milosevic
ECONOMIC CRISIS AS AN ENDANGERING FACTOR OF SECURITY OF SERBIA 247-260
Vladimir B. Prvulovic, Vladimir M. Vuckovic
FROM GLORY TO DESPAIR: STATE CRISIS AND THE LESSONS OF GREEK AND IRISH CASES 261-280
Vladimir Marinkovic
POLITICAL AND ECONOMIC RESPONSIBILITY AS CONDITIONS FOR OVERCOMING OF CRISIS 281-292

ACTUALLY

Miroljub Jevtic
ISLAMIC EXTREMISM AS A FORM OF CHINA ENDANGERING 293-304
Dejan D. Orlic
THE EUROPEAN UNION IN ITS OWN PROCESS OF STABILIZATION AND ADJUSTMENT 305-320
Nada Raduski
THE DEMOGRAPHIC COMPONENTS OF NATIONAL IDENTITY 321-336
Vahid Abd al Megid
TURKISH DYNAMISM OF MOVEMENT AND IMMOBILITY OF ARAB POLITIES 337-346
Zoran S. Nikolic
SOME FEATURES OF THE METHODOLOGY, RESEARCH METHODS AND SOCIOLOGY OF LAW 347-366

REVIEWS

Djordje Stojanovic
TO BE A LEADER – TO ACT IN ACCORDANCE WITH CONTEXT 367-373
Dragan Trailovic
GEOPOLITICS OF ENERGY 373-383

УводниК

На самом почетку 2011. године пред вама се налази први број часописа **Српска политичка мисао** *у овој години. И у овом броју можете наћи велики број квалитетних радова који се баве актуелним темама оправдајући тиме висок квалитет који ужива наш часопис. Главна тема овог броја носи назив ,,Политички актери, јавност и демократска трансформација''. Ђорђе Стојановић, Дарко Гавриловић, Мирослава Филиповић, Марија Ђорић, Душан Вучићевић, Гордана Марјановић, Владимир Михајловић, Милена Пешић и Александар Новаковић су нам у оквиру ове теме понудили пет веома значајних радова.*

Ђорђе Стојановић и Дарко Гавриловић се баве анализом различитих теоријских приступа феномену вођства. Мирослава Филиповић и Марија Ђорић указују да савремено политичко и економско окружење представља озбиљан изазов традиционалном профилисању политичких партија. Том приликом се разматрају еволуција ставова и политике појединих влада према интервенцији у природи у периоду 1995-2007, али и сличности и разлике левице и деснице у њиховом приступу економској слободи. Душан Вучићевић у свом раду врши критичку интерпретацију Лајпхартовог теоријског оквира и анализу његових модела невећинске демократије – консоцијативну, консенсуалну и демократију са подељеном влашћу. Гордана Марјановић и Владимир Михајловић нам дају једну неокласичну синтезу у макроекономској теорији и политици. Милена Пешић и Александар Новаковић, полазећи од важности коју јавност има за функционисање демократије и нормативних претпоставки које се везују за њено функционисање, су у свом раду истраживали релације медијског посредовања друштвене/политичке стварности и процеса конституисања јавности/јавног мњења.

Након главне теме овог броја следи рубрика која се бави институцијама и политичким системом Србије. У оквиру ове рубрике Огњен Прибичевић се бави анализом политичког развоја најважнијих партија деснице у Србији након 2000. године. Он нарочито у фокус своје анализе ставља Демократску странку Србије, Српску радикалну странку и Српску напредну странку, насталу након расцепа међу радикалима крајем 2008. године. Поред ове веома интересантне анализе овде још можете наћи и радове Снежане Грк, Младена

Лишанина и Сање Шуљагић. Снежана Грк нам у свом раду поручује да ће за отклањање проблема финансирања социјалних и пензионих фондова у наредној деценији или две „увезена» радна снага бити покретач развојног производног циклуса. Младен Лишанин представља улогу државних органа и субјеката у процесу креирања и реализације спољне политике Србије. Сања Шуљагић се бави анализом узрока стагнације и пада животног стандарда у руралним подручјима Србије у последњих неколико деценија.

Поред ове рубрике у овом броју можете наћи и три значајне анализе, у оквиру рубрике „Изазови политичке и економске кризе", које се баве веома актуелном темом која потреса не само наше, већ и читаво светско друштво, а то је проблем превазилажења политичке и економске кризе. Горан Милошевић указује да су инструменти угрожавања виталних вредности друштва у односу на ранији период остали исти и да су се само променили модалитети деловања. Према њему, економска криза представља фактор угрожавања безбедности Србије, при чему је веза између економије и безбедности најјасније изражена кроз међузависност прибављања и распоређивања економских ресурса у циљу успешног функционисања државе у остваривању система безбедности. Владимир Првуловић и Владимир Вучковић анализирају заједничке факторе развоја кризе и покушавају да дају утврде да ли су они специфични за одређене државе и економска окружења или је реч о искуствима која могу да послуже као генерално упозорење свим државама. Владимир Маринковић у свом раду истиче да политичка и економска одговорност представљају услов изласка из кризе.

Овај број часописа је обогаћен и рубриком „Актуелно" унутар које Мирољуб Јевтић указује да исламски екстремизам представља облик угрожавања Кине, док Дејан Орлић анализира Европску унију у процесу стабилизације и прилагођавања. Нада Радушки разматра демографске компоненте националног идентитета. У оквиру ове рубрике се налази и превод рада Вахид Абд ал Мегид, који је преузет из часописа „Шуун арабија", али и рад Зорана Николића који се бави социологијом права.

Поштоване колеге, велики број квалитетних радова које можете наћи у овом броју свакако представља главну карактеристику нашег часописа и ствара обавезу да у сваком броју изнова испунимо овај задатак. Редакција часописа се нада да ће и овај број часописа **Српске политичке мисли** *одговорити потребама вашег научног и истраживачког рада.*

Тема броја

ПОЛИТИЧКИ АКТЕРИ, ЈАВНОСТ И ДЕМОКРАТСКА ТРАНСФОРМАЦИЈА

УДК: 005.322:32
Примљено: 05. јануара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 11-38.

Ђорђе Стојановић
Институт за политичке студије, Београд

Дарко Гавриловић
Природно-математички факултет,
Универзитет у Новом Саду, Нови Сад

ОД МОДЕРНЕ ПАРАДИГМЕ ВОЂСТВА КА ПОСТ-МОДЕРНОЈ ПАРАДИГМИ ВОЂСТВА

Сажетак

Рад анализира различите теоретске приступе феномену вођстава. Констатује се да модерна парадигма нагиње ка томе да вођство схвати као добар менаџмент. Таква концептуална констелација, која је продукт индустријског друштва, његове културе и организације, у први план истиче различите стилове и мерење ефикасности као кардиналне квалитете смисленог вођства. У супротности са таквом позицијом, пост-модерна парадигма се одређује на више супстантиван начин, као интеракција између вође и следбеника, обележена намером за мењањем, и базирана на етичким претпоставкама и не-принудном активном утицају (персуазији). Нова парадигма артикулише и критичку димензију вођства, његове комуналне, социјалне и политичке аспекте и третира га као начин за превазилажење проблема колективног деловања.

Кључне речи: вођство, вође, следбеници, модерна парадигма вођства, пост-модерна парадигма вођства, капацитети, демократија.

На први поглед, комплексни социјални феномен вођства, који у српској академској заједници није ни издалека изучаван сразмерно његовом значају за српско друштво и екстра-истраживачком третману у светској литератури, представља један од оних универзалних појмова који би могли ући у неки „коначни мета-збир“ аутентичних, интринсичних карактеристика човека, то јест него-

вих идеја и креираних институција. Онолико колико је могуће, па чак и пожељно, промишљати неку заједницу или организацију без „мета-фактора“ предестинираног вође (као поседовања „капитала“ инхерентних особина личности), толико је то на граници немогућег када се ради о „процесуално-дијалектичком фактору“ могућности да свако буде вођа и следбеник, то јест „сингуларно вођство" је увек „плурално“ по својој природи и контексту, док је ситуација у којој су сви вође утопија par excellence. Без икакве потребе да се профилише стварни домет утицаја вође или поближе разјасне околности које су довеле до неког историјског дешавања, целокупна „свакодневна“ перцепција историје је препуна „фаталних историјских чворишта“ у оквиру којих вође из различитих области, у више или мање сличним ситуацијама, почев од политике, преко економије, па све до уметности и религије, постају цивилизацијски хероји или трагичари, што се може одредити и као културолошко-симболички фундамент мита о вођству. Тај, за потребе овога рада, само констатовани мит се заправо може двојако интерпретирати, он не само што продукује идеју о немогућности организације без вођства „унапред датих“ вођа, него и читаву људску историју редукује на појединачне херојске чинове вођства „вишим генотипским планом“ детерминисаних вођа. Ово имплицира да појам вође не треба идентификовати са позицијом вође, јер није нужно да позиционе вође воде, заузимати одређену (хијерархизовану или хередитарну) позицију не значи и аутоматски бити вођом (мада је бирократско-менаџерски модел вођства базиран на рангу изузетно присутан у савременој литератури[1)]). Прелиминарно се може рећи да вођство подразумева одређено деловање у односу према формулисаној визији, партнерску мобилизацију (или организацију) других (превазилажење проблема колективног деловања) у смеру остварења одређених промена.

Идеја да је вођство у кризи већ дужи временски период представља лајтмотив у односним академским опсервацијама феномена, где преовлађује усредсређеност на (глорификоване или дифамиране) вође а не на вођство, које је тако доведено у позицију једне од најатрактивнијих, али најмање схваћених истраживачких појава, често пропуштене кроз аналитичку призму методолошки проблематичне дескрипције, са резултирајућом упрошћеношћу и наивношћу.[2)] У том смислу, готово да не постоји аутор који се ба-

1) Foster, W. „Toward a Critical Practice of Leadership.“ у Smyth, J. (ур.) *Critical perspectives on educational leadership*. Routledge, London, 2005, стр. 30-31.

2) Упореди са Burns, J. M. *Leadership.* Harper & Row, New York, 1978, стр. 1-2.; Nye, J. S. *The Powers to Lead.* Oxford University Press, Oxford, New York, 2008, стр. 1.; Bennis, W. G. „Leadership theory and administrative behavior: the problem of authority.“ *Administrative Science Quarterly,* 4, 1959, стр. 259.; Watkins, P. „Leadership, power and symbols in educa-

вио вођством а да није дао властиту (овакву или онакву) дефиницију истог.[3] По Џозефу Росту (Joseph Rost) могу се регистровати три носећа проблема у проучавању вођства: (1) стављање нагласка на периферне квалитете вођства и форсирање идеја и информација које вођа и следбеници морају да знају у специфичној професији или организацији зарад међусобног утицања покривеног односом вођења; (2) немогућност прецизног и концизног дефинисања феномена вођства; и (3) непостојање препознатљиве школе вођства, која би интегрисала све постојеће информације о вођству и тако уобличила разумевање вођства потребно за његово изучавање и примену у организацијама и друштву.[4]

Додајмо, када се ради о политичком вођству, због тога што јој је иманентан народни суверенитет, демократија и вођство се налазе у одређеном стању перманентне напетости.[5] Са једне стране, то је проблем демократског вођства по себи: демократија има потребу за добрим вођама, али, симултано, због посвећености једнакости, демократија инкорпорира и отклон према јаким вођама. Услед тога, демократску праксу карактеришу константне полагање наде у вође и, истовремено, пропитивање њиховог легитимитета. Са друге стране, због тога што у демократијама нико нема Богом или природом загарантовано право да води, свако се налази у једнакој позицији по питању постајања вођом. Таква конјункција резултује дисперзијом системски тачака где се вођство може упражњавати. Либерални страх од индивидуалне концентрације моћи је проширен и на концентрацију моћи грађана (људи или народа), па се њена расподела између различитих служби користи да би се ограничило потенцијално демократско владање без довољног уважавања права и потреба појединаца. Ова интринсична амбиваленција се може третирати као карактеристика која објашњава и снагу и слабости демократског вођства.

tional administration.“ у Smyth, J. (ур.) *Critical perspectives on educational leadership*. Routledge, London, 2005, стр. 20.; McCall, M. и Lombardo, M. (1978) ‘Where else can we go?’ у McCall, M. и Lombardo, M. (ур.), *Leadership: Where Else Can We Go?* Duke University Press, Durham, 1978, стр. 151.; Петровић, З. *Политички лидершип: огледи о пост-модерном вођству.* Институ за политичке студије, Београд, 2009, стр. 7.

3) Stogdill, R. *Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research*. Free Press, New York, 1974, стр. 7.

4) Rost, J. C. *Leadership for the Twenty-First Century.* Praeger, London, 1991, стр. 3, 6, 9.

5) Kane, J., Patapan, H. и Hart, P. „Dispersed Democratic Leadership.“ у Kane, J., Patapan, H. и Hart, P. (ур.) *Dispersed Democratic Leadership: Origins, Dynamics, and Implications.* Oxford University Press, New York, 2009, стр. 2-3.; као посебно интересантан по овоме питању може бити и концепт асоцијативне демократије, види Стојановић, Ђ. „Нео-корпоративну концепт “ваучерске-демократије.“ *Српска политичка мисао*, 29(3), 2010, стр. 11-40.

Главна интенција овога рада је да се кроз анализу различитих приступа феномену вођства (теорија „великог човека“, теорија црта личности, бихевиоралне теорије, ситуационе и контингентне теорије, теорија харизматског вођства, теорија визионарског вођства, теорија трансакционог вођства и теорија трансформационог вођства) направи што јаснија дистинкција између модерне или индустријске и пост-модерне или пост-индустријске парадигме вођства. Ерго, пратиће се метаморфоза линеарног (вођо-центричног) индустријског схватања вођства израженог преко: (1) повезаности вође и следбеника (који су заправо подређени) преко хијерархијски компонованог ланца командовања (наредби и извршења, награди и санкција); (2) формулисања групних или организацијских циљева од стране вође, где подређени прихватају тако промовисане циљеве и делују у смеру њиховог остварења; (3) примарно једносмерног комуникативног процеса; (4) позиционирања вође преко поседовања правих одговора и реакција, што га директно квалификује за предводништво, ка вишесмерном постиндустријском поимању вођства као неприсилног односа утицања између вођа и следбеника, који неспорном партиципацијом, граде однос вођства, симултано бивајући у различитим ситуацијама и вођени и вође, са намером мењања, а на са променом као продуктом, и са заједничком сврхом (превазилажење проблема колективног делања) обележеном критичким, едукативним и етичким (процесуалним и садржинским) аспектима.

ОСОБИНЕ, ПОНАШАЊЕ ИЛИ СИТУАЦИЈА

Збирно посматрано, можемо приметити две доминантне струје, два стајалишта, у анализи вођства: (1) ортодоксну перспективу, која је базирана на појму ефикасности, јер полази од претпоставке да се вођство одвија у рационално креираним институцијама, те да је фундаментална функција вођства мобилизација следбеника у смеру организационо-колективно пласираних циљева (као посебан недостатак овакве поставке може се констатовати одсуство везе између организационе политике и процедура вођства са ширим политичко-економским дискурсом неолиберализма); и (2) критичку перспективу, која обухвата различите социолошке концепте, укључујући друштвену структуру, процесе, културу и норме, оријентисане ка откривању начина путем којих моћ, контрола, конфликти и легитимност утичу на динамику одно-

са вођа-следбеник.[6] Као је већ у уводу сугерисано, вођству се, са једне стране, може приступити на начин да се вођа постави у сам центар истраживачке пажње. Таква усредсређеност обухвата квалитете, понашање и ситуационе реакције оних који се представљају као или су статусно-организационо (титуларно) одређени као вође, вођство је идентификовано са оним шта они јесу или шта чине, па вођа дефинише вођство, а главно аналитичко питање је: „Ко су вође?“ Са друге стране, вођству се може приступити и као нечему што је шире постављено у односу на симплификовану укупност квалитета, понашања и ситуационих реакција вођа, оно је, дакле, шире постављено од акционих и персоналних карактеристика вође и обухвата све оно што одређује ко може да буде вођа, те је главно аналитичко питање: „Шта је вођство?“ Вођство можемо третирати и као колективни процес који обухвата и вође и следбенике, те настаје у специфичном друштвеном и историјском контексту. При томе, нужно је направити начелну дистинкцију између управљања (менаџмента) и вођства: док је управљање фокусирано на личне проблеме и проблеме људских ресурса, организациону поставку и структуру, припрему одређених фондова (буџета) и њихово извршно ангажовање, ефикасност и утилитарност, то јест на унутрашња организациона питања, власт, тактичке циљеве и контролу, дотле је вођство усмерено на визију, конструисање „велике слике“, промене, иновацију, стратегијске оријентире, сврху или сврхе и будућност.[7]

Ту разлику можемо да формулишемо и преко следећих дистинкција: (1) за вођство је карактеристичан однос који се базира на утицају, док се управљање базира на власти (иницирање циљева и стратегија насупрот примене политике и процедура); (2) однос вођства карактеришу вође и следбеници, однос управљања менаџери и подређени (лична моћ насупрот позиционе моћи); (3) вођство је усмерено ка стварним променама, док се менаџерство заснива на продуковању и продаји добара и/или услуга (формирање културе на заједничким вредностима насупрот конзервације постојеће структуре); и (4) промене које су епицентар вођства манифестују узајамне циљеве, док добра и/или услуге резултирају из координираних активности (стварање емоционалне везе са следбе-

6) Види Bratton, J., Grint, K. и Nelson, D. L. *Organizational Leadership.* Thomson South-Western, Масон, 2005.

7) Kotter, J. P. „What Do Leaders Really Do.*"* у Gabarro, J. J. (ур.) *Managing People and Organizations*. Harvard Business School Publications, Boston, 1992, стр. 103.; и Iles, P. и Preece, D. „Developing Leaders, or Developing Leadership? The Academy of Chief Executives' Programmes in the North East of England." *Leadership*, 2, 2006, стр. 319.

ницима насупрот дистанце зарад што веће објективности).[8)] Да би се сачувала идеја разликовања између вођства и менаџмента треба анулирати претапање једног појма у други на основу критеријума успешности, то јест нит је лоше вођство менаџмент, нит је добар менаџмент вођство.

Класично место у проучавања вођства представља и његово класификовање у неколико „временских кругова" обележених доминацијом одређених теоријских приступа (који могу ауторски варирати по акумулацији концепција у оквиру једног циклуса): (1) на почетку XX века то је била „херојска" теорија „великог човека"; (2) 30-те и 40-те године XX века су биле обележене теоријом групе; (3) 40-те и 50-те године су биле посвећене теорији особина личности; (4) 50-тих и 60-тих година је била превалентна бихевиорална теорија; (5) 60-тих и 70-тих година је била популарна контингенциона, то јест ситуациона теорија; (6) те после 80-тих година најатрактивнија је теорија изврсности.[9)] Међутим, без обзира на тенденцију да се успоставе јасне хронолошке границе између одређених периода, што би требало да сугерише аналитичку изнијансираност и еволуцију у апсолвирању проблема вођства, остаје чињеница да и данас постоје објашњење која спадају у „концептуалне периоде" за које би се, уважавајући претходну класификацију, претпоставило да су напуштени као атрактивни и довољно експланаторни. У том контексту, приликом објашњења одређених теоретских приступа комбиноваће се коментарисање оригиналних поставки са каснијим варијантама.

Дакле, на почетку XX века вођство је било идентификовано са вођама као јединственим херојима, онима који су обдарени са посебном личношћу способном да, на нивоу утемељења и реализације, диктира, изражава и контролише идеје многих, онима који заповедају људима (масом) и чијој је вољи подређена наша воља са неподељеном и непропитујућом оданошћу, њихов статус се могао одредити као највиша (агрегатна) форма хероизма са позицијом најзначајнијих међу великим људима (пророцима, песницима-уметницима, духовницима-проповедницима и мислиоцима).[10)] За теорију „великог човека", која даје примат специфичним карактерним цртама над ситуационим елементима, се може рећи да је компатибилна са теоријама базираним или на неким селектованим

8) Rost, J. C. *Leadership for the Twenty-First Century,* op. cit., стр. 149.; и Nahavandi, A. *The Art and Science of Leadership.* Prentice Hall, Upper Saddle River, 2008, стр. 10.

9) Rost, J. C. *Leadership for the Twenty-First Century,* op. cit., стр. 17.

10) Carlyle, T. *On Heroes, Hero Worship and the Heroic in History.* [J. M. Dent & Sons] The Electric Book Company, London, [1908] 2001, стр. 225.

особинама личности или одређеној врсти личности, без обзира да ли су наслеђене или развијене, као предусловима за стварање доброг вође. Идеја је да се вођа разматра као одређени тип личности (укључујући и одређене телесне карактеристике), који гравитира ка томе да буде супериоран у било којој друштвеној ситуацији, па је задатак истраживача да открије критичне персоналне факторе који су заједнички именитељ таквих, доминацији склоних, појединаца. Пропонети оваквог теоретског приступа су се, дакле, највише бавили са успостављањем корелације између понашања карактеристичног за вођство и одређених физичких и персоналних одлика (попут: старости, изгледа, висине, говорничких способности, интелигенције, прилагодљивост, самопоуздање, интравертности или екстравертности, интегритета, емоционалне контроле и сл.).

Ралф Стогдил (Ralph Stogdill) је у своме чланку „Лични фактори повезани са вођством: преглед литературе (Personal factors associated with leadership: A survey of the literature)“ истражио 124 рада са намером да изврши евалуацију овога приступа у студијама које се баве вођама.[11)] Факторе који утичу на вођство је разврстао у 6 група. Првих 5 група обухватају: (1) капацитете (интелигенцију, сналажљивост, вербалне могућности, оригиналност, расуђивање); (2) постигнућа (ученост, знање, атлетски успеси); (3) одговорност (поузданост, иницијативу, истрајност, агресивност, самопоуздање, жељу да се буде најбољи); (4) партиципацију (активитет, социјабилитет, кооперативност, прилагодљивост, духовитост), (5) статус (друштвено-економска позиција, популарност). Све претходно сугерише да вођа представља појединца који заузима позицију која подразумева одговорност за координацију активности чланова групе у смеру реализације заједничких циљева.[12)] Ово се донекле поклапа са схватањем вођства као интеракције специфичних карактерних црта појединца са особинама многих на нивоу групних услова, на начин да се смер чињења многих мења или контролише од стране једног (што вођство детерминише и као друштвени процес).[13)] Стогдилов увид је јасно показао постојање позитивне али ниске корелације са често контрадикторним налазима.

Шеста група фактора је означена као ситуација (обухвата: ментални ниво, статус, вештине, потребе и интереси следбеника, циљеви који треба да се досегну итд.). Појединац не постаје во-

11) Stogdill, R. „Personal factors associated with leadership: A survey of literature.“ *The Journal of Psychology,* 25, 1948, стр. 35-71.

12) Ibidem, стр. 64.

13) Bogardus, E. S. Leaders and leadership. Appleton-Century, New York, 1934, стр. 3, 5.

ђа због поседовања неке особине или комбинације особина, већ личне карактеристике морају обухватати и карактеристике, активности, те циљеве следбеника, вођство представља интеракцију варијабли које се налазе у сталном протоку и трансформацији.[14] Све то у стицају указује на то да је вођство однос између појединца и друштвене ситуације, то јест да бити вођа у једној ситуацији не значи бити универзални вођа: квалитети, карактеристике и вештине вође су у многоме детерминисане захтевима ситуације у којој неко функционише као вођа.[15] Поред свега, остаје нејасно да ли се лидерство реферира: (1) на понашање појединца означеног као вођа у интеракцији са другим члановима групе; (2) на понашање појединца означеног као вођа у смислу члана групе (са диференцираном улогом и њој следственим функцијама); (3) на понашање других чланова групе у интеракцији са појединцем означеним као вођа; (4) на друштвени однос који постоји између вође и других чланова групе; (5) на све претходно набројано; и (6) на нешто сасвим друго од претходно набројаног.[16]

Са немогућношћу да се идентификује универзални сет карактерних црта вође, дошло је до помака истраживачког тежишта са концентрисаности на то ко су вође на концентрисаност на то шта вође раде и зашто то раде, то јест за бихевиоралне теорије вођства можемо рећи да представљају екстраполацију утемељену на конкретним поступцима вођа и на разлозима за то чињење. Више или мање, није спорно да су ове теорије, с обзиром на чињеницу да стварно и опажљиво понашање служи као модел за појаву вођа, презентовале нову димензију у разумевању вођства, те да се, у крајњој консеквенци, парадигматски формулисале могућност идентификовања универзално делотворног понашања вођа.[17] Сообразно томе, жижа интересовања у оквиру ове парадигме су вође, а не следбеници, јер како ће се вође понашати према следбеницима (нпр. аутократски или демократски) је зависно од ефикасности или неефикасности вођства. Прихватљиво понашање је онда урачунато и измерено, те се претпоставља да ће увећавати ефикасност и продуктивност. Супротно теоријској концептуализацији која се бави истраживањем атрибута личности зарад разликовања доброг

14) Stogdill, R. „Personal factors associated with leadership: A survey of literature.“ op. cit., стр. 64.

15) Ibidem, стр. 63, 65.

16) Janda, K. F. „Towards the Explication of the Concept of Leadership in Terms of the Concept of Power.“ Human Relation, 13, 1960, стр. 348-349.

17) Види House, R. J. и Aditya, R „The Social Scientific Study of Leadership: Quo Vadis?“ *Journal of Management,* 23(3), 1997, стр. 409-473.

од лошег вође, могуће је, дакле, поставити модел у чијем су средишту бихевиоралне карактеристике које увећавају квалитет вођства (уколико је такво понашање одговарајуће и прихваћено): док је концептуална премиса првог исходишта да су вође „рођене“, у другом случају се индицира како се вођство може научити.[18)]

У складу са бихевироалном концептуалним оквиром (неделотворност истраживања личних карактеристика као основе за дефинисање вође и отклон према вођству као корпусу динамичних функционалних односа између организационих сврха и потребе за задовољењем чланова организације),[19)] класична парадигма Дагласа Мек Грегора (Douglas McGregor) претпоставља две врсте вођства.[20)] Прва врста, теорија X, је утемељена на претпоставци да су људи пасивни, да не воле свој посао, да се лењи и непоуздани, те да ће радити што мање могу мотивисани само надницом или платом, то јест на физиолошком и безбедносном нивоу (као посредну илустрацију ћу навести чувену самоуправно гесло: „Нико ме не може платити онолико мало колико ја могу мало да радим.“). Такво полазиште обично резултује аутократским вођама, оним који се ослањају на моћ принуде и легитимну позициону моћ и надзор, традиционалном формом директивно-контролног, централизованог вођства. Друга врста, теорија Y, полази од претпоставке да се људи у организацијама заинтересовани са посао који обављају и да су мотивисани са различитим факторима (поред физиолошког и безбедносног нивоа, укључује и ниво само-актуализације), да је рад природан као и игра уколико је „покривен“ адекватним условима, те да су креативно ангажовани у решавању одређених организационо профилисаних проблема. Као последица такве констелације, вођство тендира ка партиципативно-демократским одликама, његов главни задатак је да уреди организационе услове и операционе методе на начин да људи најбоље остварују властите циљеве преко усмеравања властитих напора ка организационо детерминисаним циљевима,[21)] вође се ослањају на информациону и експертску моћ,

18) Види Heilbrunn, J. „Can leadership be studied?“ у Temes P. (yp.) Teaching leadership: Essays in theory and practice. Peter Lang Publishing, New York, 1996, стр. 1-12.; Ndoria, J. „Servant Leadership: A Natural Inclination or a Taught Behavior.“ Servant Leadership Roundtable Proceedings, 2004, доступно на: http://www.regent.edu/acad/sls/publications/conference_proceedings/servant_leadership_roundtable/2004pdf/ndoria_joyce_servant.pdf [приступљено: 19. 12. 2010.]

19) McGregor, D. „Leadership and the Conditions of Organizational Effectiveness.“ *Public Health Reports,* 67(1), 1952, стр. 42, 46.

20) Види McGregor, D. *The human side of enterprise.* McGraw-Hill, New York, 1960.

21) Ibidem, стр. 315.

донекле и на моћ зависности, са радикално смањеном потребом за контролом.

Ситуационе и контингенционе теорије вођства апострофирају круцијалну зависност понашања вођа од обележја ситуације, ситуационих варијабли (попут: природе и дистанце групних циљева, групне мотивације, формалног и неформалног ауторитета вође, нивоа подршке и поверења између вође и следбеника итд.), у којој се налазе, носеће истраживачко питање овога приступа је: „Где се вођство одвија?“ (како се споменути фактори разликују од ситуације до ситуације, тако се мења и вођство). Другим речима, под контингенционим приступом можемо да одредимо моделе који концептуализују и објашњавају однос између вође и ситуације. Критични идејна тачка овога приступа се, дакле, манифестује ставом да се вођство мења у сагласју са ситуационим променама, што имплицира да вође, пре него што се определе за одређени стил вођства, располажу са одређеним дијагностичким вештинама које се тичу људске природе, да разумеју властито понашање, понашање подређених (или следбеника) и саму ситуацију.[22] Дескрипција понашања вође се онда изражава као спој перцепције вође од стране следбеника и начина како сам вођа доживљава свој однос према властитој улози. Појам уважавања, обухвата степен двосмерне комуникације и консултације, узајамног поверења, поштовања и отворености које вођа испољава према својим следбеницима,[23] и појам иницирања структуре, обухвата степен до кога вође дефинишу и организују однос међу члановима групе, успостављају поуздане канале комуникације и методе за реализацију групних циљева,[24] су издвојени као две основне димензије понашања карактеристичног за вођство у формалним организацијама. При томе, уважавање и иницирање структуре представљају одвојене и концептуално независне димензије.

Стартне студије су показале да ситуациона контрола, предвидљивост и управљивост групне ситуације из перспективе вође, зависи од три варијабле: (1) степена до кога вође осећају прихваћеним, поштованим и подржаваним од старне следбеника (подређених); (2) јасноће, структуре и предвидљивости групних задатака;

22) Gibson, J., Ivancevich, J., Donnelly, J. и Konapaske, R. *Organisations: Behavior, Structure, Processes* (12th ed.). McGraw-Hill Irwin, New York, 2006, стр. 321.

23) Jago, A. G. „Leadership: Perspectives in Theory and Research.“ *Management Science,* 28(3), 1982, стр. 319.

24) Loc. cit.

и (3) износа формалне власти или моћи дате вођи.[25)] Такође, показало се да директивне вође, вође усредсређене и оријентисане на задатке, најбоље функционишу у оним ситуацијама које су високо предвидљиве или нису уопште структуиране, док у ситуацијама које нису довољно профилисане стил вође гравитира ка бризи за следбенике и већој партиципацији, који повећавају креативност и сарадњу потребне за решавање сложених проблема.[26)] За разлику од тако постављених контингенционих теорија, које су концентрисане на вођу, постоје и контингенционе теорије у чијем фокусу су следбеници. Тако се теорија Роберта Хауса (Robert House) базира на тврдњи да је главна функција вођа да мотивише своје следбенике разјашњењем путање преко које следбеници могу да реализују своје циљеве, што имплицира постојање две врсте понашања вођа: (1) инструментално или директивно (усмерено ка разјашњењу очекивања произашлих на улози следбеника и одређивању награда) и подржавајуће (пријатељско и приступачно, усмерено ка уважавању потреба следбеника).[27)] Ово ће бити проширено и са: (1) партиципативним понашањем вође (подразумева уважавање сугестија следбеника приликом доношења одлука које их се тичу); и (2) понашањем оријентисаним ка постигнућу (вођа показује висок ниво поверења у капацитете следбеника и охрабрује их у смеру постављања високих циљева).[28)] Контингенциони модел је заправо ослободио истраживаче од промишљања вођства као ригидног изналажења једне најбоље солуције и сензибилизовао их за вишедимензионалне форме односа вођа, следбеника и ситуационих варијабли у смислу групног и организационог функционисања.

25) Chemers, M. M. „Contingency theories.“ у Goethals, G., Sorenson, G. и Burns, J. (ур.) *Encyclopedia of Leadership.* Sage, Thousand Oaks, 2004, стр. 277.; види и Fiedler, F. E. „A contingency model of leadership effectiveness.“ у Berkowitz, L. (ур.) *Advances In Experimental Social Psychology* (vol. 1). Academic Press, New York, 1964. стр. 149-190.; Суботић, Д. „Лидери и лидерство у политици.“ *Српска политичка мисао,* 21(3), 2008, стр. 35-38.

26) Chemers, M. M. „Contingency theories.“ у Goethals, G., Sorenson, G. и Burns, J. (ур.) *Encyclopedia of Leadership.* Sage, Thousand Oaks, 2004, стр. 278.

27) Ibidem, стр. 279.; House, R. J., и G. Dessler. „The Path-Goal Theory of Leadership: Some Post Hoc and A Priori Tests.“ у Hunt, J. G. и. Larson, L. L (ур.) *Contingetncy Approachies toLeadershlip*. Southern Illinois University Press, Carbondale, 1974, стр. 39-40.

28) Види House, R. J. и Mitchell, T. R „Path-goal theory of leadership.“ *Journal of Contemporary Business,* 3, . 1974, стр. 81–97.

ХАРИЗМА, ВИЗИЈА, ТРАНСАКЦИЈА ИЛИ ТРАНСФОРМАЦИЈА

Употреба појма харизма, следствено и харизматског вођства, се креће у најмање три значењска круга, са нестандардизованом, магловитом и конфузном употребом у заинтересованим наукама: (1) класична веберовска варијанта[29] се односи на надприродну обдареност вође, где је харизма вође природно непостојана и зависна од благостања које доноси следбеницима, што је благостања мање то је проблематичније вођино божанско послање; (2) харизма се употребљава и да укаже на квалитет група, улога и објеката, Макс Вебер (Max Weber) говори о њеној рутинизацији, то јест „канцеларијској" институционализацији или институционализацији у службама (манифестовану и сродничким групама или „крвним" линијама), док Едвард Шилс (Edward Shils) сматра[30] да је харизма широко друштвено распрострањена у корпоративним телима, институцијама и стратификационом систему; те (3) секуларном и колоквијалном смислу, харизма се односи на личне особине вође, као ванредна, али не надприродна, снага неке талентима обдарене фигуре из јавне, економске или политичке сфере живота.[31] Додајмо овоме и дефиницију харизматског вођства као интерактивног процеса између вође и следбеника, у коме они прихватају вођино: (1) самопредстављања као њиховог судбоносног вође; (2) одређење њиховог заједничког света какав јесте и какав треба да буде; и (3) убеђење о властитој мисији и дужностима следбеника поводом мењања претходно дефинисаног света.[32] За харизматске вође се, дакле, може рећи да свој утицај не базирају на позицији или формалном ауторитету, већ на харизматској личности и ефектима на следбенике, њихово вођство је повезано са визијом обележеном посвећеношћу, прихватањем промене и отвореношћу за паралелни лични развој.[33]

29) Види Weber, M. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology.* University of California Press, Berkeley, [1922] 1978.

30) Види Shils, E. „Charisma, Order, and Status." *American Sociological Review,* 30(2), 1965. стр. 199-213.

31) Spencer, M. E. „What Is Charisma?" *The British Journal of Sociology,* 24(3), 1973, стр. 341-342.

32) Wilner, A. R. и Wilner, D. „The rise and role of charismatic leaders." *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 358, 1965, стр. 81.

33) Види House, R. J. „A 1976 theory of charismatic leadership." у Hunt J. и Larson L. (ур.), *Leadership: The cutting edge* . Southern Illinois University Press, Carbondale, 1977, стр. 189-207.

По Веберу, харизма представља термин који се односи на одређена својства личности (недоступна „обичним“ људима), у смислу посебне обдарености са надприродним, надљудским или („барем“) ванредним моћима или квалитетима, који представљају основу за третирање некога као вође.[34)] У своме идеалном облику, она је потпуно супротстављена бирократској организацији (она је ирационална), те је самоодређујућа и самоограничавајућа.[35)] Консеквентно, оваква дефиниција харизма се не бави природом и особинама харизме, већ само констатује да се ради о нечему личном и несвакидашњем. Вебер није ограничио употребу појма харизма на манифестације божанског, он није тежио ка есенцијалистичком констатовању располагања или обдарености са надприродним квалитетима неког индивидуума, оно што је релевантно јесте заправо да је сам индивидуум перципиран или одређен као неко ко располаже са таквим квалитетима. На тој линији, то је неко ко не верује нужно у своје божанско надахнуће и ко се захваљујући својим надпросечним моћима намеће својој околини путем вансеријске храбрости, одлучности, утицаја, проницљивости енергије итд. Парсонс ће приметити како код Вебера изворна харизма вође у процесу рутинизације харизме не нестаје, она бива објектификована као одлика поретка који има харизматске „корене“, оно што на једном нивоу карактерише специфичну врсту вође, на следећем постаје компонента система деловања in toto, што значи да и традиционални и рационално-легални ауторитет имају харизматску подлогу.[36)]

Један од могућих парадокса у ишчитавању Веберове поставке харизме јесте што она, са једне стране, сасвим јасно представља одређење вођства преко његових психолошко-индивидуализованих димензија, те је резултат божанске милости који не захвата спољну верификацију, док, са друге стране, она без социјалне потврде уопште не постоји, то јест бива безначајном.[37)] Ако се овоме дода и идеја о перманетном присуству (генерисању) харзмитаика и њиховој пропорционално врло често не потврђеној харизматској признатости, отвара се простор за разматрање одлика њихове социјалне валидације. Наиме, само онда када је харизматска порука пренешена од стране харизматског индивидуума на друштвену

34) Weber, M. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology.* op. cit., стр. 241.

35) Ibidem, стр. 1112.; види и Стојановић, Ђ. „Однос харизматског политичког вођства и либералне демократије.“ *Национални интерес,* 9(3), 2010, стр. 401-426.

36) Parsons, T. „Introduction.“ у Parsons, T. (ур.) *Max Weber: The Theory of Social and Economic Organization.* Oxford University Press, New York, 1947, стр. 76.

37) Weber, M. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology.* op. cit., стр. 241-242.

групу можемо говорити о њеној смислености и важности унутар друштвеног рама где ауторитет (власт) настаје. Да би се истинска харизма могла схватити, то јест да би била призната и позиционирана ван бизарног и неурачунљивог, она мора бити посматрана у пољу друштвеног контекста деловања харизматика и одлика (садржаја) харизматске поруке, која се треба „доказати" као релевантна за друштвену групу да била акцептирана и постала темељ за акцију, што повлачи за собом да не сме одступати од групно одређеног „колективног" успеха.[38)]

Не мање важна чињеница, карактеристична за Веберову поставку, јесте и да се ефективна и стабилна политичка доминација, пре задобијања легитимности (а подржана новим институционалном и легалном организацијом), прво треба преобразити у одређени аутентични симболички систем. У том смислу, харизматска политика претпоставља одређени вид супстанцијалних значења и етичких вредности, а постојање супротстављених симболичких склопова, то јест различитих харизматских покрета, резултује у конкурентским веровањима зарад оправдања успостављања новог поретка. Ово указује на то да, код Вебера, харизматски покрети нису примарно усмерени на реализацију економских или политичких циљева, нити да су харизматски искључиво због ванредних и надприродних квалитета својих вођа, оно што их чини харизматским јесте заправо борба за контролу симболичке подлоге власти преко креирања и рекреирања актуелних културолошких структура које одређују добру или лошу употребу моћи у одређеној историјској и просторној датости неке заједнице.[39)]

Социјална психологија, остављајући простор да је харизма једним делом друштвени конструкт, наглашава супстантивну позицију индивидуалних и друштвених фактора који доприносе харизми вође.[40)] На тој линији могу се издвојити следећа обележја харизматског вођства: (1) прототипски чланови групе, они који изражавају групне норме вредности и убеђења, пре могу постати вође које су перципиране као харизматске; (2) кризна ситуација доприноси могућности појаве харизматског вође као и слаба групна или организациона структура; (3) харизматска перцепција може да се

38) Friedland, W. H. „For a Sociological Concept of Charisma." *Social Forces,* 43(1), 1964, стр. 25.

39) Kalyvas, A. „Charismatic Politics and Symbolic Foundations of Power in Max Weber." *New German Critique,* 85, 2002, стр. 79.

40) Riggio, R. E. и Riggio, H. R. „Social Psychology and Charismatic Leadership." у Hoyt, C. L., Goethals, G. R. i Forsyth, D. R. (ур.) *Leadership and Psychology.* Vol. I od *Leadership at the Crossroads.* London, Praeger, 2008, стр. 31.

повећа онда када је вођа директно супротстављен нехаризматском вођи; (4) харизматске вође граде однос са следбеницима на начин да потенцирају припадништво посебном друштвеном колективитету са изузетним вредностима; (5) харизматски вођа комуницира са својим следбеницима на нивоу позитивних осећања и охрабрења; (6) харизматске вође су склоне преузимању ризика, драматичном али и пријатељском ораторским стилу; (7) харизматске вође су емоционално осетљиве на властито друштвено окружење.[41)]

Ерго, као елементе харизматског вођства можемо одредити: (1) визију; (2) разумевање сврхе, идентитета или мисије групе или институције и посвећеност истим; (3) персуазивну артикулацију сврхе и визије институције; (4) рутинизацију визије и мисије у административним и организационим структурама, службама или надлештвима, те процедурама институција; и (5) коришћење маште (сликовитости), језика, прича и симбола у вези са институцијом која је основ поруке харизматског лидера.[42)] Харизматско вођство обухвата две врсте харизматских вођа: (1) визионарске харизматске вође (концентрисане на вођство у дужем временском периоду) и (2) кризне харизматске вође (концентрисане на вођство у краћем временском периоду).[43)] Из претходног је јасно да поред ванредних личних особина, истраживање харизматског вођства обухвата и варијабле попут: понашања харизматског вође, карактеристика следбеника и харизматског односа вођа-следбеник, те контекстуалног утицања и контекстуалних ограничења.

Вођство се може дефинисати и преко визије, емоционално постављене представе идеализоване будућности, која представља и јасно уочљиву спону са харизматским вођством.[44)] У оквиру таквог приступа, које се одређује као визионарско вођство, можемо регистровати харизматско и идеолошко вођство као његове засебне стилове.[45)] Идеолошко вођства, као на визији утемељеног (изузетног) вођство, се, за разлику од харизматске варијанте усмерене на „визионарство“ будућности, базира на формулисању (емоцио-

41) Ibidem, стр. 33-34, 36-37, 39-40.

42) Starratt, R. J. *The Drama of Leadership.* The Falmer Press, London, 1993, стр. 44.

43) Види House, R. J. и Shamir, B. „Toward the integration of transformational, charismatic and visionary theories.“ у Chemers, M и Ayman, R. (ур.) *Leadership Theory and Research: Perspectives and Directions.* Academic Press, San Diego, 1993, стр. 81-100.

44) Mumford, M. D. *Pathways to Outstanding Leadership: A Comparative Analysis of Charismatic, Ideological, and Pragmatic Leaders,* Lawrence Erlbaum Associates, London, 2006, стр. 6.

45) Strange, J. M. и Mumford, M. D. „The origins of vision: charismatic versus ideological leadership.“ *The Leadership Quarterly,* 13, 2002, стр. 344, 346.

нално евокативне) визије утемељене на вредностима (врлинама) и стандардима прошлости, граничним квалитетима потребним за изградњу праведног друштва.[46] На тој линији, може се рећи да идеолошке вође стављају нагласак на лично профилисане вредности, стандарде које треба одржати и смисао (значење) који произилази из привржености тим стандардима, што, на пример, резултује са ограниченим бројем чврстих и постојаних убеђења, док чисте харизматске вође наглашавају перципиране друштвене потребе, промене и интерперсонални смисао (значење) „извучен" из ефеката тих промена, што, на пример, резултује са поступцима произашлим на визији која спецификује бољу будућност.[47] Поставка оставља простор за постојање на садашњост оријентисаног прагматичног вођства, које се не заснива на постојању визије, већ на утицају који се остварује преко дубинског разумевања одређеног друштвеног система и каузалних варијабли које га обликују.[48] У оним облицима вођства где је квалитет визије критеријум, идеолошкој и харизматској варијанти, остављена је могућност за осмозу различитих врста понашања и постојање комбинованог типа вођства.

За вођство концептуализовано преко визије важно је да се харизматске вође се могу поделити на (1) персонализоване („лоше") харизматске вође, оне које карактерише јака жеља за моћи, ауторитарност, себичност, експлоатација и игнорисање права и осећања других, без обзира колико то може да кошта те друге и шири друштвени систем, то јест институције, и (2) социјализоване („добре") харизматске вође, оне који су у служби колективних интереса, спремни за двосмерну комуникацију, који прате моралне стандарде следбеника, подржавају их и уважавају њихова права и осећања, те оснажују шири друштвени систем, то јест институције, грађењем капацитета других до нивоа својеврсног „превазилажења" вође, без обзира на личне последице.[49] Генерализујући овај додатни (корективни) стандард, констатује се могућност да изузетно вођство може „флотирати" између или на нивоу шест опција: (1) персонализованог харизматског вође; (2) социјализованог ха-

46) Mumford, M. D. *Pathways to Outstanding Leadership: A Comparative Analysis of Charismatic, Ideological, and Pragmatic Leaders.* op. cit., стр. 8.

47) Strange, J. M. и Mumford, M. D. „The origins of vision: charismatic versus ideological leadership." op. cit., стр. 346.; и Mumford, M. D. *Pathways to Outstanding Leadership: A Comparative Analysis of Charismatic, Ideological, and Pragmatic Leaders,* op. cit., стр. 8.

48) Mumford, M. D. Pathways to Outstanding Leadership: A Comparative Analysis of Charismatic, Ideological, and Pragmatic Leaders, op. cit., стр. 9.

49) House, R. J. и Howell, J. M. „Personality and charismatic leadership." Leadership Quarterly, 3(1), 1992, стр. 84.

ризматског вође; (3) персонализованог идеолошког вође; (4) социјализованог идеолошког вође; (5) персонализованог прагматичног вође; и (6) социјализованог прагматичног вође.[50)]

Класификовање вођа у оквири овакве поставке су вршена преко селектовања одређених релевантних животних догађаја зарад одређивања садржаје и структуре аутобиографског наратива,[51)] а у циљу одређивања типа изузетног вођства у складу са горе изнетим класификационим позицијама. Важан структурални моменат за овакво полазиште је и елемент кризе, константе различитих теоретских приступа проучавању вођства, серије ланчано повезаних догађаја са негативним исходом у смислу претње постојању и ефикасном функционисању одређених друштвених институција.[52)] При свему томе, харизматски утицај, за разлику од идеолошког, се базира на креацији заједничког социјалног идентитета, то јест „визионарског" консензуса базираног на више оперативних циљева за различите групе, који ствара изражен нормативни притисак зарад оснаживања прихватања артикулисане визије. За разлику од тога, идеолошко вођство је схваћено као оно које је упућено на трансцедентне циљеве, визија коју продукује се већ повезује са уверењима и вредностима одређених група, оно је заправо окренуто ка фундаменталним традиционалним вредностима.

Џејмс Мек Грегор Брнс (James MacGregor Burns) је идентификовао две врсте вођства: (1) трансакционо вођство - подразумева иницијативу неког појединца у смеру контакта са неким другим зарад размене нечег вредног (и следбеници и вођа добијају оно што желе); и (2) трансформационо вођство - подразумева не само сагласног следбеника, већ и промену њихових уверења, потреба и вредности, њихово узајамно подизање на виши мотивациони и морални ниво.[53)] По њему, вођство представља подстицање следбеника, од стране вођа, да делују зарад одређених циљева који представљају вредности и мотивацију (жеље и потребе, аспирације и очекивања) како вођа тако и следбеника, то јест вођство, и у трансакционој и у трансформационој варијанти, може да се одреди као реципрочни процес мобилизације од стране појединаца са одређеним мотивима и вредностима, те различитим економским, политичким и другим ресурсима, у контексту компетиције и конфликта, зарад реализовања независних или узајамних циљева и

50) Mumford, M. D. Pathways to Outstanding Leadership: A Comparative Analysis of Charismatic, Ideological, and Pragmatic Leaders, op. cit., стр. 11.

51) Ibidem, стр. 23.

52) Ibidem, стр. 27.

53) Burns, J. M. *Leadership.* Harper & Row, New York, 1978, стр. 4, 20, 19.

вођа и следбеника.[54] Трансакционе вође конституишу свој однос мутуалне зависности са следбеницима на начин да је допринос обе стране признат и награђен. Услед тога, успешно трансакционо вођство се базира на способностима вође да препозна и одговори на реакције и промењена очекивања својих следбеника.

Трансакције између вођа и следбеника могу бити очигледне (нпр. послови за гласове) или мање очигледне (нпр. размена поштовања или поверења). Овде је важно напоменути да Брнс разликује модалне вредности, моралне ресурсе (попут честитости, поштења, одговорности и сл.), од циљних (ултимативних) вредности, моралних (колективних) добара, попут правде, једнакости и људских права. Модалне вредности, карактеристичне за трансакционо вођство, подразумевају повезивање вође и следбенике у покушају да актуализују потребе обе стране, што значи како вођину контролу, обично материјалних, ресурса који су жељени од стране следбеника, тако и директно располагање са нематеријаланим наградама и вредностима које су услов за одржавање перформанси следбеника. При томе, Брнс подразумева амалгамирање модалних и циљних вредности као одлику личног персоналног развоја, наглашавајући да је трансформационо вођство више окренуто ка разматрању ових других.[55] Без обзира на ову констатацију, овде је важно напоменути како трансакционо вођство оставља простор да вођа и следбеници могу подржати неморалне промене уколико решавају организационе и друштвене проблеме- морално-етички атрибути представљају ексклузивну одлику трансформационог вођства.[56]

Трансформационе вође стимулише и инспиришу следбеника у смеру остварења ванредних резултата и развоја властитих капацитета за вођство. Трансформационо вођство, дакле, подиже морални и мотивациони ниво, то јест ниво људског понашања и етичких тежњи, на релацији вођа-вођени, те се стога може регистровати трансформишући ефекат у смеру и једних и других.[57] Оно обухвата промене које користе и односу и ресурсима конституената односа, што резултује повећањем капацитета за реализацију узајамних сврха. За трансформационо вођство се може рећи да у неку руку представља екстензију трансакционог вођства.[58] Док трансакционо вођство апострофира размену, са тачно специ-

54) Ibidem, стр. 19, 425.

55) Ibidem, стр. 426, 429-430.

56) Rost, J. C. *Leadership for the Twenty-First Century,* op. cit., стр. 164.

57) Burns, J. M. *Leadership,* op. cit., стр. 20.

58) Bass, B. M. и Riggio, R. E. *Transformational leadership* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, 2006, стр. 4.

фикованим захтевима, условима и наградама за оне који испуне захтеве, дотле трансформационо вођство резултује надахнутим и иновативним следбеницима, посвећеним заједничким визијама и циљевима, те симултано подржаваним и стављеним у ситуацију нових изазова (трансформационо вођство је и директивно и партиципативно).

Разрада концепта трансформационог вођства обухвата и формулисање његових носећих компоненти: (1) уважавања индивидуалности- трансформационе вође поклањају посебну пажњу индивидуалним потребама следбеника, разлике су признате и на нивоу посебности и на нивоу њиховог мењања током времена; (2) интелектуалне стимулације- трансформационе вође потенцирају креативност, оригиналност и иновативност (грешеке се толеришу и нису јавно критиковане, разликовање идеја следбеника у односу на идеје вође се не осуђује); (3) инспирационе мотивације - трансформационе вође се понашају на начин да мотивишу и инспиришу следбенике у смеру реализације високо постављених циљева, ово се реализује преко комуникације обележене високим очекивањима, употребом симбола зарад фокусирања напрезања и изражавањем важних циљева на једноставан начин (за ову компоненту се може рећи да је делимично реализована и преко синергије демонстриране са претходне две димензије); (4) идеализованог утицаја - трансформационе вође се постављају на начин да буду егземплари својим следбеницима, они су поштовани и уживају поверење, њихови следбеници верују да имају ванредне способности, истрајност и одлучност, што сугерише два аспекта - вођино понашање и елементе који су последица атрибуције следбеника (ова компонента, као кулминација претходне три са јаким емоционалним везама следбеника усмереним ка вођи, се може третирати као харизматска димензија трансформационог вођства).[59)] Побројане компоненте трансформационог вођства одступају од Брнсовог концепта у том смислу што су усмерене на промене које нису нужно етички профилисане. Било како било, за Брнса свако право вођство мора резултовати променом, оно мора као свој „продукт“ имати трансформацију ставова норми, институција и понашања, елемената који структуирају наш свакодневни живот, до унапред означеног нивоа, право вођство је, дакле, ефикасно вођство у смислу материјализације намераване промене.[60)]

59) Ibidem, стр. 6-7.; Види и Bass, B. M. *Transformational leadership: Industry, military, and educational impact.* Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, 1998.

60) Burns, J. M. *Leadership,* op. cit., стр. 414, 461.

У својим каснијим разматрањима феномена трансформационог вођства Брнс се бави начинима који трансакционим вођама омогућавају да постану трансформационе вође. Као примарни недостатак свога исходишног рада наводи неадекватан третман психолошких момента, те држи да је за право разумевање вођства и промена потребно истражити људске потребе и друштвене промене. Ово укључује и схватање вођства као форме моћи утемељене не само на пуком располагању са ресурсима, већ и на динамичном односу потреба, жеља, мотива, вредности и капацитета потенцијалних вођа и следбеника, вође не могу бити ефективне уколико су само владари, они који располажу са моћи, већ морају да урачунају моралне и етичке импликације свога делања.[61)] Као најважнији задатак глобалног вођства одређује одговор на светско сиромаштво, вођство идентификује као морално чињење усклађено са људским жељама израженим у људским вредностима, док трансформационо вођство мора да кулминира у проширењу социјалних опција за срећу. Брнс напомиње да, у једном дијалектичном односу, вођство као прво има „пропулзивну“ функцију да пробуди људске наде, те да испрати оснаживање и оспособљавање људи за реализацију властите среће, те да у том смислу промене нису резултат „великог човека“ креатора историје, већ да представљају колективно постигнуће „великог народа (или великих људи)“.[62)] За Брнсов приступ феномену вођству, и за приступ његових следбеника, се може рећи да је значајан на неколико нивоа: (1) он је интердисциплинаран; (2) он скреће пажњу на то да је вођство релационо и да мотивација вођа и следбеника представљају круцијалне моменте за његово разумевање; (3) он проширује нормативно дефинисање доброг вођства преко пуке ефикасности, укључујући моралну димензију и тежњу ка вредностима попут слободе, правде и једнакости; и (4) он са увођењем дихотомије трансакционог и трансформационог вођства пласира дистинкцију која представља један од кључних конструкта модерног изучавања вођства.[63)]

Постоје и покушаји да се харизматско, визионарско и трансформационо вођство споје у нешто што се може означити као нео-харизматска парадигма вођства.[64)] И мада се међу њима могу

61) Burns, J. *Transforming Leadership: A New Pursuit of Happines.* Grove Press, New York, 2003, стр. 16, 231.

62) Ibidem, стр. 240.

63) Christensen, K., Levinson, D., Goethals, G. и Sorenson, G. „Preface.“ у Goethals, G., Sorenson, G. и Burns, J. (ур.) *Encyclopedia of Leadership.* Sage, Thousand Oaks, 2004, стр. XXXIV

64) Види Fiol, C. M., Harris, D. и House, R. „Charismatic leadership: Strategies for effecting social change.“ The Leadership Quarterly, 10, 1999, стр. 449-482.

регистровати разлике, остаје као чињеница да постоји више разлога за њихово фузионисање у нову парадигму: (1) све оне имају доста заједничког с Веберовом концептуализацијом харизме, поставком у којој успешне вође артикулишу визију која се базира на нормативним идеолошким вредностима, нуде иновативна решења за главне друштвене проблеме, залажу се за неконзервативне, чак и, радикалне промене, те своју пуну ефикасност показују у тренуцима друштвене кризе; (2) харизматско вођство је имплицитно или експлицитно тежишно место свих теорија; (3) све теорије наглашавају независне варијабле које се односе на следбенике: симболичко понашање вође, визионарске и инспирационе способности, идеолошке вредности и вођино очекивање саможртвовања следбеника и учинака који надилазе формат дужности; (4) све теорије су усредсређене пре на афективне него на когнитивне зависне варијабле: емоционалну привржености следбеника мисији и вредностима пласираним од стране вође, (5) све теорије држе да вође одређене као харизматске, визионарске или трансформационе имају позитивне ефекте на следбенике и организације; (6) независне и зависне варијабле нео-харизматске парадигме су компатибилне са традиционалном харизматском литературом; (7) сличности међу теоријама су веће него разлике; (8) њихово груписање скреће пажњу на заједничке суштинске елементе; (9) сврставање у заједничку парадигму одваја инкорпориране теорије од раније и традиционалније формулисаних задатака - на личност и когнитивно усмерених теорија вођства; (10) пласирање нове парадигме, која на најбољи начин изражава суштинске сличности обухваћених теорија, доприноси повећању кохерентности у постојећој литературу о вођству на смислен и начин.

*

* *

Имајући на уму изнете карактеристике у раду обрађених приступа, као суштинске елементе пост-индустријског (пост-модерног) вођства[65] можемо да означимо: (1) вођство је вишесмерни однос који обухвата широки спектар интеракционих форми вође и следбеника, он је потпун по могућностима и није унапред задат, што никако не значи да је увек у потпуности и конзумиран; (2) вођство је однос утицања на друге у смеру промене понашања, где је персуазивно делање (понашање) искључиво и једино непри-

65) Као основа у („делимично мета-аналитичком“) класификовању карактеристика се користи теоретски предлог Џозефа Роста (Rost, J. C. Leadership for the Twenty-First Century, op. cit., стр. 105-123.), али уз додатна ауторска тумачења, корекције и проширења, по оцени аутора, проблематичних или недовољно разложених концепталних елемената.

силно (ослобођено директне или имплицитне претње принудом), сам убеђивачки гест се намеће као генерички принцип постмодерног вођства, али то не значи да је свака персуазивно испољавање вођство, персуазивни садржај је вредносне природе и није фиксиран, његово преобличавање је продукт интеракције са следбеницима (на статичком плану као израз одређене културолошке датости који условљава његову уверљивост и комуникативност, те на динамичком плану као израз следбеничких интервенција; (3) пошто лидер није менаџер, појам следбеника не треба изједначавати са појмом подређеног, позиција подређеног је увек трансакционе (инструменталне) природе; (4) чињеница да свако може бити вођа или следбеник никако не значи њихову једнакост, однос вођа-следбеник је нуклеус феномена вођства, однос самосвојности је овде потпуно сачуван: бити следбеник никако не значи не бити свој и неактуализован (при томе, партиципација у односу вођства никако се не може третирати као елитистички заснована предузимљивост); (5) следбеници су једино активни учесници односа вођа-следбеник, а њихов утицај на процес вођства ће варирати од интензитета ангажмана, овде се пасивност не може третирати као следбеничка тактика за промоцију одређених проблема, одсуство активности некога директно дисквалификује као следбеника; (6) вође могу постати следбеници, следбеници могу постати вође, и то без промене организационе позиције (хијерархијско-организациони статус не резултује по аутоматизму као предуслов вођству); (7) неко ко је следбеник у једној групи, може бити вођа у другој групи (бити вођом није једном за свагда дати „мета-положај“), али то што је неко симултано и вођа и следбеник; (8) за разлику од индустријске парадигме, у пост-индустријској парадигми се не може говорити о следбеништву, постоји само вођство засновано на мутуалном односу вође и следбеника у смеру промена (које се третирају као заједничка сврха); (9) вођство је однос више следбеника и више вођа (дијадна форма односа се не може третирати као довољна за вођство, као што и однос један вођа - више следбеника све више представља раритет у пост-модерном друштву); (10) однос између вође и следбеника је инхерентно неједнак, због тога што је матрица утицаја различита, утицај вође је превалентнији услед стављања у функцију већег износа извора моћи и вештине да ти извори постану оперативни када се ради о утицања на друге, што никако не значи да следбеници не могу да преузму иницијативу која их, накнадно, може промовисати у вође; (11) вође и следбеници намерно желе одређене промене у некој организацији или друштву, посматрано преко временског континуума намера је израз садашњости и, као таква, представља део вођства, реализоване промене су део будућности и нису нужно део односа вођства (могу бити узрокова-

не и факторима који не припадају односу вођства), намере није довољно декларисати, оне морају бити и манифестоване преко акта уверавања као подручја разоткривања намера (намера је непотпуна ако није персуазивна); (12) намераване промене требају да буду стварне у смислу супстантивности и трансформативности, оне су усмерене на промене повезане са појединчевим погледом на свет и на заокрете на нивоу група, организација и друштва (инсистирање на променама приближава пост-индустријски модел схватању харизматског вођства код Макса Вебера); (13) однос вођства се не базира на једној промени, он обично инкорпорира више промена, зато што - различити људи приступају односу са различитим разлозима (то јест сврхама), испуњење једне промене може иницирати активирање неке друге промене (неке промене подразумевају иницирање нових промена онда када су испуњене), праве промене подразумевају сет сродних промена различитог обима и на различитим нивоима, те саме промене нису имобилне категорије, већ су променљиве; (14) да би се промена позиционирала (што никако не мора да значи и остварила), сврховитост мора бити узајамна, промене морају да желе и вође и следбеници, различите сврхе (схваћене као шире квалитативне категорија у односу на циљеве, изражене преко квантитативних параметара) могу бити груписане око заједничке визије или мисије (промене се дакле могу тумачити и из симболичке равни); (15) пост-индустријско вођство представља однос у оквиру кога се циљеви изражавају, у индустријског парадигми се остварују, ово имплицира могућност промене у намерама и сугерише могућност прогресивне промене у сврхама; (16) узајамне сврхе вођа и следбеника се могу сматрати заједничким сврхама, таква констелација не почива само на произилажењу из неприсилног односа базираног на утицању или на вишесмерној природи односа, већ и на чињеници да вођство представља заједнички подухват вођа и следбеника (када узајамне сврхе досегну виши степен општости, тада вођство добија ново значење комуналног односа у заједници присталица; (17) уколико се људско деловање третира као конструисано у процесу реинтерпретације и поновног стварања, онда се вођство може третирати као истраживање претходних услова друштвеног живота и њихово критичко преиспитивање, оно је и едукативно у смислу што подиже праг освешћености вођа и следбеника о параметрима своје друштвене ситуације о могућим начинима за њено преуређење; (18) чињеница да вођство подразумева односе базиране на моћи, која може бити искоришћена за реализацију индивидуалних циљева, истиче у први план етичке карактеристике самог вође (његов однос према следбеницима и начин демонстрирања моралности), те, поред тога, потенцира и етичку посвећеност заједници следбеника (кон-

центрисаност на демократске вредности унутар заједнице: потрага за њеним добрим животом и разумевање различитих предлога за његово остварење); и (19) вођство не може да заобиђе одређени институционални контекст власти, легитимности и моћи, оно је усмерено ка превазилажењу проблема колективног делања, те је и процес (који се може схватити и као пласирање и заштита одређеног склопа вредности) и власништво (израз атрибутивних активности људи у смислу приписивања одређеног сета квалитета потребних да би се неко назвао вођом).

Djordje Stojanovic and Darko Gavrilovic

FROM MODERN PARADIGM OF LEADERSHIP TO POST-MODERN PARADIGM OF LEADERSHIP

Summary

The paper analyzes different theoretical approaches to the phenomenon of leadership. It is noted that the modern paradigm tends to understand leadership as good management. This conceptual constellation, which is a product of industrial society, its culture and organization, emphasizes different styles and performance (effectiveness) measurement as the cardinal qualities of meaningful leadership. In contrast to such position, post-modern paradigm is determined in more substantive way, as the interaction between leaders and followers, marked by the intention to change, and based on ethical assumptions and non-coercive influence (persuasion). The new paradigm articulates the critical dimension of leadership, its communal, social and political aspects, and treats it as a way to overcome collective action problems.

Key words: leadership, leaders, followers, the modern paradigm of leadership, the post-modern paradigm of leadership, capacity, democracy.

ЛИТЕРАТУРА

Bass, B. M. *Transformational leadership: Industry, military, and educational impact.* Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, 1998.

Bass, B. M. и Riggio, R. E. *Transformational leadership* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, 2006.

Bennis, W. G. „Leadership theory and administrative behavior: the problem of authority.“ *Administrative Science Quarterly,* 4, 1959, стр. 259-301.

Bogardus, E. S. *Leaders and leadership.* Appleton-Century-Crofts, New York, 1934.

Bratton, J., Grint, K. и Nelson, D. L. *Organizational Leadership.* Thomson South-Western, Масон, 2005.

Burns, J. *Leadership.* Harper & Row, New York, 1978.

Burns, J. *Transforming Leadership: A New Pursuit of Happines.* Grove Press, New York, 2003.

Carlyle, T. *On Heroes, Hero Worship and the Heroic in History.* [J. M. Dent & Sons] The Electric Book Company, London, [1908] 2001, стр. 225.

Fiedler, F. E. „A contingency model of leadership effectiveness.“ у Berkowitz, L. (ур.) *Advances In Experimental Social Psychology* (vol. 1). Academic Press, New York, 1964. стр. 149-190.

Fiol, C. M., Harris, D. и House, R. „Charismatic leadership: Strategies for effecting social change.“ *The Leadership Quarterly*, 10, 1999, стр. 449-482.

Foster, W. „Toward a Critical Practice of Leadership.“ у Smyth, J. (ур.) *Critical perspectives on educational leadership*. Routledge, London, 2005, стр. 27-43.

Friedland, W. H. „For a Sociological Concept of Charisma.“ *Social Forces,* 43(1), 1964, стр. 18-26.

Gibson, J., Ivancevich, J., Donnelly, J. и Konapaske, R. *Organisations: Behavior, Structure, Processes* (12th ed.). McGraw-Hill Irwin, New York, 2006.

Goethals, G., Sorenson, G. и Burns, J. (ур.) *Encyclopedia of Leadership.* Sage, Thousand Oaks, 2004.

Heilbrunn, J. „Can leadership be studied?“ у Temes P. (ур.) *Teaching leadership: Essays in theory and practice.* Peter Lang Publishing, New York, 1996, стр. 1-12.

House, R. J., и G. Dessler. „The Path-Goal Theory of Leadership: Some Post Hoc and A Priori Tests.“ у Hunt, J. G. и. Larson, L. L (ур.) *Contingetncy Approachies toLeadershlip*. Southern Illinois University Press, Carbondale, 1974, стр. 29-55.

House, R. J. „A 1976 theory of charismatic leadership.“ у Hunt J. и Larson L. (ур.), *Leadership: The cutting edge* . Southern Illinois University Press, Carbondale, 1977, стр. 189-207.

House, R. J. и Howell, J. M. „Personality and charismatic leadership.“ *Leadership Quarterly*, 3(1), 1992, стр. 81-108.

House, R. J. и Shamir, B. „Toward the integration of transformational, charismatic and visionary theories.“ у Chemers, M и Ayman, R. (ур.) *Leadership Theory and Research: Perspectives and Directions.* Academic Press, San Diego, 1993, стр. 81-100.

House, R. J. и Aditya, R „The Social Scientific Study of Leadership: Quo Vadis?“ *Journal of Management*, 23(3), 1997, стр. 409-473.

Iles, P. и Preece, D. „Developing Leaders, or Developing Leadership? The Academy of Chief Executives' Programmes in the North East of England.” *Leadership*, 2, 2006, стр. 317-340.

Kalyvas, A. „Charismatic Politics and Symbolic Foundations of Power in Max Weber.“ *New German Critique,* 85, 2002, стр. 67-103.

Kane, J., Patapan, H. и Hart, P. „Dispersed Democratic Leadership.“ у Kane, J., Patapan, H. и Hart, P. (ур.) *Dispersed Democratic Leadership: Origins, Dynamics, and Implications.* Oxford University Press, New York, 2009, стр. 1-13.

Kotter, J. P. „What Do Leaders Really Do.*”* у Gabarro, J. J. (ур.) *Managing People and Organizations*. Harvard Business School Publications, Boston, 1992, стр. 102-114.

Jago, A. G. „Leadership: Perspectives in Theory and Research.“ *Management Science,* 28(3), 1982, стр. 315-336.

Janda, K. F. „Towards the Explication of the Concept of Leadership in Terms of the Concept of Power.“ *Human Relation,* 13, 1960, стр. 345-363.

McCall, M. и Lombardo, M. (1978) ‘Where else can we go?’ у McCall, M. и Lombardo, M. (ур.), *Leadership:Where Else Can We Go?* Duke University Press, Durham, 1978, стр. 151-165.

McGregor, D. *The human side of enterprise.* McGraw-Hill, New York, 1960.

McGregor, D. „Leadership and the Conditions of Organizational Effectiveness.“ *Public Health Reports,* 67(1), 1952, стр. 42-46.

Mumford, M. D. *Pathways to Outstanding Leadership: A Comparative Analysis of Charismatic, Ideological, and Pragmatic Leaders.* Lawrence Erlbaum Associates, London, 2006.

Nahavandi, A. *The Art and Science of Leadership.* Prentice Hall, Upper Saddle River, 2008.

Ndoria, J. „Servant Leadership: A Natural Inclination or a Taught Behavior.“ *Servant Leadership Roundtable Proceedings,* 2004, доступно на: http://www.regent.edu/acad/sls/publications/conference_proceedings/servant_leadership_roundtable/2004pdf/ndoria_joyce_servant.pdf [приступљено: 19. 12. 2010.]

Nye, J. S. *The Powers to Lead.* Oxford University Press, Oxford, New York, 2008.

Parsons, T. „Introduction.“ у Parsons, T. (ур.) *Max Weber: The Theory of Social and Economic Organization.* Oxford University Press, New York, 1947, стр. 3-87.

Петровић, З. *Политички лидершип: огледи о пост-модерном вођству.* Институ за политичке студије, Београд, 2009.

Riggio, R. E. и Riggio, H. R. „Social Psychology and Charismatic Leadership.“ у Hoyt, C. L., Goethals, G. R. i Forsyth, D. R. (ур.) *Leadership and Psychology.* Vol. I od *Leadership at the Crossroads.* London, Praeger, 2008, стр. 30-45.

Rost, J. C. *Leadership for the Twenty-First Century.* Praeger, London, 1991.

Shils, E. „Charisma, Order, and Status.“ *American Sociological Review,* 30(2), 1965. стр. 199-213.

Spencer, M. E. „What Is Charisma?“ *The British Journal of Sociology,* 24(3), 1973, стр. 341-354.

Starratt, R. J. *The Drama of Leadership.* The Falmer Press, London, 1993.

Strange, J. M. и Mumford, M. D. „The origins of vision: charismatic versus ideological leadership.“ *The Leadership Quarterly,* 13, 2002, стр. 343-377.

Stogdill, R. „Personal factors associated with leadership: A survey of literature.“ *The Journal of Psychology,* 25, 1948, стр. 35-71.

Stogdill, R. *Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research*. Free Press, New York, 1974.

Стојановић, Ђ. „Нео-корпоративну концепт “ваучерске-демократије.“ *Српска политичка мисао*, 29(3), 2010, стр. 11-40.

Стојановић, Ђ. „Однос харизматског политичког вођства и либералне демократије.“ *Национални интерес,* 9(3), 2010, стр. 401-426.

Суботић, Д. „Лидери и лидерство у политици.“ *Српска политичка мисао,* 21(3), 2008, стр. 31-50.

Watkins, P. „Leadership, power and symbols in educational administration.“ у Smyth, J. (ур.) *Critical perspectives on educational leadership*. Routledge, London, 2005, стр. 7-27.

Weber, M. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology.* University of California Press, Berkeley, [1922] 1978.

Wilner, A. R. и Wilner, D. „The rise and role of charismatic leaders.“ *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 358, 1965, стр. 77-88.

Yuki, G. *Leadership in Organizations* (7th ed.). Pearson, Upper Saddle River, 2006.

Abstract

At first glance, the complex social phenomenon of leadership is one of those universal concepts that might be part of the "final meta-sum" of genuine (intrinsic) characteristics of people, their ideas and created institutions. As much as possible, leadership of community or organization should be understood without of „meta-factor“ of predetermined leaders (as possession of "capital" of inherent personality traits). But, it can not be avoided „procedural-dialectical factor" of leadership understanding, the possibility that everyone can be a leader or follower, „singular leadership“ is always a "plural" in nature and by context, while the situation in which anyone can be a leader is utopia par excellence. The idea that leadership is in crisis for a long time is a leitmotif in the relevant academic observations of the phenomenon, where the predominant focus is on (glorified or disgraced) leaders not on leadership, which is brought into position as one of the most attractive but least understood research phenomenon (often transmitted through the lens of analytical and methodologically inadequate description, with simplified and naive results).

The main intention of this paper is to analyze different approaches to the phenomenon of leadership (Great Man theory, trait theory, behavioural theories, situational theory, contingency theory, charismatic leadership, visionatry leadership, transactional leadership and transformational leadership) and, on that basis, make clearer distinction between the modern or industrial paradigm of leadership and post-modern or post-industrial paradigm of leadership. Ergo, industrial, leader-centric and linear paradigm of leadership is expressed through: connection between leader and followers (who are actually subordinate) through a hierarchical chain of command and execution and through a system of rewards and sanctions; leaders formulating of the group goals, which subordinates accept and work towards their achievement; prevalence of one-way communicative process; and disposal of the leaders with the right answers and solutions to organizational problems, which qualifies him for leadership. This paper concludes with a preliminary definition of post-industrial paradigm of leadership as multidirectional and

noncoercive relationship of influencing between leaders and followers, connected with the intention of changing, and marked with a common purpose (overcoming the collective action problems) and with the critical, educational and (processual and substantial) ethical attributes.

УДК: 338.242.4:329
Примљено: 18. јануара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 39-74.

Мирослава Филиповић
Факултет за услужни бизнис, Едуконс Универзитет, Сремска Каменица

Марија Ђорић
Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ЕКОНОМСКИ ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ

Сажетак

Савремено политичко и економско окружење, у условима растуће глобализације, представља озбиљан изазов традиционалном профилисању политичких партија у односу на економску слободу и интервенције у привреди. Уврежено је мишљење да је левица склонија директном уплитању у привредне токове, снажнијој редистрибутивној политици и реформама него што је десница, за коју се сматра да више уважава самостално деловање тржишних закона, трговинску либерализацију, итд. Као прво, рад је имао за циљ да представи еволуцију ставова и политике појединих влада према интервенцији у привреди, у периоду 1995-2007. година. Затим, на бази оваквог упоредног прегледа, циљ нам је био да анализирамо резултате примењиване политике у домену слободног тржишта. Коначно, циљ нам је био и да у одређеној мери идентификујемо сличности и разлике левице и деснице у њиховом приступу економској слободи, те да се резултати упореде са или супротставе класичним парадигмама које се користе у идеолошким поделама партија. Резултати истраживања указују на чињеницу да је све мање важно како је администрација идеолошки профилисана/позиционирана већ у којој мери она може дати позитивне резултате у погледу економског развоја и одрживе конкурентске позиције домаће привреде на међународном плану.

Кључне речи: идеологија, партије, економска политика, тржиште.

ПОЛИТИЧКИ СПЕКТРУМ

Политичка теорија обилује различитим класификацијама политичких партија, према њиховој идеологији, организацији, функцијама, положају/позиционирању према другим политичким групама, итд[1]. Поред тога, приликом класификација партија узима се у обзир и њихов значај и утицај на домаћој и међународној политичкој сцени, стратегија коју развијају и примењују, као и бројни други параметри. Јанда[2] истиче да се приликом класификације партија морају узети у обзир бројни аспекти, укључујући између осталог степен и облик институционализације, оријентацију по појединим кључним питањима, организациону комплексност, степен централизације и кохерентности, али и обим и квалитет шире друштвене подршке. Уколико узмемо у обзир познату типологију Мориса Дивержеа, види се да аутор, између осталог, прави дистинкцију између кадровских и масовних партија, у оквиру које првом типу припадају конзервативно-либералне партије својствене Западној Европи, док се настанак масовних партија везује за периоде/државе комунистичке и фашистичке идеологије[3]. Партије се најчешће класификују дуж или унутар неког политичког спектра који може бити креиран у једној или више димензија. С обзиром да се традиционална подела на леве и десне партије одавно показала неадекватном, теоретичари су постепено унапређивали комплексност шема класификација. У том смислу настају дводимензионалне и вишедимензионалне поделе, као што је на пример Восемов дијаграм који користи вишеструке критеријуме и развија тродимензионалну политичку мапу, укључујући аспекте корпоративне економије, индивидуалне економије и грађанских слобода. Три осовине Восемовоог дијаграма користе се за поделу на леве и десне партије: осовина културних питања, фискалних питања и питања која покривају радне односе, слобода тржишта, интелектуална својина и политички утицај корпоративног сектора. Класифи-

1) Види, на пример: Гоати, В. *Политичке партије и партијски системи*, Факултет политичких наука, Универзитет Црне Горе, Подгорица, 2008; Гоати, В, *Савремене политичке партије: компаративна анализа*, 2. допуњено издање, Истраживачки центар ССО, Београд, 1984; Лукић, Р. Д, *Политичке странке*, Научна књига, Београд, 1981; Цветићанин, Н, *Епоха с оне стране левице и деснице; о левици, десници и центру у политичком пољу Европе, о грађанском и антиграђанском схватању политике, о постидеолошкој политици у 21. веку,* Службени гласник: Институт друштвених наука, Београд, 2008.

2) Види: Janda, K. "Comparative Political Parties: Research and Theory", In A. W. Finifter (Ed.). *Political Science: The State of the Discipline*. Washington D.C.: American Political Science Association, 1993.

3) Види: Duverger, M, *Political parties, their organization and activity in the modern state*, Methuen, London, 1972.

кација партија која је изазвала бројне дебате настала је на основу „Теорије потковице“[4] која истиче да савремене партије и левице и деснице све више почињу да личе једне на друге те да у ствари више и не представљају супротстављене полове политичког спектрума. Најчешће се наводе три основна критеријума за класификовање политичких партија, и то: „ 1) величина или формална организација партије и обим функције коју обавља (пр. елитистичке или масовне партије), 2) плурализам и толеранција у друштву или ти прохегемонистички став, 3) разликовање на основу програма или идеолошке оријентације“[5]. По Џону Герингу, „америчке партије за разлику од европских, су много више идеолошке него ли што се замишља,”[6], док Ђовани Сартори сматра да је идеологија веома важан мотивациони фактор: “Идеологије партија се крећу од екстремизма и фанатизма, па све до толеранције и прагматизма”[7]. Према Петру Матићу, „...поједине странке којима се могу приписати атрибути евроскептичности, по својој позицији припадају екстремној или радикалној десници“[8].

Упркос постојању бројних критеријума на основу којих се класификују политичке партије, овај рад користи политичку идеологију као главни критеријум, и.е. циљеве партија (алокација вредности) и начине/методе за њихово очување или/и реализацију (политике које се спроводе). Свакако се мора узети у обзир да подела на леве и десне партије није апсолутни феномен нити трајно стање, већ да је лево или десно позиционирање динамичан процес у односу на конкретно културно и политичко окружење датог историјског тренутка[9]. Данас се најчешће леве партије дефинишу у односу према десно оријентисаним партијама и вице верса. Слично другим традиционалним политичким парадигмама, најчешће се сматра да лево оријентисана политика већу пажњу посвећује друштвеним неједнакостима, подржава активну улогу државе у привреди у правцу исправљања неједнакости кроз редистрибутивну функцију, основне аспекте политичког либерализма, итд. Насупрот

4) Faye, J. *Le siècle des ideologies,* Arman Colin, Paris, 1996.

5) Diamond, L, Gunther R, Political parties and democracy, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001, стр. 7.

6) Gerring, J. *Party ideologies in America, 1828 – 1996*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2001, стр. 23.

7) Sartori, G. *Parties and party systems: a framework for analysis*, ECPR, Colchester, 2005, стр. 69.

8) Матић, П. „Политичке партије и европски избори“, *Политичка ревија*, бр. 4, 2008, стр. 1070.

9) Bobbio, N. *Left and Right: The Significance of a Political Distinction*, University of Chicago Press, Chicago, 1996.

томе, уврежено је мишљење да се утицај десних партија манифестује кроз смањење утицаја и интервенције државе у привреди, редукцију примене редистрибутивних политика и генерално слабију склоност реформама – нарочито оним које могу да се ефектуирају на основне компоненте тржишног привредног система унутар и преко националних граница. Иако, с обзиром на ограничења рада, овде није могуће детаљније елаборирати однос лево-десно оријентисаних политика, можда је довољно изнети сажети став да традиционална класификација политичких партија на леве и десне узима у обзир њихов однос (ранг вредности и имплементиране политике) према монархији, цркви и систему слободног тржишта[10].

У сваком случају потребно је нагласити да су сви "класични" критеријуми за разликовање левих и десних партија све мање применљиви у савременом политичком и економском окружењу. Стога је и циљ нашег рада да покажемо, кроз низ пажљиво одабраних студија случаја, како би различити аспекти економске политике у домену мањег или већег ограничавања деловања тржишног механизма могли да промене традиционална схватања идеолошке инклинације економском интервенционизму. Другим речима, овај научни рад има за циљ да идентификује сличност и разлике у левих и десних партија када је у питању економска слобода, посебно у области имплементације појединих делова економске политике, како би се нагласили озбиљни недостаци актуелних идеолошких парадигми.

ЕКОНОМСКА СЛОБОДА УНУТАР ПОЛИТИЧКОГ СПЕКТРУМА

Традиционална бинарна подела политичког идеолошког спектра на левицу и десницу датира из далеке прошлости осамнаестог века када су у сумрак Француске револуције посланици Конвента који су били за монархију и краља заузели десну страну од председавајућег, док су присталице револуције и буржоазије седели лево од председавајућег. Од тог тренутка политички свет на основу идеолошке позиције класификује политичке странке на оне које припадају левици и оне које заступају десне ставове. Па ипак, треба имати на уму да су се критеријуми који су одређивали шта је левичарска, а шта десничарска идеологија мењали кроз историју прилагођавајући се датим политичко-друштвеним околностима.

10) Laponce, J. A. *The Government of the Fifth Republic: French political parties and the constitution,* University of California Press, Berkeley, 1961, стр. 26.

Стога је и логично да се данашње вредности левице и деснице не подударају са њиховим аксиолошким системом из осамнаестог века.

Пре неколико деценија Даунс је дефинисао веома симплификован принцип функционисања односа између политичких партија и економске политике коју спроводе: партије спроводе одређену форму економске политике искључиво из разлога задржавања власти[11]. Дакле, политичари се, приликом одабира/креирања економске политике у одређеном политичком систему, доминантно руководе прагматизмом и сопственим (партијским) вредностима. Уколико се прихвати Даунсово објашњење да идеологије представљају само вербално исказане замисли "доброг друштва" у функцији политике, доћи ћемо до закључка да и левица и десница подједнако производе различите идеолошке слике које су данас, више но икада, ближе једна другој.

Економско позиционирање савремених политичких партија је истраживано и анализирано са различитих становишта, док се новији радови у политичкој теорији баве претежно истраживањем утицаја глобализације на политичке странке. Феномен глобализације неспорно утиче на позиционирање и профилисање политичких странака, мада не треба имати у виду само њене економске аспекте. Глобализацију је исправније сагледавати као вишедимензионални, политички, економски, једном речју - свеобухватни феномен. Са овом тврдњом се слаже и Гиденс који тврди да "… глобализација није само и примарно економски феномен и да је не треба изједначавати само са уједињеним светским системом"[12].

Глобализација је, заправо, у корелацији са трансформацијом простора и времена. По Драгану Симеуновићу глобализација представља „процес ширења светске заједнице демократски тржишно оријентисаних земаља, који се остварује на економском, политичком, културном и сваком другом плану"[13]. Процес глобализације је свеобухватан, комплексан и увек примарно материјално оријентисан, што се види по фаворизацији тржишног система и принципа тржишног фундаментализма[14]. Да би смо користили адекватан политиколошки инструментаријум приликом одређења појма глобализације, сматрамо да је од велике важности направити

11) Види: Downs, A. An Economic Theory of Political Action in a Democracy. Journal of Political Economy, 65(2), 1957.

12) Giddens, A. *Beyond the Left and the Right: the future of radical politics,* Stanford University Press, Stanford, 1994, str. 4.

13) Симеуновић, Д, *Нација и глобализација*, Зограф, Ниш, 2009, стр. 108.

14) Тенденција према растућој саморегулацији тржишта и смањењу пореза.

дистинкцију између наизглед идентичних појмова. Симеуновић је у праву када разликује глобализацију од сродних појмова, па истиче да је глобализам - идеологија, глобализација – процес, док је „нови светски поредак“ – систем[15]. За Ђорђа Стојановића, сагледавање глобализације „још увек није на чврстој основи, то јест оптерећено је са више разноликих значења.“[16]

О односима глобализације и економије је писао и Герет који је детаљно истраживао утицај левичарских влада на макроекономске ефекте у процесима глобализације. Герет сматра да је редистрибутивна политика, веома присутна у оквиру економске политике лево оријентисаних влада, компатибилна са међународном економијом јер је социјалдемократски корпоративизам, тј. класни компромис у оквиру редистрибутивне политике владе, најприкладнији одговор на изазове које са собом носи глобализација[17].

Са друге стране, Хаупт тврди да су се и левица и десница прилагодиле савременим економским и политичким изазовима који прате процес глобализације, слично адаптацији која је евидентна и код других актера (укључујући ту и државу)[18]. Обе велике струје постале су отвореније за сарадњу са другачијим, па и антагонистичким идеолошким опцијама. Хаупт такође закључује да разлике које се идентификују приликом статистичке анализе одговора левичарских и десничарских партија на изазове глобализације нису статистички значајне за научно истраживање. Озбиљан недостатак истраживања овог аутора је у томе што се примарно бави испитивањем партијских програма уместо анализом реакција администрације у глобализацијским процесима.

Насупрот уверењима да је корпоративни сектор однео примат над државним институцијама у савременим тржишним системима, Боји истиче да је конкурентност једне државе предиспонирана идеологијом владајуће партије[19]. Он идентификује кључна економска питања у вези са стратегијом економије понуде, према којима левица и десница заузима значајно различите ставове: порези и потрошња, једнакост, штедња и приватне инвестиције, незапо-

15) Види: Сименуновић, Д., *Нација и глобализација,* Зограф, Ниш, 2009.

16) Стојановић, Ђ, “Различити теоретски приступи концепту глобалног цивилног друштва”, Српска политичка мисао, 28 (2) 2010, стр. 55.

17) Види: Garrett, G. *Partisan Politics in the Global Economy*, Cambridge University Press, Cambridge,1998.

18) Haupt, A. B. “Parties’ Responses to Economic Globalization: What is Left for the Left and Right for the Right?” Party Politics, 2010, стр. 16.

19) Boix, C. Political Parties, Growth and Equality: Conservative and Social Democratic Strategies in the World Economy, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

сленост и инфлација. Тако долази до закључка да левичарске владе имају за циљ увећање економског раста и смањење неједнакости кроз раст нивоа продуктивности која се може остварити инвестирањем на тржишту рада и тржишту капитала у јавном (државном) сектору привреде. Насупрот томе, десничарске, конзервативно оријентисане владе нису склоне да директно интервенишу у области економије, већ су пре свега оријентисане ка ваљаном дизајнирању система и развоју подстицаја за приватне инвестиције. Према овој анализи, можемо закључити да левичарске партије/владе теже да остваре бржи економски раст у циљу смањења неједнакости, док партије/владе десничарске оријентације претендују да се оствари привредни раст пер се без обзира на редиструбутивне ефекте. Но, без обзира на све наведене разлике, Боји ипак констатује да институционално уређење једне земље као резултат дугог историјског процеса утиче на економску политику много интензивније него идеолошка инклинација владе или партијске коалиције на власти.

Студија коју је недавно објавио ОЕЦД о разликама у ОЕЦД земљама када се анализира степен рестриктивности тржишта рада и тржишта роба, показује да је идеолошка позиција странака у власти изузетно значајна када су у питању интервенције на тржишту рада[20]. Балансирајући између друштвене једнакости (високо рангиране вредности) и тржишне ефикасности (високо рангиране потребе конкурентне привреде), левичарске владе већи пондер дају једнакости и реформама на тржишту рада. Са друге стране, ова студија оцењује да идеолошки профил владе нема значајнијег утицаја на ниво рестриктивности регулативе на тржишту роба.

Утицај идеолошко-политичке пристрасности на процес креирања/вођења политике слободне трговине је питање које посебно привлачи истраживачку пажњу у последње време. Не изненађује оваква оријентација у истраживањима, посебно када се узму у обзир чињенице евидентног раста нивоа светске трговине али и увећавање асиметрије трговинске међузависности. Сумирајући налазе ових истраживања, закључци о односу партија и трговинске отворености могу се поделити у три велике групе: а) десничарске конзервативне партије подржавају слободну трговину, док насупрот њима, левичарске странке нису наклоњене трговинској либерализацији; б) левица се залаже за, генерално посматрајући, битно отворенију економску политику од деснице, и ц) идеолошко-политичка пристрасност је маргиналног карактера и не утиче

20) Види: Wölfl, A., Wanner, I., Kozluk T. и G. Nicoletti, "Ten Years of Product Market Reform in OECD Countries - Insights from a Revised PMR Indicator", Economics Department Working Papers, No.695, OECD, Vienna, 2009.

у великој мери на спољнотрговинску политику јер дејствују знатно утицајнији фактори, као што су интересне групе, међународни положај земље и сл. У корист прве групе аргумената говоре истраживања Милнерове и Џеткинса који сматрају да идеолошка оријентација партија на власти битно и предвидиво утиче на дизајнирање спољнотрговинске политике државе[21]. Према њиховим закључцима, десничарске владе су генерално склоније форсирању слободне трговине, док се левичарске владе углавном противе широј либерализацији. Међутим, не обликује само идеологија владајуће коалиције (странке) трговинску политику земље већ и фактори попут глобализације и актуелних међународних односа. Осим тога, на економску политику могу утицати и тип владе и изборна правила: "Вероватније је за очекивати да ће странка бити наклоњенија слободној трговини уколико је ближа десној опцији, уколико национална привреда више учествује у међународној размени, ако је имплементиран председнички изборни систем, уколико је земља више изложена америчкој економској хегемонији, уколико странка има већи број места у парламенту и дејствује у земљи нижег степена развоја и суочавају се са све већим утицајем глобализације". [22]

Иако је наведена студија илустративна за предмет овог рада, ипак јој можемо замерити извесну ограниченост јер је заснована на истраживању програма странака, а не на актуелној политици.

Посматрајући ово питање из другог угла, Хорино[23] сматра да разлике у економској политици коју примењују леве и десне владе, у ствари, примарно одражавају економски профил те земље, односно степен изобиља производних фактора. Хорино закључује да су земље које обилују фактором рада (радно-интензивне привреде) биле економски много отвореније за време левичарских влада, док се такав облик корелације за капитално-интензивне привреде не проналази код влада десничарске провенијенције.

Андреа Хаупт истиче да се, традиционално посматрајући, идеологија деснице и левице у контексту социо-економске димензије разликује у следећим аспектима: 1. Битна присутност државне својине насупрот доминантној приватној својини; 2. Јак државни интервенционизам насупрот "слабој држави" која само даје подршку у области економије; 3. Подршка расподели богатства, насу-

21) Milner, H., и B. Judkins, "Partisanship, Trade Policy, and Globalization: Is There a Left-Right Divide on Trade Policy?" International Studies Quarterly, 2004, 48 (1): 95-119.

22) Исто, стр. 113.

23) Horino, I. "Partisanship, Factor Endowment, and Economic Openness in 21 OECD Countries: Examining Domestic Sources for Interdependence", Paper presented at the International Studies Association Convention, San Francisco, 2008.

прот противљењу значајних редистрибутивних функција, и 4. Подршка владиним социјалним програмима насупрот противљењу развитка социјалних државних.[24)]

Узимајући у обзир да је дошло до промене традиционалног мишљења у области економске политике, велики број савремених научних радова указује на динамику у економско-политичким профилима модерних партија. Рецимо, по Нелсону и Веју[25)], постоји широк спектар теорија по којима се левица постепено приближава опцијама које се везују за десни центар, постепено се удаљавајући од традиционалне социјалдемократије. Неколико разлога је довело до наведених промена: промена мишљења тзв. "средњег гласача" према десници, друштвене и економске турбуленције (деиндустријализација), и на крају – глобализација. Од посебног значаја за наше истраживање јесте то што Нелсон и Веј дају примере левичарских партија које су се трансформисале на наведен начин као што је то случај са Аустралијском лабуристичком партијом која је више неолиберална од многих десничарских партија. Аутори указују и на значајан успон нове левице која се сматра компромисом између неолибералне и класичне политике благостања, наводећи као релевантне примере "Трећи пут " у Великој Британији, Клинтонову администрацију и Шредерову политичку опцију у Немачкој. Закључујући истраживање, аутори наводе неколико предуслова који могу значајније да утичу на скретање левих партија удесно: релативно мала идеолошка удаљеност партије према најзначајнијем десном конкуренту, битан пораст удела терцијарног сектора у националној привреди, низак ниво портфолио инвестиција и инциденце валутних криза. На политичкој скали странке се могу кретати са лева на десно и обратно, кокетирајући често и са антагонистичким идеологијама. При том, идеологија као "искривљена стварност" може имати вишеструке функције у друштву:

"а) подстицајну, у смислу подстицања на вршење политичке активности ради реализације политичких циљева које прокламује дата идеологија,

б) хомогенизирајућу, у смислу грађења снажног јединства међу онима који усвајају исту идеологију,

в) објашњавајућу - свака идеологија тежи да објасни свет и његове проблеме и да дâ упутство за акцију у њему, и

24) Haupt, A, op. cit, стр. 8.

25) Детаљније у: Nelson, S. и C. Way, "Party Crashers: The Determinants of Left Party Ideological Shift in Wealthy Democracies", рад представљен на Годишњој скупштини Midwest Political Science Association, Чикаго, 2007.

г) оправдавајућу - идеологија постоји и ради оправдања учињеног за пројектоване циљеве".[26)] .

Према Блатбергу[27)], идеологије не морају трајно задржати своју позицију на политичком спектру. Разлог је тај што свака земља тврди да има сопствену политичку културу, па у том случају може тврдити и да има своју "домаћу" идеологију, што може да резултира не само идеолошким променама у времену већ и битним померањем идеологије дуж читавог идеолошког спектра.

Веома битан критеријум у одређењу економске политике једне земље, имајући у виду доминантну улогу монетарне политике, јесте степен независности националне централне банке. Новија литература се из тога разлога бави и упоређивањем политика левичарских и десничарских влада у домену положаја и функционисања централне монетарне институције. Независност централне банке је дуго представљала међународно прихваћену норму / предуслов "доброг монетарног понашања", што се у ствари сматрало конститутивним елементом либералне економске праксе претежно префериране од стране десничарских влада. Упркос томе, новија истраживања указују на промену традиционалног става да само десничарске владе подржавају независност централне банке[28)]. Анализа показује да и лево оријентисане владе све више постају склоне прихватању независности централне банке, иако то може деловати као битно одступање од појединих левичарских принципа. Понекад, наиме, независно креирана и имплементирана монетарна политика, под сувереном ингеренцијом централне банке, може у знатној мери умањити или чак поништити ефекте фискалне политике, рецимо у домену редистрибутивних ефеката. Дејвис закључује да се, и поред асиметричних ставова по кључним економских циљевима, и левица и десница све више крећу у правцу консензуса када је у питању расходна страна буџета тј. потрошња. И наша анализа одабраних земаља указује на то да се смањују разлике између леве и десне политичке опције када је у питању овај домен економске политике.

Циљ рада није био да се процени ефективност појединих аспеката владине политике и економског интервенционизма у различитим земљама, осим када је у питању поређење реалног раста

26) Симеуновић, Д, Увод у политичку теорију, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 117.

27) Blattberg, C. *Patriotic Elaborations: Essays in Practical Philosophy,* McGill-Queen's University Press, Montreal and Kingston, 2009, стр. 21.

28) На пример, Davis, W. "Partisanship and Central Bank Independence: Is There a policy-Ideology Trade-Off?", рад представљен на Годишњој скупштини Southern Political Science Association New Orleans, 2007.

БДП-а као резултанте економске политике. Наш циљ је био да се утврди позиција и политика појединих влада према специфичним аспектима економске слободе, те да се резултати упореде са / супротставе класичним парадигмама које се користе у идеолошким поделама партија на левицу, десницу и центар.

ПОЉЕ ИСТРАЖИВАЊА И МЕТОДОЛОГИЈА

Што се тиче методологије у овом истраживању, користили смо модел сличан оном који су развили Беноа и Лавер[29]. У истраживању смо се заправо фокусирали на посредне показатеље "из друге руке" када је у питању политичко позиционирање, односно на показатеље/оцене позиционирања које су дали различити експерти и компетентни теоретичари из области економије и политикологије. Циљано смо редуковали ниво комплексности политичке димензионалности, разликујући левицу, десницу и центар. Међутим, ниво комплексности економске димензионалности је свесно подигнут на виши ниво (разликовање 10 најважнијих аспеката економске слободе) јер је и циљ рада управо анализа економске политике коју заступају али и спроводе партије различите идеолошке оријентације. А приори сазнања која се тичу суштине кључних политика су била доступна захваљујући великом броју економских истраживања која се баве основним елементима државног интервенционизма у (тржишној) привреди.

Због квантитативне ограничености, компаративна анализа обухватила је осам земаља које сматрамо релевантним примерима: Данску, Ирску, Немачку, Луксембург, Уједињено Краљевство, САД, Аустралију и Нови Зеланд. Све набројане земље разликују се у погледу величине, степена развоја, зависности од међународних економских токова, економске и политичке традиције, и што је најважније по нивоу рестриктивности тржишне регулативе (видети ОЕЦД податке испод). Истраживањем је обухваћен период од 1995. до 2007. године. Постоје два разлога оваквог избора: изабрани индекс економске слободе је био активиран 1995. године, док је 2007. година изабрана да би се закључио период непосредно пре почетка светске економске кризе, с обзиром на неједнак утицај кризе на поједине земље и имајући у виду да економска политика у временима криза прибегава многим неконвенционалним решењима.

Неколико извора је коришћено приликом прикупљања података за три главне компоненте анализе: идеолошко-политичка ори-

29) Benoit, K. и Laver M. *Party Politics in Modern Democracies,* Routledge, London, 2006.

јентација владе, генерална оцена регулаторне рестриктивности и рангирање у погледу економских слобода. Кретање реалног БДП-а (без утицаја инфлације) на годишњем нивоу коришћено је као контролни индикатор за све земље.

Политичка класификација влада за потребе овог рада заснована је на истраживањима и подацима које смо преузели од Армингеона и осталих истраживача са Универзитета у Берну[30]. Како бисмо добили преглед дугорочног стања у погледу изградње државног капацитета узели смо податке о структури владе за период 1985-2007, с обзиром да се политика претходних влада у већој или мањој мери увек рефлектује на текућу политику и производи одређени утицај чак и када је дође до потпуног заокрета у политичком профилу администрације.

Доминанта политичка оријентација влада 1985-2007.

Држава	Доминантна оријентација	Ниво доминантности (најнижи-највиши)
Аустралија	Скоро подједнако левица и десница	
Ирска	Десница	52-100%
Нови Зеланд	Левица	84-100%
САД	Десница	90-100%
Данска	Десница	76-100%
Уједињено Краљевство	Скоро подједнако левица и десница	
Луксембург	Центар	50-60%
Немачка	Центар	68-83%

Извор: Armingeon, Comapartive Political Data Set, 1960-2007.

Подаци који се тичу генералне оријентације према тржишној регулативи у земљама OECD-а преузети су из рада Аните Волфл и сарадника[31]. Овај извор нам је био посебно драгоцен јер укључује државе са високом стопом либерализације, државе средње либерализованог тржишта и оне где се примењује висок ниво тржишне регулативе. Наведено истраживање користи општи индикатор регулативе тржишта роба (ПМР индикатор) који обједињује

30) Armingeon, K., Potolidis, P., Gerber M., i Ph. Leimgruber, Comparative Political Data Set 1960-2007, Institute of Political Science, University of Berne, Berne, 2009.

31) Wölfl, A., Wanner, I., Kozluk T. i G. Nicoletti, 'Ten Years of Product Market Reform in OECD Countries - Insights from a Revised PMR Indicator.' *Economics Department Working Papers* No.695, Vienna: OECD, 2009.

18 посебних индикатора као што су: удео јавног сектора, учешће владе у секторима енергетике, комуникација и транспорта, степен директне контроле над пословањем предузећа, контрола цена, степен коришћења контролне и командне регулативе, лакоћа добијања дозвола и сагласности, административна оптерећења за корпорације и предузетнике, итд.

Ниво тржишне рестриктивности 2008*.

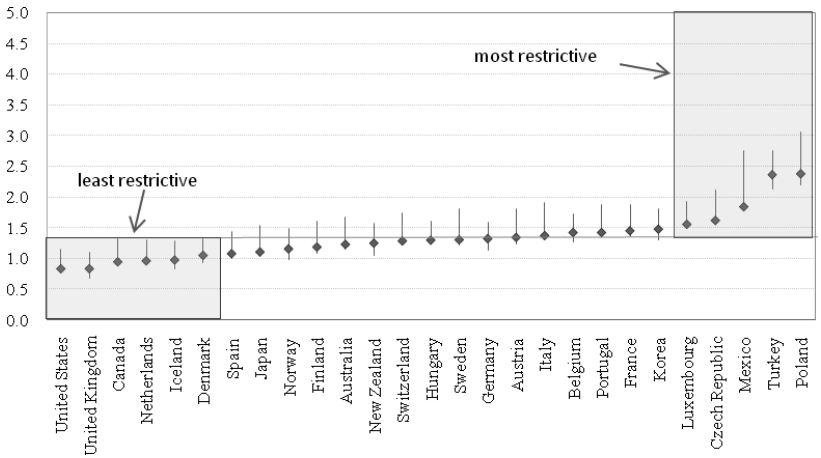

* Агрегатни ПМР индикатор (0 –најмање рестриктивни, 6 – највише рестриктивни) Извор: ОЕЦД

На послетку, употребили смо и Херитиџ индекс економске слободе[32)] који се користи за оцењивање рада влада у погледу економских слобода. Више од десет година Волстрит Журнал (The Wall Street Journal) и Херитиџ фондација (The Heritage Foundation) прате ниво остваривања економских слобода широм света на основу десет стандарда којима се оцењују степен слободе од државне интервенције и економски успех у 183 земаља. Десет компоненти економске слободе обухватају следеће: пословна слобода (отварање /затварање предузећа, дозволе, трошкови), слободна трговина (одсуство баријера за извоз и увоз), фискална слобода (ниво пореза и прихода од пореза као део БДП-а), државни расходи, монетарна слобода (инфлација и контрола цена), инвестициона слобода, финансијска слобода (конкуренција на финансијским тржиштима и независност банкарског система у односу на владу), имовинска права, борба против корупције и слобода рада (минималне зараде и регулисање радних односа).

32) Kim, A., Markheim, D., Roberts, J. i C. Walsh, *2010 Index of Economic Freedom.* The Heritage Foundation, Washington, 2009.

Херитиџ индекс економске слободе 2007.
(ранг појединих земаља и ниво привредног раста)

Ранг	Држава	Индекс	Раст реалног БДП*
1.	Хонг Конг	90.0	6.4%
2.	Сингапур	87.1	7.8%
3.	Аустралија	82.6	4.4%
4.	Ирска	82.2	6%
5.	Нови Зеланд	82.0	3%
6.	САД	80.7	2%
8.	Данска	79.6	1.6%
10.	Уједињено Краљевство	79.0	3%
15.	Луксембург	75.2	5.2%
25.	Немачка	**70.5**	**2.5%**
26.	Грузија	70.4	12.35%
64.	Француска	64.2	2.3%
74.	Италија	62.7	1.5%
178.	Зимбабве	21.4	-4.6%
179.	Северна Кореја	1.0	-2.3%

* У поређењу са 2006. годином
Извор: Херитиџ фондација, ОЕЦД, ЦИА

И друге организације, попут Светске банке и Фридом Хауса (Freedom House), спроводе слична оцењивања привредног амбијента. Иако се поједини критеријуми оцењивања разликују од Херитиџ индекса, општа евалуација економских система се заснива на сродним идејама и рангирање земаља се не разликује у великој мери. Све наведене форме рангирања су изложене озбиљним критикама – оцењују се као субјективне, политички мотивисане, несистематичне и најважније што се разматра само један део развојне димензије (економске прилике) а занемарује утицај веома важних фактора, као што су хумани развој и одрживост демократије[33]. Упркос свим недостацима Херитиџ индекс се показао као корисно средство за компаративне анализе у области међународне економије. Осим тога, циљ овог рада није процена кредибилитета наведеног индекса већ његова употреба у компаративне сврхе.

33) Као примере таквих критика, видети: "Laissez Faire Olympics" (Left Business Observer Special Report, 2005), Abelson (2009) и Sachs, J. (2005).

СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА ОДАБРАНИХ ЗЕМАЉА

Аустралија

Почев од 1995. године економско рангирање ове земље иде узлазном путањом. Посебно је важно напоменути да је 2000. година била прекретница у погледу побољшања пословне климе и пословног окружења. Десничарски усмерена влада је након 3 године власти показала значајне резултате у области међународне трговине (што је неоспорно утицало на већи степен конкурентности), упркос осцилацијама БДП-а (слично као и у другим земљама које су наведене у студијама случаја).

Аустралијска лабуристичка партија АЛП (као партија левог центра) и Либерална партија Аустралије (као партија десног центра) су главни играчи на партијској сцени, док је у успону и Партија зелених. За време владавине Аустралијске лабуристичке партије у периоду 1983-1996. године, влада спроводи активни интервенционизам који је праћен економским рационализмом, смањењем царина, пореским реформама, приватизацијом великих компанија и дерегулацијом банкарског система. Данас је унутар ове странке доминантна фракција АЛП која је мање фокусирана на социјална питања и која се при том, залаже за либералнији приступ у области економије. Либерална партија Аустралије је у опозицији од 2007. године и заговара нови економски либерализам: друштвено конзервативну политику и социјалне реформе.

Аустралија – оријентација владе, раст БДП и Херитиџ ранг

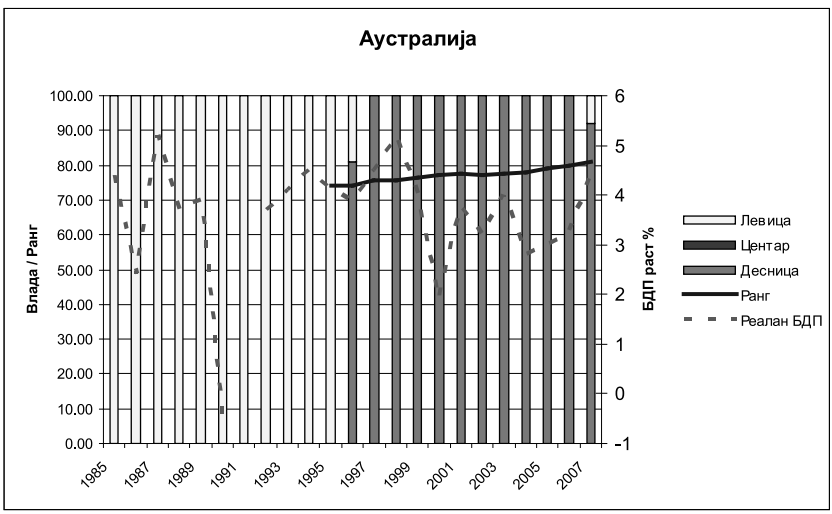

На основу Херитиџ индекса који је износио 86.2, Аустралија је у 2007. години била на трећем месту у свету по економским слободама, што је било далеко изнад регионалног и светског просека. Добро организована макроекономска политика и успешно спроведене структурне реформе су заслужне за превазилажење економске кризе коју је Аустралија много боље поднела него ли остале напредне економије. Уопште узев, ова земља је добро организована у смислу структурних снага. Монетарна стабилност и трговинска отвореност омогућава конкурентност у финансијско-инвестиционој сфери, која се базира на поштовању тржишних принципа. Осим тога, снажна владавина права штити својинска права и директно утиче на смањење степена корупције. Када је у питању пословање како домаћих, тако и иностраних предузећа, примећује се значајна флексибилност регулативе и поступака добијања дозвола. Мере за унапређење јавних финансија и одржавање фискалне стабилности имплементиране су у циљу постизања веће ефективности и ефикасности. Када све сумирамо, можемо да констатујемо да је Аустралија највише успеха остварила у области имовинских права и финансијских слобода – по рангу готово двоструко више од светског просека. Међутим, интересантно је приметити да су државни расходи значајни, а фискална слобода релативно ограничена, у нивоу испод светског просека, што је критична тачка у економији ове земље. Вођени овом чињеницом, у складу са методологијом Беноа и Лавера, можемо констатовати да је велики напор аустралијске владе усмерен ка питањима која се тичу балансирања пореза и потрошње, док се много мањи значај придаје социјалним питањима, дерегулацији, имиграцији и сл. Од 2000. године, актуелне власти су посебно заинтересоване за побољшање слободе пословања, што је за тридесет посто унапредило ранг овог аспекта економске слободе. Значајни успеси су остварени и у борби против корупције.

Ирска

За само неколико година, Ирска је постала једна од најбоље рангираних земаља у погледу економских слобода заузимајући четврто место у свету. Прекретница настаје током 2001. године када је политика десничарске коалиције, након три године власти, почела да производи позитивне ефекте на привреду. Највећи економски раст је забележен у периоду од 1991. до 1997. у којем је влада заступала интересе левице, деснице и центра. Но, турбулентна економска ситуација почетком 21. века отежавала је примену одабране економске политике, што се види и по флуктуацијама БДП-а (мада у много мањим амплитудама него током 80-их година 20. века).

У Ирској су владе традиционално засниване на коалицијама. Тренутно владајућа партија је Fianna Fáil, која је традиционална либерално-конзервативна партија основана 1927. у чијој идеолошкој основи се налази републикански популизам. Ова партија је седам пута улазила у владу од стицања независности Ирске, у периодима од 1987. до 1994, и касније 1997. године. Fine Gael је друга партија по величини која форсира европски систем вредности и предузетнички систем, остајући, у суштини, демохришћанска странка. Fine Gael је учествовала у власти у периоду од 1982. до 1987. године, и од 1994. до 1997. године. Трећа по величини је Лабуристичка партија која припада левом центру и која непосредно сарађује са синдикалним покретима.

Ирска – оријентација владе, раст БДП и Херитиџ ранг

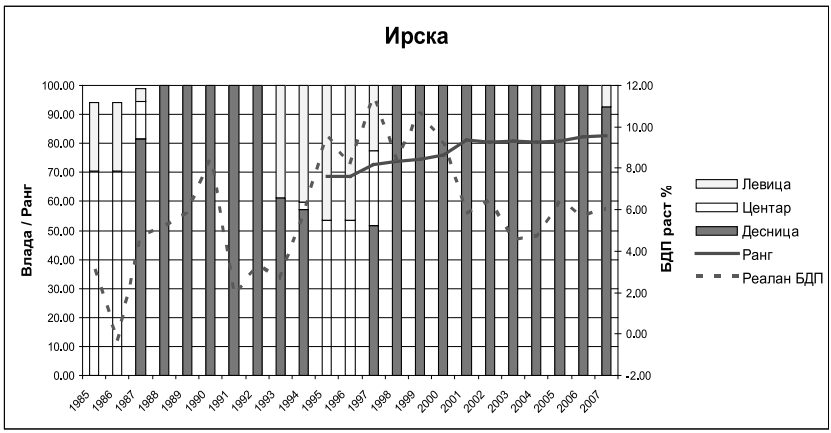

Ирска економија, у којој доминира терцијарни сектор, остваривала је значајне успехе током 90-их година 20. века, што је била консенквенца њене тржишне отворености и флексибилности. Међутим, финансијски сектор је озбиљно погођен глобалном економском кризом, тако да је привреда претрпела значајан пад активности од 2008. године покушавајући да се прилагоди новонасталим околностима. Упркос кризи, општи ниво економских слобода је и даље висок захваљујући снажним институцијама, што је дало позитивне резултате у погледу заштите имовинских права, снизило ниво корупције и успоставило услове за ефикасно пословање. Највише успеха Ирска је остварила у области имовинских права, финансијске слободе и слободе финансијских улагања, при чему је ранг последње две области нарочито порастао.

Област пословне слободе остаје најбоље рангирани аспект економске слободе у Ирској, али управо тај параметар показује ре-

лативно најнижи степен напретка од 1995. наовамо. Слично као у случају Аустралије, област државних расхода и фискалне слободе (комбинација нивоа личног и корпоративног пореза и удела пореских прихода у БДП) у једном периоду налазила се на нивоу који је био значајно испод светског просека. Због тога, према Беноа и Лаверу, ирска влада релативно највећу вредност придаје одржавању равнотеже између конфликтних циљева конкурентних пореза и веће потрошње.

Нови Зеланд

Дуги низ година, Нови Зеланд се налази у првих десет земаља у свету по генералном нивоу економске слободе, а током 2007. године, заузимао је према овим критеријумима пето место у свету. Ова земља је можда и најбољи пример који оповргава класичне парадигме о економској политици левице. Наиме, левичарска влада Новог Зеланда устрајала је у примени широке дерегулације у привреди што је резултирало подизањем нивоа компоненте пословне слободе на највиши ниво (индекс 99.9 од могућих 100). Мора се признати да је основа (ниво привредног развоја који допушта такву оријентацију) за дерегулацију постављена током десничарске администрације у периоду 1991-99. година. Ипак, највећи кораци у дерегулацији учињени су након промене владе у 2000. години. Разлике су уочљиве и када се упоређују флуктуације реалног БДП: веће осцилације, и позитивне и негативне, забележене су током десничарске владе, али је вероватно узрок релативно блажих флуктуација касније и повољно међународно економско окружење.

Нови Зеланд – оријентација владе, раст БДП и Херитиц ранг

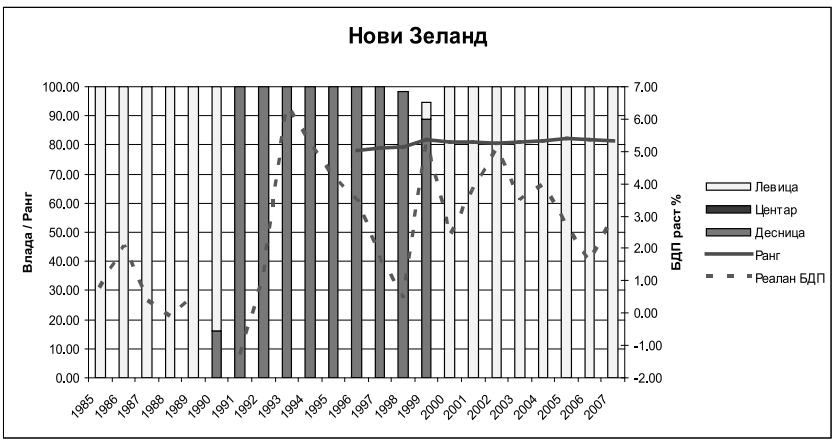

Од 1996. године, Нови Зеланд се одликује вишепартијским системом али ни једна од две водеће партије није била способна да самостално формира владу. Две најутицајније и најстарије партије су конзервативна Национална Партија десног центра и прогресивна Лабуристичка партија левог центра. Доминантна Национална партија у дужем периоду заговара смањивање пореза и социјалних програма, и промоцију слободне трговине. Лабуристичка партија себе описује као социјално либерална и прогресивна, у смислу јаче државне политике и значајних реформи.

Највећи део компоненти економске слободе рангиран је веома високо према Херитиџ индексу, уз значајне привредне реформе које су имплементиране и висок степен отворености за међународну трговину и инвестиције. Ефикасан законодавни систем и регулаторно окружење снажно подстиче предузетничке активности, док су ограничења за стране инвестиције присутна тек у појединим секторима. У духу претходно имплементираних реформи, влада је недавно иницирала и смањење корпоративног пореза. Монетарна стабилност је на завидном нивоу, уз смањење инфлаторних притисака. Независан и ефикасан судски систем снажно штити власничка права, а ниво корупције је веома низак. Компонента слободе од корупције је на највишем нивоу (уз Данску) од свих анализираних земаља, и задржава тај ранг од 1995. године без обзира на профил владе. Најнижи ранг од свих компоненти Нови Зеланд има у области величине државног апарата и фискалног опетерећења, што подржава класично схватање левичарских влада, тако да ови параметри бележе погоршање од доласка левице на власт 2000. године.

Сједињене Америчке Државе

Током 2007. године, општи ниво Херитиџ индекса поставио је САД на шесто место у свету, али се од тада њихова позиција благо погоршава (нпр. индекс за 2010. позиционира САД на осмо место) што одражава негативне тенденције у домену финансијске слободе, монетарне слободе и права својине. Ипак, имајући у виду период анализе, потребно је да истакнемо да је у периоду од 2000. до 2007. године забележен раст нивоа економске слободе у земљи, вероватно рефлектујући између осталог и промену администрације од Демократа према Републиканцима. Ипак, ова промена била је праћена и озбиљним падом БДП, уз известан опоравак тек 2004. године. Осим чињенице да представљају највећи и најзначајнији тржишни привредни простор, за нашу анализу је такође битно што федерална форма владе оставља битна дискрециона овлашћења савезним државама, укључујући ту и различиту економску стра-

тегију и политику. Супротно традиционалним схватањима десних влада, улога државног апарата у привреди САД непрестано је расла током Републиканских влада, нарочито за време Џорџа Буша млађег, као својеврсна контрадикторност расту економске слободе[34].

Демократи и Републиканци су доминантни актери на политичкој сцени земље већ 150 година. Демократска партија се конзистентно позиционира улево од Републиканске партије, са аспекта економских и социјалних питања а посебно у вези са улогом владе у креирању економских могућности за сваког (социјални либерализам). Имајући у виду све специфичности политичке сцене САД, може се закључити да Републиканци представљају конзервативну партију која декларативно подржава економски либерализам (истина, у одређеној мери контролисан од стране владе), фискални конзервативизам - у смислу смањивања националног дуга, државних издатака и пореза (истина, тешко остварив за једног хегемона било да је власти лева или десна партија), и традиционалне, породичне вредности.

САД – оријентација владе, раст БДП и Херитиџ ранг

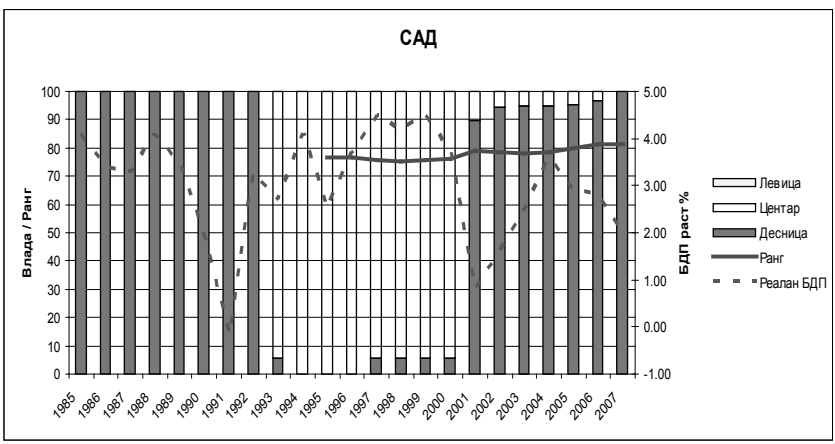

Посебно је интересантна композиција ранга САД: највише оцене земља бележи у областима радних односа и пословне слободе, а најниже у области слободе од корупције. Ранг регулативе радних односа у САД (нпр. одређивање минималне зараде, регулисање запошљавања, отпуштања и сл.) је нижи само од оног у

34) За детаљнију анализу економског/монетарног интервенционизма у САД, види: Целетовић, М. и М. Милошевић, „Неадекватно вођење монетарне политике ФЕД-а као један од узрока настанка светске финансијске кризе“, Пословна економија, Факултет за услужни бизнис, Сремска Каменица, 7(2), 489-516, 2010.

Данској, док све остале земље обухваћене истраживањем знатно заостају, нарочито Немачка и Луксембург, где су радни односи и минималне зараде стриктно регулисани. Што се тиче напретка у осталим областима, до 2007. године САД бележе унапређење једино у параметрима финансијске и инвестиционе слободе (раст од 15%), иако је тај напредак знатно спорији од оног оствареног у истим параметрима код осталих земаља. Слично осталим земљама, параметри фискалне слободе и државних издатака у САД налазе се битно испод светског просека. Посебно је потребно напоменути да, у поређењу са свим осталим земљама у овом раду, САД бележе најнижи ранг у погледу слободе од корупције и тај ранг се стално погоршава од 1997. године. У 2007. години, САД су се према индексу перцепције корупције налазиле тик испред земаља у развоју као што су нпр. Чиле, Барбадос и Уругвај.

Данска

Према Херитиџ индексу 2007, Данска је била друга најбоље рангирана европска земља (после Ирске) по нивоу остварене економске слободе, и у периоду 1996-2007. побољшала је свој ранг за око 15%. Посебно је потребно напоменути да је током коалиционе владе у Данској у периоду 1993-96. година (левица, центар и десница) забележен највећи раст али значајан пад реалног БДП. Ипак, пад реалног БДП у овом периоду је био мањи у односу на веома значајан пад нивоа привредне активности који је забележен током владавине левичарско-десничарске коалиције у периоду 2000-2002. године, што може да укаже на неконзистентност економске политике дизајниране из два или три различита угла, али и на немогућност симултане имплементације понекад конфликтних циљева. Након тог периода, десничарска влада је успела да оживи привредни раст. Година прекретница када је у питању пословна слобода била је 2003. када је ова компонента економске слободе у Данској добила оцену 100, што није остварила ни једна земља из узорка испитивања. Исте године је забележен и знатан напредак у домену финансијске слободе.

Од 1982. године владе у Данској су се заснивале на коалицијама, при чему данас доминирају две партије сличног нивоа снаге: Венстре – Либерална партија Данске, и лево-оријентисани социјалдемократи. Венстре је највећа данска партија, подржава слободно тржиште и конзервативну политику, и улазила је у коалиције са Конзервативном народном партијом али и Данском социјалнолибералном партијом. Социјалдемократска влада је током 90-тих

година и почетком 21. века имплементирала редистрибутивну политику у правцу обезбеђивања „критичног дохотка", приширила удео јавних услуга и битно унапредила инфраструктуру. Током тог периода уживали су подршку Социјалистичке народне партије, која заговара демократски социјализам али нема европску оријентацију, и Црвено-зелене алијансе евроскептика и противника капитализма. Због високог нивоа задужености, социјалдемократи су изгубили власт 2001. године у корист десничарске владе.

Данска – оријентација владе, раст БДП и Херитиџ ранг

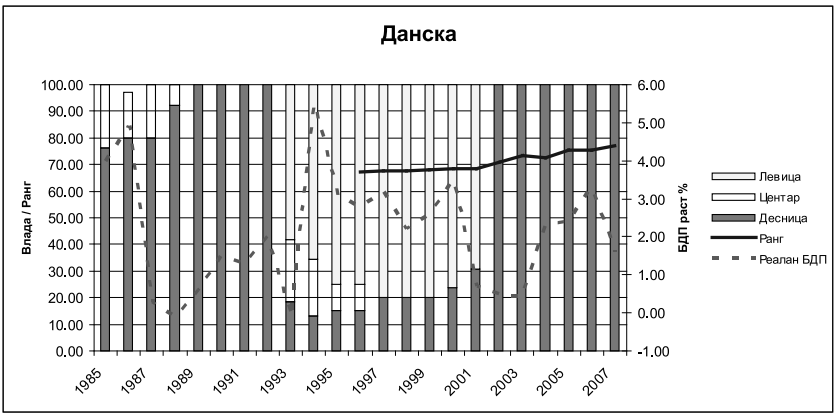

Модерна и конкурентна привреда Данске високо је рангирана по многим аспектима економске слободе, нарочито у аспектима који се тичу унапређивања предузетништва и макроекономске стабилности, поред снажне оријентације према слободној трговини и инвестицијама, и уз транспарентну и ефикасну регулативу. Као у случају Новог Зеланда, пословна слобода и домен радних односа у Данској остварили су оцену 99.9, док је радна регулатива у 2008. добила оцену од максималних 100. Упркос томе, две области показују најмањи напредак и умањују укупан ранг Данске: висок ниво државних издатака који је преко 50% БДП (упркос постепеном смањивању), и висок ниво личних пореза и генералног фискалног оптерећења (упркос релативном умереном нивоу корпоративног пореза. То су разлози који леже иза изузетно ниског ранга компоненти фискалне слободе и величине администрације, који се налази испод ранга тих компонената код већине земаља, чак и оних у развоју (нпр. ранг Гијане у том домену је 26, док је ранг Данске за исти параметар 20.4).

Уједињено Краљевство

Према Херитиџ индексу економске слободе 2007, Уједињено Краљевство заузимало је 10. место у свету, што је мање-више ранг који земља одржава већ известан број година. Након тржишних реформи Маргарете Тачер током 80-тих година, Уједињено Краљевство бележи стабилан привредни раст који надмашује онај у већим земљама Европске Уније, да би се највећи раст остварио током 1988. године. Доласком на власт левице 1998. године, флуктуације БДП се смањују али се темпо привредног раста успорава. Потребно је истаћи да је ранг пословне слободе у периоду 1995-2007. опао са максималних 100 на 91.2, али је са друге стране дошло до пораста оцена трговинске слободе у сличној сразмери. Интересантно је такође да је током 2005. године (владавине левице) дошло до знатног унапређења инвестиционе слободе. Ипак, у складу са класичним поимањем левичарских влада, у том периоду долази до битног раста величине администрације и државних расхода што је негативно утицало на конкуренту позицију Уједињеног Краљевства.

Уједињено Краљевство – оријентација владе, раст БДП и Херитиџ ранг

Као и током читавог послератног периода, смењивање Лабуристичих и Конзервативних влада обележило је и последње деценије XX века. Лабуристичка партија левог центра је од свог оснивања 1900. године прошла значајне трансформације. Данас снажно заступа социјалну демократију, тј. јавно власништво, државну интервенцију у привреди, редистрибуција дохотка али и одређене постулате неолиберализма. Приступ познат као "Трећи талас", уведен од стране Тонија Блера, појавио се као центристички ком-

промис између капитализма слободног тржишта и демократског социјализма. С друге стране, Конзервативна партија десног центра подржава либералне и традиционалне вредности, као и национално јединство ("конзервативизам једне нације") и максимирање индивидуалних слобода. Током већег дела 80-тих и 90-тих година, конзервативне владе примењивале су политику екстензивне приватизације, мере против синдиката и чврсту монетарну политику ограничавања понуде новца.

Изненађујуће је, имајући у виду економску историју Уједињеног Краљевства, да ранг земље у погледу монетарне слободе опада, нарочито након 2007. године, што је резултат тек изнад светског просека. Ипак, овакав налаз је вероватно више повезан са преткризним поремећајима и високим нивоом зависности земље од међународних финансијских токова, а мање са променом идеолошке оријентације владе. У домену фискалне слободе не бележи се скоро никакав напредак ранга, без обзира на профил владе.

Луксембург

На позицији једног од водећих финансијских центара у свету, Луксембург већ дужи период развија софистицирану, услужно-оријентисану привреду и у томе остварује значајне успехе. Земљу одликује пословна клима погодна за развој предузетничких активности, као и висок ниво отворености и флексибилности. У 2007. години, Херитиџ индекс је земљу рангирао као 15. у свету по нивоу економске слободе али овај ранг непрекидно опада од 2001. године. Наиме, највиши ранг Луксмебург је остварио током коалиције између центра и деснице у периоду 1994-2004. године. Оцене параметара економске слободе су у том периоду биле знатно више него током претходних и потоњих администрација коалиције центар-левица. Ипак, без обзира на профил владе, нису забележене значајније разлике у флуктуацијама БДП у периоду 1995-2007.

Током последњих деценија, коалиционе владе је углавном састављала Хришћанска социјална народна партија (ЦСВ), најчешће са Социјалистичком радничком партијом Луксембурга, у периоду 1984-1999, и са либералном Демократском партијом центра, у периоду 1999-2004. ЦСВ је хришћанско-демократска, конзервативна партија али са јаком европском оријентацијом.

Слично другим земљама у узорку, Луксембург највише оцене добија у областима власничких права и инвестиционе слободе, при чему ова друга бележи и значајан раст у последње време. Од 1996. године, ранг пословне слободе је опао за скоро 11%. Најнижи ранг земља остварује у параметрима радне регулативе, величине

администрације и фискалне слободе, мада је ранг последње две области напредовао током 2000-2003. године, за време коалиције центра и деснице. Ниво личних пореза остаје на високом нивоу, мада је корпоративни порез релативно низак. Иако на нижем нивоу од других европских земаља, државни расходи оптерећују БДП са скоро 40%, што онемогућава унапређење битних аспеката економске слободе у земљи.

Луксембург – оријентација владе, раст БДП и Херитиџ ранг

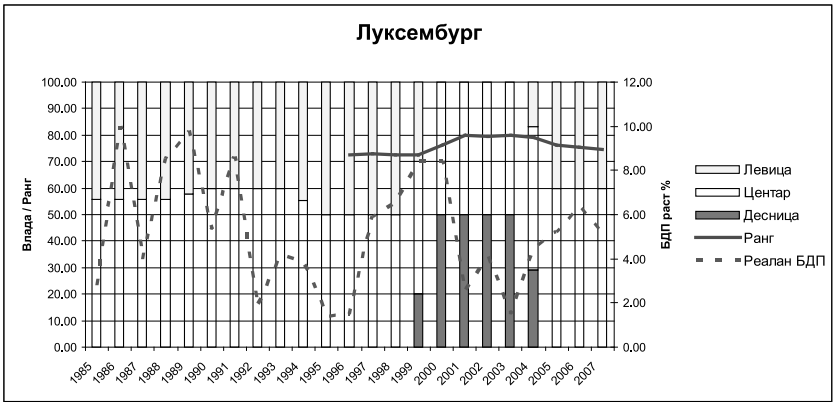

Немачка

Немачка је у 2007. години, по нивоу економске слободе заузимала 25. место у свету, и та позиција је остала скоро непромењена током периода обухваћеног истраживањем. Ова чињеница такође може да пружи додатни аспект закључивања: без обзира на мењање профила владе, ниво остварене економске слободе такорећи се није мењао што може да укаже на чврстину и конзистентност макроекономског оквира Немачке. С друге стране, одсуство одређеног нивоа флексибилности у прилагођавању привредног система земље економским променама резултирало је битним флуктуацијама БДП, посебно у периоду коалиције центра и деснице, до 1998. Изузев пада БДП у 1993. години, може се закључити да је раст БДП био знатно нижи током левичарске владе у периоду 1999-2005. Година прекретница за ниво економске слободе у Немачкој је била 2006, када је забележен раст општег нивоа економске слободе од скоро 13%. Један од узрока овог тренда је засигурно и успех конзервативке Ангеле Меркел, при чему би унапређење економске слободе вероватно било и веће да није било потребно да се формира широка коалиција (укључујући и социјалдемократе), што је донекле ограничило опсег планираних структуралних реформи.

Најважнији политички актери у Немачкој су Социјалдемократска партија (СПД) и Хришћанско-демократска унија (ЦДУ), са својом сестринском партијом Хришћанско-социјалном унијом (ЦСУ) у истој парламентарној групи познатој као ЦДУ/ЦСУ. ЦДУ је партија десног центра која подржава политички протестантизам (индивидуализам, толеранција, плурализам идеја), као и принципе неолиберализма, фискалног конзервативизма и националног конзервативизма (традиционалне етичке и друштвене вредности), али и "друштвену тржишну привреду". СПД је најстарија партија у Немачкој, позиционирана лево од центра, и чинила је коалицију са ЦДУ/ЦСУ у периоду 2005-2009. година. Основне идеје које заступа јесу потреба за трансформацијом капитализма, примена "Трећег пута", унапређење друштвене/државне својине и изградња координисане друштвене тржишне привреде. Највише рангиране вредности за СПД су слобода и друштвена правда.

Немачка – оријентација владе, раст БДП и Херитиџ ранг

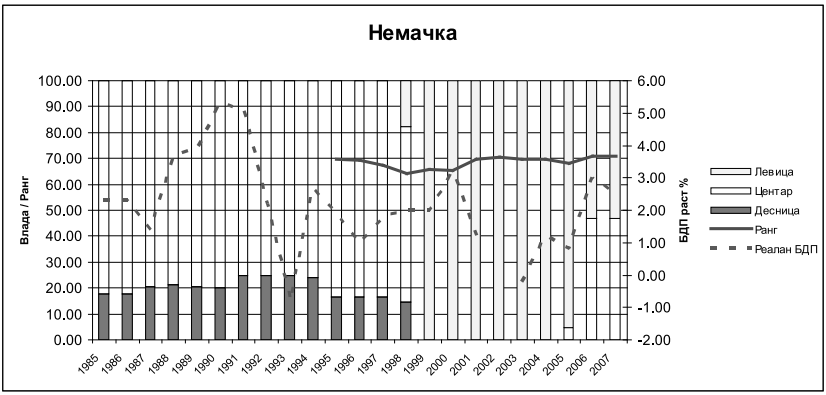

Слично многим другим европским земљама, Немачка добија веома ниске оцене када је у питању величина администрације: ниже оцене у овом домену има само Данска. Ранг параметара државних расхода и фискалне слободе су знатно испод светског просека. Од 2003. године приметан је тренд смањивања државних расхода али ће глобална рецесија вероватно утицати на поновних раст истих. Од свих анализираних земаља, Немачка највишу вредност приписује питању избора између пореза и потрошње (Беноа и Лавер), које сматра далеко важнијим од нпр. питања колективне сигурности у ЕУ, децентрализације, итд. Ниво инвестиционе слободе бележи висок ранг једино у периоду 2001-2007. година, након чега овај ранг пада. Највише изненађује веома низак ранг по питању радне регулативе, што је опет потпуно у складу са традиционал-

ном конзервативном политиком, и тај параметар непрестано погоршава свој ранг од промене владе 2006. године. Коначно, од свих земаља у овом узорку истраживања, Немачка добија најниже оцене када је у питању финансијска слобода, и такве оцене се битно не мењају без обзира на промену администрације.

*
* *

Иако се базирао на релативно ограниченом узорку, овај рад је најпре имао за циљ да представи еволуцију ставова и политике појединих влада према интервенцији у привреди, у периоду 1995-2007. године. Затим, на бази оваквог упоредног прегледа, наш циљ је био да супротставимо "официјелну" класификацију/политички профил влада (према удаљености од центра) и повезане парадигме, са резултатима примењиване политике у домену слободног тржишта. Коначно, циљ нам је био и да у одређеној мери идентификујемо сличности и разлике левице и деснице у њиховом приступу економској слободи. Узорак је укључио земље развијене тржишне привреде, које се између себе разликују по многим кључним економским и политичким аспектима. Током периода обухваћеног истраживањем од 1985-2007, две земље (Аустралија и Уједињено Краљевство) имале су и левичарске и десничарске владе скоро у подједнакој мери. У Ирској, САД и Данској на власти су у највећем делу периода биле десничарске владе, док су у Луксембургу и Немачкој доминирале партије центра. Једино је у Новом Зеланду низ лево-оријентисаних администрација био на власти у већем делу истраживачког периода. Према ОЕЦД подацима, САД, Уједињено Краљевство и Данска имају најмање рестриктивно тржиште; тржиште у Немачкој је умерено рестриктивно, док се оцењује да је тржишна регулатива најрестриктивнија у Луксембургу. Према Херитиџ индексу из 2007. године, све земље изузев Немачке и Луксембурга, налазиле су се међу првих десет у свету по нивоу економске слободе, што у највећој мери одражава и ОЕЦД налазе. Набоље рангиране земље, Аустралија и Ирска, такође су забележиле и највећи раст реалног БДП (изузев Луксембурга) од свих земаља у узорку. Ова чињеница свакако подржава основну тезу Херитиџ индексације да виши степен економске слободе тј. шире економске могућности резултирају и вишим привредним растом.

Од свих земаља у узорку, Ирска (доминантно десничарске владе) и Аустралија (смењивање левих и десних влада) су остварили највећи раст степена економске слободе, док су Немачка и

Уједињено Краљевство остале на истим позицијама без обзира на промену (профила) администрације. Иако је ово истраживање указало на бројне разлике, такође је уочљив и низ сличности у политикама и исходима, што може да буде од посебне важности имајући у виду различите профиле влада. Код свих земаља, највише оцене се бележе у категоријама директно везаним за основне постулате тржишне привреде, нпр. права својине (осигурање правног система који штити стицање и располагање приватном својином, као и реализацију уговора) и финансијска слобода (сигурност банкарског система и његова независност од владе), иако ранг друге компоненте варира између земаља и током времена. Генерална оријентација влада и економских политика се мењала у складу са локалним окружењем и глобалном економском климом, али ова два темељна принципа тржишне привреде нису била доведена у питање без обзира на профил администрација.

Следећа битна сличност уочена у свим земљама (изузев у периоду коалиције центар-левица у Луксембургу) је да су све владе, почев од 2005. године, имплементирале политику трговинске либерализације. Потреба да се остваре што веће користи од растуће глобализације и генерално погодне економске климе у светској привреди била је карактеристика свих влада без обзира на идеолошку оријентацију.

Конвергенција либерализације трговине - Херитиц ранг и оријентација владе*, 1995-2007.

*Д-десница, Л-левица, Ц-центар

Знатне сличности могу се такође идентификовати приликом анализе државних расхода и нивоа фискалног оптерећења. Уколи-

ко се укупни државни расходи (сви нивои власти) упореде са БДП, највећи број земаља из узорка (изузев Немачке и нарочито Данске) остварио је тек просечне резултате који су се незнатно поправили у периоду 1999-2002. година. Изузев код две наведене земље, ипак су десничарске владе у просеку добијале боље оцене од левице у овом домену.

Када је у питању фискална слобода, све земље изузев Данске успеле су да у извесној мери смање оптерећење у периоду 2004-07, без обзира на веома различите почетне нивое фискалног терета у појединим земљама.

Конвергенција нивоа фискалне слободе - Херитиц ранг и оријентација владе*, 1995-2007.

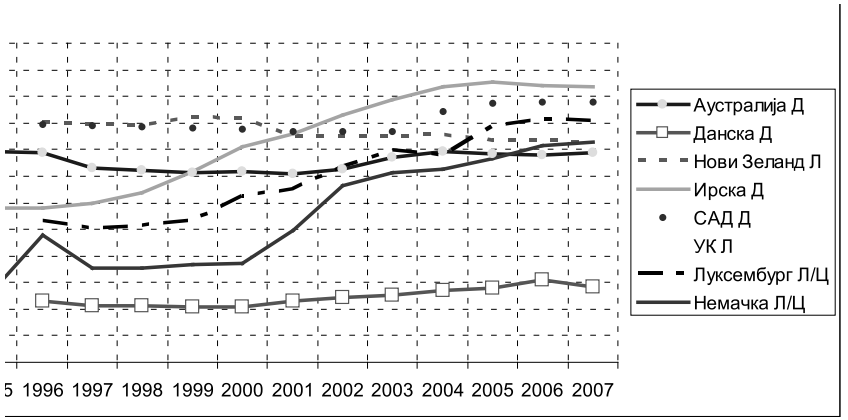

*Д-десница, Л-левица, Ц-центар

Изузев у периодима коалиције центра и левице у Немачкој и Луксембургу, током 2005. године забележен је општи раст пословне слободе и унапређење подршке предузетничким активностима, кроз редукцију бирократских процедура, смањивање административних трошкова, итд. Потпуно у супротности са традиционалним схватањима да је левица битно склонија економском интервенционизму, левичарска влада Новог Зеланда је успела да од 2000. године битно унапреди ранг пословне слободе до нивоа од 99.9 од максималних 100.

Када са анализира функционисање основних аспеката тржишта рада (нпр. одређивање минималне зараде, систем фиксирања зарада, итд.), владе највећег броја земаља у узорку, изузев у Немачкој и Луксембургу, ублажиле су рестриктивност радне регулативе и задржале релативно висок ранг овог параметра током читавог периода нашег истраживања. Као у претходном случају, Нови Зеланд

је поново забележио оцене у овом домену које су далеко изнад традиционалних десничарских влада Аустралије и Ирске, с тим да је ова друга по рангу домена радних односа била на истој позицији као и Уједињено Краљевство у време Лабуриста.

Анализирајући упоредне резултате у домену инвестиционе слободе (национални третман, рестрикције иностраним инвеститорима приликом куповине некретнина, девизне контроле, итд), десничарске владе (у САД, Данској и Аустралији) остварile су изненађујуће ниске оцене и значајно лошији ранг овог параметра од левичарских влада (Нови Зеланд, Уједињено Краљевство) и коалиција центар-левица. У периоду између 1999. и 2001. године забележен је значајан пораст ранга инвестиционе слободе у Немачкој и Луксембургу, али под различитим условима: у Луксембургу је власт у 2000. години преузела коалиција десница-центар, док је Немачка 1999. изабрала лево-оријентисану владу која је у коалицији са центром остала на власти до краја истраживачког периода 2007. године.

Година 1996. била је прекретница у вези са параметром слободе од корупције (примарно заснованом на Индексу перцепције корупције развијеном од стране Transparency International: раст индекса био је забележен у скоро свим земљама али највише код десних влада САД (раст од 14%) и Ирске (раст од скоро 50%). Индекс перцепције корупције опадао је само у Новом Зеланду и Данској, где је индекс достигао највећу вредност за време коалиције левице и деснице у периоду 1997-2002. година.

Током веома дугог периода, традиционално разликовање политичких партија према њиховим ставовима у односу на економију базирало се на бројним претпоставкама и идеолошким поједностављењима. За левицу се дуго (одувек) сматрало да подржава контролу цена, антимонополоску регулативу, одређивање минималног нивоа зарада и државно власништво. С друге стране, уврежено је било мишљење да се десница супротставља широкој државној интервенцији у привредним токовима, даје знатно мању подршку синдикатима, реформама и променама уопште, а да подржава слободну трговину (што је већ само по себи контрадикторно економском национализму који често фаворизују) и једнакост могућности насупрот једнакости исхода. Када се упореде временске серије различитих параметара економске слободе, долази се до закључка да је идеолошки профил владе од релативно најмање важности за инвестициону слободу, радне односе и слободну трговину. Ипак, промена оријентације владе изгледа да има значајнији утицај када је питању политика која се односи на пословну слободу, фискалну

слободу и државне расходе. Ипак, анализа временских серија показује да не постоје разлике у обиму који се могао очекивати имајући у виду идеолошке варијетете између влада које су биле предмет истраживања.

Већ пред сам крај истраживачког периода, постало је јасно да глобални финансијски токови прете да угрозе привредни раст и развој, у чијој функцији би у највећој мери требало да буду. Оваква ситуација је још више подигла ниво важности економских питања за сваку владу, посебно у областима стабилизације/контроле финансијских токова и подршке изласку из кризе. Релативно висок степен сличности, а понекад чак и подударности, политике која је почела да се спроводи од стране различитих администрација допринела је даљем замагљивању традиционалних класификација партија у вези са економским питањима.

Уколико партије желе да имплементирају политику из своје кампање али и да остваре макроекономске резултате који ће им омогућити останак на власти у наредном периоду, промене су неопходне како у њиховим програмима, тако и у деловању. Притисак од стране глобалних економских токова дејствује на обе стране од центра. Неопходност континуираног унапређења конкурентности (Кејнзових) држава благостања вероватно ће деловати у правцу креирања умеренијих политика левице, нарочито у домену државних расхода, редистрибутивне политике. Слична логика може се применити када се размишља о будућности данашње деснице: упитно је да ли политика "слободнијег" деловања тржишта и "природних" резултата конкуренције увек доноси унапређење конкурентности у условима неизбежне глобализације када се све мањи део вредности економски верификује на домаћем тржишту.

Након избијања светске кризе 2008. године, бројни међудржавних форуми интензивирали су стварање планова за заједничке акције које су укључивале владе различитих оријентација. Ниво успешности у стварању али и имплементацији глобалних економских или финансијских стандарда, што се сматра циљем међународне заједнице, указаће на (не)важност идеолошких разлика администрација у савременим тржишним привредама: нижи ниво успешности заједничке акције потврдиће постојаност и чврстину разлика, и обрнуто. Ефективност међународне заједнице у креирању и имплементацији заједничке политике у овом домену допринеће и идентификацији неких нових критеријума за развијање нових просторних мапа савремене политике, уколико уопште и постоји потреба за новим класификацијама.

Имајући у виду сву разноврсност политичких мапа и класификација, велики је изазов данас понудити нове, додатне критеријуме који би реалније/прецизније утврђивали позицију на политичком спектру. Насупрот томе, једна од опција за будуће истраживање је да се извесни аспекти економске политике у домену интервенционизма искључе из кључних параметара за класификацију партија. Ипак, имајући у виду изузетан значај који економски резултати имају за будућност сваког друштва, па и партије, ова опције није вероватна. Друга, академски више оправдана опција јесте развој паралелне, просторне мапе "економске идеологије", која би служила као комплемент постојећим, мултидимензионалним политичким мапама. Овај сценарио би захтевао пажљиво преиспитивање критеријума економске слободе, али и разликовање влада према нивоу развијености земље, чиме би се избегла опасност примењивања истих критеријума на различите облике и нивое развијености. Везано за преиспитивање критеријума економске слободе, за очекивати је да би овај сценарио искључио неке од основних постулата тржишне привреде (нпр. либерализацију трговине, инвестициону и финансијску слободу, власничка права), али истовремено дао већи пондер кључним елементима макроекономске политике као што су на пример трошковна ефикасност владе, утицај редистрибутивне политике на ефикасност тржишта, контрола инфлације, итд.

Miroslava Filipovic and Marija Djoric

POLITICAL PARTIES AND ECONOMIC INTERVENTIONISM

Summary

Contemporary political and economic environment, under the increasing globalization, poses a serious challenge for the traditional profiling of political parties as to their stand towards economic freedom and interventions in the economy. It has been long held that the Left is more prone to direct economic interventionsm, strong redistribution policy and reforms. As opposed, the Right was linked to more respect for autonomous market functioning, trade liberalization, etc. The first aim of the paper was to present the evolution of selected countries' governments policies with regard to economic interventionism in the period 1995-2007. On the basis of this comparative analysis, our aim was then to identify, to a certain extent, similarities and differences between the Left and the Right in their attitudes toward economic freedom. Finally

we aimed at comparing/confronting the research findings with classical paradigms used in political profiling of parties. Our findings point to a fact that the ideologocial profile/position of an administration is of a less importance compared to its ability to induce positive results in terms of economic development and sustainable competitive position of the national economy at the international scene.

Key words: ideology, parties, economic policy, market

ЛИТЕРАТУРА

Abelson, D. E. Do Think Tanks Matter? Assessing the Impact of Public Policy Institutes, Second Edition, Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 2009.

Armingeon, K., Potolidis, P., Gerber M., i Ph. Leimgruber, *Comparative Political Data Set 1960-2007.* Berne: Institute of Political Science, University of Berne, 2009.

Benoit, K. and Laver M. *Party Politics in Modern Democracies,* Routledge, London, 2006.

Blattberg, C. *Patriotic Elaborations: Essays in Practical Philosophy,* Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 2009.

Bobbio, N. *Left and Right: The Significance of a Political Distinction*, University of Chicago Press, Chicago,1996.

Boix, C. *Political Parties, Growth and Equality: Conservative and Social Democratic Strategies in the World Economy,* Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Цветићанин, Н, *Епоха с оне стране левице и деснице; о левици, десници и центру у политичком пољу Европе, о грађанском и антиграђанском схватању политике, о постидеолошкој политици у 21. веку,* Службени гласник: Институт друштвених наука, Београд, 2008.

Davis, W. „Partisanship and Central Bank Independence: Is There a policy-Ideology Trade-Off?" Southern Political Science Association Annual Meeting, New Orleans, 2007.

Diamond, L, Gunther R, *Political parties and democracy*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001.

Downs, A. An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *Journal of Political Economy*, 65(2), 1957.

Duverger, M, Political parties, their organization and activity in the modern state, Methuen, London, 1972.

Џелетовић, М. и М. Милошевић, „Неадекватно вођење монетарне политике ФЕД-а као један од узрока настанка светске финансијске кризе", *Пословна економија*, Факултет за услужни бизнис, Сремска Каменица, 7(2), 489-516, 2010.

Faye, J. Le siecle des ideologies, Arman Colin, Paris, 1996.

Garrett, G. *Partisan Politics in the Global Economy,* Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Gerring, J. *Party ideologies in America, 1828 – 1996*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2001.

Giddens, A. *Beyond the Left and the Right: the future of radical politics,* Stanford University Press, Stanford, 1994.

Гоати, В. *Политичке партије и партијски системи*, Факултет политичких наука, Универзитет Црне Горе, Подгорица, 2008.

Гоати, В, *Савремене политичке партије: компаративна анализа*, 2. допуњено издање, Истраживачки центар ССО, Београд, 1984.

Haupt, A. B. „Parties' Responses to Economic Globalization: What is Left for the Left and Right for the Right?" *Party Politics*, (16): 1, 2010.

Horino, I. „Partisanship, Factor Endowment, and Economic Openness in 21 OECD Countries: Examining Domestic Sources for Interdependence". International Studies Association Convention, San Francisco, 2008.

Janda, K. Comparative Political Parties: Research and Theory, u A. W. Finifter (Ed.). *Political Science: The State of the Discipline*. American Political Science Association, Washington D.C. 1998.

Kim, A., Markheim, D., Roberts, J. and C. Walsh, *2010 Index of Economic Freedom.* The Heritage Foundation. Washington, 2009.

Laissez Faire Olympics Special Report, *Left Business Observer*, http://www.leftbusinessobserver.com/FreedomIndex.html. [10. 09. 2010].

Laponce, J. A. *The Government of the Fifth Republic: French political parties and the constitution,* University of California Press, Berkeley, 1961.

Лукић, Р. Д, *Политичке странке*, Научна књига, Београд, 1981.

Матић, П. „Политичке партије и европски избори", *Политичка ревија*, 7(4), 2008, стр. 1067-1086.

Milner, H, B. "Judkins, Partisanship, Trade Policy, and Globalization: Is There a Left-Right Divide on Trade Policy?" *International Studies Quarterly* 48 (1), 2004.

Nelson, S. i C. Way, "Party Crashers: The Determinants of Left Party Ideological Shift in Wealthy Democracies", draft, paper prepared for the annual meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, 2007.

Sachs, J. *The End of Poverty,* Penguin Books, New York, 2005.

Sartori, G. *Parties and party systems: a framework for analysis*, ECPR, Colchester, 2005.

Симеуновић, Д. *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

Симеуновић, Д. *Нација и глобализација*, Зограф, Ниш, 2009.

Стојановић, Ђ. „Различити теоретски приступи концепту глобалног цивилног друштва." *Српска политичка мисао*, 28(2), 2010, стр. 53-82.

Wölfl, A., Wanner, I., Kozluk T. и G. Nicoletti, Ten Years of Product Market Reform in OECD Countries - Insights from a Revised PMR Indicator. *Economics Department Working Papers* No.695, Vienna: OECD, 2009

Abstract

Although with a rather limited sample, this review first aimed at presenting the evolution of government attitudes and policies towards interventions in the economy, in the period 1995-2007. Secondly, on

the basis of this comparison, it aimed at contrasting the governments' 'official' classification (as to its distance from the centre) with the actual policy outputs in the domain of free enterprise. Finally, it aimed at identifying both similar and different attitudes of the Left and the Right towards economic freedom. The sample included developed market economies that differ in all significant economic and political aspects. For the period 1985-2007, two countries (Australia and the United Kingdom) had both left and right governments for almost equal periods. Ireland, the United States and Denmark had predominantly right-oriented parties in power, while Luxembourg and Germany opted for centre-placed governments. Only New Zealand had, in the period under review, predominantly left-wing parties forming the government. According to the latest OECD data, the United States, United Kingdom and Denmark had the least restrictive markets; Germany's market was in the category of moderate restrictiveness, while Luxembourg was assessed as having the most restrictive market. According to the Heritage Index of Economic Freedom 2007, all countries, apart from Luxembourg and Germany, were included in the top ten countries, corresponding broadly to the OECD findings. The best ranked, Australia and Ireland, also recorded significantly higher real GDP growth (apart from Luxembourg) than the rest.

Of all the countries, Ireland and Australia have recorded the most notable rise in economic freedom during the reviewed period, while Germany and the United Kingdom remained more or less at the same position, regardless of the change in government. All countries have recorded the highest scores for the basic market-economy categories, i.e. property rights and financial freedom, and since the beginning of 2005, all governments have pursued policies of further trade liberalization. Convincing similarities could also be found when governmental spending and fiscal burden were assessed.

Contrary to long-held beliefs that left-wing parties generally pursue more interventionist policies, New Zealand's left-oriented governments managed to raise the country's rank in business freedom to the ultimate level of 99.9 out of 100. Concerning investment freedom, the right-oriented governments scored surprisingly worse than the left-wing governments and the left-centre coalitions. As to the functioning of labour market fundamentals, the majority of countries, again except for Germany and Luxembourg, had relaxed regulations.

When all data series are compared in the various components of economic freedom, changes of a government's primary orientation seem of the least importance for investment freedom, labour freedom and trade freedom. On the other hand, the changing orientation of the ruling

structure seems to make more impact on particular policies related to business freedom, fiscal freedom and government spending. However, in general, the data series do not reflect differences that could be expected on the basis of the ideological varieties among the governments under the study.

With the advent of the world crisis, numerous intergovernmental fora have intensified their plans for a multitude of joint actions, involving governments with various orientations. The level of success in setting up / implementing global economic or financial standards will point to the future (un)importance of ideological differences in modern market economies. It will also point out which new criteria, if any, will have to be developed in order to draw new spatial maps of contemporary politics.

УДК: 321.7
Примљено: 01. фебруара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 75-96.

Душан Вучићевић
Институт за политичке студије, Београд

ОД КОНСОЦИЈАТИВНЕ ДО ДЕМОКРАТИЈЕ СА ПОДЕЉЕНОМ ВЛАШЋУ: ЛАЈПХАРТОВА ТЕОРИЈСКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА

Сажетак

Аутор у чланку врши критичку интерпретацију Лајпхартовог теоријског оквира и анализу његових модела невећинске демократије – консоцијативну, консенсуалну и демократију са подељеном влашћу. И док модели консоцијације и power-sharing демократије представљају покушај холандског теоретичара да разбије предрасуду да је демократија немогућа у дубоко подељеним друштвима, модел консензус демократије се предлаже као најбоље решење за све демократске државе, биле оне плуралне или хомогене.

Кључне речи: Лајпхарт, консоцијација, плурално друштво, консензус демократија, демократија са подељеном влашћу.

Ни у једној држави и ни у коме времену демократија није одговарала етимолошком корену речи и није представљала владавину народа. Чак је и у колевци демократије, Атини, право учествовања у политичком животу било ускраћено великом броју људи – женама, странцима, робовима. Данашња, модерна демократија јесте заснована на општем праву гласа, али није непосредна јер власт врше од народа изабрани представници. Оно што је било неспорно у оба модела, античкој непосредној и модерној представничкој демократији, је начело већинског одлучивања, јер „[с]уштина демократског уређења лежи у апсолутном суверенитету већине. Не постоји ништа у демократским државама способно да се већини одупре“.[1] Супериорност већинског одлучивања је, додуше, непо-

1) Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, Regnery Publishing, 2002, p. 201.

уздана, јер иза одлуке већине стоји пуки квантитет, а не квалитет. Мишљење не мора бити исправно уколико га дели већи број људи.

Тек је са Алексис де Токвилом (Alexis de Tocqueville) и Џон Стјуарт Милом (John Stuart Mill) указано на проблем „тираније већине". Тиранију већине не чини само тиранија државе путем политичких одлука јавних власти. Већу забринутост код Мила изазива друштвена тиранија која много дубље продире у живот појединца и поробљава не само тело него и душу. Стога, по Милу, „заштита од тираније државника није довољна; потребна је и заштита против тираније преовлађујућег мњења или расположења, против тенденције друштва да наметне другим средствима, осим државних глоба, своје сопствене идеје и праксу као правила понашања онима који се не слажу са њим; да спутава развој, да, ако је могуће, спречава формирање сваке индивидуалности која није у складу са његовим начинима понашања..."[2] Власт мора представљати све групе унутар једног друштва, а не његов најбројнији део, па је погрешно изједначавати демократију са владавином бројчане већине.

Примат принципа већине и његова легитимност произлазе из идеје политичке једнакости – сваком појединцу једнак глас – и етичког императива да у доношење одлука које се тичу целе заједнице буду укључен што је могуће већи број људи. Већински критеријум представља мање зло, јер не постоји боља алтернатива за решавање сукоба од опције за коју је гласала већина. Истовремено, однос између већине и мањине у демократском друштву губи на значају због тога што почива на претпоставци о променљивости статуса. Ни положај мањине, као ни већине није трајан и непроменљив, већ се појединци, зависно од питања о коме се одлучује, некада јављају као припадници већинског мишљења, а понекад као заступници ставова мањинске групе. Што је већи консензус, већа је и вероватноћа да ће типичан грађанин бити на победничкој страни. Ако је просечна већина 60 процената, шанса да просечан грађанин гласа са већином износи три пута у пет гласања.

На наведеним премисама изграђен је већински модел демократије који се назива и вестминстерски, по имену зграде британског парламента, а настао је из идеализоване верзије парламентарног система Велике Британије. Он се показао као прихватљив модел политичког уређења једнонационалних држава, у којима се политичка и културна заједница преклапају, грађани говоре истим језиком и имају заједнички национални идентитет, док су етничке, верске, језичке и културне мањине малобројне и друштвено

2) Џон Стјуарт Мил, *О слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1988, стр. 39.

маргиналне. У њима су групни идентитети померени у сферу приватности, влада консензус о основним политичким и друштвеним вредностима, а концепт индивидуалних права и слобода потискује групне лојалности. Због тога припадност мањинском политичком мишљењу не изазива осећање искључености, маргинализације и фрустрације.

Хомогеност и политички консензус представљају услове стабилне демократије. При постојању таквих чинилаца није потребно ићи даље од већинског модела демократије. Но, шта са плуралним друштвима у којима политичка размимоилажења и дубоке друштвене поделе могу изазвати нестабилност и крах демократије? Може ли се у сегментираним, заједницама издељеним расним, етничким, верским, језичким, културним и идеолошким расцепима применити вестминстерска демократија? Постоји ли модел демократског организовања који има изгледа на опстанак у друштвима у којима се јављају оштре и трајне поделе на победничку већину и губитничке мањине?

Све до половине 20. века сумњало се у могућност успостављања демократије у подељеним друштвима. Сматрало се да су „[с]лободне институције (...) готово немогуће у земљи састављеној од различитих нација. Међу људима који немају осјећај међусобне повезаности, поготово ако читају и говоре различите језике, не може постојати јединствено јавно мнијење нужно за деловање представничке владавине“.[3] Због тога је нужно да се границе владавине поклапају са границама нација. У супротном, Мил предлаже два решења: асимилацију „инфериорнијег и заосталијег народа“ и његово утапање у „матицу идеја и осећаја цивилизованије и развијеније нације“ и разлаз уколико су непомирљиве нације географски раздвојене. Средином прошлог века теоретичари политике су се суочили са чињеницом да постоје државе у којима демократија опстаје у условима плуралног друштва, те да асимилација и разлаз нису једина могућа решења у културно, етнички и верски фрагментираним државама. У њима су примењени другачији поступци разрешавања сукоба од простог одлучивања већином.

Израз плурално друштво први је дефинисао Џон Фурнивал (John Furnivall) као друштво састављено од различитих сегмената који су међусобно раздвојени дубоким друштвеним расцепима. За њега је карактеристична идентификација појединаца са сегментима којима припадају, а не са целом државом, што ублажава хоризонталне друштвене сукобе, а интензивира вертикалне чиме се

3) Џон Стјуарт Мил, *Разматрања о представничкој влади*, Факултет политичких наука, Загреб, 1989, стр. 162.

угрожава опстанак државе.[4] У плуралном се друштву „свака група држи властите религије, властите културе и језика, властитих идеја и обичаја“, у њему „различити дијелови заједнице (живе) заједно, но одвојено, унутар исте политичке цијелине“.[5] Фурнивал је концепт плуралног друштва применио на колоније и дошао до закључка да у њему не може функционисати демократска власт, јер се јединство одржава недемократским средствима доминације и силе.

Плурално друштво је подељено „расцепима на основу сегментирања“ који се јављају „тамо где их у стопу прате политичке поделе, а најбоље су видљиви кроз линије објективног подвајања друштва, и то посебно значајне у сваком друштву“.[6] Такви расцепи могу бити етничке, религијске, културне, језичке, расне и идеолошке природе. Уколико су различити идентитети симетрично распоређени на две стране линије раздвајања и не постоје укрштајући и преклапајући идентитети када сукобљене етничке групе повезују заједнички језик или религија говоримо у сегментима плуралног друштва. У сваком од сегмената формирају се одвојене политичке странке, интересне групе, школе и универзитети, добровољна удружења, медији, верске организације, склапају се бракови, одвија живот без контакта са супротстављеном поткултуром. У таквим условима јављају се три решења, већ предлагани разлаз и асимилација, и нови модел настао на основу уопштавања искустава дубоко подељених друштава Холандије, Аустрије и Швајцарске – модел консоцијативне демократије.

КОНСОЦИЈАТИВНА ИСКУСТВА – ХОЛАНДИЈА, АУСТРИЈА, ШВАЈЦАРСКА

Термин консоцијација први је употребио Јохан Алтузијус (Johannes Allthusius) у свом делу *Politica Methodice Digesta* објављеном 1603. године, док га је у друштвеним наукама шездесетих година 20. века први користио Дејвид Аптер (David Apter). У политичким наукама се усталио од појаве пионирске студије о

4) Нав. према: Мирјана Касаповић, *Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава*, Политичка култура, Загреб, 2005, стр. 25.

5) John S. Furnivall, *Colonial Policy and Practice: A Comparative Study of Burma and Netherlands India*, Cambridge: Cambridge University Press, 1948, p. 304. (нав. према: Аренд Лајпхарт, *Демократија у плуралним друштвима*, Глобус, Загреб, 1992, стр. 24)

6) Harry Eckstein, *Division and Cohesion in Democracy: A Study of Norway*, Princeton: Princeton University Press, 1966, p.34 (нав. према: А. Лајпхарт, *Демократија у плуралним друштвима*, стр. 11)

консоцијативној демократији у Холандији Аренда Лајпхарта (Arend Lijphart) 1968. године, мада је Лајпхарт у почетку уместо њега користио израз „политика акомодације“.[7] Иако постоји већи број аутора који су и пре Лајпхарта покушали да уопште искуства неколико дубоко подељених друштава која су опстала као демократске државе, теорија демократске консоцијације се везује пре свега за његово име.[8]

Кључне одреднице консоцијативне демократије су постојање плуралног друштва расцепима подељеног на супротстављене сегменте и политичка кооперација сегментираних елита. Два слична појма, сегментирани плурализам и демократија кроз пристанак (конкордатска демократија), дело су Вал Лорвина (Val Lorwin) и Герхарда Лембруха (Gerhard Lehmbruch). У првом је нагласак на постојању расцепа у подељеним друштвима, а у другом на сарадњи и договору елита као стратегији управљања конфликтима.[9] Највећа неправда у одређивању родоначелника теорије демократске консоцијације учињена је према немачком политикологу Лембруху који је проучавајући функционисање демократије у Аустрији и Швајцарској готово истовремено дошао да сличних закључака као и Лајпхарт на примеру родне Холандије. Резултат сусрета између плуралних друштава и демократије не мора да буде ни разлаз ни асимилација, већ постоји и треће решење – конкордатска, односно консоцијативна демократија.

Дубоки верски расцеп у Холандији историјски се поклапа са настанком модерне холандске државе и нације у 16. веку. У периоду реформације настала подела на католике и калвинисте касније је допуњена трећим, секуларним блоком који је временом издиференциран на либерални и социјалистички. Сваки од поткултурних блокова (zuilen)[10] имао је своје упориште у одређеном делу земље: католици на југу, калвинисти на југозападу и у средњој Холандији, а либерали и социјалисти на западу и северу земље. Сваки блок је имао своју политичку партију: католици Католичку народну партију, калвинисти Антиреволуционарну и Хришћанско-историјску

7) Упореди: Вучина Васовић, „Лајпхартова консоциациона демократија“, предговор за књигу, *Модели демократије*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 30; М. Касаповић, *Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава*, стр. 23.

8) Кенет МекРе наводи петорицу теоретичара који су имали заслуге за настанак теорије демократске консоцијације: Лајпхарта, Лембруха, Лорвина, Штајнера и Далдера. Видети у: Kenneth McRae (ed.), *Consociational Democracy: Political Accomodation in Segmented Societes*, Otawa: McClelland and Steward, 1974, pp.30-32.

9) А. Лајпхарт, *Демократија у плуралним друштвима*, стр. 13.

10) Израз „zuil” на српском језику значи стуб.

унију, секуларни блок Либералну и Лабуристичку. Блоковске лојалности нису се протезале само на област политичког организовања, већ на све секторе живота. Свака поткултура је имала своје синдикате, банке, болнице, трговине, медије, библиотеке, професионална и добровољна удружења, сопствени систем образовања. Пријатељства и бракови су склапани унутар властитог „zuilena", па се изолованим животом живело од колевке до гроба.

Без обзира на блоковску гетоизацију у Холандији се развила и одржала демократија захваљујући политици акомодације. Она је почивала на две друштвене претпоставке: знало се да не постоји консензус о великом броју питања, већ само минимална сагласност о темељима политичког и друштвеног поретка; елите унутар поткултурних блокова су биле уверене да је друштвени и политички систем потребно одржати. Три су обележја политике прилагођавања која се јавила у Холандији: посебна улога лидера у препознавању проблема и изналажењу решења у духу „сагласности о несагласности", учешће вођа свих блокова у преговорима и поштовање пропорционалног начела у националној политици. Холандска „акомодацијска политика" је показала да је демократија могућа у дубоко подељеним друштвима, као и да затвореност поткултура може да допринесе опстанку демократије више од преклапајућих веза међу становништвом.

Другачије историјско искуство довело је до сличних проблема у Аустрији у којој се пре Другог светског рата формирало плурално друштво састављено од два блока (лагера), католичког и социјалистичког. Претече два аустријска блока постојале су крајем 19. века када се уочавају три сегмента унутар аустроугарске државе: католици према којима карактер аустријског друштва одређује подела на хришћанство и секуларизам; националисти који поделу виде у припадништву немачкој или другим нацијама: и социјалисти који истичу расцеп између грађанске и радничке класе. Идентификација са сопственим табором и антагонизам ка супарничким превазилазили су лојалност ка националној држави, па су међусобни односи поткултура повремено били на ивици грађанског рата. Као у Холандији, изолованост блокова се преносила на све сфере друштвеног живота.

Након распада Аустро-угарске монархије и спречавања прикључења Аустрије немачкој држави од стране сила победница у Првом светском рату започиње постепено увођење консоцијацијских аранжмана у политички живот Аустрије и прегруписавање три табора у два – католички и социјалистички. Пропорционални изборни систем, двотрећинске већине за изгласавање уставних за-

кона, федерализам и бикамерализам конституционализовани Уставом од 1920. године нека су од обележја демократске консоцијације. Након Другог светског рата развија се и двопартијски систем са Аустријском народном и Социјалдемократском партијом као заступницама интереса два супротстављена лагера. Но, што је још важније, рађа се свест унутар католичке и социјалистичке елите да будућност нације и опстанак државе у подељеној Аустрији зависе од њиховог консензуса. Промена политичке културе и образаца понашања сегментираних елита резултирала је формирањем велике коалиције две највеће аустријске странке унутар које су компромисом решавана сва текућа политичка питања. Аустријски консоцијацијски експеримент функционисао је све до 1984. године.

Швајцарска је историјски подељена на кантоне међу којима су постојале лингвистичке, верске, етничке и културне разлике. Основна линија расцепа је на немачку протестантску већину и француску и италијанску католичку мањину. И други велики расцеп, између града и села, поклапао се са језичко-верским. Немци су углавном живели у урбаним срединама, а Французи и Италијани на селу. Дубоке социјалне поделе водиле су до четири грађанска рата на територији Швајцарске у периоду од 15. до 19. века. Социјална фрагментација била је праћена и територијалном, па је крајем 18. века швајцарску државу чинило 15 кантона, док савремену федерацију чини 20 кантона и шест полукантона. Усвајањем Устава 1848. године, који се сматра чином настанка модерне швајцарске државе, започиње процес консоцијативног усаглашавања интереса различитих лингвистичких, етничких, верских и територијалних заједница. Од самог почетка, идеја формирања државе није се поклапала са идејом стварања швајцарске нације. Држава је представљала политички оквир за мултикултурални агрегат затворених и изолованих поткултура, док је државно јединство грађено на разликама.

Интеграција швајцарске државе и друштва путем политичких институција отвара се федерализацијом државе, којом су помирени интереси централистички настројене протестантске већине и француско-италијанске мањине која је желела да сачува аутономију унутар кантона. Кантонална аутономија се заснивала на суверености кантона, законодавним, извршним и судским надлежностима, финансијској самосталности, праву на једнаку представљеност у другом дому федералног парламента. Осим тога, ниједан кантон не може бити укинут без двоструке већине, свих грађана федерације и свих кантона, а сваки грађанин поседује двојно држављанство, швајцарско и кантонално. Федерална влада која

има седам чланова устројена је по консоцијативном принципу. По правилу, Савезно веће чине четири представника из немачких, два из француских и један из италијанског кантона, а извршна власт се истовремено формира у виду коалиције, па четири највеће швајцарске политичке странке – Либерална, Католичка конзервативна, Народна и Социјалдемократска – имају своје представнике у влади. Консоцијативна организација власти резултирала је компромисним решавањем спорова између представника супротстављених швајцарских блокова.[11)]

Три класична случаја коноцијацијализма касније су допуњавана новим: Белгијом, Канадом, Колумбијом (1958-1974), Израелом и Северном Ирском, Либаном (1943-1975), Малезијом (1955-1969), Нигеријом (1957-1966), Уругвајом, Индонезијом, Суринамом, Холандским Антилима, итд.[12)] Генерални закључак изведен из теоријских уопштавања на основу компаративних истраживања функционисања демократије у плуралним друштвима је био да је консоцијација једини могући начин да се помире дубоко подељено друштво и демократија изван до тада познатих алтернатива, асимилације и разлаза.

ЕЛЕМЕНТИ И ПОВОЉНИ УСЛОВИ ЗА ФУНКЦИОНИСАЊЕ КОНСОЦИЈАТИВНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Четири су основна обележја консоцијативне демократије. Најважнији елемент је да власт врши коалиција политичких вођа најважнијих поткултура које постоје унутар плуралног друштва. Осим тога, битно је да мањинске заједнице имају право вета којим штите сопствене виталне интересе, да се приликом именовања државних и јавних функционера и алокације државних ресурса води рачуна о начелу пропорционалности, и да сваки сегмент у подељеном друштву самостално одлучује о свим унутрашњим питањима.[13)]

За функционисање консоцијативне демократије кључну улогу имају политичке елите. Управо су оне значајне у грађењу мосто-

11) О настанку и функционисању консоцијативне демократије у Холандији, Аустрији и Швајцарској видети у: М. Касаповић, *Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава*, стр. 31-49.

12) О успешним и неуспешним примерима консоцијативне демократије видети више у: А. Лајпхарт, *Демократија у плуралним друштвима*

13) А. Лајпхарт, *Демократија у плуралним друштвима*, стр. 32-53.

ва сарадње и компромиса између оштро супротстављених сегмената плуралног друштва. Да би поткултурни лидери могли да врше политику акомодације неопходно је да постоји хомогеност унутар сегмената и да елите уживају безрезервну подршку својих бирача што значи да постојање конкурентских елита штети изгледима за успостављање консоцијације. Политичка конкуренција и неповерење у елите онемогућили би их да самостално воде политику, чине уступке вођама других заједница и учествују у решавању спорова далеко од очију јавности.

Учешће у великим коалицијама пружа мањинским заједницама значајну, али не и потпуну заштиту. Присутност у коалицији не спречава већину да прегласавањем наметне сопствене интересе бројчано слабијој мањини. Због тога се витални интереси сегмената штите правом вета које може бити унето у устав, записано у форми закона, али може представљати и неформалну и неписану конвенцију која делују снагом обичајног права или моралне обавезе. У витални интерес једне мањинске заједнице могу спадати само политичка, али често и сасвим неполитичка питања.

Политичко представљање и расподела јавних ресурса обављају се у складу са начелом сразмерности. Међутим, у одређеним ситуацијама пожељно је инсистирати на једнакој заступљености свих сегмената – паритету – или презаступљености мањих сегмената. Паритет је посебно користан у случајевима када је плурално друштво подељено на два блока неједнаке величине, а оба модела, паритет и презаступљеност, јесу додатни извор сигурности и заштите мањинских интереса.

Последњи кључни елемент консоцијативне демократије представља аутономија сегмената, односно самосталност у одлучивању о властитим питањима. Изузев малог броја надлежности које су поверене централној власти – одбрана, спољни и унутрашњи послови, финансирање заједничке администрације – све преостале ингеренције задржавају субкултуре. Консоцијација се може додатно ојачати федералним уређењем, али су искуства европских консоцијација показала да осим територијалног федерализма у државама у којима су мањинске заједнице територијално концентрисане, усаглашавање супротстављених интереса и грађење компромиса може бити постигнуто и нетериторијалним федерализмом.

Да би консоцијативна демократија у дубоко подељеном друштву била остварена и очувана неопходно је да постоји одређени скуп услова. Међутим, Лајпхарт никада није направио јединствену листу повољних чинилаца за настанак и опстанак консоцијације, већ их је мењао и додавао из године у годину. Ниједан од услова

није ни нужан, ни довољан за функционисање демократије у плуралном друштву, мада има оних којима он придаје већи значај. Чак и када су сви услови неповољни консоцијацију не треба сматрати неостварљивом, као што присуство већег броја повољних фактора олакшава, али не гарантује успех консоцијативне демократије. Иако наводи чиниоце који утичу на успостављање и одржање демократије у плуралним друштвима, Лајпхарт је пробабилиста, а не детерминиста. „...Консоцијацијска демократија (...) повлачи за собом и одбацивање друштвеног детерминизма. Она претпоставља да политичке елите уживају висок ступањ слободе избора те да ће се оне послужити консоцијацијским начинима доношења одлука као резултат разумског уочавања центрифугалних тенденција рођених плуралним друштвима као и срачунатим настојањима да се такве опасности предухитре.“[14] Консоцијативни инжењеринг је у ствари последица одлуке политичких лидера, а не (не)постојања повољних услова.

Из Табеле 1 се уочава да се у све четири Лајпхартове студије објављене у периоду од 1968. до 1985. године наводе четири повољна чиниоца за развој консоцијационе демократије: поткултурни расцепи (изолација сегмената), спољашња опасност, равнотежа моћи између сегмената, територијално или популацијски мала земља (ниска оптерећеност система).

Табела 1: Лајпхартова листа повољних услова за функционисање консоцијативне демократије

	1968 (6)*	1969 (8)	1977 (9)	1985 (8)
1	Изразите црте расцепа између поткултура	ИБИД	Изолација егмената и федерализам	Територијална концентрација сегмената
2	Вишеструка равнотежа моћи међу поткултурама	ИБИД	ИБИД	Непостојање већинског и сегмената једнаке величине
3	Спољашње опасности	ИБИД	Држава мале величине	Спољашње опасности
4	Релативно ниска оптерећеност система	ИБИД	Држава мале величине	Малобројно становништво
5	Умерени национализам	-	Надсвођене лојалности	ИБИД

14) Исто, стр. 166-167.

6	Привржености владавини велике коалиције	Широка подршка начелу о владавини картела елита	-	-
7	-	Време трајања консоцијативне демократије	-	-
8	-	Унутрашња политичка кохезија поткултура	-	-
9	-	Одговарајућа артикулација интереса поткултура	-	-
10	-	-	Умерени вишепартијски систем	Мали број сегмената
11	-	-	Репрезентативни партијски систем	-
12	-	-	Преклапајући расцепи (на неким инстанцама)	-
13	-	-	Традиција акомодација елита	ИБИД
14	-	-	-	Социоекономска једнакост

Извор: Matthijs Bogaards, „The Favourable Factors for Concosiational Democracy: A Review*", European Journal of Political Research* (1998), Vol. 33, p. 478.

***** У заградама је дат број повољних услова

Осим улоге елита којој се придаје пресудна важност, јер политички лидери морају бити способни да артикулишу интересе сегмената којима припадају, али и да сарађују са супротстављеним елитама на грађењу компромиса, консоцијативне демократије нема без постојања дубоких друштвених расцепа. По Лајпхарту, важно је да постоји већи број сегмената, пожељно три или четири, како би се избегла двојна равнотежа или изразита бројчана неравнотежа међу сегментима. Мање државе су погодне за успостављање консоцијације јер се елите међусобно боље познају, број и разноликост група и појединаца чије интересе треба узети у обзир

је мањи, имају ограничену моћ у међународним односима, па су последично угроженије од стране спољних опасности. Негативна страна мале територије и малобројности је сужен простор за избор надарених политичара без којих нема политике прилагођавања, док постојање опасности која долази споља може допринети приближавању сегмената, али уколико спољашња сила нема савезника у једној од поткултура.

Уз наведене чиниоце који се истичу као кључни, функционисању консоцијативне демократије помажу дуго трајање консоцијације, традиција акомодације елита, привржености поретку, умерени национализам, широка подршка грађана у односу на власт велике коалиције, социоекономска једнакост, територијална концентрација сегмената и федерализам, мањи број преклапајућих лојалности, итд. Ипак, ниједан од наведених услова није гарант опстанка демократских институција у условима дубоко подељених друштава.

КОНСЕНЗУС И POWER-SHARING ДЕМОКРАТИЈА

Теорија демократске консоцијације послужила је Лајпхарту осамдесетих и деведесетих година 20. века као основ за развој дихотомне типологије модела демократије – већинског (вестминстерског) и консесуалног. И док је консоцијативна демократија предлагана као једино решење за плурална друштва, јер „стварни избор не лежи између британског нормативног модела демократије и консоцијацијског модела, већ између консоцијацијске и никакве демократије“,[15] консензус демократија у Лајпхатровој визури представља најбоље решење за сва демократске државе, како плуралне тако и хомогене.

Разумевање консенсуалног модела демократије није могуће без његовог супротстављања већинском моделу. На питање ко ће владати у једном друштву и о чијим интересима власт треба да води рачуна када не постоји сагласност у народу и када су жеље народа опречне Лајпхарт нуди два одговора: *већина народа* (већинска демократија) и *што већи број људи* (консенсуална демократија). Како сви на које нека одлука има утицаја треба да имају могућност да учествују у њеном доношењу модел консоцијације је праведнији и демократскији. Представљање консензус демократије није могуће без контрастирања њених основних карактеристика (десет

15) А. Лајпхарт, *Демократија у плуралним друштвима*, стр. 236.

институционалних варијабли[16]) базичним цртама већинске (вестминстерске) демократије. Тих десет варијабли Лајпхарт групише у две различите димензије – извршна власт – странке; федерално – унитарна димензија. Првих пет разлика у димензији извршна власт-странке су:

1. Концентрација извршне власти у једностраначком систему насупрот подели извршне власти у широким вишестраначким коалицијама.
2. Односи извршне и законодавне власти, у којима је извршна власт доминантна, насупрот равнотежи снага између извршне и законодавне власти.
3. Двостраначки насупрот вишестраначким системима.
4. Већински и диспропорционални изборни систем насупрот пропорционалном представљању.
5. Плуралистички систем интересних група са слободном конкуренцијом између група насупрот координисаном и „корпоративистичком“ систему интересних група који тежи компромису и усклађивању.[17])

На другој страни налази се пет разлика већинског и модела консензуса које творе федерално-унитарну димензију:

1. Унитарна и централизована власт наспрам федералне и децентрализоване власти.
2. Концентрација законодавне власти у једнодомном законодавном телу насупрот подели законодавне власти између два подједнако јака али на различит начин конституисана дома.
3. Флексибилни устави који се могу мењати простом већином насупрот ригидним уставима који се могу променити само ако за то гласа квалификована већина.
4. Системи у којима законодавна тела имају последњу реч у питању уставности закона које доносе, насупрот системима у којима закони подлежу судској ревизији уставности коју врше врховни или уставни судови.

16) У првом делу у коме постулира разлику између већинске и консензус демократије, *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, објављеном 1984. године Лајпхарт утврђује постојање осам институционалних варијабли на основу којих разликује консензус и већинску демократију. У књизи објављеној 1999. године, *Patterns of Democracy: Government Form and Performance in Thirty-Six Countries*, напуштена је једна варијабла (број димензија страначког система) и додате три нове (систем интересних група, независност централне банке, судска ревизија уставности).

17) А. Лајпхарт, *Модели демократије*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 76.

5. Централне банке које зависе од извршне власти наспрам независних централних банака.[18)]

Анализирајући ових десет институционалних варијабли и разлике које између њих постоје и проистичу из контраста између већинског модела и модела консензуса, могуће је сваку државу поставити на „концептуалну мапу" демократије, где се свака од земаља може наћи на оба краја континуума (већински/консенсуални) или било где између њих. Иако су и консензус и консоцијативна демократија „невећинске", није правилно изједначавати их. Разлике које међу њима постоје проистичу из једне основне одреднице: консоцијативна демократија функционише у подељеним друштвима, док је консенсуална најделотворнији облик организације друштвеног и политичког система и у неплуралним заједницама.

Табела 2: Схематски приказ преклапања између консоцијативне и консензус демократије

	Консезусна демократија	**Консоцијацијска демократија**
I	1. Подјела извршне власти	1. Велика коалиција
	2. Равнотежа између извршне и законодавне власти	
	3. Вишестраначки систем	
		(5. Плурално друштво
II	4: Вишедимензионални страначки систем	
	5. Размјерно представништво	3. Размјерност
	1. Федерализам и децентрализација	2. Сегментална аутономија
	2. Јаки бикамерализам	
	3. Ригидни устав	4. Вето мањина
III	Представничка демократија	(6. Превласт елита

Извор: A. Lijphart, „Democratic Political System. Types, Cases, Causes, and Consequences", *Journal of Theoretical Research* (1989), vol. 1, no. 1, p. 40. (нав. према: М. Касаповић, *Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава*, стр. 63)

Осим плуралног друштва и превласти елита, карактеристичних обележја консоцијације, постоје још четири разлике у односу на консензус демократију: Прво, у консоцијативним демократијама власт врши коалиција коју чине представници свих релевантних сегмената, док у консенсуалном моделу постоји подела извршне власти, али она не мора укључивати све кључне политичке актере. Друго, принцип пропорционалности се у консензус демократији примењују у изборној трци, док се у консоцијацији везује

18) Исто, стр. 76-77.

за расподелу свих јавних функција и државних средстава. Треће, консоцијацијализам подразумева аутономију сегмената, територијалну или нетериторијалну, а модел консензуса уз федерализам и децентрализацију. И на крају, квалификоване већине потребне за измену устава, као обележје консенсуалног модела, имају слабији утицај од могућности ветирања одлука од стране мањина у консоцијацији.

Карактеристике консензус демократије – десет институционалних варијабли – су дефинисане тако да омогућавају прецизно квантитативно мерење, што није могуће са обележјима консоцијације. Иако међу њима постоје преклапања и подударања, на консенсуални модел не треба гледати као на посебни облик консоцијативне демократије, и обрнуто.

Са друге стране, појам power-sharing демократије у којој је власт подељена између више политичких актера је садржински ближи консоцијативној демократији, али га Лајпхарт често користи и као синоним за консенсуални модел.[19] Расправа о могућностима институционалног дизајна у плуралним, али и полуплуралним и неплуралним друштвима, која је крајем 20. и почетком 21. века настала на пољу политичке науке један је од разлога за појаву појма power-sharing демократије. Трагајући за институционалним дизајном који најбоље одговара дубоко подељеним заједницама Лајпхарт је схватио да термин „консоцијација" представља препреку у комуникацији са политичким делатницима јер служи као аналитички концепт, а не као практично решење употребљиво за уставне и конституционалне инжењере.[20]

Теорију демократске консоцијације Лајпхарт је заокружио у студији о функционисању демократије са подељеном влашћу у Индији у којој консоцијативну демократију одређује помоћу четири карактеристике: велике коалиције, аутономије сегмената, пропорционалности и мањинског вета.[21] Владавина велике коалиције подразумева формално и неформално дељење власти између различитих етничких, религијских, лингвистичких и културних група. Субкултурна аутономија се може јавити у три облика: поделе државе на федералне јединице које се поклапају са границама друштвених расцепа; аутономији у области образовања и културе; усвајању посебног законодавства у одређеним областима – брак,

19) A. Lijphart, *Thinking about Democracy: Power-Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*, Routledge, 2008, p. 7.

20) Исто

21) A. Lijphart „The Puzzle of Indian Democracy: A Consociational Interpretation", у: *Thinking about Democracy: Power-Sharing and Majority Rule in Theory and Practice,* pp. 42-65.

породица, наслеђивање – за припаднике мањинских заједница. Велика коалиција и културна аутономија су примарне карактеристике power-sharing демократије.

У складу са трећим елементом, начелом пропорционалности, прикладни изборни систем у демократијама са подељеном влашћу би био пропорционални, па последично треба избећи све облике већинских избора – једнокружни, двокружни, алтернативно гласање.[22] Принцип сразмерности, осим избора, треба примењивати и приликом именовања државних функционера и расподеле јавних ресурса. Мањински вето служи заштити виталних интереса малобројнијих сегмената, јер се њиме спречавају покушаји сужавања и елиминисања поткултурне аутономије. Он може бити уграђен у устав, али и постојати у виду неформалне конвенције.

Лајпхарт одбацује став да је промена друштва предуслов промене облика власти. Управо обрнуто, променом институција могуће је изменити друштво. У складу са тим у најновијим радовима предлаже списак од девет институционалних решења која обезбеђују одржање демократије у дубоко подељеним друштвима, али могу допринети и бољем функционисању демократије у хомогеним државама.

1. Пропорционални изборни систем који при избору представничког тела обезбеђује широку репрезентацију друштвених интереса;
2. Висок степен пропорционалности између броја освојених гласова и мандата; вишемандатне изборне јединице које нису превелике како би се очувала веза између бирача и изабраних представника; затворене изборне листе које охрабрују формирање јаких и кохезивних политичких партија;
3. Парламентарни систем у коме постојање колегијалног тела – кабинета – омогућује учешће у извршној власти представницима различитих сегмената. Осим тога, у парламентарним системима нема потребе за председничким изборима који су по природи мајоритарни;
4. Подела извршне власти у форми коалиције свих релевантних политичких партија;
5. Стабилност кабинета која се може увећати усвајањем правила о конструктивном изгласавању неповерења влади, што значи да парламентарна већина не може само

22) Доналд Хоровиц је као решење за проблеме дубоко подељених друштава предлагао алтернативно гласање.

да „сруши“ владу, већ се од ње захтева да истовремено изабере нову;

6. Избор председника државе у парламенту, а не непосредно од стране грађана. Непосредни избор даје председнику демократски легитимитет што га политички оснажује;
7. Федерализам, уколико су мањинске групе територијално концентрисане; бикамерализам, са горњим домом који има јаке надлежности и у коме су мање федералне јединице натпредстављене; децентрализација;
8. Нетериторијална аутономија у области културе; финансијска подршка аутономним образовним и културним институцијама;
9. Дељење власти и учешће представника свих релевантних скупина у јавној управи, полицији, војсци, судству.[23)]

СЛАБОСТИ КОНСОЦИЈАТИВНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Од тренутка настанка теорија демократске консоцијације била је предмет критичких оспоравања.[24)] Оштрица критике је доцније била усмерена и на консенсуални модел и power-sharing демократију, мада већина критичара и не прави разлику између три слична, али не и подударна демократска модела. На одређене недостатке у функционисању консоцијативне демократије – непостојање опозиције, инсистирање на колективитету и занемаривање појединца, превласт елита и пасивна улога неелитних група, спорост у доношењу одлука, административна неефикасност – указивао је и сам Лајпхарт још у делу *Демократија у плуралним друштвима*.[25)]

У последњим радовима холандски теоретичар све критике консоцијативне, али и демократије са подељеном влашћу, групише у шест категорија. Три се односе на дељење извршне власти – power-sharing је недовољно демократичан, не може да функционише у пракси и не подстиче умерено понашање. Две замерке се тичу проблема давања аутономије етничким групама – аутономија и федерализам могу да воде сецесији и распаду државе, а осим то-

23) A. Lijphart, „Constituional Design for Divided Societies“, у: *Thinking about Democracy: Power-Sharing and Majority Rule in Theory and Practice,* pp. 75-88.

24) Широку лепезу критика консоцијације детаљно приказује Вучина Васовић у предговору књизи *Модели демократије*, В. Васовић, „Лајпхартова консоциациона демократија“, стр. 38-46.

25) Видети више у: А. Лајпхарт, *Демократија у плуралним друштвима*, стр. 53-58.

га оснажују кохезију и различитости међу поткултурама што води продубљивању конфликта. Последња примедба се односи на чињеницу да је консоцијациона теорија настала на основу теоријских уопштавања емпиријских искустава западноевропских држава и да стога није применљива у плуралним друштвима Трећег света.[26)]

Најоштрија стрелица критике Лајпхартових теоријских поставки и практичних решења дошла је од стране америчког политиколога Доналда Хоровица (Donald Horowitz). Хоровиц, заговорник дељења власти и територијалне деволуције, али дисидент унутар консоцијативног приступа сматра да су теорија демократске консоцијације и институционални аранжмани који из ње произлазе неплодно тло за уставне и институционалне дизајнере. Пет је основних примедби које упућује Хоровиц. Прво, лидери већинске групе нису мотивисани да деле власт са мањинама уколико је могу обављати сами. Према Лајпхарту, мотив за поделу власти који постоји код свих политичких актера је избегавање међусобног уништења, али Хоровиц тврди да политичари нису мотивисани да сагледају дугорочнију перспективу, већ се управљају краткорочним циљевима освајања власти. Друго, претпоставка да ће елите у плуралним друштвима бити толерантније од обичних грађана је спорна, јер студије етноцентризма то не показују. Треће, појава и отпор контраелита унутар поткултура може довести у питање сарадњу сегментираних елита и постигнути компромис. Четврто, културна аутономија и једнакост сегмената као њена пропратна појава су резултат ублажавања међуетничког конфликта, а не део рецепта за његово регулисање. И на крају, теорија демократске консоцијације не разликује предизборне и постизборне коалиције, већ инсистира на постизборној сарадњи која представља суштински договор о подели власти, а не о начину решавања међуетничког сукоба. Стога је пожељније да политички делатници стварају предизборне савезе којима би надилазили границе друштвених расцепа и умереном политиком покушали да освоје гласове унутар различитих сегмената.[27)]

Посебан ниво критике консоцијативне теорије дело је либералних теоретичара који су указали на проблем одређења друштвених група које би имале право на посебно политичко представља-

26) О мање или више успешним одговорима Лајпхарта на наведене критике видети у: A. Lijphart, „The Wave of Power-Sharing Democracy" у: Andrew Reynolds (ed.), *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, Oxford University Press, 2002, pp. 37-54.

27) Donald Horowitz, „Constitutional Design: Proposal versus Processes" у: A. Reynolds (ed.), *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, pp. 19-22.

ње и аутономију. По њима, инсистирање на колективним правима и групним идентитетима одржава друштвене расцепе и обесхрабрује сегменте да се посвете постизању општег добра. Лајпхарт је на овај приговор одговорио увођењем у консоцијацијализам појмова предодређења и самоодређења.[28] Иако је у историјским примерима консоцијативних држава концепт предодређења чешћи, јер се ради о јасно видљивим и традиционалним идентитетима, концепт самоодређења је демократскији и самим тим пожељнији. Њиме се самим поткултурама омогућава да искажу и потврде специфичан идентитет, а не да им он бива наметнут споља. Као практично средсгво самоодређења Лајпхарт наводи пропорционални изборни систем. Уколико је друштво заиста плурално, мандате ће освојити политичке партије које заступају сегменталне интересе. У супротном, изборни успех ће остварити странке које се не поклапају са линијама расцепа. Принцип самоодређења је у предности из више разлога: њиме се спречава дискриминација приликом избора друштвених група које ће бити институционално заштићене; смањује притисак на појединце који у концепту предетерминизма бивају етикетирани као припадници одређеног сегмента, својевољно или не; пружа шанса појединцима и групама које одбацују идеју о организацији друштва на сегменталној основи.

Без обзира на наведене слабости, Лајпхартови истраживачки налази могу бити од велике помоћи теоретичарима и истраживачима политичких процеса. У ери демократизације, али и оштрих етничких конфликта, Лајпхартова демократска теорија изазвала је оштре реакције и жучне полемике у научној и политичкој јавности. Њоме је, међутим, Лајпхарт успео да у први план истраживача политике, политичких делатника и уставних инжењера постави питање обликовања политичких институција и односа, али и да фаворизовање невећинских модела демократије представи као конституционални дизајн за 21. век и „трећи талас“ демократизације и тиме пласира идеју о институционалном комплексу као значајној детерминанти политичког живота и процеса демократизације.

28) A. Lijphart, „Self-Determination versus Pre-Determination of Ethnic Minorities in Power Sharing Systems“, у: *Thinking about Democracy: Power-Sharing and Majority Rule in Theory and Practice,* pp. 66-74.

Dusan Vucicevic

FROM CONSOCIATIONAL TO POWER-SHARING DEMOCRACY: LIJPHART'S THEORETICAL CONCEPTUALIZATION

Summary

In this article, author performs critical interpretation of Lijphart's theoretical framework and analysis of his models of non-majoritarian democracy - consociational, consensual and power-sharing democracy. While models of consociational and power-sharing democracy represent an effort of Dutch scholar to resolve prejudice that democracy is impossible in a deeply divided societies, the model of consensus democracy is proposed as the best solution to all countries, whether plural or homogenous.

Key words: Lijphart, consociation, plural society, consensus democracy, power-sharing democracy

ЛИТЕРАТУРА

Bogaards, Matthijs, „The Favourable Factors for Concosiational Democracy: A Review*", European Journal of Political Research* (1998), Vol. 33.

Васовић, Вучина, „Лајпхартова консоциациона демократија", предговор за књигу, *Модели демократије*, ЦИД, Подгорица, 1999.

Tocqueville, Alexis de, *Democracy in America*, Regnery Publishing, 2002.

Касаповић, Мирјана, *Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава*, Политичка култура, Загреб, 2005.

Lijphart, Arend, *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, Yale University Press, New Haven, 1984.

Lijphart, Arend, „Self-Determination versus Pre-Determination of Ethnic Minorities in Power Sharing Systems", y: Schneiderman, David (ed.), *Language and the State: The Law and Politics of Identity*, Cowansville: Edition Yvon Blais, 1991.

Лајпхарт, Аренд, *Демократија у плуралним друштвима*, Глобус, Загреб, 1992.

Lijphart, Arend, „The Puzzle of Indian Democracy: A Consociational Interpretation", *American Political Science Review* (1996), vol. 90, no. 2.

Лајпхарт, Аренд, *Модели демократије*, ЦИД, Подгорица, 1999.

Lijphart, Arend, „The Wave of Power-Sharing Democracy" y: Reynolds, Andrew (ed.), *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, Oxford University Press, 2002.

Lijphart, Arend, „Constituional Design for Divided Societies", *Journal of Democracy* (2004), vol. 15, no. 2.

Lijphart, Arend*, Thinking about Democracy: Power-Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*, Routledge, 2008.

McRae, Kenneth (ed.), *Consociational Democracy: Political Accomodation in Segmented Societes*, Otawa: McClelland and Steward, 1974.

Мил, Џон Стјуарт, *О слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1988.

Мил, Џон Стјуарт, *Разматрања о представничкој влади*, Факултет политичких наука, Загреб, 1989.

Horowitz, Donald, „Constitutional Design: Proposal versus Processes“ у: Reynolds, Andrew (ed.), *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, Oxford University Press, 2002.

Abstract

The primacy of majority principle and its legitimacy derived from the idea of political equality (equal vote for all) with the ethical imperative that requires involvement as larger number of individuals as possible in decision making which affects whole community. Majority criterion is a lesser evil, because there is no better alternative for resolving conflicts of option which majority supports. At the same time, the relationship between majority and minority in a democratic society is losing its importance because it rests on the assumption of variability status. Neither position of minority, as well as majority is not permanent and unchanging, but individuals, depending on the issues to be decided upon, sometimes occurring as members of the majority opinion, and sometimes as agents of the attitudes of minority groups.

On those premises was built majoritarian model of democracy. It has been proved that majoritarian democracy is acceptable political system for mono-ethnic states, where political and cultural communities overlap, people speak same language and share a common national identity, while the ethnic, religious, linguistic and cultural minorities are few in number and socially marginal. In that kind of states group identities are shifted to private sphere, a consensus on basic political and social values is implemented and the concept of individual rights and freedoms suppress group loyalties. Therefore, belonging to political minority does not cause a feeling of exclusion, marginalization and frustration.

Homogeneity and political consensus are the conditions of stable democracy. It is not necessary to go further than majoritarian democracy in presence of such factors. But what about plural societies in which political differences and deep social divisions may cause instability and collapse of democracy? Can we apply Westminster democracy in segmented societies, divided by racial, ethnic, religious, linguistic, cultural and ideological cleavages? Is there a model of democratic organization that has a chance for survival in societies distinctive by sharp and lasting divisions between winning majority and losing minority?

Middle of the last century, political theorists recognized fact that there are countries where democracy survive in the conditions of a plural society, and that assimilation and disintegration are not only possible solution in a culturally, ethnically and religiously fragmented states. They have applied different methods of resolving conflict than a simple majority decision. Grand coalition, segmental autonomy, proportionality and minority veto are four main characteristic of consociational democracy, model of democracy which, according to Arend Lijphart, represents only possible democratic choice for plural societies. Beside consociation model, author analyzes consensual and power-sharing democracy, but also points to weaknesses of Lijphart's nonmajoritarian democracy models.

УДК: 330.8:330.101.541
Примљено: 10. фебруара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 97-114.

Гордана В. Марјановић
Економски факултет Крагујевац

Владимир С. Михајловић
Економски факултет Крагујевац

НОВА НЕОКЛАСИЧНА СИНТЕЗА У МАКРОЕКОНОМСКОЈ ТЕОРИЈИ И ПОЛИТИЦИ

Сажетак

Развој савремене макроекономске теорије карактерише се постојањем великог броја теоријских праваца, са исто тако великим бројем ставова у оквиру сваког од њих, а који су често у супротности једни са другима. У овом раду се приказују покушаји превазилажења ових разлика, вођени принципом да се у оквиру једног концепта укључе најзначајнији доприноси различитих теорија. Половином прошлог века то је био случај са неокласичном синтезом, док се последњих година може говорити о јављању једне „нове“ неокласичне синтезе, која има извесних суштинских сличности са претходном. Циљ рада је да се представе основне карактеристике нове неокласичне синтезе, као и да се размотри питање стварног доприноса овог новог концепта развоју макроекономске теорије и политике.

Кључне речи: макроекономска теорија, неокласична синтеза, нова неокласична синтеза, нови кејнзијанизам, нова класична школа, економска политика

На пољу макроекономије, неслагање по питању различитих проблема, од методолошких до оних фундаменталних, постало је уобичајено. Чини се да ни у једној области економске науке не постоје толика интелектуална размимоилажења, као што је то случај у макроекономији.

Међутим, било је и покушаја да се приближе ставови различитих теоријских праваца, вођених принципом да треба искористити њихове најбоље елементе и оне око чијег значаја постоји сагласност. Најзначајнији такав подухват представља чувена неокласична синтеза, која представља повезивање класичне предкејнзијанске микроекономске теорије и кејнзијанске макроекономске теорије. Мишљења се разликују о томе колико је ова синтеза била успешна. Чињеница је да је за време, а нарочито након њеног слома 1970-их година дошло до јављања више различитих школа економске мисли (монетаризма, нове класичне школе, новог кејнзијанизма итд.), од којих је свака настојала да управо њена схватања постану доминантна, и да креатори економске политике следе смернице засноване на њиховој теорији.

Последњих година све се више говори о повезивању појединих компоненти алтернативних теорија у једну нову синтезу, која се у великој мери може сматрати реинкарнацијом „старе“ неокласичне синтезе. Она се најчешће и срећe под називом „нова неокласична синтеза“. Имајући у виду сличност између две синтезе, у овом раду се полази од старе синтезе, представља се кратак преглед развоја макроекономских теорија након њеног слома, и излажу основне карактеристике нове неокласичне синтезе, са циљем да се оцени да ли овај нови концепт представља реални прогрес у макроекономској науци.

„СТАРА“ НЕОКЛАСИЧНА СИНТЕЗА

Изласком Кејнсове „Опште теорије запослености, камате и новца“, 1936. године, у фокусу су се нашла питања доприноса Кејнсових ставова унапређењу економске теорије и политике, као и однос његовог теоријског система према систему који је припадао класичној економској теорији. Из данашње перспективе, може се рећи да је допринос Кејнса и његове теорије неспоран: сматра се једним од највећих економиста свих времена, а његова дела су и данас актуелна. Са друге стране, однос Кејнсове према класичној теорији генерисао је потребу да се превазиђу неусклађености између претпоставки на којима се ове две теорије заснивају.

Наиме, класична теорија је у анализи микроекономских проблема полазила од претпоставке о рационалном понашању економских субјеката, који својим деловањем, вођени Смитовом „невидљивом руком“, доводе до постизања опште привредне равнотеже. У овом, тзв. Валрасовом систему, чишћење тржишта је бр-

зо, а одступања од пуне запослености се не могу јављати. Са друге стране, Кејсов став и став његових следбеника у макроекономској теорији огледао се у истицању да капиталистичке привреде нису у стању да оваквим акцијама економских субјеката постигну равнотежу при нивоу пуне запослености. Привредна равнотежа, уз одсуство интервенистичке политике, настаје при непотпуном коришћењу капацитета и уз јављање незапослености, која је невољног карактера.

Неокласична синтеза се јавља управо као резултат потребе превазилажења ове „теоријске шизофреније", односно неконзистентности између приступа изучавању микроекономских проблема (везаних за питања алокације ресурса, производњу и расподелу) и макроекономских проблема (који су се тицали нивоа агрегатног оутпута и запослености и кретања вредности ових величина у дугом року).[1)]

Сам термин се први пут помиње у трећем издању уџбеника „Економија" из 1955. године, чији је аутор Пол Самјуелсон (Paul Samuelson), који је уједно и творац ове синтезе. У суштини, синтеза обухвата постмаршалијанску микроекономску и кејнзијанску макроекономску теорију. Самјуелсон је у економску теорију увео модел детерминисања националног дохотка (у којем је равнотежни доходак одређен у пресеку криве агрегатне потрошње и линије под углом од 45^0). Кејнзијанска макроекономска теорија, која је у суштини била теорија запослености, у оквиру неокласичне синтезе бива проширена и анализом инфлације. Нагласак се стављао на стабилизациону политику, односно проблеме усклађивања агрегатне тражње са нивоом потенцијалног дохотка, како би се у што већој мери смањила одступања привреде од нивоа пуне запослености, и то у оба смера (дефлациони и инфлациони геп).

Поред Самјуелсоновог модела, у оквиру неокласичне синтезе разрађено је још неколико модела који су представљали интерпретацију Кејнсових идеја. Џон Хикс (John Hicks) је увео IS-LL модел 1937. године који постаје опште прихваћен као IS-LM модел захваљујући Алвину Хансену (Alvin Hansen). Анализу обухваћену IS-LM моделом Франко Модиљани (Franco Modigliani) 1944. године проширује укључивањем функција агрегатне производње и понуде радне снаге, у намери да објасни невољну незапосленост као резултат јављања „замке ликвидности" и ригидности номиналних надница. Роберт Солоу (Robert Solow) 1956. године проширује домен анализе у неокласичној синтези на дуги рок, предлажући мо-

1) Snowdon, B., Vane, H.R., *Modern Macroeconomics – Its Origins, Development and Current State,* Edward Elgar, 2005, стр. 21.

дел економског раста у којем се пуна запосленост постиже континуираном супституцијом између капитала и радне снаге у оквиру функције агрегатне производње [2].

Ипак, и модел детерминисања националног дохотка и IS-LM модел делили су два ограничења[3]. *Прво*, нису експлицитно укључивали агрегатну понуду; агрегатна тражња је имала примат у детерминисању нивоа оутпута, док се за агрегатну понуду претпостављало да пасивно реагује на промене нивоа агрегатне тражње, све до нивоа пуне запослености. Управо је раздвајање краткорочних флуктуација агрегатне понуде од дугорочног тренда кретања агрегатне понуде једна од кључних карактеристика неокласичне синтезе. *Друго*, ови модели нису давали објашњење за формирање нивоа цена, већ је важила претпоставка да су цене константне када је ниво оутпута нижи од потенцијалног, а до њиховог пораста долази само када ниво агрегатне тражње премашује оутпут при нивоу пуне запослености (инфлациони геп). Поменути недостаци модела нарочито су дошли до изражаја 70-их година прошлог века са појавом стагфлације, када су на сцену ступили и шокови понуде (пре свега, нагли раст цена нафте) и инфлација, што су као један од аргумената искористили представници нове класичне школе у доказивању неадекватности кејнзијанског теоријског система. Као покушај превазилажења ограничења поменутих модела уведен је AS-AD модел, који, упркос чињеници да и сам поседује недостатке, постаје стандардни модел у уџбеницима макроекономије.

Поред ових модела, један од најзначајнијих доприноса кејнзијанске економије свакако је увођење Филипсове криве у макроекономску анализу. Управо је детерминисање оутпута и запослености као реалних варијабли у IS-LM моделу, преко Филипсове криве доведено у везу са кретањем инфлације као номиналне варијабле, чиме је превазиђена класична дихотомија. На тај начин, утврђен однос између инфлације и незапослености омогућавао је креаторима економске политике да предвиде стопу инфлације као резултат различитих таргетираних нивоа незапослености[4].

Са макроекономског становишта, суштина теоријског система неокласичне синтезе састојала се у ставу да је ниво оутпута детерминисан ефективном (агрегатном) тражњом. Недовољна ефективна тражња, уз ригидност цена и надница, може довести до

2) King, J.E., *A History of Post Keynesian Economics Since 1936,* Edward Elgar, 2002, стр. 6.

3) Healey, N. M., „AD-AS model“, u Snowdon, B., Vane, H., *An Encyclopedia of Macroeconomics,* Edward Edgar, 2002, стр. 12.

4) Snowdon, B., Vane, H.R., 2005, оп. цит., стр. 23.

формирања равнотеже при нивоу који је испод нивоа пуне запослености (невољна незапосленост). Стога, кључна препорука неокласичне синтезе је управљање агрегатном тражњом, а економска политика којом би се то постигло углавном се заснивала на давању примата фискалној политици, мада се у каснијој фази значај даје и мерама централне банке.

Прихваћеност и одрживост неокласичне синтезе у овом временском периоду се у највећој мери дугује чињеници да су капиталистичке привреде које су у том периоду следиле препоруке засноване на Кејнсовој теорији, остваривале до тада незабележене стопе раста, високу запосленост и ниску стопу инфлације. Међутим, управо су стварни догађаји у привреди 70-их година прошлог века показали све слабости неокласичне синтезе.

КРИТИКЕ НЕОКЛАСИЧНЕ СИНТЕЗЕ И ДАЉИ РАЗВОЈ ЕКОНОМСКЕ ТЕОРИЈЕ

Као што су повољна привредна кретања у периоду од краја 40-их до краја 60-их година прошлог века уливала поверење у вези са препорукама утемељеним на теорији неокласичне синтезе, тако су догађаји у 70-им годинама најављивали крај ове синтезе и кејнзијанске економије. Ситуација која није била у складу са релацијом коју је сугерисала Филипсова крива, указала је на неспособност дотадашње теорије да објасни стање у којем се привреда нашла, и отворила пут другим теоријама да преузму примат на макроекономској сцени, давањем својих објашњења насталих догађаја.

Први напад на теоријске ставове ортодоксног кејнзијанизма дошао је од монетаристичке школе, у оквиру „монетаристичке контрареволуције“, како се често назива. Кључна карактеристика овог правца односила се на враћање предкејнзијанској теорији, тачније квантитативној теорији новца и њеном инкорпорирању у тадашњу макроекономску анализу, као и релативизовање значаја активистичке политике на којој је инсистирала кејнзијанска теорија. Поред тога, монетаристи уводе Филипсову криву употпуњену адаптивним очекивањима, истичући да не постоји дугорочни *trade-off* између инфлације и незапослености. Милтон Фридман (Milton Friedman) уводи хипотезу природне стопе незапослености, реафирмишући класично схватање по коме у дугом року кретање номиналних варијабли не утиче на кретање реалних варијабли. Управо је ово један од највећих доприноса ове теорије јер је став

да је дугорочна Филипсова крива вертикална и да је новац у дугом року неутралан, постао опште прихваћен у макроекономској теорији.[5)]

Међутим, по кејнзијанску теорију знатно деструктивнија критика лансирана је од стране нове класичне школе. Лукас (Lucas) и Сарџент (Sargent) су у чланку „После кејнзијанске економије“[6)] из 1978. године истицали да је кејнзијанска економија у највећој кризи у којој се може наћи једна теорија, и закључили да се ни већим модификацијама кејнзијанска теорија не може побољшати. Са друге стране, теорија нове класичне школе заснивала се на две главне претпоставке: да економски субјекти имају рационална очекивања и да се тржишта континуирано чисте. Из њих проистиче и хипотеза о неефикасности економске политике и став да су тржишне економије способне да без интервенција остваре пуну запосленост.

Нова неокласична теорија је, упркос контроверзним претпоставкама на којима се заснива, допринела укључивању неколико елемената у макроекономску теорију који су и данас значајни и широко се примењују. Пре свега, реафирмисање равнотежних модела у макроекономској анализи, затим инсистирање на чврстим микроекономским основама сваке макроекономске теорије, усвајање хипотезе рационалних очекивања, као и укључивање концепције временске неконзистентности у евалуацији конкретних мера економске политике.

Као следећи талас у реафирмацији класичних ставова јавља се теорија реалних пословних циклуса, која одбацује становиште које је заступала нова класична школа, да неантиципирани монетарни шокови доводе до флуктуација у оутпуту и запослености. Уместо тога, представници ове теорије сматрали су да је узрок настанка пословних циклуса углавном изазван реалним шоковима (на страни понуде), као резултат случајних флуктуација стопе технолошког прогреса. Такође, насупрот конвенционалном ставу о привредним циклусима, да у кратком року привреда флуктуира око дугорочне линије тренда, у оквиру ове теорије је заступан став да је тренд сам по себи цикличан, односно да долази до флуктуација саме линије тренда. Рационални економски субјекти реагују на ове шокове прилагођавајући своју понуду рада и потрошњу, а флуктуа-

5) Roncaglia, A., *The Wealth of Ideas: A History of Economic Though*, Cambridge University Press, 2007, стр. 484-485.

6) Lucas, R.E., Sargent, T. J., *After Keynesian macroeconomics,* After the Philips Curve: Persistence of High Inflation and High Unemployment, Boston, MA: Federal Reserve Bank of Boston, 1978, pp. 49-72.

ције у оутпуту и запослености се посматрају као Парето ефикасни одговори на реалне технолошке шокове[7]. Ова теорија укључује и концепт интертемпоралне суптитуције при доношењу одлука о понуди рада, при чему у сваком периоду посматрања појединци врше избор између доколице и рада, у зависности од тога да ли је текућа надница нижа или виша од очекиване просечне наднице. Дакле, претпоставља се да је понуда рада екстремно еластична на промене у висини наднице.

Крајем 70-их година прошлог века, током прве фазе неокласичне револуције, јавља се новокејнзијански правац, првенствено као реакција на критику кејнзијанизма од стране нове класичне школе. Новокејнзијанска литература је углавном била усмерена на проналажење јасних и убедљивих модела ригидности надница и/или цена базираних на максимизирајућем понашању и рационалним очекивањима. Главни циљ новокејнзијанских теоретичара био је да побољшају теоријску базу и превазиђу неконзистентности у старом кејнзијанском моделу, као и да конструишу теорију агрегатне понуде у којој ригидност надница и цена може бити производ рационалног понашања[8]. Међутим, оно што је најчешће приговарано новим кејнзијанцима јесте удаљавање макроекономске теорије од економетријске основе, и отежавање емпиријског тестирања њихових теорија, нарочито имајући у виду њихову разноликост у оквиру иначе хетерогеног новокејнзијанског правца.

На основу овог прегледа развоја савремених економских теорија, уочава се да су се, почев од Велике Депресије из 30-их година прошлог века, смењивале теорије које су се суштински заснивале на кејнзијанским и класичним схватањима, које су имале импликацију на деловање креатора економске политике који су следили како принципе интервенционизма, тако и либерализма, у зависности од препорука теорије која је била доминантна у датом периоду. Постоји сагласност међу ауторима да се као две крајности међу економским теоријама могу сматрати нова класична школа и школа реалних пословних циклуса са једне, и новокејнзијанска теорија, са друге стране. Ова два екстрема чине главно поље неслагања међу економистима. Будући да постоји повратна спрега између економске теорије и креирања и спровођења економске политике, извесно је да се одсуство консензуса рефлектује на успоравање њиховог развоја.

7) Snowdon, B., Vane, H.R., *A Macroeconomics Reader,* Routledge, 1997, стр. 361.

8) Snowdon, B., Vane, H.R., 2005, оп. цит., стр. 361.

Међутим, у новије време се јавља тенденција приближавања ставова појединих теорија, око чијег значаја за савремену макроекономску теорију постоји консензус. Стога, у извесном смислу се може говорити о „реинкарнацији“ неокласичне синтезе.

„НОВА“ НЕОКЛАСИЧНА СИНТЕЗА

Интелектуална размимоилажења која су традиционално постојала на пољу макроекономске теорије, последњих година се знатно смањују. Често се срећу ставови аутора да су неслагања између новијих школа економске мисли мања него што је то био случај у прошлости. Према Вудфорду (Woodford), могу се издвојити неколико ставова око којих постоји консензус[9]. Пре свега, опште је прихваћено да у анализи макроекономских проблема треба користити моделе опште равнотеже, који укључују концепт интертемпоралне супституције и омогућавају динамичку анализу. Ови модели треба да буду кохерентни, пре свега имајући у виду потребу да се њима анализирају како краткорочне флуктуације привреде, тако и њен раст у дугом року. Концепти који треба да буду укључени у модел припадају новој класичној школи и школи реалних пословних циклуса, што може навести на погрешан закључак да ови модели укључују општу равнотежу у условима савршене конкуренције и потпуне флексибилности цена. Међутим, додатна компонента ових модела је новокејнзијанска, и везана је за укључивање монополистичке конкуренције, и одсуство сталног прилагођавања цена и надница, које се мењају из периода у период, а у току самог периода су непроменљиве. Стога, реч је о моделима динамичке стохастичке опште равнотеже (Dynamic Stochastic General Equilibrium – DSGE), који дају реалнију слику о томе како привреда реагује на настале поремећаје у кратком и дугом року.

Поред тога, постоји сагласност око тога да је улога очекивања значајна, и да она треба да буду укључена у макроекономске моделе експлицитно, што је нарочито битно код анализе алтернативних мера економске политике, при чему се прати њихов утицај на промене у очекивањима. При том, укључују се рационална очекивања која је потенцирала нова класична школа, што је доказ да је ова хипотеза оставила дубок траг у макроекономској теорији. Наиме, данас је укључивање рационалних очекивања у анализу коју спроводе креатори економске политике постало рутина, како у

9) Woodford, M., *Convergence in Macroeconomics: Elements of the New Synthesis,* American Economics Association, New Orleans, 2008,стр. 3-12.

интерпретацији макроекономских података, тако и у анализи мера економске политике које могу бити примењене.

Међутим, укључивање хипотезе рационалних очекивања у моделе не значи да се прихвата и став нове класичне школе да је економска политика неефикасна. Наиме, у DSGE моделима са ригидним ценама и/или надницама, укључивање рационалних очекивања у доношење одлука о одређивању цена и надница одређује природу односа између номиналних и реалних варијабли, у зависности од става економских субјеката о томе какви ће бити ефекти примењених мера. А ови ефекти ће бити различити у зависности од тога да ли су акције креатора економске политике антиципиране или не, да ли су трајне или привремене, као и да ли су у целини објављене у јавности.

Сагласност постоји и око става да су реални поремећаји битан извор привредних флуктуација, под којим се подразумевају не само технолошки шокови, које је наглашавала теорија реалних пословних циклуса, већ и измене у преференцијама и слично. Ово је у супротности са ставом који је истицан ранијих година да је главни узрок флуктуација везан за монетарне поремећаје. Наравно, истицање да реални поремећаји представљају главни узрок пословних циклуса не значи негирање значаја монетарне политике. Напротив, већина економиста сматра да је монетарна политика ефикасна у кратком року, нарочито у борби против инфлације, док је њен утицај у дугом року слаб, дакле новац је у дугом року неутралан.

Резултат идентификације ставова око којих постоји висок степен сагласности међу ауторима који се баве макроекономском теоријом, огледа се у формулисању новог концепта, који се назива новом неокласичном синтезом. У литератури која третира ову проблематику се истиче да се ова синтеза први пут помиње као таква у раду Гудфренда (Goodfriend) и Кинга (King) – „Нова неокласична синтеза и улога монетарне политике“ из 1997. године. Неки други аутори употребљавају синоним – новокејнзијанска синтеза, на тај начин потенцирајући елементе везане за монополистичку конкуренцију и мени трошкове[10]. Гудфренд и Кинг посебан значај у оквиру нове неокласичне синтезе придају неутралној монетарној политици, под којом подразумевају такву политику која одржава оутпут близу потенцијалном, у окружењу у коме владају стабилне цене. Ови аутори сугеришу да циљ монетарне политике треба да буде да стабилизује просечну маржу, као разлику између цене

10) У литератури се обично назив „новокејнзијанска синтеза“ везује за следећи чланак: Clarida, R., Gali, J. and Gertler, M., *The science of monetary policy: a New Keynesian perspective,* Journal of Economic Literature 37, 1999, стр. 1661–707.

коју одређује просечна фирма и њених граничних трошкова. При томе, стабилизациона монетарна политика мора да уважава детерминанте које наглашава теорија реалних пословних циклуса, а тичу се нивоа оутпута, који, иако може бити одређен тражњом у кратком року, дугорочно мора бити детерминисан страном понуде, тј. реалном факторима. Поред тога, утицај монетарне политике на реалну активност (трансмисиони механизам) врши се преко њеног утицаја на просечну маржу. Акција монетарне политике која повећава агрегатну тражњу повећава и гранични трошак (као последицу повећања тражње, а затим и оутпута) тако смањујући просечну маржу. Ово смањење са своје стране одржава раст оутпута и запослености, јер делује као редукција пореза у моделима реалних пословних циклуса. Такође, постоји слаб дугорочни *trade-off* између инфлације и реалне активности при ниским стопама инфлације. Другим речима, монетарном политиком треба стабилизовати кретање нивоа цена (инфлацију) како би се стварни оутпут одржао на свом потенцијалном нивоу. Оваква политика је „активистичка" утолико што ауторитети који је спроводе морају управљати агрегатном тражњом, како би је прилагодили било ком нивоу оутпута детерминисаном факторима на страни понуде[11] .

У оквиру нове неокласичне синтезе, нагласак се ставља на неколико централних елемената [12]:

1. потребу укључивања интертемпоралне оптимизације у макроекономске моделе;
2. широку употребу хипотезе рационалних очекивања;
3. истицање значаја анализе непотпуне конкуренције на робним, тржиштима рада и кредитним тржиштима, и
4. укључивање прилагођавања цена у макроекономске моделе које само по себи ствара трошкове.

Прве две компоненте припадају теорији реалних пословних циклуса и новој неокласичној школи, док су друге две „позајмљене" од нових кејнзијанаца. Сличност са класичним моделима огледа се и у употреби теорије динамичко–стохастичке опште равнотеже. Компатибилност новокласичних и новокејнзијанских елемената заснива се на чињеници да се и једна и друга теорија ослањају на микроекономске основе, чиме се даје потребан значај улози преференција, ограничења и оптимизирајућег понашања. У средишту синтезе је став да је привреда динамички систем опште

11) Goodfriend, M., King, R.G., *The New Neoclassical Synthesis and the Role of Monetary Policy,* The Federal Reserve Bank of Richmond, Working Paper No. 98-05, 1997, стр. 26-27

12) Snowdon, B., Vane, H.R., 2005, оп. цит., стр. 411.

равнотеже који одступа од Паретовог оптимума због присуства ригидних цена, као и бројних других тржишних имперфектности[13]. Претпоставка да фирме послују у условима монополистичке конкуренције, и да прилагођавају своје цене само повремено, како под утицајем текућих промена тако и очекиваног кретања релевантних варијабли у будућем периоду, има за последицу понашање цена које се понекад назива новокејнзијанском Филипсовом кривом, која се најчешће среће у следећој форми[14]:

$$\pi_t = \beta E_t \pi_{t+1} + \varphi\left(y_t - \bar{y}\right) + \varepsilon_t^s$$

где је са π означена инфлација, y_t је стварни а $\bar{y}$ потенцијални оутпут, φ је позитиван параметар $(\varphi > 0)$, β представља дисконтни фактор за који важи $\beta \leq 1$, а ε_t^s означава инфлационе шокове. Ова релација показује да је стопа инфлације у периоду t (π_t) под утицајем како очекивања у периоду t везаних за стопу инфлације у наредном периоду ($E_t\pi_{t+1}$), тако и одступања нивоа стварног оутпута од природног. Ако очекивана будућа инфлација расте, то ће утицати на пораст текуће стопе инфлације, а у којој мери, зависиће од вредности коефицијента β. Са друге стране, ако је стварни оутпут изнад потенцијалног, доћи ће до пораста инфлације (са одређеним временских закашњењем), и обрнуто. При томе, утицај одступања стварног од потенцијалног оутпута на промену стопе инфлације зависиће од вредности параметра φ. За разлику од претходних варијанти Филипсове криве, овде је укључено понашање економских субјеката које укључује компоненту „гледања унапред", у том смислу што кретање очекиване будуће инфлације ($E_t\pi_{t+1}$) детерминише понашање фирми у одређивању цена у текућем периоду, а такође је инфлација у текућем периоду под утицајем одступања оутпута од природног нивоа у истом периоду ($y_t - \bar{y}$), као и дејства случајних шокова (ε_t^s).

У оквиру нове неокласичне синтезе, поред анализе Филипсове криве, и проблему незапослености се поклања значајна пажња. Кључна дискусија у вези са незапосленошћу обухватала је питања односа стварне и природне стопе незапослености. Према Фридмановој хипотези, флуктуације агрегатне тражње не могу имати било какав утицај на природну стопу незапослености, која је детерминисана реалним факторима на страни понуде. Конвенционални приступ природној стопи укључује утицај монетарних и

13) Mankiw, N.G., *The Macroeconomist as Scientist and Engineer,* Journal of Economic Perspectives, Vol.20, No. 4 , 2006, стр. 39.

14) Giese, G., Wagner, H., *Graphical analysis of the new neoclassical synthesis,* University of Hagen, Department of Economics, 2006, стр. 4.

других шокова тражње на померање криве агрегатне тражње, тако делујући на текућу (стварну) стопу незапослености у кратком року. Али, када се инфлаторна очекивања прилагоде, незапосленост се враћа на ниво дугорочне равнотеже. У новокласичним моделима пак, у случају да је промена агрегатне тражње антиципирана, збирни ефекти савршено флексибилних цена и рационалних очекивања обезбеђују брзо враћање незапослености на своју природну стопу.

Међутим, пораст незапослености 70-их и 80-их година прошлог века, праћен порастом и природне стопе незапослености, навео је новокејнзијанске економисте да пронађу друго објашњење које ће укључивати утицај агрегатне тражње на природну стопу. У њиховој анализи се природна стопа представља као концепт стопе незапослености која не убрзава инфлацију (non-accelerating inflation rate of unemployment - NAIRU). Јавља се велики број тзв. „хистерезис" теорија, које заступају став да ће природна стопа незапослености у садашњем периоду порасти ако у претходном периоду стварна стопа незапослености прелази природну стопу. Ово се може исказати на следећи начин:[15)]

$$U_N = U_{N-1} + a(U_{t-1} - U_{N-1}) + b_t$$

У овој једнакости U_{Nt} је природна стопа незапослености у периоду t, U_{Nt-1} је природна стопа из претходног периода, U_{t-1} је стварна стопа незапослености из претходног периода и b_t представља остале утицаје природне стопе као што је то нпр. надокнада за незапосленост. Ако се претпостави да је $b_t = 0$, онда једнакост може да се преуреди на начин који следи:

$$U_N - U_{N-1} = a(U_{t-1} - U_{N-1})$$

Из ове једнакости се може видети да је $U_{Nt} > U_{Nt-1}$ ако је $U_{t-1} > U_{Nt-1}$. Другим речима, мењање стварне стопе незапослености игра улогу магнета, повлачећи природну стопу незапослености у истом правцу. Док аргумент да агрегатна тражња не утиче на природну стопу незапослености може бити прихватљив у кратком року, реално је очекивати и да ће дужи периоди високе или ниске економске активности утицати на промену природне стопе незапослености.

Утицај хистерезиса је приказан на слици 1. Почетна равнотежна стопа незапослености налази се у тачки *А*. Ако је привреда под утицајем негативног шока агрегатне тражње, оутпут ће пасти, а незапосленост ће се повећати до тачке *Б*. Када привреда изађе из рецесије, стопа незапослености се не враћа у тачку *А*. Уместо тога,

15) Snowdon, B., Vane, H.R., (2005), оп. цит., стр. 405.

због хистерезис ефекта, нова NAIRU се налази у тачки *Ц*. Ако сада дође до позитивног шока агрегатне тражње, незапосленост пада до тачке *Д*. Када се привреда врати у равнотежни положај, NAIRU пада до тачке *Е*. Евентуална поновна рецесија трасирала би путању привреде кроз тачке *Ф* до *Г*. Другим речима, NAIRU је под утицајем текуће (стварне) стопе незапослености која је одређена углавном агрегатном тражњом.

Слика 1. Хистерезис приступ варирајућој NAIRU[16)]

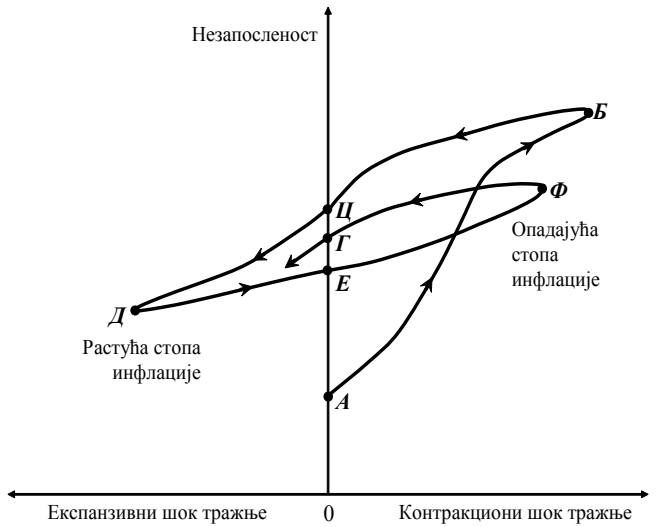

И „стара“ и „нова“ синтеза имају две главне карактеристике: са једне стране, оптимизирајуће понашање фирми, потрошача и радника; са друге, присуство поремећаја, претежно номиналних ригидности. Међутим, за разлику од старе синтезе, ови поремећаји су у моделима нове синтезе дати експлицитно, а карактеристике цена и надница су изведене из понашања субјеката који их одређују. Присуство ових дисторзија имплицира значајну улогу економске политике, нарочито монетарне.

Док је основни аналитички инструментаријум неокласичне синтезе био IS-LM-AS модел, у оквиру „нове“ синтезе су развијани модели који превазилазе недостатке и ограничења претходних модела, и пружају могућност да се њима анализира утицај ра-

16) Snowdon, B., Vane, H.R., (2005), оп. цит., стр. 406.

ционалног понашања економских субјеката, њихових очекивања, савремених режима монетарне политике и слично. Модел који се најчешће у литератури везује за нову неокласичну синтезу и који испуњава наведене захтеве је IS-MP-IA модел (понегде се среће и као IS-PC-MR модел), који представља усавршену верзију класичног IS-LM-AS модела. Дакле, IS релација (крива) је задржана у овом моделу, са том разликом што она објашњава утицај очекиваног будућег дохотка на текућу тражњу за производима, као и утицај одступања текуће (реалне) каматне стопе од природне стопе (при којој су изједначене тражња за производима и природни ниво оутпута). Ово је реалнија слика о понашању тражње за добрима од оне коју је давала стара IS релација, код које је тражња и ниво дохотка зависио од номиналне каматне стопе. Такође, у новом моделу се уместо LM и AS кривих уводе MP (Monetary Policy) и IA (Inflation Adjustment) криве. MP крива одражава политику централне банке која се заснива на примени активистичког правила каматне стопе (Тејлорово правило). Следећи ово правило, централна банка мења номиналну каматну стопу као реакцију на промену стопе инфлације, чиме се постиже адекватна промена реалне каматне стопе (при порасту инфлације, подиже номиналну каматну стопу у мери већој него што је повећање инфлације, како би реална каматна стопа порасла и ублажила инфлаторне притиске)[17]. Поред тога, централна банка се фокусира и на одступање текућег од природног оутпута при одређивању каматне стопе (оутпут геп). MP релација је у складу са савременим режимом монетарне политике који се заснива на таргетирању инфлације, док је LM крива пружала могућност анализе само таргетирања монетарних агрегата. Трећа релација у моделу (IA) је релација прилагођавања инфлације, која се често назива новокејнзијанском Филипсовом кривом. Према њој, инфлација у текућем периоду под утицајем како очекиване будуће инфлације, тако и одступања текућег од природног оутпута.[18]

Као што се може видети, овај модел је прилагођен анализи утицаја монетарне политике. Управо је карактеристика нове неокласичне синтезе давање предности монетарној у односу на фискалну политику у ублажавању краткорочних привредних флуктуација. Улога фискалне политике се види у подстицању дугорочног раста привреде. Према Мишкину (Mishkin), када је реч о монетарној политици, режим заснован на таргетирању инфлације треба

17) Blanchard, O., Amighini, A., Giavazzi, F., Macroeconomics: A European Perspective, 2010,Prentice Hall, str. 499.

18) Bain, K., Howells, P., Monetary Economics – Policy and its Theoretical Basis, Palgrave Macmillan, 2009, стр. 130-135.

да укључује следећих пет елемената: 1) објављивање у јавности нумеричких средњорочних циљева везаних за стопу инфлације; 2) давање примарног значаја стабилности цена, док су сви остали циљеви њему подређени; 3) употреба различитих информација о великом броју варијабли, а не само о монетарним агрегатима или девизном курсу, у циљу што бољег одређивања оптималних инструмената монетарне политике; 4) повећану транспарентност стратегије монетарне политике која се постиже кроз комуникацију са јавношћу, при чему се истичу планови, циљеви и одлуке носилаца монетарне политике, и 5) што веће поверење у централну банку и њену решеност да оствари постављене циљеве везане за стопу инфлације[19]. Сви елементи морају бити укључени, како би се постигла што већа кредибилност централне банке, што је један од основних услова успешне монетарне политике. Одређени емпиријски подаци потврђују предности таргетирања инфлације као режима монетарне политике, будући да је у земљама које га примењују дошло до смањења инфлације и њене променљивости, као и смањења каматних стопа, при чему су флуктуације оутпута мање.

Међутим, постоје и ставови да таргетирање инфлације на којем се инсистира, посебно у оквиру нове неокласичне синтезе, не доводи до побољшања перформанси привреде. Тако, Бол (Ball) и Шеридан (Sheridan), на основу своје анализе која је обухватала компарацију између привредних кретања у земљама које су примењивале овакав режим монетарне политике и у оним које то нису, истичу да је у периоду од 90-их година од када се примењује таргетирање инфлације дошло до глобалног пада инфлације, дакле, и у земљама које су примењивале другачије режиме монетарне политике. Стога, закључују да таргетирање инфлације не доводи до побољшања привредних перформанси, али да ће у будућности вероватно имати већег утицаја[20].

Појава нове неокласичне синтезе допринела је да се идентификоване компоненте различитих теорија, за које се углавном сматра да имају важан утицај у привредним кретањима, уклопе у један конзистантан теоријски систем. Ипак, постоје различити ставови о томе у којој мери она представља корак напред у развоју макроекономске теорије. Тако, Манкју (Mankiw) сматра да се нова неокласична синтеза, иако даје свој допринос, тешко може сматрати значајним напретком у макроекономској теорији, и истиче да је ова синтеза „пре примирје између интелектуалних супарника, праћено

19) Mishkin, F.S., Inflation Targeting, National Bureau or Economic Research, 2001, стр. 1.

20) Ball, L., Sheridan, N., Does Inflation Targeting Matter?, IMF Working Paper 03/129, 2003, стр. 17.

повлачењем на обе стране“. Он закључује да „и нови класичари и нови кејнзијанци могу сматрати нову синтезу својом победом, при том игноришући неоспорни пораз који лежи испод површине“[21]. Под „поразом“ Манкју првенствено подразумева фокусирање на развијању макроекономије као науке, нарочито од 1970-их година, при томе не обезбеђујући услове за практичну примену теоријских модела у анализи мера економске политике. Као резултат, модели који данас имају практичан значај у макроекономској анализи, у највећој мери се заснивају на моделима развијеним пре више од 50 година. Ово није у складу са схватањем макроекономије као гране, намењене решавању практичних проблема.

Ипак, овакав став се не чини сасвим исправним. Мајкл Вудфорд (Michael Woodford) наводи бројне моделе које примењују централне банке различитих земаља, а који се ослањају на доприносе новијих теорија – Модел кварталних пројекција који примењује централна банка Канаде (Bank of Canada's Quarterly Projection Model), модел централне банке Новог Зеланда, GEM модел (Global Economy Model) који примењује ММФ и слично[22]. Стога, став да је домен нове неокласичне синтезе везан само за теоријски аспект треба прихватити са резервом.

Поред оцена да нова синтеза на представља значајан прогрес, јављају се и критике које се односе на неадекватност основа на којима је изграђен њен теоријски систем. Аксел Лејонхуфвуд (Axel Leijonhufvud) истиче да су DSGE модели на које се ослања нова неокласична синтеза, у великој мери слични атемпоралним моделима опште равнотеже из 1950-их година, будући да се и у њима привреда имплицитно посматра као стабилни саморегулишући систем у којем ће ефективне „тржишне силе“ увек деловати ка довођењу система у стање равнотеже, осим у случају јављања ограничења, који овај процес отежавају. Стога, по њему, базичне претпоставке на којима се заснивају ови модели указују на неразумевање природе тржишне економије, тако да даљи развој економетријских модела неће донети реалан прогрес ако се остане при овој парадигми[23].

Према томе, ставови о значају нове неокласичне синтезе, како за макроекономску теорију и њен развој, тако и за јачање спреге између теорије и економске политике засноване на њој, веома су различити. Међутим, дискусија која се о овим питањима води

21) Mankiw, N.G., 2006, оп. цит., стр. 39.

22) Woodford, M., 2008, оп. цит., стр. 17.

23) Leijonhufvud, A., 2009, *Macroeconomics and the Crisis: A Personal Appraisal,* DG ECFIN's 6th Annual Research Conference, Brussels, стр. 4.

може имати само позитиван ефекат, нарочито ако се узме у обзир да она подразумева додатно потврђивање и учвршћивање неких условно речено прихваћених ставова, а одбацивање оних око чијег значаја не постоји довољан степен сагласности.

Gordana V. Narjanovic and Vladimir S. Mihajlovic

THE NEW NEOCLASSICAL SYNTHESIS IN MACROECONOMIC THEORY AND POLICY

Summary

Development of modern macroeconomic theory is characterized by the existence of a large number of theories, with also a large number of items in each of them, which are often in conflict with each other. This paper presents the attempts to overcome these differences, guided by the principle of including the most important contributions of different theories within a single concept. In the middle of last century, it was the case with the neoclassical synthesis, while in recent years we can speak about creating a "new" neoclassical synthesis, which has some similarity with the previous core. The aim of this paper is to present the basic features of the new neoclassical synthesis, as well as to consider the question of the real contribution of this new concept in development of macroeconomic theory and policy.

Key words: macroeconomic theory, neoclassical synthesis, new neoclassical synthesys, new keynesianism, neoclassical theory, economic policy

ЛИТЕРАТУРА

Bain, K., Howells, P., *Monetary Economics – Policy and its Theoretical Basis*, Palgrave Macmillan, 2009.

Ball, L., Sheridan, N., *Does Inflation Targeting Matter?*, IMF Working Paper 03/129 2003.

Blanchard, O., Amighini, A., Giavazzi, F., *Macroeconomics: A European Perspective*, Prentice Hall, 2010.

Giese, G., Wagner, H., *Graphical analysis of the new neoclassical synthesis,* University of Hagen, Department of Economics, 2006.

Goodfriend, M., King, R.G., *The New Neoclassical Synthesis and the Role of Monetary Policy,* The Federal Reserve Bank of Richmond, Working Paper No. 98-05, 1997.

Healey, N. M., „AD-AS model", u Snowdon, B., Vane, H., *An Encyclopedia of Macroeconomics,* Edward Edgar, 2002.

King, J.E., *A History of Post Keynesian Economics Since 1936*, Edward Elgar, 2002.

Leijonhufvud, A., *Macroeconomics and the Crisis: A Personal Appraisal,* DG ECFIN's 6th Annual Research Conference, Brussels, 2009.

Mankiw, N.G., *The Macroeconomist as Scientist and Engineer,* Journal of Economic Perspectives, Vol.20, No. 4, 2006.

Mishkin, F.S., *Inflation Targeting*, National Bureau or Economic Research, 2001

Roncaglia, A., *The Wealth of Ideas: A History of Economic Though*, Cambridge University Press, 2007.

Snowdon, B. Vane, H.R., *A Macroeconomics Reader,* Routledge, 1997.

Snowdon, B., Vane, H.R., *Modern Macroeconomics – Its Origins, Development and Current State,* Edward Elgar, 2005.

Woodford, M., *Convergence in Macroeconomics: Elements of the New Synthesis,* American Economics Association, New Orleans, 2008.

Abstract

Emergence of a new neo-classical synthesis has contributed to creation of a new view on development of theory on economy: in period before its emergence representatives of various schools of economic thought attempted to develop theoretical systems that strictly differed from each other, but this synthesis has given directions for implementation of a new principle in development of macro-economy theory. This principle is eclectic in its basis and in this case it represents discovery of the components of different theories with potentiality. Also it represents the research of possibilities of inclusion of this principle into a unique theoretical system simultaneously giving a possibility for generation of practical advices for creators of economic politics.

Opinions on successful fulfillment of these preconditions for creation of the new neo-classical synthesis have been different ones. As you could see, they range from a view that the strength of the synthesis is in strong micro-economic preconditions based in making appropriate acknowledgment of the role of expectation of/and optimizing behavior of economic subjects, to emphasizing that basic preconditions for establishing this concept are not compatible with the way of real functioning of market economy and that basically this synthesis does not represent real progress in macro-economic science.

Despite the contrasted views, it should be underlined that the new neo-classical synthesis is still significant from the point of development of modern macro-economic theory. The synthesis has not gained as much attention as it was the case with "old" synthesis, but it is realistic to expect that in future it will gain significance at least as a pointer for establishment of some other more developed systems.

УДК: 316.776
Примљено: 26. јануара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 115-138.

Милена Пешић
Институт за политичке студије, Београд

Александар Новаковић
Институт за политичке студије, Београд

МЕДИЈСКА ПРОИЗВОДЊА ЗНАЧЕЊА: критика једног редукционистичког поимања релације медији – порука – јавност

Сажетак

Полазећи од темељне важности коју јавност има за функционисање демократије и нормативних претпоставки које се везују за њено функционисање, у овом раду настојали смо да истражимо релације медијског посредовања друштвене/политичке стварности и процеса конституисања јавности/јавног мњења. Пропитивање ове релације предузето је с циљем указивања на сложеност самог феномена медијације с једне стране, и специфичну врсту утицаја коју он има на процесе формирања јавног мњења о неком питању од општег значаја, с друге стране. Смисао предузетог истраживања састоји у настојању да се покаже каква поједностављења садрже априористички постављене тезе о медијским манипулацијама као врсти персуазивне медијске комуникације која публику трансформише у масу подложну њеним утицајима. Теоријски увод имао је за циљ да у кратким цртама прикаже принципе функционисања јавности у демократском друштву, односно да уведе основне теоријске појмове, објашњавајући њихову употребу. Тако се у овом раду пошло од дискурзивног концепта јавности који је одређује као дискурзивну/медијску публику која (рационално) резонује о питањима од општег значаја, и од одређења јавне сфере као институционалних, концептуалних, духовних и медијских услова за функционисање овако схваћене јавности; односно као комуникацијског комплекса који подразумева и јавну артикулацију, каталог идеја, когнитивне матрице, и мрежу медијских комуникација; као

дисконтинуираног, хетерогеног и многоструког јавног простора само привремено и апстрактно обједињеног својеврсном сталношћу односа унутар динамике јавних односа. Појам медијске јавне расправе фигурира у овом разматрању као контекст парадигматичан за сам процес медијске комуникације и као примарни контекст информисања грађана о друштвеној/политичкој стварности и њеним релевантним проблемима; као контекст на основу којег се изграђује мњење о актуелним, општерелевантним питањима друштвене стварности. У раду је потом изложена контроверза везана за питање да ли се публика масовних медија може једнозначно сводити на масу подложну манипулацијама, односно дата је теоријска аргументација зашто је то неприхватљиво. Посебан фокус аргументације био је на теоријским поставкама Винсента Прајса који је својим истраживањем повезао разматрање индивидуалне когниције у контексту динамике друштвене групе и процеса социјалног структурирања медијске публике у јавност, посредством друштвене комуникације, односно праћења медијских расправа о питањима од општег значаја. Циљ овог теоријског приказа био је развијање тезе да се посредством учешћа у јавној медијској расправи „маса“ гледалаца трансформише, односно структурира у јавност. Опсервирање комплексности самог процеса медијског посредовања друштвене стварности, као и савремених медијских услова, сагледаних као важни чиниоци процеса медијације имали су функцију аргументације тезе да су редукције медијске публике на масу неприхватљиве. Сигнификација стварности, односно процес медијске производње значења, опсервирана је као феномен кључан за разумевање медијског посредовања стварности, односно као својеврсни фон свих медијских манипулативних стратегија.

Кључне речи: јавност, јавно мњење, јавна сфера, демократија, јавна расправа, публика, маса, масовни медији, медијација, значење, сигнификација.

ДЕМОКРАТСКИ ИДЕАЛ ГРАЂАНСКЕ ЈАВНОСТИ И ЈАВНА/МЕДИЈСКА СФЕРА

Идеја темељне важности грађанске јавности за функционисање демократског друштва била је и остала аксиоматско полазиште сваког промишљања демократије.[1)] Посредовање између друштва и државе, односно грађана и власти коју су изабрали да

1) Од атинског полиса, чија је јавност постала нормативни образац функционисања политике и демократског друштва, преко концепта грађанске јавности раномодерног периода као контрахента апсолутистичке државе и носиоца грађанског идентитета насупрот концепту поданика, па све до опсервација савремене, многоструке јавне сфере и услова

управља њиховом заједницом остварује се посредством јавности. У јавној сфери као домену отворености, односно комуникације која има општедруштвени значај, власт се излаже јавној оцени и контроли, посредством критичког публицитета који се тиме остварује, чиме сам поредак стиче своју легитимност. Транспарентност власти и њених механизама, односно начело легитимизације власти као њено својевољно и рационално прихватање од стране оних којима се влада, подразумева како отвореност у смислу изложености јавном увиду, тако и отвореност јавне сфере за разне „гласове", односно идеје, аргументе, гледишта, опције, као и њену општу доступност. Тек под тим условима изборна воља већине сматра се демократском. Гласање, путем кога испољено јавно мњење очитује изборну вољу већине, чини важан део државноправног механизма који поставља власт и легитимизује је.

Као носилац критеријума јавног, друштвеног вредновања руковођеног рационалним увидима, јавност се као стални коректив уграђује у само функционисање система власти. Управо то чини основу њеног произвођења легитимитета политичког поретка/власти, и њеног значаја за остваривање могућности практиковања демократије, односно грађанских права и слобода. Демократско функционисање јавне сфере остварује се у друштву које карактерише законски одређена и заштићена слобода, подела власти и репрезентативни систем, а путем гласања и друштвене комуникације која омогућава слободу у „јавној употреби ума".[2)]

Синонимија трију појмова – „јавна сфера", „јавност" и „јавно мнење", којима се означава феномен, указује на његову изузетну комплексност.[3)] За проблем којим се бавимо важно је схватање јавности као дискурзивне/медијске публике која рационално резонује о питањима од општег значаја; и схватање јавне сфере као институционалних, концептуалних, духовних и медијских услова за функционисање овако схваћене јавности. Прецизније јавна сфера схвата се као комуникацијски комплекс који подразумева и јавну артикулацију, каталог идеја и когнитивне матрице и мрежу медиј-

под којима се формира јавно мњење, тежи се пропитивању друштвеног смисла и функционисања овог феномена, односно његовог значаја за демократију.

2) О просветитељско-либералним основама концепта опширније у: Пешић М., Новаковић А., *Слобода и јавност*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 154-163.

3) У сваком од три, горенаведена термина „претеже" једна од димензија овог појма. У термину „јавност" то је субјект, дискурзивна публика; у „јавном мњењу" то је динамичан процес међусобног условљавања индивидуалнопсихолошког и социјалног нивоа сазнања (формирања мњења) који се остварује друштвеном комуникацијом; у „јавној сфери" то је значење комуникацијског комплекса. О синонимији горенаведених појмова и њеним импликацијама опширније у Пешић, М., Новаковић, А., *Слобода и јавност*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 109-110.

ских комуникација, односно дисконтинуиран, хетероген и многострук јавни простор само привремено или апстрактно обједињен својеврсном сталношћу одношења унутар динамике јавних односа.

Осим базичног принципа отворености, као дефинишућег својства јавне сфере у демократском друштву, за њу се као нормативни захтеви везују и доступност, рационалност и суверености. Принцип опште доступности јавне сфере значи да се у њој могу изражавати, у међусобној конкуренцији, различите идеје и друштвена и политичка искуства, уз подједнаку приступачност јавног простора/ медија свим субјектима јавности.

Рационалност јавне сфере односи се на полемичко-аргументативни карактер њене структуре, односно јавне дебате као њене тежишнице; правила јавног дискурса искључују право на неодговорност, некомпетентност и прозвољност излагања. Рационалност јавне сфере значи да се појединцу, као учеснику у медијској комуникацији, примарном облику његовог информисања о друштвеној стварности, пружају комуникативне, сазнајне позиције другачије од оних које га третирају као објекат политичког деловања, пропаганде и манипулације.

Суверености јавне сфере односи се на услове за остваривање систематске критичке контроле власти, одсуство било какве принуде осим снаге бољег аргумента. Једном од основних претпоставки демократске јавности сматра се позиционирање јавне сфере изван деловања две врсте моћи: политичке – која претендује на контролисање протока информација и утицаја између државе и цивилног друштва, и економске моћи која тежи комерцијализацији јавне сфере.

*

Традиција концептуализивања јавности као комуницирајуће друштвене групе и формирања мњења као децидно социјалне активности веома је дуга (Р. Парк, В. Липман, Ф. Дјуи, Х. Блумер , Р. Милс, Ј. Хабермас). Теоријски напори ове оријентације усмерени су на концептуализивање јавног мњења као колективног комуникативног процеса у коме је дискурс о одређеном питању виђен као нешто што структурира и индивидуално и колективно мњење.[4)]

4) Херберт Блумер је дефинисао јавност као елементарни друштвени колективитет који происходи из јавне дебате односно јавног дискурса. Јавност је група људи која се суочава са одређеним проблемом, спознаје ниво несагласности око тога како одговорити на дату ситуацију/проблем и укључују се у дискусију како би утицали на смер могуће акције везане за то.

Полазећи од схватања јавност као (политичке) публике грађана која резонује о питањима од општег значаја и идеје да се до истине најлакше долази у слободној, на аргументима заснованој дискусији, дискурзивни концепти јавности и демократије постулирали су слободну јавну дебату као основну полугу социјалног живота, тежиште демократских процеса у друштву.

Ако је разумевамо у кључу дискурзивног модела, јавност постоји као потенцијална у комуникацијском комплексу који обухвата ниво индивидуалне когниције/формирања мњења појединаца и ниво друштвене комуникације односно процеса друштвених идентификација које се у дискурзивним процесима одвијају, а које индукују структурирање и одабир расположивих идеја, опција, углова гледања на проблем, кроз токове формирања јавног мњења. Јавност се јавља као продукт механизама друштвеног структурирања публике, социјалних позиционирања појединаца која се одвијају посредством њиховог менталног учешћа у јавној/медијској расправи о питањима од општег значаја. Јавна расправа схвата се као базични друштвени механизам који повезује три фазе/нивоа формирања јавног мњења: фазу његове персоналне, социјалне и политичке конструкције.[5)]

Изборна воља грађана сматра се основним обликом изражавања јавног мњења. Његово формирање процес је који се не може непосредно пратити, али се он социјално-психолошки реконструише. Истраживањем разних облика испољавања јавног мњења, утврђују се правилности и чиниоци који утичу на процес његовог формирања, односно његов карактер. За проблем којим се бавимо, важно је схватање по коме карактер формирања јавног мњења, у великој или пресудној мери одређује то да ли ћемо га видети као функционално за демократију, или као системски манипулисано и као такво посматрати као феномен који само омогућава одржавање њеног привида. Према овом схватању, зависно од карактера јавне/медијске комуникације, мњења појединаца чија би јавно изражена већина требало да представља јавно мњење, конституишу се у већој или мањој мери спонтано, или превасходно институционално, односно под медијским утицајима који заправо значе социјални инжењеринг. Међутим, не постоји непосредан начин утврђивања карактера формирања мњења припадника јавности, односно формирања јавног мњења, а сви закључци о томе изводе се посредно,

5) Сматра се да у демократским друштвима фаза политичке конструкције јавног мњења, као повезивање изражених мњења са активностима изабраних представника власти, происходи из продукта међусобног утицаја његове персоналне и социјалне конструкције. У пракси је евидентна тежња да се посредством медија остваре утицаји на почетно дефинисање општерелевантних проблема пре стварања спонтаних мњења о њима.

на основу вредновања карактера медијске комуникације, односно присуства манипулативних стратегија у њој.[6)]

Смер размишљања на овој линији, који би могао водити операционализацији проучавања карактера формирања јавног мњења јесте настојање Винсента Прајса да својим истраживањем повеже разматрање индивидуалне когниције у контексту динамике друштвене групе и процеса социјалног структурирања медијске публике у јавност, посредством друштвене комуникације, односно праћења медијских расправа о питањима од општег значаја. Кључан за аутора је процес социјалне идентификације припадника публике са друштвеним групама – носиоцима „страна“ у медијској расправи. Овај процес активира у појединцу неке од његових прећутних друштвених идентитета, кроз усвајање когнитивних, мотивационих и вредносних матрица префериране „стране“, активираних у процесу одношења према проблему о коме се води јавна расправа. Ове усвојене менталне матрице делују повратно на процес формирања мњења појединаца, а истовремено се одвијају и обрнути процеси, структура јавног политичког дискурса и социјална организација јавности конституишу се под утицајем индивидуалних когниција и њихових изражавања која „хране“ јавну дебату.[7)]

Проучавање јавног мњења као продукта међусобног утицаја ових двају горенаведених нивоа процеса његовог формирања релевантно је као методолошко полазиште за истраживање функционисања јавности у савременим условима које карактерише преплављеност медијске јавне сфере разним формама персуазивне комуникације и њених манипулативних стратегија. Ово теоријско полазиште важно је и због тога што показује сложеност процеса медијске комуникације, која се редукује када се она сагледава у категоријама директног индуковања ставова медијских реципијената.

6) Полазећи од дистинкције између масе и јавности установљене на основу доминантног типа друштвене комуникације (идеје Роберта Парка и Рајта Милса), разлику између спонтано и институционално формираног јавног мњења апострофирао Ј. Хабермас, повезујући је са карактером критичког, односно демонстративног публицитета, а тиме и са карактером саме јавности и функционисања демократије. Опширније у Хабермас Ј., Јавно мнење, Београд, 1969, стр. 280, 308-313; Милс, Р., Елита власти, Београд, 1998, стр. 365; Ђорђевић Т., Политичко јавно мнење, Београд, 1989, стр. 224.

7) Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“, Communication Research, 15, 659-679, 1988.

МЕДИЈСКА ПУБЛИКА ИЗМЕЂУ МАСЕ И ЈАВНОСТИ

Иако су студије медија одавно напустиле фазу у којој је домирала теорија о максималним медијским ефектима, у литератури се неретко срећемо са становиштима која публици нових електронских медија приписују „психологију масе“ чија је основна одлика подложност манипулацијама, а самим медијима социјалну контролу орвеловских размера.[8)]

Теоретичари медија појам масе и масовне публике увели су у своје опсервације ради постулирања критике новог културног и комуникацијског система масовног индустријског друштава. „У том преименовању публике у масу био је садржан страх од деперсонализације, ирационалности, манипулације, и, уопште, од опадања културних и моралних стандарда”.[9)]

Негативном вредновању дејства масовних медија, као изразу подозрења према тоталитаризму које собом носи масовно друштво и вере у њихову неограничену персуазивну моћ, природа деловања нових електронских медија дала је још више повода и замаха. Тако је завладало становиште да се због карактера новог облика асиметричне медијске комуникације, самим процесом рецепције, публици одузима дистанца неопходна за критичко промишљање примљених садржаја. Разарањем резонујуће димензије публике, она се пасивизира, медијски реципијенти се своде на објекте деловања медијских порука, односно постају подложни манипулацијама.[10)] Масовни медији, према оваквим схватањима утичу на

8) „Психологија масе“ значајан и добро проучен феномен савременог друштва, али то не значи да је оправдано a priori је повезивати са масовним медијима. Пресудну улогу у њеном „активирању“ имају пре свега екстремни социјални и политички услови у недемократским, репресивним режима који омогућавају тоталитарну мобилизацију масе, у условима монополизовања медијске сфере. Теоријска разграничења између масе, публике и јавности, која је је поставио још Габријел Тард, постулирајући концепт „психологије масе“, социолози Чикашке школе Роберт Парк и Херберт Блумер развили су и повезали са својим истраживачким увидима, концептуализујући појам масовне публике. На истој линији размишљања био је и Рајт Милс. Све ове идеје значајно су утицале на схватање медијске публике и медијске комуникације. О значењу и релацијама појмова „публика“, „маса“ и „јавност“, опширније у Пешић, М., Новаковић, А.., Слобода и јавност, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 125-138. О маси као психосоцијалном феномену опширније у Ле Бон, Г., Психологија гомиле, Алгоритам, Београд, 2005; о развоју концепта „психологије масе“ опширније у Московиси, С., Доба гомиле, Чигоја штампа, Београд, 1997.

9) Томић, З., Комуникација и јавност, Чигоја штампа, Београд, 2004, стр. 121. О овој тези опширније у: Хабермас, Ј., Јавно мнење, Култура, Београд, 1969; Милс, Р., Елита власти, Плато, Београд, 1998.

10) За многе од аутора који су се бавили проблемом масовне културе и масовне комуникације, сам појам масовних медија има негативни предзнак. Ова традиција мишљења сеже све до Франкфуртске школе, односно критике културне индустрије коју су развили М. Хоркхајмер и Т. Адорно, и у многоме је заслужна за студије медија које су изнедри-

„пораст нових комплекса активности који се везују превасходно за манипулацију симболима“, „условљавајући стварање нових облика зависности, као и псеудоживотне средине и психолошке неписмености“; као „индустрија свести“, они су виђени као средство контроле и репродуковања владајуће идеологије, индоктринирања маса, те им се приписује одговорност за појаву нове физиономије масовног друштва као нехуманог и отуђеног друштва „механичког комуницирања“[11)]

Имајући у виду како социолошке тако и комуниколошке аргументе који говоре о ограничености горенаведеног становишта, аутори овог рада сматрају да се публика масовних медија не може се једнозначно сводити на масу подложну манипулацији. Доносећи са собом своје „биографије“, ставове и уверења, појединци уносе у публику и обележја слојева и друштвених група из којих потичу, те се не може сматрати скупом деперсонализованих појединаца. „Медијска публика се структурира из различито профилираних група које учитавају различите смислове у општедоступне медијске поруке“.[12)]

Усложњавање перспективе гледања на проблем медијског деловања, односно одбацивање простог обрасца „стимулус-реакција“ у њиховом објашњењу, донела су померања у самом схватању медијске комуникације. Осим увођења примарних група, лидера и селективних механизама као посредника медијских утицаја, кључна промена у схватању медијације састојала се у разумевању саме медијске комуникације као стварања друштвено конструисаних значења, уместо пуког преношења порука, односно схватање медијских прималаца као субјекта интерпретације медијских порука.[13)]

ле теорију максималних (медијских) ефеката. Опширније у Хабермас, Ј., Јавно мнење, Култура, Београд, стр. 208-210,213-218,221; М. Хорхајмер, Т. Адорно, Дијалектика просветитељства, Филип Вишњић, Београд, 1975, стр. 126-172.

11) Томић, З., Комуникација и јавност, Чигоја штампа, Београд, 2004, стр. 121. Насупрот горенаведеним схватањима, према плуралистичкој теорији, масовни медији обезбеђују простор у коме се јавност информише и конституише. Слободни медији функционишу као инстанца која истражује и критички вреднује деловање владе, као место у коме се актуелизује слобода мишљења и говора. Слободна конкуренција у борби за медијски простор и политичку моћ гарантује медијско вишегласје. Бригс, А., Колби, П., Увод у студије медија, Clio, Београд, 2005, стр. 113-114.

12) Јевтовић, З., Јавно мнење и политика, Академија лепих уметности: Центар за савремену журналистику, Београд, 2003, стр. 93; Миливојевић, С.,„Јавност и идеолошки ефекти медија“, Реч, 64.10, стр. 151-213, Београд, 2001. стр. 184, 185, 198.

13) Опширније о развоју студија медијских ефеката у Миливојевић, С., „„Јавност и идеолошки ефекти медија“, Нав. дело, стр. 151-178.

Савремена теоријска парадигма у проучавању медијских утицаја, насупрот ранијим бављењима ставовима медијских реципијената и њиховим социо-структурним детерминантама, фокусира се на когнитивне процесе, медијске оквире и структурирање и реструктурирање представа од стране публике схваћене као активни творац значења медијских порука. Међутим, исто тако важне су и медијске схеме које стварају оквире процеса информисања. Осим тога, у проучавању се са уског индивидуалног нивоа феномена прелази на шири план политичког дискурса у стварању модела процеса, фокусирају се медијски оквири и обликовање, структурирање јавног медијског дискурса, а посредством њега и самог јавног мњења.

Формирање јавног мњења под значајним је утицајем колективног репрезентовања идеја, позиција, гледишта на дати проблем, који се остварује путем представљања друштвених група и њихових лидера (партија, друштвених покрета, организација, интересних група, харизматичних лидера и других социјалних ентитета) који учествују у јавној медијској дебати о проблемима од општег значаја. Укратко, оно подразумева структурирање масе у социјално организовану публику/јавност, како је то својим увидима показао Винсент Прајс.[14)]

Полазна идеја аутора била је та да је у истраживању индивидуалне политичке когниције и формирања мњења, као форми социјалног понашања којима припадници јавности учествују у колективном одлучивању, потребно премостити јаз између индивидуалног и колективног нивоа. Јер су структура јавног политичког дискурса и социјална организација јавности конструисане деловањем индивидуалних когниција и њихових изражавања које „хране“ јавну дебату. А и обрнуто, организација јавног дискурса и друштвене структуре јавности утичу на индивидуалну когницију и понашање припадника јавности у процесима друштвене комуникације (кроз учешће у јавној медијској расправи), односно током формирања (јавног) мњења. Тај утицај се остварује путем расположивих образаца, когнитивних матрица, идеолошких оријентација, идеја у јавној/медијској сфери.

Процес информисања појединаца и формирања њиховог мишљења кроз партиципирају у јавној/медијској дискусији повезан је не само са општим проблемом о коме се расправља, већ и са испољеним или антиципираним идејама других. Јавна сфера на из-

14) Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research, Communication Research“, *Communication Research*, Vol. 15, No. 6, 1988., pp. 659-679.

вестан начин чува, „памти“ читаву историју друштвене интеракције, као испољена гледишта на проблем, акумулирана у њој. Идеје се интерпретирају, конкретизују путем представљања друштвених група и лидера који их репрезентују. Тако се организација идеја и социјалних релација одвијају заједно. Учешће у јавном дискурсу омогућава појединцима да испоље и модификују не само своје идеје и перспективе посматрања проблема већ и своје социјалне/политичке преференције. Дискурзивна комуникација производи/активира јавни каталог идеја, симбола и перспектива, али и структуре социјалних односа унутар јавне сфере које појединац усваја или одбацује (прави избор) када формира своје мњење о актуелним друштвеним питањима и истовремено се социјално позиционира. Кључан појам који објашњава овај сплет когнитивних и социјалних процеса јесте појам социјалне идентификације.[15)]

Медијски извештаји о разликама између друштвених група/политичких партија као носиоца различитих „страна“ у јавној расправи/одлучивању око општерелевантног проблема, индукују одговор на њега код медијских реципијената. Они „реагују“ на проблем у највећој мери као припадници медијски презентованих група, а не као изоловане индивидуе. Зато је за Прајса друштвена идентификација базични когнитивни и перцептуални процес који подразумева групно понашање и стоји у основи формирања јавног мњења.[16)]

Медијско извештавање о сукобљеним становиштима различитих друштвених/политичких актера у јавној расправи о општерелевантном проблему може створити масовну публику са соци-

15) Симултаност индивидуалног и колективног понашања као комплексни процес вишеструких повратних утицаја између ова два међусобно укрштена/повезана нивоа тешко је емпиријски поставити. Помак у том смеру промишљања био би, по аутору, теоријско разлагање процеса на две класе проблема: питања везана за то како социјални ниво ставова и структуре проистиче из индивидуалних мишљења и акција; односно за то како јавне структуре и ставови обухватају, пружају одређени контекст (друштвени, културни, когнитивни) сазнања појединаца о друштвеној стварности, њиховог социјалног позиционирања и усмеравања могућих деловања. Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“, *Communication Research*, Vol. 15, No. 6, 1988., p. 667.

16) Винсент Прајс полази од концепта сопства (идентитета) као организоване когнитивне структуре, чије је функционисање прилагодљиво и ситуационо специфично; само одређени део идентитета је активиран у датом моменту, јер у датој ситуацији појединци усвајају један од многобројних могућих сопства, активирајући један пређутни аспект њихових личних или друштвених идентитета. Савремена истраживања социјалне/групне идентификације и међугрупних односа упућују на механизме којима поруке фокусиране на социјални конфликт (односно заоштравање размимоилажења „страна“ у јавној расправи поводом неког важног проблема) могу продуковати групно посредоване одговоре код припадника медијске публике/јавности. Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“, *Communication Research*, Vol. 15, No. 6, 1988., p. 670.

јалним контекстом за промишљање проблема. Прецизније, медији стварају прилику да припадници масовне публике одговарају на општи проблем кроз један или други активирани социјални идентитет. Они покрећу процес социјалне идентификације, кроз представљање друштвених група и њиховог одношења према датом проблему, кроз презентовање групних перспектива норми, одлика, оријентација. А што је посебно важно, медији током ових процеса могу фаворизовати одређене и маргинализовати друге друштвене групе, перспективе, опције.

Медијски извештаји о међугрупним конфликтима, индуковањем људи да мисле о неком питању и реагују на њега кроз одређене групне идентитете, социјално организују јавност током времена. Тренутна изложеност медијским порукама не доводи непосредно до промене мњења. Ипак, мишљења и понашања одређене групе се током времена уче и учвршћују, па су ефекти групе јачи што је изложеност дужа. Ефекти медијски посредоване друштвене идентификације могу да се акумулирају, па разумевање одређених проблема из тачке гледишта одабране групе представља нешто што припаднике публике диференцира у односу на припаднике других група, а усличњава са припадницима властите групе.

Ако се ови ефекти друштвене идентификације ситуирају у шири контекст системских процеса јавне комуникације/расправљања који су везани за одређено питање, може се пратити како медијски извештаји о конфликтним проблемима и понуђеним решењима доприносе с временом социјалној организацији, диференцијацији јавности у ширим размерама.[17)]

Јавном мњењу иманентни су ирационалност и комформизам, рањивост на разне видове манипулација непоузданост његовог суда, некомпететност. Овај негативни потенцијал јавног мњења, опсервиран од античких времена до данас, не треба, међутим, сагледавати изван базичне противречности самог феномена јавности, која се испољава кроз амбиваленцију њених основних друштвених функција – критичке/ либертетске и конформистичке/ стабилизујуће/легислативне функције.[18)] Полазити од масовности медија и директности њиховог деловања као аргумената за каракерисање публике као изманипулисане, значи редуковати поглед

17) Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research, Communication Research“, *Communication Research*, Vol. 15, No. 6, 1988, p. 672.

18) „(...) Револуција спаја ове две одвојене функције јавног мнења – критику и легислативу. Устав из 1791. укршта принцип народног суверенитета са принципом парламентарне правне државе, која правно обезбеђује политички делатну јавност.“, Хабермас, *Јавно мнење*, Култстура, Београд, 1969, стр. 129.

на природу медијске јавности и сложеност медијске комуникације, односно процеса медијације.

САВРЕМЕНО ДОБА И МЕДИЈСКО ПОСРЕДОВАЊЕ ДРУШТВЕНЕ СТВАРНОСТИ

У савременом, информатичком добу, медији, у непрекидном техничко-технолошком развоју, превазилазе просторне и временске границе, и нудећи све супериорније облике комуникације постају доминантни носиоци друштвености, а тако и свих значајних друштвених активности и промена.[19] Значај који је медијска јавна сфера задобила у савременом друштву несумњив је. Влада, бизнис, политичке странке и разне друштвене групе активно се надмећу за предност у медијском простору. Смисао ове предности лежи управо у идеји о могућности утицања на јавно мњење.

Обиље могућности стоји на располагању и медијским произвођачима и медијској публици, колико је то добродошао изазов за демократско друштво контроверзно је питање. Повећање доступности, избора и разноврсности информација, односно медијске понуде уопште, као и увећавање могућности међуљудске комуникације од несумњивог су значаја за демократију. Али исто толико важни су и њихов смисао и значење, расположивост концептуалних ресурса за формирање рационално заснованих ставова и уверења грађана, како би јавност уопште имала шансе да буде инстанца друштвене рационалности, контролисања, ограничавања и легитимисања власти посредством критичког публицитета.

Неретко се у литератури сусрећемо са тезама о новој врсти дезинформације која настаје услед преобиља информација. Хиперпродукција информација ствара „информативне мећаве“ које узрокују конгнитивну дисонанцу, немогућност адекватног декодирања медијске поруке. Суочавање с огромном навалом ударних вести отежава разликовање главног од споредног и повезивање чињеница у одговарајући контекст. Уместо некадашњег проблема приступа информацијама, данас је већи проблем њихов избор и брзо застаревање. Као једна од последица „логике хиперизбора“ која влада медијском сфером истиче се тенденција ка све већој индиферентности јавности која брзо заборавља.[20] Зато вештине и

19) О трансформацији комуникацијских медија која настаје „сложеним преплитањем опажених потреба, конкуренцијских и политичких притисака и друштвених и технолошких иновација“ опширније Фидлер, Р., *Mediamorphosis*, Clio, Београд, 2004, стр. 7.

20) Опширније у Бал, Ф., *Мој медија*, Clio, Београд, 1997, стр. 27, 49-51, 67, 90-91, 108.

стратегије селекције, евалуације и коришћења информација имају кључну улогу у савременом „читању медија“, јер демократски живот подразумева постојање могућности избора, као и знања на основу којег се избор врши.

Савремено доба сведочи великом успону односа с јавношћу као специјализације, уз истовремени развој нових комуникацијских технологија. Успон „културе промоције“ одвија се упоредо и у тесној је вези с експанзијом улоге медија у функционисању друштва и доношењу политичких одлука. Усавршавање медијске технологије погодовало је софистикацији техника пропаганде. Савремено друштво постало је друштво промоције, на односе с јавношћу и промотивне стратегије фокусиране су владе, политичке странке, бизнис, синдикати, друштвени покрети. Сем тога, индустрија односа с јавношћу и новинарство све више конвергирају, што се очитује у појави да новинари обучавају политичаре и пословне људе техникама односа с јавношћу. Уочена је тенденција да се ПР (*Public Relations*) чиновници запошљавају у кризним моментима за власт, у рату, током побуна, или против одређених друштвених покрета.[21)]

Питање о ефектима „културе промоције“ на демократски процес постаје све значајније, јер је управљање информацијама све софистицираније. И мада се може рећи да се врши и притисак у супротном смеру, јер су усавршавањем стратегија промоције у извесној мери унапредили своју медијску позицију чак и они друштвени и политички актери који немају значајну политичку и економску моћ, неједнакости у овом смислу су велике, као и „последице промотивних стратегија на дистрибуцију социјалних добити и ресурса“. Јер, само влада, корпорације и веће интересне групе могу да обезбеде себи сталну подршку ПР консултаната, те уживају структурне предности у овом надметању.[22)]

Савремене ПР делатности својим стратегијама умањују веродостојност политичке комуникације, иако су прихваћене као саставни део система медијског представљања. Спиновање као „један од инструментарија, али и канала и активности модерног ПР-а“ у основи се може свести на систематско искривљавање чињеница у циљу стварања жељеног имица. Дакле, сама бит промотивних стратегија у колизији је са интересима демократског доношења политичких одлука, јер је одвајање „реалности“ од публицитета отежано због премоћи имица над стварним стањем ствари. Самим тим

21) Бригс, А., Колби, П., *Увод у студије медија*, Clio, Београд, 2005, стр.115-118.

22) Бригс, А., Колби, П., *Увод у студије медија*, Clio, Београд, 2005, стр. 119-120.

ни политички маркетинг не може се схватати само као „релативно неутралан инструмент у служби политичке игре“.[23)]

Све ово чини веома сложеном „савремену ситуацију“ унутар које се врши медијско посредовање друштвене стварности. Неке од чињеница савременог доба, као што су успон културе промоције или хипертрофија информација, доминација слике и усавршавање њених перформанси, посебно погодују деловању медијских манипулација којима је јавна сфера готово преплављења. Међутим, то никако не значи гаранцију њихове успешности. Јер као што постоје стратегије и технике манипулације, постоје и механизми одбране од њих, као и бројни ограничавајући фактори њиховог деловања. За адекватно разумевање феномена медијских манипулација и оквира њиховог деловања потребно схватити у чему се састоји „идеолошки рад медија“ као њихов својеврсни фон.

Савремена промишљања медијских ефеката полазе од важних преокривања погледа на друштвену стварност и њену перцепцију. Основни помак састоји се у сагледавању реалности као последице специфичног начина конструкције, а не као унапред датог скупа чињеница који постоји по себи објективно и природно. Тако се и сама медијска комуникација схвата као процес означавања, производње значења, а не као пуки трансфер порука; јер медији не преносе чињенице које су дате изван и независно од њих, већ производе поруке и креирају смисао који се приписује презентованим догађајима, подацима, проблемима. Уводећи нове чиниоце у разматрање сложеног процеса медијације, овакав приступ дефинитивно укида идеју о директној вези између медијских производа и њиховог утицаја на публику. „Стварање значења разумећемо ’из’ медија као друштвени процес само ако добро схватамо структуре означавања и њихово деловање унутар ’простора и времена’ медијских текстова. Дакле, симболичка размена у процесу медијације представља стожерни појам који усложњава сагледавање медијских потенцијала у „производњи значења“, интенције медијског текста, рецепције публике, као и медијских институција и политике“. [24)]

Медијски ефекти не могу се, дакле, одређивати у категоријама видљивих и мерљивих утицаја, већ се сагледавају као дугорочан процес медијске „производње значења“. Ова конститутивна улога медија у означавању стварности заснива се на два међусобно пове-

23) Оширније у Миливојевић Ц., „Етика јавне речи и Public relations“, *Етика јавне речи,* ур. З. Вацић, ЦЛДС, 135-153, Београд, 2004, стр. 139.

24) Бригс, А., Колби, П., *Увод у студије медија*, Clio, Београд, 2005, стр. 454-457, 465.

зана симултана процеса: селекцији чињеница/догађаја из мноштва података о стварности и креирању медијских порука о њима. То креирање састоји се у осмишљавању одабране чињеничне грађе. У основи сваке медијске поруке леже својеврсни интерпретативни оквири за тумачење података о стварности, посредством којих се „семантички заокружују и фиксирају значења која би без њих била флуидна и вишесмислена". Као „елементарни увиди у друштвене ситуације", као средства за утврђивање актера, улога, могућности и ефеката људске активности у одређеним околностима, рецептивне формуле које нам медији нуде, обезбеђују блискост и разумљивост презентованих догађаја, чињеница и проблема, нуде референтни оквир за њихово тумачење и уопштавање, односно шире контекстуалиуовање. Интерпретативни оквири нису само структуре идеја које оријентишу разумевање медијских реципијената, већ они одређују и „избор врсте представљања, начин прилагођавања вести наративном формату, бирање 'угла' осветљавања одређених појединости и замагљивања других". Управо у тој сфери отвара се простор за медијске манипулације.[25)]

Оно што нас упућује на неизвесност деловања медијских манипулација јесте чињеница да медијска представа, као носилац својеврсне „дефиниције стварности", улази у оптицај у јавну сферу тек као један од многих претендената на њено тумачење. То да ли и у којој мери одређене „дефиниције стварности" добијају структурну предност у односу на друге ствар је конкретних медијских услова, односно степена оствареног плурализма гласова у јавној/медијској сфери.

Иако је претерано рећи да медији непосредно индукују понашање публике, „медијски фиксирана значења" функционишу као оријентационе тачке, уколико се прихватају као неупитни, те се „акциони потенцијал" друштвених актера формира под њиховим значајним утицајем. Будући да су медији основни начин којим се грађани информишу о друштвеној стварности, медијски дискурси свакако играју важну улогу у формирању њихових мњења о њој.[26)]

По заступницима социјалног конструкционизма, сви објекти наше свести конструишу се у представе управо путем језика; производе их дискурси којима баратамо као учесници у друштвеној комуникацији, а које смо из корпуса дискурса који фигурирају у јавној/медијској сфери, одабрали као доминантне. Дискурс не

25) Миливојевић, С.,"Идеолошки рад медија", *Нова српска политичка мисао*, Vol. 8, Београд, 2001, стр. 238.

26) Миливојевић, С.,"Идеолошки рад медија", *Нова српска политичка мисао*, Vol. 8, Београд, 2001, стр. 238.

представља нешто што претходи процесима друштвеног означавања и представљања, нити је изван њега, попут некакве идеолошке матрице, већ постоји у друштвеној/медијској комуникацији као „начин конструисања значења који врши утицаје и организује наше сазнање, наше схватање стварности и себе унутар ње; он „као пракса која формира објекат о коме говори“ делује „изнутра“.[27)]

Дискурси нам пружају референтни оквир тумачења света и давања значења том свету, а ми их интернализујемо процесима друштвене комуникације. У том смислу социјални конструкционисти истичу да не постоји ништа изван датог дискурса, никаква реалност као таква, осим других дискурса.[28)] Статус медијских представа као дискурса омогућава нам да мислимо о њима не само као о нечему што надграђује или репрезентује постојеће категорије за означавање стварности, већ заправо као нешто што креира параметре тих категорија. Ако следимо схватање Винсента Прајса о коме је било речи у претходном делу овог рада, управо те категорије постају симболичка средства именовања оних аспеката наших социјалних идентитета из којих наступамо формирајући мишљење о друштвеној стварности, као припадници неке социјалне категорије, професије, друштвене групе, политичке странке, слоја, нације, културе, заједнице. Односно, процеси социјалне идентификације који се одвијају посредством учешћа у јавној медијској расправи, укључују одабир одређених дискурса као доминантних у означавању друштвене стварности, односно у индивидуалном тумачењу њених релевантних проблема.

Медијске „дефиниције стварности“ представљају грађу за формирање медијског дискурса, посредством одговарајућих интерпретативних оквира. Као принципи селекције, „кодови за процесирање велике количине често контрадикторних информација, медијски оквири представљају нужност, и релативно су трајни јер подразумевају трајност базичних поставки о свакодневици“. Утисак о природном и објективном приказивању стварности услов је

27) Бер, В., Увод у социјални конструкционизам, Zepter Book World, Београд, 2001, стр. 95; Бригс, А., Колби, П., Увод у студије медија, Clio, Београд, 2005, стр. 472-473; Фуко, М., Треба бранити друштво, Нови Сад, Светови, 1998, стр. 49.

28) На трагу размишљања Џона Серла оваквој концепцији се може упутити принципијелни приговор нелетигимног мешања „онтолошког“ са „епистемолошком“ планом. Наиме, непостојање „реалности као такве“ у смислу јаког онтолошког програма, по себи не имплицира епистемолошку произвољност онога што се доживљава као „реалност као таква“. Односно, одбацивање есенцијализма нужно не подразумева крајње релативистичке консеквенце својствене постмодернистичким концепцијама које полазе од идеје социјалног контруктивизма у јаком смислу. Ово питање је врло важно не само из теоријских разлога, већ и политичких.

уверљивости медијске поруке. С тим циљем, медији нуде прихватљиве дефиниције свакодневице.[29)]

Трајност и постојаност медијских оквира одржава „контролу над свакодневицом“, у том смислу што они утичу на јавну перцепцију стварности, и као такви веома су важни за одржање постојећег поретка. Када се у турбулентним временима акумулирају појаве и догађаји који не могу бити тумачени применом постојећих интерпретативних оквира, они постају упитни, и уколико није могуће усклађивање нових појава и владајућих дефиниција, долази до модификовања оквира. „У друштвима са заштићеном слободом медија, контрола над свакодневицом никада није потпуна, јер су у оптицају различите, често супротстављене дефиниције. У недемократским системима, контрола је ефикасна, јер се управља над инструментима за производњу значења, а не у домену конкуренције различитих виђења. Медијска традиција у њима почива на строгом надзору над системом за производњу представа о стварности, чиме се обезбеђује двострука превласт одабраних интерпретативних формула: и 'институционална' (директном интеграцијом медија у систем власти) и 'садржинска' (производњом порука које фабрикују подршку за официјелне политичке пројекте).“[30)]

Оваква “медијска превласт” отвара простор за деловање у правцу контроле јавног мњења и могућег опструирања критичког деловања јавности. На руку оваквим тежњама иду и структурне везе медија као “секундарне дефинишуће институције” са “творцима примарних дефиниција” стварности, званичним изворима информација који генеришу и контролишу иницијалне дефиниције стварности (институције државе/владе, комерцијалне организације, професионална и синдикална тела). У стварању медијске дефиниције стварности, односно интерпретацији њених релевантних проблема значајно учествују, непосредно или посредно, творци „примарних дефиниција стварности“. Као “акредитованим изворима” , веза с медијима пружа им водећу улогу у репродуковању становишта која као имају повлашћен статус. Посматрани у перспективи дугорочног деловања, оквири које намеће веза медија и твораца примарних дефиниција могу бити важан чинилац одржавања постојећег стања. При том је улога медија у фаворизовању једних и маргинализовања других „дефиниција стварности“ кључна.[31)]

29) Миливојевић, С., “Идеолошки рад медија”, Нова српска политичка мисао, Vol. 8, Београд, 2001, стр. 235.

30) Исто, стр. 241.

31) Миливојевић, С. “Идеолошки рад медија”, *Нова српска политичка мисао*, Vol. 8, Београд, 2001, с стр. 238-239.

Медијски оквири представљају нужност, и то је неспорно. Међутим, питање на које је тешко одговорити тиче се границе између нужног нивоа медијског интервенисања у стварности и нивоа када те интервенције прелазе у сферу манипулације.

Разумевање утицаја медија у процесу њиховог посредовања друштвене стварности, биће продуктивно само ако схватимо начине којима се се обликовање медијских производа користи у усмеравању различитих чинова сазнавања и осећања, како се сугерише смисао и форматира значај примљених информација. При том, уз медијске интерпретативне оквире као опште схеме, способност читаоца или гледаоца да различито интерпретира медијске поруке је, у сваком конкретном случају, ограничена друштвеним и биографским чиниоцима који обликују индивидуални интерпретативни оквир реаговања на медијски продукт. Сама значења медијских текстова носе одређене нивое детерминације, који не варирају у великој мери у процесу интерпретације. Дакле, „ниво 'личног' значења *ствара* се око медијских артефаката на основу 'биографских чинилаца', али оно се приписује управо као одговор сугестивним и често презасићеним означитељима чији је посао да прецизно организују и усмеравају декодирање поруке, да генеришу смисао и важност, и што је могуће више усмеравају осећања". Тако заправо „читање медија" од стране публике представља продукт прожимања двеју равни интерпретативних интенција: равни интенција медијског текста, као „програмираних значења" и интенција когнитивних образаца медијског реципијента.[32)]

Увиди у сложеност процеса инетерпретације медијских порука упућују нас на важност проучавања „друштвених услова интерпретабилности" као фактора веће или мање погодности за манипулацију, и тога како ови услови варирају међу различитим врстама публике, у различитим друштвенополитичким, социокултурним контекстима, зависно од карактера комуникацијске/медијске сфере, степена демократичности одређеног друштва и нивоа његове политичке културе.

*
* *

Разнолике стратегије и технике манипулације којима се тежи остваривању утицаја на медијске реципијенте, с циљем индуковања жељених реакција у виду представа, ставова, подсвесних/емоционалних/ирационалних реаговања, односно усмеравања и форматирања сазнања о друштвеној/политичкој стварности, са-

32) Бригс, А. Колби, П., *Увод у студиј медија*, Clio, Београд, 2005, стр. 454-457, 465.

ставни су део реалности њеног медијског посредовања. У најопштијем смислу, медијске манипулације заснивају се на програмирању таквих значења медијских порука која носе жељене нивое детерминације. Реч је о сугестивним, „презасићеним“ означитељима чији је посао да прецизно организују и усмеравају декодирање медијске поруке, односно читање медијског текста, да генеришу одређени смисао и важност, и усмеравају сазнање и осећања примаоца медијске поруке. Медијски реципијент, као активни учесник у процесу интерпретације медијске поруке, тумачи значења сугерисана интенцијама медијског текста (програмирана његовим обликовањем), следећи дирекције тих интенција, али и руководећи се својом „сазнајном биографијом“, претходно усвојеним увидима, ставовима, представама, уверењима која га одређују спрам „теме“ „проблема“о коме се говори у медијском тексту. Шири, друштвени, комуникацијски контекст „читања“ медијског текста, који такође учествује његовој интерпретацији, јер условљава сазнање појединца о датим проблемима, представља и медијска јавна расправа која се у јавној сфери води о датим темама и проблемима, а чији је он (ментални) учесник.

Како се овим текстом настојало показати, процес формирања мњења појединца о проблемима од општег значаја, који се одвија посредством његовог учешћа у медијској комуникацији, односно усвајања одређених „дискурса стварности“, много је више од могућег, персуазном техником програмираног деловања значења која медијски текстови које он ишчитава посредују. То нас враћа основној тези овог рада – да је сложеност процеса медијације, односно формирања значења медијских порука о друштвеној стварности, као и неизвесност/ограниченост утицаја који медијски посредована значења имају на формирање (јавног) мњења о проблемима од општег значаја који се медијским посредовањем стварности интерпретирају, обавезујућа полазница истраживања феномена медијске манипулације.

Научна истраживања медијских ефеката, која су прошла развојни пут од теорије максималних медијских ефекта, преко теорије минималних медијских ефеката до културних студија које су у анализу процеса медијације увеле интерпретативне поступке публике, односно „модел преферираног читања“, социокултурну условљеност дискурса као кодова за инетрпретацију.[33)] Међутим, за многе ауторе који се баве проблемима медијског деловања, медијским манипулацијама и њиховим утицајима остварени научни увиди

33) Миливојевић, С., „Јавност и идеолошки ефекти медија“, Реч, 64.10, стр. 151-213, Београд, 2001. стр. 175.

као да немају значаја. Наиме, у многим конкретним опсервацијама феномена медијских политичких манипулација, нису разграничени покушаји манипулације јавним мњењем од њихових ефеката; односно анализе њихових конкретних примера у медијским текстовима и тезе о њиховим учинцима поистовећују се. То је често случај чак и у литератури која нуди утемељене анализе конкретних примера систематских покушаја медијске политичке манипулације.[34)]

Како показују релевантни увиди социјалнопсихолошких истраживања утицаја „технологије убеђивања“ на ставове, уверења и понашања појединаца, њени домети су ограничени, јер су појединци „у великој мери отпорни на дејство порука које се не уклапају у њихову слику света и објективних околности у којима се налазе, те да они „промишљено (ако не и несвесно) трагају само за оним становиштима која се поклапају са њиховим сопственим“.[35)]

На крају треба истаћи да је у интересу развоја истраживања функционисања савремене јавности и јавне медијске сфере да се опсервације везане за феномен медијских манипулација, као спој начелних подразумевања утицаја и дескрипције конкретних примера, допуњавају сложеним теоријским увидима у комплексност ових процеса, њихову социјалнопсихолошку, културолошку и семиотичку раван.

MEDIA PRODUCTION OF MEANING: A CRITIQUE OF A REDUCTIONISTIC NOTION OF RELATIONSHIP MEDIA-MESSAGE-PUBLICITY

Summary

In this paper the authors tried to investigate media mediation of social/political reality relationships and processes of public/public opinion constitution, starting from the fundamental importance of publicity for a functioning of democracy and normative assumptions related to this functioning. On the one side, an investigation of the relationship was undertaken with the aim to indicate a sheer complexity of the mediation phenomenon and, on the other side, to point out to the specific kind of influence that this phenomenon has over the process of public

34) Навешћемо неколико парадигматичних примера: Чомски Н., *Нужне илузије – контрола умова у демократским друштвима,* Београд, 2000*;* Барбуловић, С., Јевтовић, З.,Ракићевић, Л.,Попивић, М., *Амнезија јавности од пропаганде до тероризма,* Београд, 2004, стр. 72.; Кара-Мурза, С., *Манипулације свешћу*, Преводилачка радионица Росић : "Никола Пашић", Београд, 2008.

35) Васовић, М., „Пропагандне (убеђивачке) технике у служби манипулације јавним мњењем“, Етика јавне речи, ур. З. Вацић, ЦЛДС, 249-271, Београд, 2004, стр. 268.

opinion creation concerning some issues of general importance. The purpose of the undertaken investigation consisted in an attempt to reveal a specific simplification embodied in an aprioristically built thesis of media manipulation which transforms media public into an agglomerate, that is, to offer theoretical evidence that media public cannot be univocally reduced to the manipulations subjected agglomerate. A special focus of argumentation was directed toward theoretical settings of Vincent Price who, in his investigation, connected consideration of individual cognition within context of social group and process of social structuring of media public into publicity, by the mediation of societal communication, that is, through following media debates on the issues of general importance. Observations of a complexity of the process of media mediation of social reality – particularly media production of meaning as well as contemporary media conditions – seen as important factors of media mediation, were the functions of the thesis argumentation that reduction of media public into mere agglomerate is unacceptable.

Key-words: media production of meaning, public opinion, public sphere, democracy, public debate, public, mass public, mass media, mediation, meaning, signification.

ЛИТЕРАТУРА

Бал, Ф., *Моћ медија*, Clio, Београд, 1997.

Бер, В., *Увод у социјални конструкционизам*, Zepter Book World, Београд, 2001.

Бригс, А., Колби, П., *Увод у студије медија*, Clio, Београд, 2005.

Бригс, А., П. Берк, *Друштвена историја медија*, Clio, Београд, 2002.

Васовић, М., „Јавно мњење и здраворазумско мишљење“, *Социолошки преглед*, 29-1, Београд, 1995.

Васовић, М., „Пропагандне (убеђивачке) технике у служби манипулације јавним мнењем“, *Етика јавне речи,* ур. З. Вацић, ЦЛДС, 249-271, Београд, 2004.

Влајки, Е., *Игре друштвеног комуницирања*, Младост, Београд, 1984.

Ђорђевић, Т., *Политичко јавно мнење*, Удружење инжењера и техничара, Београд, 1989.

Јевтовић,З., *Јавно мнење и политика*, Академија лепих уметности: Центар за савремену журналистику, Београд, 2003.

Канингам, Ф., *Теорије демокрстије*, Филип Вишњић, Београд, 2003.

Келнер, Д., *Медијска култура*, Clio, Београд, 2004.

Ле Бон, Г., *Психологија гомиле*, Алгоритам, Београд, 2005.

Lippmann, W., *Javno mnijenje*, Naprijed, Zagreb, 1995.

Милс, Р., *Елита власти*, Плато, Београд, 1998.

Московиси, С., *Доба гомиле 1, 2*, Чигоја штампа, Београд, 1997.

Миливојевић, С., „Јавност и идеолошки ефекти медија“, *Реч,* 64.10, стр. 151-213, Београд, 2001.

Миливојевић, С, „Идеолошки рад медија”, *Нова српска политичка мисао*, Vol. 8,1-4, стр. 233-251, Београд, 2001.

Миливојевић Ц., „Етика јавне речи и Public relations“, *Етика јавне речи,* ур. З. Вацић, ЦЛДС, 135-153, Београд, 2004

Павићевић, Ђ., “Критички појмовник цивилног друштва (I)”, *Јавност*, Група 484, Београд, 2003.

Price, V, „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“, *Communication Research*, Vol. 15, No. 6, 1988.

Тадић, Љ., *Оглед о јавности*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1987.

Томић, З., *Комуникација и јавност*, Чигоја штампа, Београд, 2004.

Томић, З., *Комуникологија*, Чигоја штампа, Београд, 2003.

Фидлер, Р., *Mediamorphosis*, Clio, Београд, 2004.

Фуко, М., *Треба бранити друштво*, Нови Сад, *Светови*, 1998.

Хабермас, Ј., *Јавно мнење*, Култура, Београд, 1969.

Хабермас, Ј., “Рационалност и политика”, *Српска политичка мисао*, 1-4, Институт за политичке студије, Београд, 1996.

Шушњић, Ђ., *Рибари људских душа*, Младост, Београд, 1976.

Abstract

In this paper the authors tried to investigate media mediation of social/political reality relationships and processes of public/public opinion constitution, starting from the fundamental importance of publicity for a functioning of democracy and normative assumptions related to this functioning. On the one side, an investigation of the relationship was undertaken with the aim to indicate a sheer complexity of the mediation phenomenon and, on the other side, to point out to the specific kind of influence that this phenomenon has over the process of public opinion creation concerning some issues of general importance. The purpose of the undertaken investigation consisted in an attempt to reveal a specific simplification embodied in an aprioristically built thesis of media manipulation as a kind of persuasive media communication which transforms public into agglomeration subjected to its influences. A theoretical introduction was aimed to present, in short, the principles of publicity functioning in democratic society, namely, to introduce fundamental theoretical concepts, by explaining its use. Thus, the paper started from discursive notion of public defined as a discursive/media public which rationally/reasonably contemplate on the issues of general importance, and from the definition of public sphere as institutional, conceptual, spiritual and media conditions for the function of publicity conceived in this way; that is, as communicative complex which assumes public articulation, idea catalogue, cognitive matrix and media

communication networks; as discontinuous, heterogeneous and manifold public space only temporarily and abstractly unified by particular stability of relationships within public relations dynamics. The notion of public debate has its place in this paper as a context paradigmatic for the sole process of media communication and as the primary context of informing citizens about social/political reality and its relevant problems; as a context which is responsible for building of public opinion about topical, generally relevant issues of social reality. Furthermore, a controversy concerning the issue whether mass media public can be univocally reduced to the manipulations subjected agglomerate, that is, a theoretical argumentation why this is unacceptable, is given in the paper. A special focus of argumentation was directed toward theoretical settings of Vincent Price who, in his investigation, connected consideration of individual cognition within context of social group and process of social structuring of media public into publicity, by the mediation of societal communication, that is, through following media debates on the issues of general importance. Emphasizing the thesis, that mass audience is being transformed, or structured, into publicity through participation in public media debate, was a principal aim of this theoretical review. Observations of a complexity of the process of media mediation of social reality, as well as contemporary media conditions, were the functions of the thesis argumentation that reduction of media public into mere agglomerate is unacceptable. Reality signification, namely, the process of media production of meaning, was observed as a key phenomenon for understanding of media mediation of reality, that is, as a specific reflection of all media manipulative strategies.

ИНСТИТУЦИЈЕ И ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ СРБИЈЕ

УДК: 329.11(497.11)
Примљено: 14. фебруара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 139-162.

Огњен Прибичевић

Институт друштвених наука, Београд

СРПСКА ДЕСНИЦА: ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ*

Сажетак

У овом раду Др Огњен Прибићевић анализира политички развој најважнијих партија деснице у Србији након 2000. – Демократске странке Србије и Српске радикалне партије односно Српске напредне странке која је настала након расцепа међу радикалима крајем 2008. године. Аутор указује на супротне правце развоја ових партија. Док се ДСС све више удаљавала од ЕУ и самим тим изоловала од главних политичких токова и бирача, СНС је направила радикалан заокрет у односу на ранију политику Српске радикалне странке и постала заговорник европског пута Србије. Ове промене су у великој мери сузиле могућност за сарадњу ове две странке, али и битно смањиле шансе СНС да након следећих избора коначно формира владу. Према мишљењу аутора, у овом

* Овај рад је део пројекта „Друштвене трансформације у процесу европских интеграција - мултидисциплинарни приступ „ који финансира Министарство науке и технологије Републике Србије. Бр. 47010

тренутку, изгледа да СНС на власт може доћи само преко велике коалиције са владајућом Демократском странком, што бар за сада, обе странке одбацују.

Кључне речи: десница, политичке промене, ЕУ, консензус.

Након проглашења независности Косова и Метохије фебруара 2008 године и распада Српске радикалне странке септембра 2008. године дошло је до велике прекомпозиције српске деснице. Демократска странака Србије је због признања независности Косова и Метохије од стране 22 чланице ЕУ заузела отворено анти ЕУ ставове и од некадашњих двадесетак посто гласова дошла у ситуацију да се бори за цензус од 5%. С друге стране, након распада Српске радикалне партије, новоформирана, знатно умеренија, Српска напредна партија на челу са Томиславом Николићем и Александром Вучићем је практично преузела све некадашње Шешељеве гласаче, стекла и нове и по многим истраживањима јавног мњења налази се на око 30%. На локалним изборима одржаним током 2009. и 2010. у општинама Вождовац, Аранђеловац, Мионици, Неготин и Бор ова странка је освајала између 20% и 30% гласова. Остатак Српске радикалне странке, на челу са Војиславом Шешељем грчевито се бори да пређе цензус од 5%.

Циљ овог рада је да укаже на промене до којих је дошло унутар партија српске деснице и да покуша да одговори на питање какве су њене перспективе, посебно уочи наредних парламентарних избора који би требало да се одрже 2012. године.

Пад некада водеће партије српске демократске деснице, Демократске странке Србије (ДСС) започео је практично одмах након историјске победе Војислава Коштунице над Слободаном Милошевићем 2000. Војислав Коштуница је изабран за председника Савезне републике Југославије, а његова партија је у оквиру ДОСа ушла у прву пост-Милошевићеву владу. Већ 2001. ДСС напушта владу ДОСа а недуго затим, незаконитом одлуком, Председништво ДОСа одузима ДССу свих 45 посланичких мандата. Током 2002. Војислав Коштуница два пута побеђује на председничким изборима у Србији али због опструкције ДОСа оба пута избори бивају поништени због недовољног броја изашлих бирача. Наиме, по тадашњем закону било је неопходно да више од 50% +1 бирач изађе на изборе да би они били важећи. Тако Војислав Коштуница и његов ДСС не успевају да преузму извршну власт у Србији иако три пута за редом добијају председничке изборе у Југославији и Србији (2000. и 2002) и једном парламентарне 2000. (као део ДО-

Са). У јавности се формира утисак о овој партији и њеном лидеру као највећим губитницима 5. октобарских промена у Србији.[1)]

Ипак, Коштуничина странка на парламентарним изборима 2003. осваја 18% гласова и заједно са Г17 и коалицијом Српског покрета обнове и Нове Србије уз подршку Социјалистичке партије Србије формира мањинску владу. Војислав Коштуница бива изабран за премијера те владе. На ванредним парламентарним изборима одржаним 2007. године коалиција ДСС и Нове Србије је освојила 16% а на наредним парламентарним изборима одржаним годину дана касније 2008. свега 11%. Поред низа тактичких грешака у шта се може убројати и непотребно расписивање председничких избора 2004. на којима побеђује кандидат Демократске странке Борис Тадић, кандидовање непопуларног Драгана Маршићанина (ДСС) на истим изборима на којима он као представник владиног блока заузима тек четврто место као и Коштуничино распуштање владе 2008. године након чега његова странка прелази у опозицију, постепеном али константном опадању утицаја његове странке допринело је још неколико суштинских разлога. Први и најважнији је тај што је врло брзо након 2000. Војислав Коштуница, иако победник над Милошевићем на председничким изборима 2000. неким својим потезима а пре свега предугим задржавањем Милошевићевог шефа тајне полиције Радомира Марковића и Милошевићевог шефа генералштаба Небојше Павковића на њиховим положајима знатно изгубио на подршци унутар демократског блока гласача који су га и довели на власт. Губитку велике популарности коју је уживао након 2000 допринело је и његово тумачење 5 октобра као промене режима али не и револуције што је додатно иритирало најтврђе присталице ДОСа. Убрзо затим, његови противници из ДОСа су га почели оптуживати, не ретко са разлогом, за пактирање са остацима претходног режима. Створен је утисак а посебно међу утицајним интелектуалцима и представницима међународне заједнице да је групација око премијера Ђинђића једина реформистичка струја док је Коштуницина партија означена као конзервативна и окренута прошлости .[2)] Тако је временом Коштуница од освојених 53% гласова на председничким изборима 2000. против Милошевића и 18% освојених гласова на парламентарним изборима 2004. дошао до данашње ситуације у којој се његова странка

1) О развоју догађаја на политичкој сцени Србије после 2000. види више у Владимир Гоати, *Партијске борбе у Србији у постоктобарском раздобљу*, Fridrih Ebert Stiftung, Институт друштвених наука, 2006.

2) Огњен Прибицевиц, *Rise and Fall of DOS, Serbian Politics from 2000 to 2003*, Stubovi culture, 2010. стр. 25-26.

бори да прескочи цензус од 5%. Оваквом положају у многоме је допринела и политика ове странке која се већ низ година готово искључиво бави националним питањем и проблемима Косова и Метохија занемарујући у великој мери готово сва остала друштвена питања. Врло ретко водећи прваци ове партије иступају у јавности говорећи о проблемима незапослености, економије, медија, екологије, породице... У ситуацији у којој су управо ова питања постала централна питања која интересују грађане и бираче било је сасвим очекивано да и ДСС полако изађе из видокруга просечног гласача Србије.

Један од најважнијих узрока великог опадања утицаја Коштуничине партије тиче се његовог става према ЕУ. Иако је ова партија још почетком 2000. исказивала извесне резерве према ЕУ везане за питање Косова и Метохије оне су нарочито дошле до изражаја након проглашења независности Косова и Метохије 2008. године и њеног признања од стране 22 државе ЕУ. По Коштуничином мишљењу постоји „суштинска и непремостива супротстављеност Устава Србије, који дефинише да је Косово неотуђиви део Србије и одлуке 22 државе чланице ЕУ да, како се наводи, противзаконито признају Косово. Зато су и све приче да су Косово и ЕУ одвојена питања најобичнија пропаганда“ [3)] Лидер ДСС Коштуница сматра да улазак у ЕУ не треба да буде основни циљ и да је погрешна државна политика чији је то основни циљ. У својој изјави Коштуница каже: „да се ускоро навршавају две године од како је успостављена погрешна политика садашње власти да ЕУ нема алтернативу. Србија ће морати да пронађе алтернативу јер ЕУ због својих проблема даља проширивања новим чланицама ставља на споредан или слепи колосек“. Стога је по његовом мишљењу потребно да се „установи нова национална политика која за циљ има саму Србију и њен унутрашњи развој на најбољим европским вредностима и стандардима који су у интересу наше земље.“ Према његовим речима, „тај циљ не искључује у будућности ни да целовита Србија, ако то буде реално, приступи ЕУ“[4)]

Овакав став ДСС не само да је довео до опадања подршке бирача јер према свим истраживањима више од 60% грађана Србије недвосмислено подржава улазак Србије у ЕУ него и до помало апсурдне ситуације у којој овакву политику ДСС критикују представници партија претходног режима Ивица Дачић и Томислав Николић. Тако на пример, говорећи о разлозима због којих су ушли у

3) *Блиц*, 24. јуни 2010.

4) *Блиц*, 24. јуни 2010.

владу са Тадићевом коалицијом за Европску Србију, а не са Коштуничином Демократском странком Србије и Српском радикалном партијом председник СПСа Дачић је рекао да је то било опредељење социјалиста да се оствари национално и политичко помирење, да се иде ка Европској Унији и посебно нагласио да „није било одлуке СПСа Србија не би ишла ка ЕУ. Значи одлуком СПСа Србија иде ка ЕУ а одлуком Коштунице она не би ишла ка ЕУ. Толико о 5. октобру“.[5] А Томислав Николић се чак запитао шта би Војислав Коштуница уопште радио у политици ако одустане од ЕУ.[6] Тако смо дошли у помало апсурдну ситуацију да партија претходног диктатора – СПС, кога се још увек није формално и јавно одрекла, истиче да се залаже за пут европских интеграција насупрот про - демократском и про - европском победнику Војиславу Коштуници над тим истим диктатором 2000.

ДСС је имала другачији став од својих петооктобарских коалиционих партнера и у погледу осуде злочина почињеног над бошњачким становништвом у Сребрници.

Војислав Коштуница и ДСС су осудили и доношење резолуције о злочину у Сребрници у скупштини Србије 31 марта 2010 године сматрајући да таквом резолуцијом актуелна власт понижава сопствени народ. Војислав Коштуница је истакао да је: „нечовечна и неморална политика која која пут у Европу утире преко раздвајања мртвих и омаловажавања невиних српских жртава.“ Према његовом мишљењу „такав пут не води никуд осим у понижавање сопственог народа. Ако скупштина Србије уместо једне декларације којом се осуђују сви ратни злочини треба да донесе неку посебну декларацију, онда би то требало да буде декларација о Јасеновцу где је извршен геноцид над нашим народом“. [7]

Сасвим супротан политички развој имала је групација унутар Српске радикалне странке предвођена Томиславом Николићем и Александром Вучићем која је прешла пут од екстремно националистичке до партије умерене деснице. Најзначајније промене новоформирана партија, Српска напредна партија, настала након напуштања Српске радикалне странке од стране Томе Николића и Александра Вучића, је остварила у погледу става према ЕУ, САД, питањима толеранције и демократије али и у погледу Косова и Метохије, сарадњи са судом за ратне злочине у Хагу као и осетљивим

5) *Курир*, 23. октобар 2008.

6) *Политика*, 8. децембар 2008.

7) *Глас јавности*, Београд, 3. фебруар, 2010.

питањима из прошлости СРС као што је осуда убиства премијера Зорана Ђинђића.

Током деведесетих година више пута СРС је својом подршком омогућила Социјалистичкој партији Србије да остане на власти, 24 марата 1998 године улази у владу са СПСом, а не ретко у својим наступима, њени лидери Војислав Шешељ, Тома Николић и Александар Вучић су остављали утисак екстремнијих националиста и од самих СПСоваца.[8] Због тога је Хашки трибунал за ратне злочине почињене на територији бивше Југославије расписао потерницу за лидером ове странке Војиславом Шешељом који се сам добровољно предао 2003 године. Суђење је још увек у току. Ни након одласка Војислава Шешеља у Хаг лидери ове странке Николић и Вучић нису били спремни да осуде неке од најтежих злочина претходног режима попут убиства новинара Славка Ћуровије 1999. Још током 2007 и почетком 2008 Николић је говорио да „Ратко Младић не треба да заврши у Хагу јер је српски херој", „да нама не требају ни ЕУ, ни САД, ни ЦИА јер смо ми Срби, изгледа, сами себи довољни", да „нећемо да разговарамо са ЕУ све док не одустане од независности Косова". [9]

Након парламентарних избора 2008. дошло је до расцепа ове партије на умереније крило на челу са Томиславом Николићем који је формирао Српску напредну странку 21 октобра 2008. године и екстремно, које је остало верно Војиславу Шешељу. Врло брзо и Александар Вучић се придружио Николићу и постао његов заменик. Већ на првим локалним изборима показало се да је Николић не само преузео готово цело бирачко тело радикала већ и неке нове гласаче тако да се његов садашњи рејтинг креће око 30% . Шешељеви радикали су остали на неких 5%.

Одмах по формирању, нова партија је учинила неколико значајних корака у правцу напуштања раније политике Српске радикалне странке, смиривања политичких страсти као и смањивања разлика између водећих политичких партија у Србији у погледу неких кључних друштвених и политичких питања као што су однос према ЕУ и питање КиМ.[10] Формирање нове партије Николић је образложио жељом да се прекине са погрешним саветима који су долазили од Војислава Шешеља из Хага. Насупрот ранијој ан-

8) Види више у Огњен Прибићевић, "1999 Changing Fortunes of the Serbian Radical Right", у књизи *The Radical Right in Central and Eastern Europe since 1990*, The Pennsylvania State University Press, стр. 193-213.

9) *Блиц*, 14 новембар 2010

10) У једном интервју Тома Николић је рекао: „да смо сви ми који нешто значимо на политичкој сцени отприлике сличних ставова", *Политика*, 30. август 2010.

ти - ЕУ и анти - САД политици радикала нова партија Николића и Вучића сматра да се у интересу Србије мора сарађивати и са ЕУ и са САД. Тако на пример, Т. Николић каже да: „заправо Тадићева политика није лоша него да се не спроводи. Не могу да кажем да је лоша политика бити у ЕУ, да је лоше не признати независност Косова и Метохије, да је лоша политика чвршће везивање са Русијом. Само већ десет година чекамо да ови на власти то спроведу и сада је последњи моменат, да се то коначно и уради. И очекујем да ће грађани Србије сада дати поверење неком другом за то.“[11)] Колико се политичка сцена Србије променила потврђује и следећа оцена Т. Николића, некадашњег жестоког противника уласка Србије у ЕУ. Он сада каже да „већ дуже време чека одговор од председника ДСС В. Коштнице да ли је он одустао од уласка у ЕУ. Једноставно не можете да правите коалицију са неким ко је одустао од уласка у ЕУ, не разумем шта би он уопште и радио у политици“.[12)] Исти став поновио је и његов заменик А. Вучић рекавши да Европа не тражи и неће тражити од Србије да формално призна Косово и то је мали, али не занемарљив оквир у којем Србија може да игра, да чека повољнији тренутак за своју политичку офанзиву, развија разорену економију и јача утицај у региону... Морамо да радимо за Србију најбоље што можемо, али без Европе то нећемо моћи.[13)]

Трансформација политике СНС у погледу њеног става према ЕУ је настављена након посете Николића и Вучића Бриселу и њиховог разговора са челницима Европске комисије крајем јула 2010. Након повратка у Београд Т. Николић је изјавио да „Србија нема перспективу ако не буде чланица ЕУ“[14)] а А. Вучић је рекао да Србија треба да сарађује и са Русијом и са Кином „али извините, најважнији партнер Србије мора да буде ЕУ“.[15)] После оваквих изјава Вучића и Николића у вези ЕУ тешко је очекивати да би се они могли вратити на старе позиције а да то не доведе до потпуног урушавања њиховог политичког кредибилитета.

И када је реч о односима са САД ова двојица политичара су направила потпуни обрт. Тако сада након повратка из Вашингтона А. Вучић изјављује да су „Најбољи односи са Америком виталан

11) *Политика*, 8. децембар 2008.

12) *Политика*, 8. децембар 2008.

13) *Новости*, 16. јуни 2010.

14) *Б92*, 20 јул 2010.

15) *Press*, . август 2010.

интерес народа и државе јер без подршке САД није могуће остварити ниједан иоле важнији спољнополитички циљ.“[16)]

Политичар који је раније био познат по нетолеранцији и агресивним па и насилничким изјавама сада се пита како то да власти у Србији : „не могу да обезбеде геј параду. Не морам да волим геј параду, али сви који учествују у њој морају да буду обезбеђени. Нико не може да им угрожава физички интегритет“.[17)] И његов председник Тома Николић се у једном интервјуу сам присећа да је непосредно пред убиство Зорана Ђинђића поручивао: „реците му да је и Тито пред смрт имао проблема са ногом“ и сада се, како каже, каје због тога и додаје: „На известан начин сам се огрешио и после убиства Зорана Ђинђића смогао сам снаге, поштења и људскости да се извиним, још док је Војислав Шешељ командовао сваком мојом идејом“[18)].

Велику промену представља и став ове странке према сарадњи са судом у Хагу. За разлику од 2007. када је говорио да Ратко Младић не треба да заврши у Хагу јер је српски херој, 2010. Томислав Николић сада каже да: „обавезе према Хагу морају да се испуне, што подразумева и хапшење Ратка Младића и Горана Хаџића“[19)]

Можда је још важнија промена става ове странке у вези осуде злочина над бошњачким становништвом у Сребрници. Тако на пример, заменик председника СНС Александар Вучић је изнео мишљење да је у „Сребрници почињен стравичан злочин и срамота ме је да кажем да људи који су починили тај злочин припадају истом народу којем припадам и ја“.[20)] Овај став у вези злочина у Сребрници А. Вучића је изузетно значајан искорак у правцу смиривања политичких страсти у региону и умеравања српске политике иако, као што ћемо убрзо видети њега у потпуности не дели и његова странка и шеф његове странке Томислав Николић. Тако су приликом гласања о резолуцији о Сребрници посланици СНС напустили скупштинску салу а председник СНС Тома Николић је рекао да је Декларација о Сребрници требало да изгледа потпуно другачије, да у њој буду осуђени сви злочини, како над Србима, тако и злочини срба, а посебно да се апострофира злочин у Сре-

16) *Политика*, 5. октобар 2009.

17) *Политика*, 30. септембар 2009.

18) *Блиц*, 30. јун 2010.

19) *Б92*. 10. новембар 2010.

20) *Политика*, 21. јануар 2010.

брници, што мени није проблем да се уради.[21] Интересантно је приметити да се и на овом питању види да, упркос томе што ни СНС ни ДСС нису биле за резолуцију о Сребрници у облику коју је понудила коалиција око ДС ипак и овде постоји разлика између две партије. Наиме, посланици ДСС су гласали против док је СНС одлучила да се уздржи приликом гласања и тако опет заузела став који је ближи владајућој европској коалицији на челу са ДС у односу на ДСС.

Једна од најважнијих промена у односу на ранију политику СРС тиче се става према КиМ. У суштини, СНС је, у великој мери, прихватила званичну политику Тадићеве владе према КиМ која се своди на то да се у вези овог питања настави дијалог са ЕУ али да се не призна независност Косова. То потврђују и речи Томе Николића који каже да: „ морамо да схватимо да се на Косову стабилизовала некаква власт али да ми никада не смемо да признамо да је то постала држава.“ Решење према његовим речима треба тражити у дијалогу са великим силама и посебно ЕУ јер како каже: „Србија данас мора да води рачуна шта о томе мисле људи у ЕУ.“[22] Такође, Николић тражи од Тадића да му каже шта је истина у изјавама неких амбасадора великих сила у Београду да Србија не може у ЕУ ако не реши проблем са КиМ. Он тражи од власти да кажу: „шта је истина у причи да можемо да уђемо у ЕУ без решавања статуса Косова. Уколико је, међутим, истина да Запад тражи признање а власт каже да неће то да уради, онда и СНС жели да прихвати да сноси одговорност за такву политику јер ће онда у Србији теже да се живи“, каже Николић[23]

Што је посебно интересантно, Николић не само да се нуди да прихвати одговорност за евентуалне последице владине политике према КиМ него и критикује поједине изјаве министра спољних послова Јеремића у вези Косова и Метохије . Тако на пример, на питање новинара: Подржавате ли онда став Јеремића да ћемо у случају условљавања изабрати КиМ а не ЕУ? Николић одговара : „Тај став је груб и не приличи дипломати . Као опозиционар ја бих то могао да изговорим али шеф дипломатије је морао да нађе другачије речи . Ја бих рекао оно што је под нашим притисцима говорио Тадић у последњих годину и по дана. Бранићемо Косово свим

21) *Б92*, 27. јуни 2010.

22) *Политика*, 30. август 2010.

23) *Политика*, 30. јуни 2010.

средствима и наступати ка ЕУ. И не постављајте такав услов јер га ми нећемо испунити“ [24]

Након одлуке Међународног суда правде у Хагу да самопроглашена независност Косова и Метохије није у супротности са међународним правом СНС је отишла и корак даље у својој политици у вези Косова и ЕУ. Наиме, ову одлуку Међународног суда СНС је оценила као велики пораз Тадићеве владе и упозорила да њена одлука да у септембру 2010 изађе пред Скупштину УН са сопственом резолуцијом може довести до новог, још већег пораза Србије. Али за разлику од Коштуниципог ДСС који је исто тако упозорио на ту опасност и предложио да се Међународном суду тужи појединачно нека од земаља које су признале независност Косова СНС је владу оптужио из сасвим супротних разлога. Наиме, заменик председника СНС Вучић је оптужио владу и председника Тадића да нису требали да подносе сопствену резолуцију него да су требали да са ЕУ усагласе резолуцију у вези КиМ. Тако А. Вучић каже : „Није требало овако како је то влада урадила. Није то додворавање било коме у ЕУ, већ је реч о томе да СНС води рачуна о српским интересима. А да ли ће српски интерес бити остварен ако доживимо још један нокаут у УН. Неће.... Али ми смо тог дана чули Тадића који је саопштио да ће започети разговоре са земљама ЕУ и да ћемо усагласити резолуцију. Два дана после тога били смо сведоци да се то није догодило“. [25] Исти став поновио је и председник СНС Тома Николић рекавши да би он, да је на власти, резолуцију писао у договору са ЕУ.[26]

Неколико недеља касније влада је променила свој став. Одустала је од своје резолуције о КиМ и изашла пред скупштину УН са заједничком, компромисном резолуцијом са ЕУ, управо онако како су предлагали напредњаци. Тако смо дошли у помало невероватну па и апсурдну ситуацију да партија која је настала након подела у најекстремнијој националистичкој групацији у Србији оптужује владу, која је добила изборе захваљујући свом ЕУ опредељењу, да у погледу решавања проблема Косова и Метохије није довољно сарађивала са ЕУ. Отуда и завршна реченица А. Вучића у већ поменутом интервјуу звучи логично и произилази из свега до сада реченог у вези новог става напредњака. На питање новинара шта радити после одлуке Међународног суда он каже да пут Србије треба да буде: „ЕУ и сачувати све што можемо од Косова и Ме-

24) Новости, 19. март 2010.

25) *Press*, 1 август 2010.

26) *Политика*, 30. август 2010.

тохије“. [27] Тако, за разлику од владе која је бар до скора, тачније, до септембра 2010 године у најмању руку, та два циља стављала у исту раван, а председник Србије и министар спољних послова говорили да се, уколико се постави дилема Косово или ЕУ, Србија мора одлучити за КиМ, представници некада најекстремније националистичке групације индиректно, али врло јасно кажу да је приоритет ЕУ и при том сачувати све што је могуће од КиМ. Занимљива и капитална промена у српском политичком животу. Она пре свега говори о прагматском курсу напредњака и прихватању реалности од стране представника СНС који су јасно препознали да је огромна већина грађана Србије опредељена за ЕУ и у великој мери уморна од свега што се тиче Косова и Метохије. Наравно, овде не треба заборавити да је представницима опозиционе странке много лакше да изричу такве оцене у вези Косова и Метохије од представника власти који имају велику одговорност за своје потезе, а посебно оне који се тичу проблема Косова и Метохије.

Међутим, истине ради, треба рећи да је, свега неколико недеља касније, након што је влада одлучила да изађе пред УН са заједничком, компромисном декларацијом са ЕУ у вези КиМ, СНС оптужила владу да је „одустала од своје досадашње политике и ЕУ и КиМ “[28] и тиме у извесној мери довела у питање кредибилитет своје нове политике према ЕУ као и озбиљност претходне критике владе због тога што недовољно сарађује са ЕУ. Наиме, управо је СНС, као што смо показали, током септембра 2010. замерила влади што не пише резолуцију са ЕУ а онда када је влада управо то урадила, критиковала је да је „ испустила“ Косово из своје политике. Ипак, све ово може да се представи и као нормалан покушај опозиције да нађе простор за критику владе. С друге стране, с обзиром да је овде реч о питањима која би требала да буду део ширег националног консензуса, о чему смо већ говорили, СНС би се могла оптужити и за неодговорно понашање и деловање.

Све у свему и овако како је, мора се приметити да је остварен значајан напредак у односу на прошлост када је реч о односима власти и опозиције у Србији.[29] Овде свакако треба споменути велику заслугу председника Тадића који је својим потезима у великој мери изменио читаву политичку сцену Србије. Ту пре свега мислим на подршку одвајању Николића и Вучића од Шешеља и СРС

27) *Press*, 1. август 2010.

28) А.Вучић, *Политика*, 27. септембар 2010.

29) О односима између власти и опозиције у време Милошевићевог режима види више у књизи Огњен Прибићевић, *Власт и опозиција у Србији*, Б92, 1997.

али и Декларацију о помирењу потписану између ДС и СПСа 2008. Овим потезима Тадић је у великој мери, па и одлучујуће допринео смиривању страсти и умеравању политичке сцене у Србији, по чему ће вероватно и највише остати упамћен у новијој политичкој историји Србије.[30)]

Имајући у виду поменути супротстављени развој две водеће партије деснице у Србији поставља се питање каква је перспектива њихових односа и какви су њихови изгледи уочи наредних избора који би требало да се одрже 2012. године. Неколико локалних избора одржаних током 2009. и 2010. јасно су показали да се Србија постепено дели на две велике партије - ДС и СНС али да ни једна неће моћи да влада без одговарајуће коалиционе подршке мањих партија. И управо ту лежи и главни проблем СНС чији коалициони потенцијал упркос свим променама још увек није довољно велики да би могао да обезбеди подршку за формирање следеће владе, о чему ће касније бити више речи. Већина других партија које имају шансе да пређу цензус су уз ДС попут СПСа, Г17, Либерално демократске партије.

С друге стране, као могуће коалиционе партнере који се налазе на десници СНС има ДСС и СРС са којима има много више тачака сукобљавања него зближавања. У случају односа са СРС односе ове две странке не оптерећује само чињеница да су Николић и Вучић напустили СРС и практично одвукли на своју страну њене бираче већ и још непотврђене информације које су се појавиле у медијима током јула 2010. да је лидер СРС Војислав Шешељ наручио убиство Николића. Сам Николић је рекао да је добио информације са највишег државног нивоа да је Шешељ наручио његово убиство и да он верује у истинитост тих информација јер „не зна шта се дешава са човеком кога годинама није видео у нормалном стању. ... Ја сам фокусиран као узрок нестанка СРС. ... Сада од те странке нема ништа и ту се руши живот Војислава Шешеља и он за собом повлачи све друге.„[31)] Исти став Николић је поновио и у интервјуу Политици у коме је поновио да је „могуће да је Шешељ наручилац атентата на њега“[32)] А његов заменик Александар Вучић је свог дојучерашњег колегу и председника Војислава Шешеља назвао „монструмом“.[33)] Све ове информације Војислав Ше-

30) О политичком помирењу у Србији види више у Огњен Прибићевић : „Изазови политичког помирења у Србији“ стр. 74-91. у Зборнику *Међуетнички односи у функцији помирења*, Konrad Adenauer Stiftung, 2010.

31) *Блиц*, 1. јули 2010

32) *Политика*, 30. јуни 2010.

33) *Press*, 9. јули 2010.

шељ је најоштрије демантовао и тужио медије који су их објавили. Наравно да је после оваквих оптужби тешко очекивати да ове две странке имају било какав однос а камоли сарадњу. Такву могућност искључио је и сам Томислав Николић.

С друге стране, ни са ДСС односи СНС нису такви да би се са сигурношћу могло рећи да ће након наредних избора ове две странке направити договор око евентуалног учешћа у власти. Сасвим супротно, могло би се рећи да је тешко очекивати да се таква сарадња успостави, чак и у случају да ове странке освоје већину у наредном парламенту, што у овом тренутку не изгледа много вероватно. Односе ове две странке оптерећује неколико фактора. Прво, као што смо видели, ДСС убрзано формулише нову „националну политику" чија је основа став да политика према ЕУ има алтернативу. Нова национална политика за коју се залаже ДСС у великој мери компликује евентуалну будућу сарадњу са СНС која, како каже њен лидер Николић, не види шта би Коштуница радио у политици ако њен циљ није улазак у ЕУ. Сарадња СНС и ДСС је могућа али пре свега у расписивању ванредних парламентарних избора, а очигледно је да су нам програмска опредељења различита, јасно и недвосмислено каже Александар Вучић и додаје да „чвршћи савез СНС и ДСС у овом тренутку није могућ због разлика по питању односа према ЕУ."[34] Заиста, тешко је замислити сарадњу две партије од којих је једна против уласка Србије у ЕУ а друга критикује проевропску владу Србије да преспоро иде у правцу ЕУ. Тако на пример, портпарол СНС Ђурић каже да је влада највећи непријатељ подршке грађана европским интеграцијама јер све своје штетне потезе крије иза европске заставе и маскира их наводним европским захтевима. Влада, осим што је социјално неодговорна, успорава пут Србије ка ЕУ и зато из Београда у свет одлази слика неодговорности".[35]

Други фактор који отежава односе две партије је питање лидерства унутар опозиционог блока. Наиме, СНС, природно сматра да она треба да буде лидер као далеко највећа странка ове групације, а ДСС ту њену улогу не прихвата. Такав став ДСС је показала тиме што је на опозициона окупљања током 2009. и 2010. редовно слала своје потпредседнике упркос томе што су СНС и Нову Србију представљали њени председници. Односи странака су додатно погоршани након изјаве Томислава Николића да жели да преотме гласаче ДСС. „Нисам у коалицији са ДСС и В. Коштуницом па да

34) Б92, 22. септембар 2010.

35) *Блиц*, 13. јуни 2010.

могу било шта да му крадем или отмем. Нисмо договорили никакву коалицију. Ми смо политички супарници. Као што бих желео да отмем гласаче Борису Тадићу тако желим и Коштуници.“[36] У међувремену поред гласача Николић је успео да „отме“ Коштуници његовог дојучерашњег коалиционог партнера В. Илића са којим је Коштуница био у предизборним коалицијама на претходним изборима 2007. и 2008. Сада се Илић све чешће појављује са Николићем па су тако изашли и заједно на локалне изборе у Бору док је Коштуницина партија ишла одвојено. Штавише, на конвенцији СНС октобра 2010. В. Илић је изјавио да је „Србија за вођу изабрала лидера напредњака Тому Николића“.[37] Николић је такође упозорио Коштуницу да се политичка сцена Србије укрупњава и да ће све мање простора бити за тзв. слободне стрелце. Коштуница је одговорио Николићу да Србија никада није имала двопартијски систем и да ће ДСС инсистирати на сопственом трећем путу.[38] Међутим, већина аналитичара српске политичке сцене се слаже у процени да ће Коштуничина странка тешко успети да промовише свој трећи пут и да ће се ова странка борити за цензус. И сам Николић је оптужио Коштуницу да прави стратешке грешке. Када увиди да ми радимо добро, онда уместо да ради са нама, он одреди неког свог члана да са нама ради, каже Николић. Такође Николић је додао да је: „ДСС непознаница и самој себи“ .[39] Наравно да овакве изјаве нису добро примљене у ДСС и само су додатно отежале сарадњу ове две странке.

Поред тога је што је остала изолована на политичкој сцени Србије за ДСС је главни проблем то што јој је ДС практично извукла тепих испод ногу односно у великој мери преузела њену главну политичку тему - политику према КиМ. Наиме, након проглашења независности КиМ председник Тадић и влада Србије су често истицали да ни по коју цену неће одустати од борбе за КиМ и да неће признати независност КиМ. Шта више и председник Републике Србије и министар спољних послова су више пута јасно ставили до знања домаћој и међународној јавности да, уколико буде суочена са дилемом КиМ или ЕУ, Србија неће моћи да бира и да ће се определити за свој територијални интегритет. Оваквом политиком ДС је у великој мери потиснула ДСС и избила јој из руку практично једину политику која је ова странка имала. То је

36) Блиц, 17. мај 2010.

37) *Press*, 8. новембар 2010.

38) *Блиц*, 20. мај. 2010.

39) Политика, 30. јуни 2010.

на неки начин у свом саопштењу на посредан начин признала и ДСС истичући да је ДС преузела политику ДСС у вези КиМ. Тако се у саопштењу ДСС, објављеном у марту 2010. истиче: „да би Јеремићева изјава у Будимпешти да Србија треба да се определи за Косово уколико буде принуђена да бира између ЕУ и Косова могла да буде први знак повратка на државотворну политику ДСС“ [40] Наравно да је циљ овог саопштења ДСС био сасвим другачији и да је ова странка желела да упути поруку грађанима Србије и бирачима како је њена политика била исправна и како је ДС на неки начин „копира“. Међутим, отварање овог питања од стране ДСС тешко да може да помогне овој партији. Пре би се могло рећи да је оваквим саопштењем ДСС само још једном отворила питање које се повремено тематизира унутар саме ДС и интелектуалним круговима у којима се не ретко замера ДС да је у великој мери напустила свој изборни програм заснован на политици приближавања ЕУ зарад настављања политике претходне владе у вези КиМ. Међутим, све то није превише битно за просечног бирача. Њега не занимају партијске приче о томе ко је коме преузео или отео политику. Просечан бирач може само да закључи да у погледу КиМ нема великих разлика између ДС и ДСС и да нова ДС влада готово ни у чему није одступила од „државотворне политике“ претходне Коштуничине владе. У суштини, овај утисак није се много променио чак ни након одустајања владе Србије током септембра 2010 од сопствене резолуције у вези КиМ и одлуке да се пред скупштину УН изађе са заједничком, компромисном резолуцијом са ЕУ.

С друге стране, за СНС главни проблем је у томе што основна линија политичке поделе у Србији и даље није онаква као у већини других земаља Европе, на левицу и десницу, него је и даље основна подела на партије које деле вредности револуције од петог октобра и оне од пре петог октобра.[41] Уласком у владу у својству млађег партнера и потписујући Декларацију о помирењу са ДС ту линију је у великој мери прешла СПС и прикључила се победницима из 2000.[42] Поред идеје о политичком помирењу други најва-

40) Press, 3. март 2010.

41) Види више у Душан Павловић и Слободан Антонић, *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године*, Службени гласник, 2007 стр. 249-281. Владимир Гоати, *Партијске борбе у Србији у постоктобарском раздобљу*, стр 47-53. и Зборнику *Идеологија и политичке странке у Србији*, Фридрих Еберт Штифтунг и Институт друштвених наука, уредник Зоран Лутовац, 2007.

42) О овоме види више у Огњен Прибићевић: „Изазови политичког помирења“, објављеном у Зборнику *Међуетнички односи у функцији помирења*, Конрад Аденауер Стифтунг, стр. 79. Такође види Владимир Гоати, *Политичке партије и партијски системи*, Факултет политичкин наука, Универзитет Црне Горе, 2008. стр. 61.

жнији заједнички именитељ те сарадње представља управо њихова заједничка опредељеност за ЕУ.

Ситуација је много компликованија када је у питању СНС. Пре свега с обзиром на њену величину (има најмање три пута више бирача од СПСа) није реално очекивати да она исто тако лако пређе ту линију, или још прецизније, није реално очекивати да ће јој партије победнице из 2000. године то тако лако дозволити, тако да ова партија упркос значајним променама остаје у извесном смислу попут рибе на сувом. Она је искочила на други политички терен али јој још увек недостаје ваздух односно одговарајући коалициони партнери. У подели на левицу и десницу њен природан партнер, поред ДСС и СРС би био Г17 (партија која би се могла сврстати и у либерално и у десно оријентисане партије)[43] али због основне поделе о којој смо говорили није реално очекивати да до тог приближавања дође у скоријој будућности.

Ипак, недавна изјава председника Г17 Млађана Динкића отвара чак и ту могућност. Наиме, председник Г17 је изјавио да: „нема више поделе на проевропске и антиевропске странке, на демократске и антидемократске, већ да ће грађани убудуће на њих гледати као на оне који су им ближе и решавају њихове конкретне проблеме и оне које се баве саме собом“[44] Оваквим ставом Динкић је отворио могућност сарадње и са СНС што је до скора било незамисливо. Међутим, само неколико месеци касније Динкић је такву могућност искључио. Одговарајући на директно питање о могућности сарадње са напредњацима он је рекао да „док напредњаке воде Т. Николић и А. Вучић, а док ја водим Уједињене регионе Србије (партију насталу након уједињења Г17 и још неколико мањих локалних партија) коалиција с њима на републичком нивоу не долази у обзир. „[45] Чак и у случају да након следећих избора ове две странке одлуче да сарађују у новој влади за тако нешто недостаје значајан број гласова али и коалиционих партнера . Њихови „природни савезници“ ДСС и СРС све више се позиционирају као круте, идеолошки обојене партије без коалиционог потенцијала. Стога, бар у овом тренутку, није реално очекивати владавину десног блока ни након следећих избора заказаних за 2012 .

Наравно, никако се не сме искључити ни могућност формирања управо такве, десно оријентисане владе са СНС и ДСС,

43) О овим поделама на политчкој сцени Србије види више у Зоран Стојиљковић, *Партијски системи Србије*, Службени гласник Србије, 2008, стр. 253-307.

44) *Блиц*, 27. јун 2010.

45) *Данас*, 27. децембар 2010.

посебно имајући у виду тешку економску и још више социјалну кризу кроз коју Србија пролази и чије ефекте ће тешко ублажити и очекивана продаја Телекома током 2012. Уколико се животни стандард људи настави да погоршава током 2012, а у овом тренутку се не види начин како би Србија могла да покрене своју опустошену привреду онда се никако не сме искључити ни могућност да бирачи масовније подрже управо партије опозиције. У том случају могло би се очекивати да СНС и ДСС нађу компромис, пре свега када је ЕУ у питању и након тога дођу у позицију да формирају нову владу.

Имајући све ово у виду, чини се да је и надаље за будућност српске деснице кључно питање однос између СНС и ДСС. Међутим, као што смо већ рекли између ових партија постоји много више тачака сукобљавања него сарадње. Да је тешко помирити и повезати ставове СНС и ДСС потврђују и њихови разговори одржани током септембра 2010. Овај састанак не само да је завршен неуспехом него је и довео до велике конфузије када су у питању њихови ставови. У првим извештајима са састанка две странке медији су известили да се и СНС сложила са ставом ДСС да ЕУ има алтернативу да би већ сутрадан и Николић и Вучић то демантовали тврдећи да су их медији погрешно интерпретирали и да они и даље сматрају да је европски пут Србије прави пут. Овакав исход састанка потврдио је и сам Војислав Куштинаца наводећи да ДСС није успела да убеди СНС да одустане од политике да ЕУ нема алтернативу. „Очигледно је да се СНС придружила владајућој политици да ЕУ нема алтернативу која је погубна за државне и националне интересе“,[46] каже Коштуница. Међутим, овај састанак не само да је био неуспешан са становишта покушаја приближавања ставова две партије него је још једном (као и у случају поменуте критике владе од стране СНС током септембра 2010. да је напустила политику и ЕУ и Косово) довео у питање искреност опредељења СНС за европски пут с обзиром да су неколико дана прваци ове странке, више пута, невешто објашњавали да својим изјавама нису хтели да кажу како ЕУ политика има алтернативу него да само Србија нема алтернативу. Све је то деловало прилично неубедљиво и смушено тако да је отворило простор ДС да критикује СНС као станку „без идеологије и политичке визије која дневно мења ставове у покушају да дође до голе власти“. У свом саопштењу ДС је такође оптужила СНС да „ није никаква европска снага како су покушавали да се у јавности прикажу последњих месеци“[47].

46) *Б92*, 29. септембар 2010.

47) *Б92*, 20. септембар 2010.

За наредне изборе који би требало да се одрже 2012. и формирање будуће владе једно од кључних питања је управо то шта ће се дешавати на плану приближавања Србије ЕУ и да ли је могуће држати политику према ЕУ и КиМ одвојено на два колосека. Уколико се буде успорио овај процес, као што сада изгледа врло вероватно, пре свега због замора ЕУ изазваним досадашњим пребрзим проширењем, а ЕУ буде јасно Србији рекла да је то један пут, што значи да ће Србија морати да реши питање КиМ пре уласка у ЕУ то ће створити нову ситуацију. У њој је реално очекивати известан пад подршке пројекту ЕУ и пораст популарности еуроскептика. Ипак, ни таква измењена ситуација не мора нужно донети неку значајну предност ДСС јер се и до сада владајућа коалиција Б. Тадића показала као веома прагматска и спремна да се прилагоди новонасталој ситуацији. Уосталом и сам Б. Тадић је више пута рекао да уколико буде морао да бира између КиМ и ЕУ да ће одабрати КиМ. Таквом политиком он у великој мери измиче простор за деловање Коштуничиној странци. С друге стране СНС се позиционирала као про ЕУ странка тако да би и у ситуацији удаљавања ЕУ перспективе за Србију она тешко могла да значајније профитира. Тим више што представници најважнијих земаља ЕУ истичући да „Унија неће увозити конфликте са Балкана“[48] истовремено и не траже од Србије да призна независност Косова него захтевају од ње пре свега да нормализује односе са Приштином. Самим тим ЕУ олакшава позицију Србије и садашње про ЕУ коалиције јер је не ставља у позицију да бира између Косова и ЕУ. С друге стране и сами представници владе Србије су више пута јасно рекли да су свесни да „тај проблем мора бити решен пре приступања ЕУ“.[49]

Напуштањем идеје о сопственој резолуцији у вези КиМ и одлуком да се пред скупштину УН изађе са заједничком, компромисном резолуцијом са ЕУ, ДС и влада Србије су донекле одступиле од раније „државотворне политике претходне владе“ дајући извесну предност питању односа са ЕУ у односу на КиМ али ни та одлука није битније проширила простор за деловање партије деснице осим што је дала извесну основу Александру Вучићу да закључи како је „влада одустала од досадашње политике и ЕУ и Косово“.[50] Ипак, вештим вођењем политике владајућа коалиција Србије је истичући чињеницу да је заједничком резолуцијом са ЕУ само потврђено реално стање на терену а то је да од 1999. године

48) Nikolaus Lambsdorf, изасланик Министарства спољних послова Немачке за Југоисточну европу, *Политика*, 9. октобар 2010.

49) Б. Ђелић, потпредседник владе Србије, *Блиц*, 30. октобар 2010.

50) *Политика,* 27. септембар 2010.

Србија фактички не врши власт на Косову[51] и наглашавајући да заједничка резолуција не значи да Србија одустаје од преговора о статусу али да сада првенство морају имати животна питања која се тичу људи који тамо живе, у великој је мери одузела простор партијама деснице да озбиљније нападну политику владе. Тим више што је одлука владе Србије да се у УН иде са ЕУ, наишла на велико одобравање и Брисела и Вашингтона и за још један корак приближила Србију чланству у ЕУ, што и даље подржава велика већина грађана.

Кориговањем претходног курса ДС је истовремено још више сузила простор за деловање неке радикалније про ЕУ орјентисане партије, који ни до сада није био претерано широк, с обзиром да је потенцијал и Г17 и ЛДП за неко значајније напредовање доста ограничен.

Имајући све ово у виду најреалније је очекивати да се настави досадашњи политички тренд који карактерише издвајање поменуте две јаче партије и неколико мањих које ће одлучивати о томе која ће од ове две веће партије бити у власти. Како сада ствари стоје и у случају да се успори процес ЕУ интеграција реално је очекивати да ће се садашња влада прилагодити том тренду и задржати своје позиције што значи да би СНС и након наредних избора остала у опозицији. Уколико би због удаљавања ЕУ перспектива и посебно због тешке економске ситуације један део разочараних присталица еуроблока на власти одлучио да остане кући и не гласа тада би се могла очекивати и таква ситуација у којој би садашњи владајући блок могао добити мање гласова него на претходним гласова. Ту празнину би могла у том случају да попуни ЛДП и формалним уласком у владу која уосталом и сада повремено гласа за поједине владине законе. Међутим, ако разочарење бирача буде израженије и присталице досадашње владе у већем броју не изађу на изборе тада се отвара и могућност прављења велике коалиције, попут оне у Немачкој између ЦДУ и СПДа, у нашем случају између ДС и СНСа . Наиме може да се деси да досадашња владајућа коалиција не добије довољан број гласова укључујући и ЛДП док с друге стране ни СНС не успе да нађе довољан број коалиционих партнера да формира владу. Такву могућност нису искључили ни Т. Николић ни Д. Мићуновић, председник политичког савета ДСа. Говорећи о могућности сарадње са ДС, Николић је рекао да ако: „ДС освоји мање гласова од нас великодушно бих му понудио да

51) Драгољуб Мићуновић, Председник политичког савета ДС, *Политика*, 27. септембар 2010.

формирамо владу“[52] Драгољуб Мићуновић је рекао да у овом тренутку СНС није прихватљив партнер за ДС“[53] али ту сарадњу у будућности није ни искључио. Наравно, кључно питање је која ће од ове две странке добити више гласова и тако имати место премијера. Међутим ни то не би морало бити непремостива препрека формирању владе уколико еуроблок не буде имао довољно гласова да сам формира владу након избора 2012. Шта више таква коалиција би могла бити и пожељна имајући у виду тежину проблема са којима ће се Србија суочавати у наредном периоду почев од могућег пролонгирања ЕУ перспективе, тешке економске кризе, решавања проблема КиМ и уласка Србије у НАТО. Неки би чак могли рећи да је то идеална коалиција за време тешке економске кризе, консолидацију и припрему Србије за нешто удаљеније чланство у ЕУ, решавање проблема КиМ и потенцијални улазак у НАТО.

Према ДС-у СНС би могао да гурне и евентуални повратак Војислава Шешеља из Хага током предизборне 2011. године. Његово евентуално поновно укључивање у политику могло би представљати праву ноћну мору за напредњаке, које би он сигурно оптуживао за издају и сарадњу са властима. Велико је питање колико би Шешељ могао да поврати бирача који су прешли на страну СНС али у времену тешке економске и социјалне кризе тај број свакако није занемарљив. Значајније слабљење СНС би ову партију само још више гурао према великој коалицији јер је тешко и замислити да би ова партија могла сарађивати са Шешељом.

На могућност прављења коалиције између ДС и СНС указао је шеф СПСа Ивица Дачић. У интервјуу за лист Данас Дачић је рекао да зна да“уколико СНС или ДС не буду могле да формирају већину са својим постојећим партнерима, моћи ће да иду на поновљене изборе или да праве заједничку владу. ... Ја знам да њима не одговара да се о томе говори. Просто ако би о постизборној коалицији демократа и напредњака почело озбиљно да се говори, онда би потенцијални бирачи и једне и друге странке морали да се запитају зашто да онда гласају за њих. Али, подсетићу вас, и они сами су тако причали о СПС пре избора 2008, па зашто се сада љуте када неко помене ту могућност. Ја говорим оно што је реално.“[54] Сасвим очекивано СНС је бурно реаговао на ове тезе Дачића и још једном искључио сваку могућност прављења коалиције са

52) *Политика*, 30. јун 2010.

53) *Блиц*, 4. јули 2010.

54) *Данас*, 4. јануар 2011.

ДС.[55] По „старом, добром обичају“ из времена Српске радикалне странке А. Вучић је изнео и тешке оптужбе на рачун Дачића које је овај протумачио и као претњу њему лично. Стављајући по страну начин реаговања А. Вучића на тезе И. Дачића, који изнова намеће питање колико су се напредњаци стварно променили, мора се рећи да је негативна реакција СНС разумљива управо због тога што се крајем прошле године у медијима појавио велики број коментара који су указивали на значајно приближавање ове две партије. Стога су се и сасвим разумљиво, имајући у виду и оно што је Дачић рекао о могућој негативној реакцији њихових бирача, појавиле бројне изјаве лидера ДС и СНС о томе како та сарадња није могућа у догледној будућности, а председник Тадић је рекао да када су у „питању европске орјентације нема поверења у Српску напредну странку“[56]. Ове изјаве су мало динамизирале политичку сцену Србије која је у једном тренутку претила да постане претерано незанимљива због великог приближавања ставова две најјаче странке у Србији и готово свакодневних медијских шпекулација о могућем формирању велике коалиције.

Друго је питање шта би та коалиција могла донети њеним најважнијим партнерима али је готово сигурно да то не би био природан савез и да би и једној и другој партији могао дугорочно нанети политичку штету. С једне стране, када је у питању СНС велико је питање колико је њено чланство у стању да прихвати чињеницу да нова орјентација не значи само прихватање европских интеграција него и прихватање читавог низа других вредности попут културе дијалога, толеранције, различитости итд. С друге стране, питање је колико су гласачи ДС спремни да прихвате сарадњу са дојучерашњим великим противником и „новоевропејцима“ чија је нова политика практично од јуче. Тим више што и сами народњаци својим често контрадикторним изјавама у вези КиМ и ЕУ стварају утисак о неискрености свог европског опредељење. Тако на пример, на конвенцији своје странке поводом двогодишњице оснивања њен председник Тома Николић је, у најбољој традицији Милошевићевог вођења политике упозорио ЕУ „да не тражи од нас да тамо уђемо без поноса“.[57] У целини гледано утисак је да су се лидери СНС определили за свој нови курс како не би и наредне изборе изгубили због своје антиевропске оријентације. Међутим,

55) А. Вучић је рекао да нема сарадње СНС и ДС јер напредњаци не могу да сарађују са онима који су уништили економију Србије, *Б92*, 6. јануар 2011.

56) *Политика*, 17. октобар 2010.

57) *Политика*, 8. новембар 2010.

имајући у виду да се ЕУ интеграције одвијају фрустрирајуће споро они су се определили за једну прагматску политику која ће зависно од брзине напретка били мање или више про ЕУ. Уколико напредак према ЕУ буде бржи и СНС ће потенцирати своје европејство, као током лета 2010, у супротном, истицаће да су они увек говорили да Србија мора да се ослања и на Русију, Кину, несврстане. Све ово би могло да у великој мери отежа могућу коалицију са ДС али не у потпуности и онемогући јер ће је можда својим гласовима бирачи дефинисати и као једино могућу опцију након следећих избора.

Ognjen Pribicevic

SERBIAN POLITICAL RIGHT CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Summary

In this paper Ognjen Pribicevic, analyzed political development of most important right wing parties in Serbia after 2000 – the Democratic Party of Serbia and the Serbian Radical Party or the Serbian Progressive Party which was formed following the split among the Radicals at the end of 2008. godine. The author underlined contrastive directions of development of these parties. While the Democratic Party of Serbia was running away from the European Union in its politics and therefore isolated itself from main political streams and votes, the Serbian Progressive Party made a radical shift toward previous politics of the Serbian Radical Party and became a supporter of European path of Serbia. These changes have greatly narrowed possibility for cooperation between these two parties, but also greatly narrowed the chances of the Serbian Progressive Party to finally form the government after future elections. In opinion of the author, in this moment it seems that the Serbian Progressive Party may rise to the power only by forming a great coalition with reigning Democratic Party and at least for now such idea has been abandoned by both these two parties.

Key Words: right wing, political changes, the European Union, consensus

ЛИТЕРАТУРА

Владимир Гоати, Партијске борбе у Србији у постоктобарском раздобљу, Фридрих Еберт Штифтунг, 2006.

Владимир Гоати, Политичке партије и партијски системи, Факултет политичких наука у Подгорици, 2008.

Душан Павловић и Слободан Антонић, Консолидација демократских установа у Србији после 2000 године, Службени гласник, 2007.

Огњен Прибићевић, Власт и опозиција у Србији, Б92, 1997.

Огњен Прибићевић, „Changing Fortunes of Serbian Radical Right“, The Radical Right, ed. by Sabrina Ramet, The Pennsilvania State Univessity Press, 1999.

Огњен Прибићевић, Rise and Fall of DOS, Serbian politics 2000-2003, Стубови културе, 2010.

Огњен Прибићевић, „Изазови политичког помирења у Србији“, Међуетнички односи у функцији помирења, Конрад Аденауер Штифтунг, 2010.

Зоран Стојиљковић, Партијски системи Србије, Службени гласник, 2008.

Abstract

In his article Dr Pribicevic analyses political development of the most important parties of the Serbia right after 2000 – Democartic Partry of Serbia, Serbian Radical Party and Serbian Progressive Party created after the split within Radicals in 2008. The author pointed out different development paths of these parties. While DPS increasingly distanced itself from the EU and therefore isolated itself from the political mainstream in Serbia and voters, SPP made a dramatic shift by accepting membership in EU as one of Serbia's main strategic objectives. With a such move DPS decreased from previously held 18% to around 5% support. According to some local elections results and public oppinion research SPP is around 30% .

After having been one of the most important parties which outseated Milosevic in 2000 and moved Serbia towards the EU, today DPS is advocating politics that EU should not be the most important goal of the state policy. It's president Kostunica underlined that Tadic's Democratic party's strategy that „EU has no alternative“ is wrong . DPS today advocates a „new national policy“ whose main target should be Serbia by itself. On the other side, apart from its new pro EU politics SPP accepts more or less government politics towards Kosovo as well as full cooperation with Hague Tribunal including arresting and handing over of General Ratko Mladic. Also party expressed more tolerancy towards diversities and different kind of minorities than before.

Nevertheless, author claims that SPP is not consistent with its new politics. For example, after it asked Serbian government to writte Declaration on Kosovo for the UN Assembly in September 2010 with EU and after goverment did it, SPP accused government of abandoning politics of EU and Kosovo and withrawing Kosovo from the top of ageda. Also, in old fashioned Milosevic's style, President of SPP Toma Nikolic said that Sebia should enter EU only with dignity. These contradictions in SPP politcs raises suspicions that the new orentation is not sincere and long lasting. Second problem for SPP is that after the

severe conflict with Serbian Radical Party and political dissagrement with DPS these party hardly can find allies to create government after next election scheduled for the beginning of 2012. All other parties which can jump over treshold like Socialst Party of Serbia, G17 and Liberal Democratic Party are closer to DP. Current relations of SPP with SRP and DPS almost completely excludes possibility of cooperation between them, but also diminsh chances for SPP to come to power finally. Author's oppinion is that SPP could come to power in coalition with rulling and pro- EU Democartic party, but at the moment, both parties excludes such possibility.

УДК: 364.35:330.34(497.11)
Примљено: 15. фебруара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 163-186.

Снежана Грк

Институт друштвених наука, Београд

РЕФОРМА ПЕНЗИОНОГ СИСТЕМА У СРБИЈИ - У СЕНЦИ ПРИВРЕДНОГ РАСТА И НЕПОВОЉНЕ ДЕМОГРАФСКЕ СТРУКТУРЕ*

Сажетак

Порука из истраживања у овоме раду јесте: да за отклањање проблема финансирања социјалних и пензионих фондова ће у наредној деценији или две "увезена" радна снага бити покретач развојног производног циклуса. То је једино решење да се донекле ублаже негативне последице вођења више деценијски лоше економске и демографске политике у Србији, а које се рефлектују на јако неповољну сразмеру броја запослених и пензионера. Дакле, жељени привредни развој Србије може да се обезбеди преко већег прилива страних и домаћих инвестиција, применом нове технологије и запошљавањем високообразованих кадрова из земље и иностранства. То је уједно услов да се створе стабилни извори прихода за државу и социјалне и пензионе фондове. Али, пошто пензије нису искључиво ствар државе оне ће зависити и од догађања на тржишту и од понашања појединаца. Спровођење реформе пензионог система највише ће зависи од политичке воље за његову реализацију.

Кључне речи: пензиони систем, реформа, пензијско-инвалидско осигурање (ПИО), привредни раст, демографска структура.

* Овај рад је део истраживања на пројекту *Моделирање развоја и интеграције Србије у светске токове у светлу економских, друштвених и политичких гибања*, евиденциони број 179038, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

ДИЈАГНОЗА СТАЊА ПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ

Према последњим истраживањима Светског економског форума[1)] међу 139 земаља у 2009. години, Србија је по међународној конкурентности своје привреде на ранг листи заузела 96. место[2)] са оценом 3,84. Судећи према оцени направљен је благи помак у побољшању конкурентности у Србији, али он није био довољан да земљу класификује на боље место на овој ранг листи, јер су друге земље направиле далеко већи помак у конкурентности.

Када анализирамо ранг Србије у светској привреди мерено према бруто домаћем производу (БДП) по глави становника види се да је уследио пад. Према подацима Међународног монетарног фонда (ММФ) из априла ове године Србија (видети *Табелу 1*) са 5.821 америчких долара је на 75. месту, а у претходној години је била на 67. месту. Дакле, мерено према овом параметру конкурентност привреде Србије има тенденцију слабљења. Погоршање конкурентности последица је све веће економске и друштвене кризе.

Табела 1. *БДП по глави становника*

НОМИНАЛНИ

Ранг	Земља	Износ у доларима
1	Луксембург	105.918
24	Грчка	29.635
30	Словенија	24.111
40	Хрватска	15.284
63	Румунија	7.523
75	Србија	5.821
85	Македонија	4.546
88	БиХ	4.365
98	Албанија	3.837

Извор: ММФ, доступно 25. септембар 2010. године

Стратегија развоја (коју је израдила углавном "иста група српских експерата" која је радила све досадашње стратегије) у наредној деценији предвиђа пораст српског бруто домаћег производа по глави становника са садашњих 4.100 еура на 7.500 до 8.000 еура[3)] 2020-те године.

1) Извор: Светски економски форум, доступно 09. септембра 2010. године.

2) Годину дана пре тога Србија је била на 93. месту са оценом 3,77.

3) Достизање БДП-а по глави становника од 8.000 еура пројектован је са претпоставком благе депресијације динара.

Па ипак, уколико се чак и оствари пројектована стопа раста, БДП по глави становника у Србији 2020-те године биће мањи него што је у Хрватској данас. Другим речима, ни за десет година Србија неће достићи вредност БДП по глави становника од оног који данас има Хрватска.

Прецизнији показатељ стандарда је паритет куповне моћи (PPP). Према овом показатељу, БДП по глави становника у Србији је већ достигао 10.577 долара или око 8.000 еура (док је PPP у Хрватској 17.707 долара). Са овом вредношћу куповне моћи Србија је и даље на зачељу листе земаља у региону. Слабије рангирана од Србије је још само Македонија, Босна и Херцеговина и Албанија. Видети *Табелу 2.*

Табела 2. *БДП по глави становника*

ПАРИТЕТ КУПОВНЕ МОЋИ (PPP)

Ранг	Земља	Износ у доларима
1	Луксембург	78.409
25	Грчка	29.839
31	Словенија	27.470
47	Хрватска	17.707
68	Румунија	11.869
73	Србија	10.577
82	Македонија	9.183
92	БиХ	7.634
94	Албанија	7.169

Извор: ММФ, доступно 25. септембар 2010. године

Поред економских показатеља, Светски економски форум приликом рангирања земаља користи и параметре везане за пословање. Ту је Србија такође остварила неповољне резултате. У сегменту функционисања тржишта роба и услуга земља се налази на самом светском дну[4)].

Неповољни чиниоци за пословање који онемогућавају бољу конкурентност у Србији су неефикасност државне бирократије, корупција, рестрикција радног права, лоша инфраструктура, политичка нестабилност, приступ финансијама, пореска регулатива, однос према раду, пореско оптерећење, неадекватно образовање,

4) По доминацији на тржишту Србија је на 138. месту, и по ефектима антимонополских послова на 137. месту.

нестабилност владе, криминал и крађа, систем здравствене заштите.

На заостајање Србије најнеповољније су утицали развијеност институција и инфраструктуре. Слабости у погледу развијености институција, административних процедура и конкуренције на тржиштима производа и услуга су области за које је влада директно или индиректно одговорна. Развој земље и конкурентност одразили су се на целокупну привредну активност и на животни стандард грађана. Дубока рецесија у којој се Србија нашла учинила је своје, па је опоравак из таквог стања спор и тежак.

МАКРОЕКОНОМСКИ ПОКАЗАТЕЉИ

Макроекономски показатељи наговештавају да ће се земља још дуго суочавати са проблемима: спољног дуга, повећане задужености грађана и привреде, недостатка страних директних инвестиција, инфлације, високог фискалног дефицита, незапослености и сиромаштва.

Упркос оцени Европске комисије[5] (ЕС) да је у првој половини 2010. године извоз утицао на то да Србија забележи раст бруто домаћег производа за "скромних 1,2 одсто" – то је само лагани економски опоравак, јер је и даље незапосленост висока, дефицит платног биланса је увећан премда је, захваљујући порасту извоза, спољнотрговински дефицит[6] нешто смањен.

Очекује се да ће привредни раст у 2010. години бити 1,5 одсто, под условом да се настави раст индустријске производње[7]. Међутим, чак и да се оствари тај очекивани привредни раст, он је још увек недовољан да би се превазишли проблеми због велике јавне потрошње[8] и високог укупног дуга[9].

5) Извор: Европска комисија у Бриселу, *Economic analysis* ЕС, Brisel (доступно 16.10.2010 године).

6) Спољнотрговински дефицит Србије до септембра 2010. године је сведен на 3,4 милијарде еура, што је за седам одсто мање него у истом раздобљу 2009. године, уз раст извоза од 20,3 одсто. (Извор: *ЕС*, доступно 16.10.2010 године).

7) У септембру 2010. године индустријска производња имала је годишњи раст од 4,7 одсто. (Извор: РЗС, доступно 10.10.2010 године).

8) Јавна потрошња тренутно учествује са 44 одсто у БДП-у. Циљ владе Србије је да тај удео сведе на 40 процената.

9) Укупан спољни дуг у августу је износио 23,6 милијарди еура, при чему је дуг јавног сектора био 8,4 милијарди еура, а дуг приватног сектора 15,2 милијарди еура. (Извор: Народна банка Србије, доступно 19.10.2010).

Однос спољног дуга и БДП-а, на крају јуна 2010. године је износио 78,1 одсто[10]. На повећање дуга је утицао пораст спољног дуга јавног сектора, који је на крају шестог месеца достигао 27,4 одсто БДП-а. У јулу је био нешто смањен укупни спољни дуг, да би у августу достигао 23,6 милијарди еура[11], односно веома близу нивоа високе задужености од 80 процената. Јавни дуг на крају септембра износио је 11,62 милијарде еура, што је чак 38,5 одсто БДП[12]-а.

Раст премије ризика, изазван кризом јавног дуга у неким чланицама еурозоне, довео је до даљег слабљења динара и поред неких повољнијих макроекономских показатељима (о очекиваном и оствареном расту и платнобилансном дефициту). Слабљење динара за последицу има раст увозних цена који је до сада имао скроман утицај на инфлацију због ниске агрегатне тражње. Агрегатна тражња деловала је дезинфлаторно. Међутим, могућно је да ће овај дезинфлаторни утицај да слаби због одмрзавања зарада у јавном сектору и пензија. Намера је да се одмрзавањем зарада у јавном сектору и пензија заустави обезвређивање примања становништва јер око два милиона грађана Србије има стални пад примања, а уз то трошкови живота расту[13], а прети и инфлација.

За 2010. годину је била планирана инфлација од шест одсто плус-минус два одсто. Инфлација је у првој половини 2010. године достигла стопу од 4,7 одсто, али је у јулу поново кренула навише због раста цена хране, мање вредности динара и очекивања раста потрошње. Ако се настави поскупљење хране цене ће расти до краја године, па би инфлација у том случају могла досегнути преко 9,0 одсто. А већ од 2011. године цене ће убрзано да расту због одмрзавања плата и пензија.

Да би одржала инфлацију у планираним оквирима централна банка је морала да пооштри монетарну политику. Заправо, да би се остварили средњорочни циљеви у погледу инфлације у централној банци су оценили да је потребно повећати референтну стопу[14].

10) Један од услова Мастрихтског споразума јесте да укупан дуг земље која претендује да уђе у Европску унију не сме бити већи од 60 одсто БДП-а. Настави ли се спроводити политика коју саветује ММФ, уз политику прецењеног динара и високих камата, укупан спољни дуг Србије (државе и приватног сектора) у наредне две године биће већи од 90 одсто бруто домаћег производа.

11) Извор: Извор: Народна банка Србије, доступно 19.10.2010. године.

12) Извор: Министарство финансија Републике Србије, доступно 19.10.2010. године.

13) Трошкови живота у 2009. години повећани су за 8,6 одсто, а у 2010. за око 8,0 одсто. У исто време пензије су биле замрзнуте па је то њихов реални пад од око 17 процената.

14) Извршни одбор НБС у августу, септембру и октобру 2010. године повећавао је референтну каматну стопу. Последње повећање референтне каматне стопе на 9,5 одсто извршено је 14.10.2010. године. (Извор: НБС, доступно 14.10.2010. године). То је учињено

Због раста референтне камате државних депозита (од августа 2010. године) се донекле стабилизовао девизни курс.

Међутим, централна банка подизањем каматне стопе на динаре (да би спречила убрзање инфлације) заправо онемогућава привредни опоравак. Исто тако, привреда не може да очекује ниже камате ни у иностранству, односно каматне стопе по којима се задужује, будући да је ризик улагања у Србију већи од просека за транзиционе земље у Европи.

Кочница привредног развоја у Србији су инвестиције. Стране директне инвестиције су заказале јер је њихов прилив у првој половини 2010. године био мањи од половине оног из првог полугођа 2009. године, достигавши свега 480 милиона еура заједно са портфолио инвестицијама.

Слабо извршење јавних инвестиција је стари проблем у Србији. Разлог за то јесте између осталог недостатак ваљаног вишегодишњег буџетског планирања. Други разлог је правна неизвесност везана за ефикасну изградњу инфраструктуре односно надокнаду за експропријацију за кључне инфраструктурне пројекте.

Да би земља изашла из незавидног економског стања у коме се сада налази потребно је да "владини експерти" направе националну дугорочну стратегију[15] развоја - како би се покренуо привредни раст. Разуме се, морају се укључити кредибилне мере за знатно смањење буџетског дефицита[16] и контролу јавног дуга. То треба да утиче на значајно смањење ризика улагања у Србију и

да би се зауставио раст инфлације настао због раста цена хране и раста премија ризика на увозне цене.

15) Модел развоја Србије направила је група српских економских експерата и презентовала исти у октобру 2010. године. Предложени модел развоја значи измену у структури текуће потрошње у корист инвестиција и смањење јавне потрошње. Али, слабост овога понуђеног модела је што недовољно аплицира веће образовање кадрова, иновације и веће истраживачке иницијативе научника.

16) Дефицит буџета Србије на крају септембра 2010. године износио је 84,5 милијарди динара (приходи су били 468,5 а расходи 552,9 милијарди динара). Од наплате пореза на додату вредност (ПДВ) за девет месеци ове године прикупљено је 232,3 милијарде, од акциза 92,9 милијарди, а од пореза на доходак грађана 54 милијарде динара. (Извор: Министарство финансија, доступно 09.10.2010. године).

Највећи буџетски расходи били су по основу исплата организацијама обавезног социјалног осигурања, и то 199,4 милијарде, а трошкови за запослене су били 135,8 милијарди динара. За капиталне издатке потрошено је 10,3 милијарде динара. За отплату камата у септембру је потрошено 4,5 милијарди динара, а то је више од просека издатака буџета за те намене у протеклим месецима.

Буџетом за 2010. годину били су предвиђени приходи од 660,7 милијарди, и расходи од 762,9 милијарди, тако да је дефицит требао да износи 102,2 милијарде динара. Али, влада Србије је припремила ребаланс буџета за 2010. годину. Дефицит буџета Србије у 2010. години биће увећан између 15 и 16 милијарди динара након ребаланса и износиће око 120 милијарди динара. (Извор: Министарство финансија, доступно 19.10.2010. године). Ребаланс буџета за 2010. годину ће зависити од процене ММФ-а.

на већи раст инвестиција. Без добро осмишљене дугорочне националне стратегије, која треба да покрене реформу у Србији, неће бити побољшања конкурентности, повећања запослености, животног стандарда и смањења сиромаштва.

СИРОМАШТВО У СРБИЈИ

У Србији је пад запослености забрињавајући, а нарочито због чињенице да је он током кризе у земљи два и по пута већи него пад производње. Стопа незапослености је достигла 20,1 одсто[17], наиме запосленост је пала испод 50 одсто. Разлог за пад запослености треба тражити у досадашњим неуспелим приватизацијама. Послодавци су кризу искористили да се ослободе вишка запослених, чак и пре рока на који их је приватизациони уговор обавезивао. То је додатно повећало и број сиромашних у Србији.

Због недостатка статистичких података за 2010. годину о сиромаштву становништва у Србији осврнимо се на податке из 2009. године који казују следеће. У 2009. години је у односу на претходну годину број оних грађана који живе испод апсолутне границе сиромаштва повећан за 60.000. Те године је око 700.000 људи[18] било без довољно средстава за основне животне потребе, односно храну и становање. Иако је тада инфлација била ниска, људи који су проглашавани технолошким вишком и по том основу добијали отказе у првом моменту нису толико осећали немаштину. Они су се тек касније нашли у једном зачараном кругу безнађа, а многи и на ивици егзистенције. Њихова егзистенција је данас практички немогућа.

Ако посматрамо регионалну мапу сиромаштва у Србији ситуација према подацима Републичког завода за статистику је следећа. Највећи пораст стопе сиромашног становништва забележен је у централној Србији, и то са седам одсто у 2008. години ова стопа је порасла на 9,3 одсто у 2009. години. Сиромашење у руралним срединама је израженије. То потврђује забележени раст са 7,5 одсто становништва испод апсолутне границе сиромаштва у 2008. години на 9,6 одсто у 2009. години. У градском подручју није забележена стопа раста сиромаштва.

У изразито тешким условима у Србији живе породице са пет и више чланова. Статистички податак за 2008. годину показује да

17) Према Анкети о радној снази из априла 2010. године. (Извор: РЗС, доступно 21.10.2010. године).

18) Извор: Министарство за рад и социјалну политику, доступно 02.08.2010. године.

је испод апсолутне границе сиромаштва живело 10 одсто таквих породица, док је у 2009. години њих било чак 14,2 одсто[19]. Поражавајуће је што проценат деце која немају ни за основне потребе достиже 9,3 одсто.

Свако десето дете до 14 година живи испод линије апсолутног сиромаштва, као и 8,4 одсто деце од 14 до 18 година. У 2009. години је повећана и релативна линија сиромаштва за 0,4 одсто и по тој категоризацији 13,6 одсто становништва је сиромашно.

То је и разлог што је у Србији број народних кухиња повећан у 69 општина, а њихове услуге користи више од 36.000 грађана. Број сиромашних је још већи ако се зна да је многима од њих испод достојанства да траже помоћ у народним кухињама. У Нацрту закона о социјалној заштити предвиђају се већа социјална давања. Социјалну помоћ у Србији примају 68.000 породица.

Планираним изменама закона о социјалној заштити који би ступио на снагу 1. јануара 2011. године, број чланова домаћинства који ће бити обухваћени социјалном заштитом биће повећан за 60 одсто, а укупни буџетски расходи за те намене за 70 одсто. Из буџета ће требати више издвајати за ове намене, па се трошак примене овог закона процењује на око три милијарде динара.

У оквиру аранжмана са ММФ договорено је да се по ребалансу буџета обезбеди 800 милиона динара за подршку социјално угроженим и то: 250 милиона за намирнице за народне кухиње, 130 милиона за пакете хране и хигијене, 100 милиона за хитне интервенције у социјалној заштити и 400 милиона за помоћ најсиромашнијим општинама за развој услуга и помоћ у области социјалне заштите.

Међутим, ова издвајања из буџета неће допринети да се број социјално угрожених смањи. Србија ће бити доведена у доста тешку ситуацију због нарастајућег броја сиромашних и пензионера, па ће запасти у још веће проблеме у годинама које долазе.

ПЛАТЕ И ПЕНЗИЈЕ У СВЕТЛУ МАКРОЕКОНОМСКЕ ПРОЈЕКЦИЈЕ

Након успешно завршеног преговора[20] представника власти у Србији и експерата ММФ-а, о петој ревизији стенд-бај аранжмана, дата је могућност да Србија повуче додатних 380 милиона еура. Поред тога договорено је са представницима Фонда да се у току

19) Извор: Министарство за рад и социјалну политику, доступно 02.08.2010. године.

20) Састанак је одржан 27.08.2010. године.

2010. године повећају кредитни подстицаји за привреду и грађане у износу од шест милијарди динара, и да се додатна средства издвоје и за социјалну помоћ. Такође је договорено да се плате и пензије одмрзну у јануару 2011. године, а да пензионери у октобру 2010. године добију једнократну помоћ[21)].

Договорено је да у јануару плате и пензије порасту за половину стопе шестомесечне инфлације. Поред овога повећања запослени и пензионери требали би да добију повећање и у априлу и октобру 2011. године. Плате и пензије биће кориговане у априлу и октобру по формули по којој ће повећање бити једнако половини шестомесечне инфлације увећаној за половину реалног економског раста. Иста формула за обрачун плата и пензија користила би се и у 2012. и 2013. години, што значи да би повећање пензија и плата у јавном сектору било једнако полугодишњем расту инфлације увећано за половину економског раста.

У Меморандуму о буџету за 2011. годину представљена је макроекономска пројекција до 2013. године. У њему се наводе предвиђања о смањењу јавне потрошње и повећању државних инвестиција.

Према параметрима који су презентирани у *Макроекономској пројекцији до 2013. године* пензије би од априла 2011. године порасле за 3,4 одсто, а од октобра исте године 2,5 процената. Априлско повећање у 2012. години износило би 3,5, а октобарско два одсто. Годину дана касније пензије би биле веће за три одсто у априлу и додатна два процента у октобру – каже се у Меморандуму о буџету.

Али, није се водило рачуна о томе да ће плате у јавном сектору и пензије бити третиране симетрично током 2011. године па то значи да ће стопа њиховог раста бити иста. Проценат њиховог раста се не може прецизно одредити зато што ће зависити од стопе инфлације.

Креатори економске политике су пројектовали да ће Србија за три године забележити раст од 5,5 одсто, с нешто нижом стопом инфлацијом од 4,1 одсто, али и врло скромним растом животног стандарда. Видети *Табелу 3*.

21) Свим пензионерима, а има их 1,4 милиона, са пензијом нижом од 30.000 динара у октобру 2010. године је подељено по 5.000 динара једнократне помоћи. Право на ову помоћ поред пензионера Фонда ПИО, запослених (1.334.556) и самосталних делатности (56.597) има и 223.968 пољопривредних пензионера чија просечна пензија не прелази 8.169 динара, али право имају и они који примају пензије из иностранства или мешовите пензије. У ствари, од укупно 1,66 милиона пензионера њих 1,4 милиона добија бонус од 5.000 динара, што чини око 78 одсто пензионера. (*Извор:* Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање, доступно 27. август 2010. године).

Ова исплата једнократне помоћи пензионерима кошта буџет 6,8 милијарди динара.

Табела 3. Макроекономске пројекције до 2013. године

	2011.	2012.	2013.
Економски раст	3%	5%	5,5%
Инфлација	4,5%	4,3%	4,1%
Раст запослених	0,5%	1,1%	1,6%
Број запослених	1.840.000	1.861.000	1.891.000
Раст просечне плате	1,5%	2,3%	2,9%

Извор: Меморандум о буџету, доступно 28. август 2010. године

Из података презентираних у Меморандуму о буџету види се намера државе да се повећавају издаци за инвестиције смањењем укупних трошкова намењених за јавну потрошњу, за плате и пензије. Предвиђа се смањење учешћа јавне потрошње у бруто домаћем производу за три одсто и наглашава се да "велико фискално прилагођавање није могуће без чврсте фискалне дисциплине и поштовања горње границе расхода предвиђене овим пројекцијама".

Висок фискални дефицит и чињеница да плате и пензије чине велики део државних расхода у износу од 800 милијарди динара, значи да повећање од само један одсто увећава раст трошкова од осам милијарди динара. Па ипак, због погоршане социјалне ситуације (јер су пуне две године замрзнута примања) требало би надокнадити раст цена хране, што не би било могуће ако би се индексирање плата и пензија обавило тек у априлу. То је разлог што је прва индексација померена за јануар 2011. године. Ова индексација ће буџет за 2011. годину коштати четири до пет милијарди динара и тај трошак ће морати да се уклопи у планирани буџетски дефицит од четири одсто БДП за ту годину.

Циљани фискални дефицит од четири одсто БДП-а је у складу са договореном формулом у предложеним амандманима Закона о буџетском систему. Међутим, пошто не расту буџетски приходи, мањак у државној каси ће у 2010. години бити већи од предвиђених 4,5 одсто бруто домаћег производа.

У Меморандуму о буџету наводе се и нека решења[22)] везана за пореску реформу, која су у преговорима са експертима ММФ-а усвојена, као и фискална правила у оквиру Закона о буџетском систему. Предложене законске одредбе о фискалној одговорности требају бити снажна подршка намераваном смањивању дефицита.

22) Једна од варијанти јесте повећање опште стопе пореза на додату вредност од 18 одсто. Постоји и могућност повећања пореза на поједине производе, као што су рачунари и станови у новоградњи, који су се досад опорезивали по стопи од осам процената. Као варијанта помиње се и прогресивно опорезивање зарада уз повећање неопорезивог прага, али и измене у обрачуну основице за годишњи порез на доходак грађана. Решење се види и у измени пореза на имовину и смањење намета на добит предузећа.

Па ипак, без обзира на сва понуђена решења земља најпре мора да успостави унутрашњу равнотежу и окрене се подстицању домаће тражње. Другим речима, домаћа тражња мора да ојача како би била носилац опоравка, и то у време док се примењује фискална стабилизација односно смањење расхода. Али, за примену строгих фискалних планова велики ризик представљају расходи – који нису обухваћени планом[23)].

Влада Србије мора да стабилизује јавне финансије и направи кредибилне планове за контролу јавног задуживања, и смањење јавног дуга. ММФ инсистира на успостављању строге фискалне дисциплине како би се смањио минус у буџету. У ствари, буџет за 2011. годину ће бити покривен стенд-бај програмом ММФ-а. Мада сада може бити теже и скупље да се продајом државних обвезница прикупе средства за финансирање буџета, реално посматрано дефицит од 4,8 одсто БДП-а (колико се планира да ће бити до краја 2010. године) могао би да буде финансиран комбинацијом задуживања у еурима код банака, страним зајмовима, даљом продајом трезорских записа и, ако буде потребно, повлачењем владиних депозита.

Када програм са ММФ-ом истекне у априлу 2011. године о буџету би требао да брине Фискални савет који ће се формирати за буџет за 2012. годину и будуће буџете на основу усвојеног договора. Фискални савет, као самостална и независна институција, треба да контролише поштовање фискалних правила, која би требало да обезбеде да се до 2015. године буџетски дефицит смањи на један одсто. Фискалним правилима предвиђено је и да јавни дуг не сме да пређе 45 одсто БДП-а. Пошто је постављена граница до које држава може да се задужује, јавни дуг не би смео да пређе ту границу.

Фискални савет ће Закон о фискалној одговорности примењивати[24)] на републичком и локалном нивоу. Надзирање примене правила фискалне стабилизације требало би да допринесе повећању новца за јавне инвестиције, а то би требало да има ефекте на економски раст.

23) У расходе за плате нису укључена средства за награде и бонусе, чији би евентуални ефекат на буџет био 2,2 милијарди динара. Ситуација би се додатно закомпликовала ако би дошло до одмрзавања проширеног дејства Општег колективног уговора, који се односи на топли оброк и регрес. Тада би државна каса била мања за 81,8 милијарди динара.

24) Скупштина Србије усвојила је 12.10.2010. године Закон о изменама и допунама закона о буџетском систему који садржи фискална правила, која требају да појачају фискалну дисциплину на средњи рок.

ОСВРТ НА ИЗМЕНЕ ЗАКОНА О ПЕНЗИЈСКО-ИНВАЛИДСКОМ ОСИГУРАЊУ

Изменама[25] Закона о пензијско-инвалидском осигурању[26] (ПИО) предвиђено је да се од 2011. године постепено повећавају услови за стицање старосне границе за одлазак у пензију. Тако је Законом предвиђено да би од 2023. године у пензију мушкарци ишли са 40 година стажа и 58 година живота, а жене са 38 година стажа и 58 година живота.

Мушкарци ће и даље моћи да иду у пензију са навршених 65 година живота и 15 година стажа, а жене са навршених 60 година живота и најмање 15 година стажа. У старосну пензију ће се ићи и са 45 година стажа, без обзира на године живота.

Изменама које су наведене у Закону о пензијско-инвалидском осигурању пооштравају се и услови за добијање породичне пензије. Наиме, према решењима која су презентирана у овоме Закону, удовац би стицао право на породичну пензију ако је до смрти брачног друга навршио 58 година живота, уместо досадашњих 55 година живота. Удовица би стекла исто право када напуни 53 године живота, уместо 50 година живота, како је по садашњем закону.

Изменама закона дефинисан је одлазак у пензију за службенике који су радили у одређеним државним службама. Повећавају се услови за одлазак у пензију полицијских службеника, војних лица, службеника пореске полиције, припадника БИА и појединих припадника министарства спољних послова. Они ће у пензију убудуће, и то уз бенефицирани стаж, моћи да иду са 55 година живота, 25 година стажа и 15 година ефективног рада на тим пословима, уместо са 53 године живота, 20 година радног стажа и 10 година ефективног рада, како сада закон налаже.

Пензија би се убудуће усклађивала два пута годишње и то 1. априла и 1. октобра. При том, 1. априла 2011. и 1. априла 2012. године усклађиваће се са потрошачким ценама и пола процента бруто домаћег производа из претходне године. Од 1. априла 2013. године усклађиваће се са потрошачким ценама и растом БДП уколико он буде већи од четири одсто. Сваког 1. октобра пензије би се усклађивале са растом потрошачких цена у претходних шест месеци.

Поред тога, изменама закона предлаже се смањење личног коефицијента са четири на 3,8 приликом утврђивања највише пен-

25) Измене ће се, уколико буду усвојене, примењивати поступно до 2023. године.

26) Доступно, 02.09.2010. године.

зије. Ово је направљено како би се смањила разлика између износа највише и најниже пензије.

Међутим, предложене измене Закона о пензијско-инвалидском осигурању су доста дискутабилне, јер се смањују пензије и ствара се још већи распон између највиших и најнижих мировина. Посматрано из садашње перспективе чини се да су синдикати у Србији увидели све замке и слабости презентираних измена Закона о пензијско-инвалидском осигурању. Стога је сасвим разумљиво што је усклађивање пензија са растом БДП-а изазвало опште негодовање код синдиката. Али, власт у земљи покушава да оправда себе уз изговор да су ове измене Закона заправо захтеви ММФ-а. То само још више говори о неубедљивости експерата који се баве овом проблематиком у Србији и њиховој спремности да се заклоне иза ММФ-а.

Логично је било да се власт у земљи састала са синдикатима и саслушала њихова мишљења по питању измена Закона о пензијско-инвалидском осигурању. Овако се надвила тамна сенка на предлог закона јер је исти сачињен без консултација са синдикатима и ван социјално-економског савета.

Србија је земља у којој је много радно способног становништва "на силу" отерано у пензију. Разуме се, садашњи и будући пензионери не могу да буду одговорни за лоше вођење политике запошљавања, а такође ни за лоше вођење економске политике - него су за то искључиво одговорни експерти на власти. Заправо, узрок лошег стања у земљи треба тражити у лошој приватизацији, спорим економским реформама, недовољном привредном расту и лошој демографској структури у земљи.

ПОГОРШАВАЊЕ ПОЛОЖАЈА ПЕНЗИОНЕРА

Економска и финансијска сцена у Србији је забрињавајућа јер привреда и становништво имају огромне кредите[27)], инфлација узима маха, сиромаштво се шири, демографска мапа Србије је такође забрињавајућа, па подизање прага захтеваног стажа за жене и старосне границе, утицаће на даље погоршавање положаја са-

27) Према подацима кредитног бироа Удружења банака Србије (УБС), кредити предузећа износили су 1.125 милијарди динара, док су грађани дуговали 488,5 милијарди динара. (Извор: УБС, доступно, 16.09.2010. године). Од почетка године дуг предузећа је већи 17 одсто, а грађана 23 одсто. Грађани Србије су последњег дана августа на име кредита банкама дуговали 4,6 милијарди еура. Додају ли се том износу минуси на текућим рачунима, задужења на кредитним картицама и лизинг уговорима, грађани укупно дугују 5,2 милијарде еура. У ствари, просечан дуг сваког становника Србије банкама за кредите у августу 2010. године износио је 636 еура, а када се томе додају минуси на текућим рачунима, на кредитним картицама и по лизинг уговорима, просечан дуг сваког грађанина Србије у августу износио је 719 еура. (Извор: УБС, доступно, 16.09.2010. године).

дашњих и будућих пензионера, инвалида, као и оних људи који су проглашени технолошким вишком.

Чињеница је да Србија не може да настави са старом праксом задуживања и трошења незарађеног новца - јер би државу такво понашање одвело у банкротство. Међутим, не могу ни пензионери да сносе одговорност због лоше економске политике каква се води у земљи. Држава је одговорна што није урадила на време реформу пензионог система, а због лоше приватизације све већи број људи на силу се шаље у пензију, што додатно повећава број пензионера који су још радно способни[28]. Пошто је раст броја пензионера у директној корелацији са смањењем износа пензија, доста је упитно и чак немогуће остварити обећаних 70 одсто учешћа просечних пензија у просечним зарадама. У најбољем случају може се рачунати на тек нешто више од 50 одсто тога учешћа.

Чак и ако се у Србији оствари годишња стопа раста бруто домаћег производа од четири одсто, а зараде остваре реалну стопу раста од три одсто, корисници пензија остаће на истоме односно имаће скоро иста примања.

Пошто су познаваоци пензионе проблематике свесни ове опасности они у виду амандманима предлажу да се поред кретања потрошачких цена за обрачун пензија узме половина раста стопе БДП из претходне године, а не разлика изнад четири процента раста БДП. Овакав начин усклађивања пензије само би делимично побољшао положај најстарије популације.

Стално повећање броја пензионера, уз велику незапосленост, и планирано свођење масе пензија у буџету са садашњих 36,7 одсто на 30,0 одсто у 2016. години или са 13,2 одсто у БДП на свега 10,0 процената сугерише да се политика "уравнотежења буџета" највећим делом односи на пензије. Како на пензије и плате запослених у републичком буџету одлази око 68,3 одсто свих расхода, тада анализирајући пројекцију кретања свих фактора у 2011. години следи закључак да ће се просечна пензија повећати за само 1.300 динара.

Под условом да се истовремено економском и фискалном политиком обезбеди и кретање зарада у оквиру раста БДП-а (70 до 80 одсто од реалне стопе БДП-а) укупна потрошња не би довела до буџетског дефицита.

28) Број запослених у раздобљу 2008-2010. године смањио се за 170.000. А само у 2010. години до октобра месеца број запослених се смањио за 71.000, док се број пензионера повећао за око 20.000. То значи да се уплате доприноса смањују.

За пензионере би било боље да се текуће пензије обрачунавају по "швајцарској формули"[29] и усклађују са кретањем зарада.

Квантитативна анализа показује да просечна пензија у просечној заради не би смела да пада испод 60 одсто, док минимална пензија не би смела бити нижа од 25 одсто просечне зараде из претходне године у Републици Србији. То је једини начин да се задржи садашња вредност најнижег износа пензија која не прелази 100 еура. Видети *Табелу 4.*

Табела 4. Број пензионера и износи пензија у јуну 2010. године – додала БГ

СТАРОСНЕ ИНВАЛИДСКЕ ПОРОДИЧНЕ БРОЈ

	Број	Просечан износ	Број	Просечан износ	Број	Просечан износ	
Запослени	693.495	25.170	326.747	20.021	314.314	16.014	1.334.556
Самосталне делатности	25.417	24.659	16.543	21.314	14.637	15.467	56.597
Пољопривредници	185.956	8.398	12.953	8.947	25.059	6.025	223.968

Извор: *Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање*, доступно 27. август 2010.

Уколико се напред презентирани предлог Закона о пензијско-инвалидском осигурању усвоји, тада усклађивање пензија са растом бруто друштвеног производа довешће до тога да многи пензионери, с обзиром на тренутни раст БДП, ће примати за пет година исту пензију какву имају сада, а многи пензионери повећање пензија неће ни дочекати.

ДЕМОГРАФСКА СЛИКА СРБИЈЕ И УСЕЉЕНИЧКА ПОЛИТИКА

У Србији су, посматрано у већини, пензије премале па пензионери нису проблем ове земље. Но, проблем је то што је просечна старост пензионера тек нешто већа од 50 година и питање је – ко је створио "армију" пензионера. Сада је земља доведена у ситуацију да се морају пронаћи решења како се цео пензиони систем не би урушио. Услов да до тога не би дошло је привредни раст. Да би се он покренуо у овој деценији влада Србије мора у блиској будућности да створи услове за запошљавање радно способних држа-

29) Почетком 2002. године, увођењем измена и допуна Закона о основама пензијског и инвалидског осигурања, почело је усклађивање пензија у Србији са платама по тзв. "швајцарској формули". То значи да се пензије усклађују 50 одсто према расту плата, а 50 одсто према расту трошкова живота, и то квартално.

вљана Србије, или ће пак морати да "увезе" радно способне стране држављане. То је једино решење да се донекле ублаже негативне последице вођења више деценијски лоше економске и демографске политике, а које се рефлектују на сада јако неповољну сразмеру броја запослених и пензионера. А када се томе дода и број незапослених, произилази да Србија има мало квалификованих људских потенцијала и радно активног становништва за отклањање проблема финансирања социјалних и пензионих фондова и за покретање новог развојног привредног циклуса.

Недовољно отварање нових радних места, због слабог привлачења страних директних инвестиција, и вођење погрешне политике запошљавања довели су до тога да се сада мора размишљати о вођењу активне имиграцијске политике. Стратегија привредног раста ће значити борбу за радна места.

Према истраживањима која су рађена у свету - Европа је најпожељнији континент за запошљавање и крајње одредиште за највећи број исељеника из Индије, Кине и Филипина. Према тим истраживањима сваки трећи имигрант остане у Европи, док сваки четврти заврши у САД-у.

Пажњу заслужују подаци који се односе на Србију. Наиме, фрапантни и забрињавајући су најновији подаци[30] Светског економског форума о "одливу мозгова" из Србије. Према тим подацима од 139 земаља[31] Србија је заузела 136. место по "одливу мозгова", док је на 135. месту по сарадњи запослених и послодаваца.

Настави ли се и даље овакав тренд одласка високообразованих кадрова, креатори економске политике и политике радних односа ће морати веома брзо да приступе креирању усељеничке политике. Али овога пута би морали да направе добру дугорочну анализу о томе какав профил високообразоване радне снаге и стручних квалификација је потребан земљи да би се подигла конкурентност привреде Србије. Уз то, потребно је пронаћи начин да се стручњаци из иностранства привуку и интегришу у наше друштво.

Данас је демографска слика Србије катастрофална. Квалитет људског капитала све је лошији. У Србији више од 30.000 људи годишње умре него што се роди. Просечна старост становништва је 41 година[32]. По "одливу мозгова" Србија је на четвртом месту у свету. На запослење се чека јако дуго, па због тога млади губе стечено знање. У наредних 15-20 година тотално ће да буде измењена

30) Извор: Светски економски форум, доступно 09.10.2010. године.

31) Ранг је прављен по растућем редоследу односно од најмањег ка највећем броју.

32) Извор: Републички завод за статистику, доступно 18.10.2010. године.

демографска мапа Србије, па је за очекивати да ће домаће компаније потребну радну снагу тражити изван граница земље. Ово ће бити потпомогнуто и либерализацијом тржишта рада - ако Србија уђе у Европску унију. Треба размишљати и о томе да ће у наредних деценију или две "увезена" радна снага утицати на културолошке и социјалне промене у земљи.

Међутим креатори развојне и социјалне политике у Србији, пре него што приступе прављењу усељеничке политике, морају најпре да се позабаве домаћом незапосленом радном снагом, и анализом демографске структуре у земљи. Тренутне неповољне околности у Србији - које су последица катастрофално вођене вишедеценијске демографске и економске политике - су бројне и оне су препрека за привлачење високообразованих и стручних кадрова из иностранства. Као доминантна препрека за привлачење стручњака из иностранства су још увек најниже зараде у Србији у односу на земље у региону.

За високообразованим кадровима постоји глобална конкуренција. А тек ће се у времену које долази водити оштра борба за привлачење оних који су високообразовани. Данас у свету постоји 200 милиона становника у сталној миграцији, а готово 75 посто све досељеничке популације прими 28 држава света.

Досељеници мењају демографску слику света. САД је током последњих двадесетак година имала бољу демографску слику и већи раст БДП-а од држава Европске уније управо због јаког имиграцијског циклуса. Усељеници данас представљају генератор америчког научног и иновацијског технолошког развоја.

Старење становништва велики је друштвени проблем држава САД-а и ЕУ. Према предвиђањима[33] у Европи ће 2030-те године бити двоструко више особа старијих од 65 година, него оних млађих од 15 година, док ће сразмера радно активних и пасивних износити 2,4:1. Такође и Азија има овај проблем. У 2010. години Јапан има 3 милиона мање радника него 2005. године. Лоши демографски трендови су присутни и у Кореји и Кини која ће према процени за двадесет година имати једнак број старијих од 65 година и млађих од 15 година.

Пре избијања последње кризе у развијеним земљама се рачунало да је довољно имати око 2,5 запослених на једног пензионера, па да пензиони систем буде одржив. Криза је показала да ни то није довољно и да је сада потребно имати више од 3,5 запослених на једног пензионера, да би се пензије одржале на нивоу мањем од половине просечне плате. С обзиром на то да ми имамо мање од

33) Извор: Nacional, Croatia, доступно 31.08.2010. године.

1,4 запослених на једног пензионера, а ни сви запослени, односно њихови послодавци, не плаћају доприносе редовно или то не чине никако, пензиони систем се заснива на захватању из буџета. Дакле, нисмо се примакли европским нормама, а да бисмо то учинили, било би потребно отворити још најмање два милиона радних места, која би кроз доприносе обезбеђивала довољан прилив новца у Фонд ПИО.

Ако се веома брзо нешто не уради како би се променио однос запослених и пензионера, постоји бојазан од брзог урушавања пензионог система у Србији. Уз садашњи тренд старења становништва ускоро би могло да се деси да и они које сада називамо "млади пензионери" морали би да раде и издржавају "старе пензионере".

Држава Србија мора направити сопствени модел по којем ће у радни однос вратити радно способне људе који су у протеклом раздобљу пензионисани. Разуме се, треба пронаћи инвестиције и пројекте који ће искористити незапослени радни потенцијал, као и оне који су отишли у пензију, а још би могли радити. Зато је потребно израдити дугорочну стратегију развоја Србије, како би се видело који профил људи је потребан земљи и како спречити "одлив" домаћих квалитетних кадрова из земље. Србија мора да сачува своју квалитетну радну снагу. Заправо, потребно је сачувати домаће људске потенцијале па тек онда их у дефицитарним секторима надокнадити квалитетним кадровима из иностранства.

Поједина министарства позивају појединце из дијаспоре да се врате у земљу нудећи им услове који исељеници дефинишу. Али не смеју се запоставити домаћи кадрови односно не сме се дозволити да високообразовани људи који су остали у земљи буду маргинализовани. Научни потенцијал земље треба искористити у мери у којој они могу да допринесу привредном развоју Србије. Перспектива дугорочног развоја Србије види се искључиво у улагању у технолошки развој и истраживања. Економија мора да се заснива на знању и примени технологије, а мање на експлоатацији јефтине радне снаге.

*

* *

Обезбеђење сигурног економског и социјалног благостања за садашње и будуће генерације представља потребу ургентног реформисања пензијско-инвалидског осигурања (ПИО). А како овај проблем није "партијска ствар" он мора да се реши до краја. Зато је то велики изазов за српску владу јер је то потреба или нужност а не никако захтев или диктат ММФ како то поједини партијски експер-

ти покушавају приказују у јавности. Питање није треба ли ММФ него има ли Србија новац који је потребан за реформе.

Препорука ММФ-а и осталих међународних институција још 2005. године била је да држава крене у приватизацију Нафтне индустрије Србије (НИС) и реформу пензионог система. Али, ММФ је био незадовољан спровођењем мера на које се обавезала влада Србије. Најтеже је спровести реформу пензионог система јер је то свуда веома осетљива тема, а поготово код нас, где се то одмах посматра у контексту већ доста тешког материјалног положаја многих пензионера. У Србији су пензије мале због малог бруто домаћег производа. А повећање БДП-а је једино дугорочно решење проблема.

Из напред изнетих разматрања може се закључити да основни проблем који је карактеристичан за систем пензијског осигурања у Србији може се дугорочно решити, као што је већ напред речено, само побољшањем односа између запослених и корисника пензија, односно једино знатнијим повећањем броја запослених. Стога би један од циљева економске политике морао бити повећање запослености уз достизање односа између броја пензионера и броја запослених у пропорцији 1:3,5. Тада би пензиони систем био одржив. Но, садашње стање постаје алармантно јер се број запослених скоро изједначио са бројем пензионера. Србија има 1,66 милиона пензионера, па тако један запослени издржава једног пензионера и једног примаоца социјалне помоћи, а њих има око 700 хиљада.

Поред тога, становништво Србије се налази међу најстаријим на свету. И оно ће демографски старити. Према прогнозама[34)] Републичког завода за статистику за 30 година удео старијих од 65 година у укупном броју становништва повећаће се са 17 на 22 одсто. Значи, сваки четврти становник биће старији од 65 година док ће стопа демографске зависности старије популације порасти са 25 на 33 одсто.

Укупна стопа фертилитета од 1,4 је испод прага просте репродукције. Стопа природног прираштаја је –4,6 на 1.000 становника (стопа живорођених износи 9,6, а стопа смртности 14,2 на 1.000 становника). Све су ово фактори који имају негативне ефекте на актуелни пензиони систем, који је на средњи рок неодржив.

Па и поред тога што Србија има своје специфичности она се треба угледати на већину земаља у окружењу које су извршиле реформу својих пензионих система увођењем модела *три стуба* пензионог осигурања.

34) Извор: РЗС, доступно 18.10.2010. године.

Први стуб је обавезан и подразумева издвајање за текуће пензије. *Други стуб* је такође обавезан, и подразумева да сваки запослени има индивидуални рачун на који послодавац издваја неки износ новчаних средстава. Запослени у сваком моменту може да зна колико има новца на свом рачуну. Овај стуб је капитализован. *Трећи стуб*[35] је добровољан. Наиме, он је на бази индивидуалне штедње и у зависности од износа доприноса и од тога како су средства пласирана треба очекивати да ће бити и висина пензије. Држава није гарант за исплату пензија из трећег стуба.

Док траје развој тзв. трећег стуба, који обухвата добровољно пензионо осигурање, треба се фокусирати на развој другог стуба који подразумева обавезно приватно пензионо осигурање. Но, у постојећим системским и економским околностима тежи су услови за његово успостављање. Синдикати могу да одиграју значајну улогу у успостављању адекватног надзорног органа, који би, поштујући правила супервизије и инвестирања, омогућио максималну заштиту радника. Модерни приступ пензионог система треба да обезбеди сигурне и стабилне приходе за будуће генерације. У ствари, овде је реч о инвеститорима на дуже време којима је циљ да након раздобља од више десетина година, када ефекат приноса на принос буде израженији, остваре оптималне резултате за своје чланове.

Разуме се, влади Србије је далеко лакше да оконча реформу пензионог система јер, и поред великог заостајања у региону када је у питању ова реформа, она има могућности да користи сазнања, искуства и моделе других земаља, те да њихова искуства имплементира у сопствени модел. Искуства из Словеније, Хрватске, Мађарске и Бугарске показују да пензиони фондови утичу на развој земље тако што приватном сектору обезбеђују финансијска средства за креирање нових радних места и на тај начин подстичу развој привреде.

Дакле, Србија може да у прављењу сопственог модела користи искуства других земаља, али се њен проблем пензионо-инвалидског система мора сагледати у односу на сопствене могућности. Стварањем новог пензионог система очекује се значајно смањење сиромаштва повећањем старосних, наследничких и инвалидских пензија, и то мора да има снажан ефекат на побољшање запослености и на економски раст. Радници ће почети да инвестирају у националну економију када приватни пензиони фондови

35) Трећи стуб осигурања у Србији већ постоји и његова снага зависи од могућности потенцијалних осигураника. Од априла 2006. године, када је почела примена Закона о добровољним пензијским фондовима и пензијским плановима, дозволу Народне банке Србије добило је девет друштава за управљање добровољним пензионим фондовима, и њихова укупна имовина данас износи 70 милиона еура.

буду поседовали удео у капиталу највећих домаћих компанија. Са нестајањем државног пензионог система, политичари ће коначно престати да одлучују да ли пензије треба повисити, када, за колико, или којој групацији становништва. Коначно, износ пензије треба да зависити од рада појединаца и стања економије, а не од воље српске Владе или притисака разних интересних група. У ствари, пензије морају престати да буду у функцији предизборних кампања и извор политичких конфликата. Систем приватних пензија ће имати веома важне политичке и културне последице у земљи.

Предлог измена закона о ПИО иде у правцу пооштравања услова и скоро је извесно да државна пензија неће бити довољна за пристојан живот после завршетка радног века. Држава пореским олакшицама подстиче развој добровољних пензијских фондова, али њен напор није довољан. Потребно је радити на изграђивању свести становништва о неопходности додатне штедње за старост. С друге стране, присутна је и чињеница да свега један мали проценат становништва може да издваја у добровољне пензионе фондове, управо због економске ситуације у земљи и њиховог егзистенцијалног преживљавања.

Постоји једно решење које би у садашњој ситуацији било најприхватљивије а оно је: да се новцем од директних страних инвестиција (ако их буде) и приватизације неког великог јавног предузећа изврши докапитализација државног пензионог фонда ради редовних исплата пензија док озбиљније не заживе приватни пензиони фондови. А ови фондови ће озбиљније заживети тек када се опорави привреда земље, односно када привредни раст буде на задовољавајућем нивоу, и када се сиромаштво сведе у разумне оквире.

Решења која ће довести до оздрављења привреде су следећа. Привреда треба плаћати мање порезе. Уместо тога треба опорезивати капитал и приходе од капитала, а под тим се подразумева и имовина која није у функцији привреде, него шпекулативних послова. Привреда треба плаћати мање, а више сви они који поседују богатство, али га не користе за отварање нових радних места. Други задатак је стварање ефикасне управе која сада гуши и блокира све инвестиције. Држава мора помоћи како би се повећале инвестиције пре свега у енергетском сектору. Треба такође улагати у железнице јер је то прилика да се привуче део средстава из Европске уније. Али треба улагати и у науку и образовање, нову технологију, јер је то дугорочно решење за подизање ефикасности привреде.

Стандард грађана Србије ће бити бољи тек када привредни раст буде 6-7 одсто. Тек тада ће се повећати запосленост и смањити

сиромаштво. Сваки привредни раст испод наведене стопе значиће даље смањење броја радника. С обзиром да ће се до 2015. године у Србији бележити мање стопе привредног раста од 6-7 одсто за очекивати је да ће запосленост спорије расти. Тек када инвестиције буду на задовољавајућем нивоу запосленост ће имати тенденцију раста. Дакле, развој земље мора да се заснива на инвестицијама, више слободне иницијативе приватног сектора и на већем образовању кадрова и запошљавању високообразоване радне снаге из земље и иностранства. Само тако се може повећати конкурентност привреде и реформисати тржиште, што је услов и за спровођење коренite реформе пензионог система. Без реформе и промена Србија нема будућност.

Snezana Grk

THE REFORM OF SERBIAN PENSION SYSTEM - IN THE SHADOW OF ECONOMIC GROWTH AND AN UNFAVOURABLE DEMOGRAPHIC STRUCTURE

Summary

The point arising from the research covered in this paper is as follows: the solution to the problem of financing social and pension funds in the following one or two decades lies in "imported" workforce which will be the driving force of the development production cycle. It is the only solution for a certain degree of alleviation of the negative consequences of a poor economic and demographic policy in Serbia that has been run for several decades, and which is reflected in a severely unfavourable ratio between the number of employees and pensioners. Thus, a stable financial system, i.e. stable state finances, presupposes a balanced budget which is a prerequisite for the overall economic stability, primarily in the realm of prices and rate of exchange, as well as the cooperation with international financial institutions. The way to a lasting and sustainable economic recovery of Serbia lies in macroeconomic stability, significant growth of investments, the implementation of new technologies and the employment of highly qualified human resources from this country and abroad. At the same time, it is a requirement for creating stable sources of income for the state and social and pension funds. However, as pensions are not only a state matter, they will depend on market developments as well as individual behaviour. The implementation of the pension system reform will primarily depend on the political will for its realization.

Key words: pension system, reform, pension and disability insurance, economic growth, *demographic structure.*

ЛИТЕРАТУРА

Alier, M.& Vittas, D. (1999), "Personal pension plans and stock market volatility", *New ideas about old age security*, World Bank.

Grk, S. (2007), "Pension System Reform in Serbia", *Megatrend Review,* The international review of applied economics, Vol.4(1), Megatrend University, Belgrade.

Grk, S. (2010), "Exchange rate as a mechanism in the function of Serbian economic policy", *Српска политичка мисао*, бр.3/2010, Институт за политичке студије, Београд.

Grk, S. (2010), "Destructive national economy and politics keeps Serbia away from the European Union", *Национални интерес*, бр.1/2010, Београд.

Iglesias, A. & Palacios, R.J. (1999), "Managing public pension reserves: Evidence from the international experience", *New ideas about old age security*, The World Bank.

Shah, A. & Fernandes, K. (1999), "The relevance of index funds for pension investment in equities", *New ideas about old age security*, World Bank.

Shah, A. (2000), *Issues in pension system reform in India*, Indira Gandhi Institute for Development Research Bombay, India.

Powell, C. (2010), *Best pension system reform: Get rid of it*, The Ridgefield Press. com

Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање Републике Србије, (2010), *Предлог закона о изменама и допунама Закона о ПИО,* Београд.

Walliser, J. (1999), "Regulation of withdrawals in individual account systems", *New ideas about old age security*, World Bank.

Abstract

In spite of the commendations that may be heard from some international financial institutions – the World Bank and the International Monetary Fund – about the speed of the transition process in Serbia, it would be unjust not to mention that it is the oldest population that has been bearing the heaviest burden of the transition, as it is also not fair that the government has been misleading pensioners in the belief that their pensions will be increasing from the year 2011. This is hardly achievable due to the lack of the growth of budgetary revenues, i.e. the value added tax (VAT) and customs tariffs.

The transition in Serbia has its specific characteristics and limitations imposed by the budget. Serbia is facing a budget burdened by fiscal deficits, growing social expenditure and foreign debt servicing. A high foreign debt, a foreign trade deficit, inflation, political disagreements, limited budgetary resources and high unemployment, are just

some of the key parameters that have an impact on the ability to pay pensions in the forthcoming period in Serbia. A special concern is posed by population ageing, the declining birth rate and the biggest dependency ratio between the number of employees and pensioners in the region. Since Serbia today has fewer than 1.4 employees per one pensioner, it has not approached the European norms, which would require for the opening of at least two million jobs, which would in turn ensure sufficient money inflow from contributions to the Fund for Pension and Disability Insurance.

The point arising from the research covered in this paper is as follows: the solution to the problem of financing social and pension funds in the following one or two decades lies in "imported" workforce which will be the driving force of the development production cycle. It is the only solution for a certain degree of alleviation of the negative consequences of a poor economic and demographic policy in Serbia that has been run for several decades, and which is reflected in a severely unfavourable ratio between the number of employees and pensioners. Thus, a stable financial system, i.e. stable state finances, presupposes a balanced budget which is a prerequisite for the overall economic stability, primarily in the realm of prices and rate of exchange, as well as the cooperation with international financial institutions. The way to a lasting and sustainable economic recovery of Serbia lies in macroeconomic stability, significant growth of investments, the implementation of new technologies and the employment of highly qualified human resources from this country and abroad. At the same time, it is a requirement for creating stable sources of income for the state and social and pension funds. However, as pensions are not only a state matter, they will depend on market developments as well as individual behaviour. The implementation of the pension system reform will primarily depend on the political will for its realization.

УДК: 327(497.11)
Примљено: 04. фебруара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 187-208.

Младен Лишанин
Институт за политичке студије, Београд

НОРМАТИВНИ *VS.* СТВАРНИ МОДЕЛ КРЕИРАЊА И РЕАЛИЗАЦИЈЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ СРБИЈЕ (2)

Сажетак

У другом делу студије, аутор представља улогу осталих државних органа и других субјеката у процесу креирања и реализације спољне политике у Србији. Реч је о Канцеларији за европске интеграције, Народној скупштини, Савету за националну безбедност, Привредној комори, политичким странкама и удружењима грађана. Разматра се функција контроле и надзора, као завршна фаза спољнополитичког процеса. Након тога, разматра се питање да ли национални стратешки документи чине део нормативног модела. Заузима се став да ови документи имају извесну снагу у склопу приказаног нормативног модела. Студија се завршава описом и објашњењем начина и узрока одступања стварног од нормативног модела спољнополитичког процеса. Аутор сматра динамику партијског система у Србији главним непосредним узроком овог феномена, док као кључни структурни недостатак политичког система Србије издваја низак ниво политичке културе, односно одсуство начела одговорности.

Кључне речи: спољна политика Србије, Канцеларија за европске интеграције, Народна скупштина, Савет за националну безбедност, Привредна комора, контрола и надзор, националне стратегије, нормативни модел, стварни модел

Поред органа и институција унутар извршне гране власти, за креирање – у већој – и спровођење спољне политике – у нешто мањој мери, задужени су други актери у политичком систему Србије. Неки од њих, попут владине Канцеларије за европске интеграције,

Привредне коморе или политичких странака и невладиних организација, имају сасвим специфичне улоге. Народна скупштина, као законодавни орган свакако има изузетно значајну улогу у процесу креирања спољне политике, постављајући општи нормативни оквир за спровођење посебних политика.

Специфичност области спољне политике је у томе што се велики део њеног стварања и спровођења одвија изван постојећег нормативног оквира (не нужно и у супротности са њим). На тај начин се отвара простор за јачање различитих недемократских, па и криминалних актера. Контролно-надзорни механизми политичког система, као и развијање политичке културе која почива на принципима личне, материјалне, кривичне и политичке одговорности, неки су од начина за спречавање таквих аномалија.

ДРЖАВНИ ОРГАНИ – ОРГАНИ ВЛАСТИ

Канцеларија за европске интеграције

У циљу унапређења процеса европских интеграција и оперативног спровођења државне политике у овој области, 2004. године је основана Канцеларија за придруживање ЕУ, као служба Владе Србије. Назив је промењен у Канцеларију за европске интеграције 2007. године.[1)] Делатност Канцеларије за европске интеграције уређена је Уредбом о оснивању Канцеларије за европске интеграције.[2)] Члан 2. Уредбе утврђује послове које Канцеларија обавља. Они су веома бројни а превасходно се односе на координисање активности значајних за придруживање ЕУ, помоћ у усклађивању националних прописа са европским, те информисање јавности о процесу придруживања.

Предвиђена је и сарадња са Министарством спољних послова и другим органима државне управе на попуњавању дипломатског кадра Мисије Републике Србије при Европској унији, као и обављање других послова из области европских интеграција, поверених од стране Владе.

Народна скупштина

Као носилац законодавне функције у политичком систему Србије, Народна скупштина поседује бројне и значајне надле-

1) „Канцеларија за европске интеграције“, http://www.seio.gov.rs/code/navigate.asp?Id=39 (приступљено 01.02.2010.)

2) Уредба о оснивању Канцеларије за европске интеграције, *Службени гласник Републике Србије,* бр. 126/07

жности. Према Закону о Народној скупштини[3] – чл. 7., Народна скупштина обавља четири основне функције: представничку, законодавну, изборну и контролну. Закон о Народној скупштини не наводи посебно *буџетску* функцију (према члану 99., став 1., тачка 11. Устава Републике Србије, „Народна скупштина усваја буџет и завршни рачун Републике Србије, на предлог Владе"), третирајући је, по свој прилици, као део законодавне функције. Чини се да је ова функција ипак могла бити препозната као засебна, имајући у виду разлике у процесу усвајања, извршавања и контроле извршавања буџета у односу на друге законе. Са друге стране, буџет се коначно усваја у форми закона о буџету, те се буџетска функција у том смислу заиста може сматрати делом законодавне функције.

Вршећи своју законодавну и буџетску функцију и обезбеђујући, на тај начин, правни оквир и финансијска средства, Народна скупштина врши одлучујући утицај на деловање свих државних органа, па тако и оних задужених за креирање и реализацију државне спољне политике. Народна скупштина, већином гласова свих народних посланика, одлучује о законима којима се уређује закључивање и потврђивање међународних уговора (члан 105. Устава Србије). Истовремено, Народна скупштина поседује и могућности непосредног учешћа у спровођењу спољне политике.

Делујући у оквиру својих надлежности, Народна скупштина утиче на рад Министарства спољних послова доносећи закон који уређује рад министарства – важећи је Закон о спољним пословима из 2007. године – или постављајући питање поверења министру (члан 130. Устава Републике Србије). Према члану 99., став 1. Устава Србије, те члану 15. Закона о Народној скупштини, Народна скупштина потврђује потписане међународне уговоре и одлучује о рату и миру, што су надлежности са далекосежним импликацијама на процес креирања и реализације националне спољне политике. Такође, на основу Пречишћеног текста Пословника о раду Народне Скупштине[4] (члан 47.) конституисан је скупштински **Одбор за иностране послове**, који „разматра предлог закона, другог прописа и општег акта, као и друга питања из области: спољне политике, односа са другим државама и међународним организацијама, ратификације међународних уговора из области спољнополитичких односа; уређивања поступка закључивања и извршавања међународних уговора; заштите држављана Републике Србије и њихових интереса и интереса домаћих правних лица у иностранству." На тај начин, скупштински одбор узима учешће у свим фазама процеса *креирања* спољне политике. У процесу *реализације* спољне

3) Закон о Народној скупштини, *Службени гласник Републике Србије* бр. 9/10

4) Пословник о раду Народне Скупштине, *Службени гласник Републике Србије,* бр. 13/09

политике, Народна скупштина учествује кроз процесе међупарламентарне сарадње, учешће парламентарних делегација у раду међународних организација и индивидуалне активности посланика.[5)] Закон о Народној скупштини (чл. 60.) као начине остваривања међународне сарадње предвиђа и формирање тзв. посланичких група пријатељства са појединачним земљама, размену информација и публикација, те учешће у заједничким пројектима са представничким телима других земаља. Са изузетком учешћа сталних делегација Народне скупштине у раду међународних организација – попут Савета Европе – не може се рећи да парламент има знатније надлежности и да остварује велике резултате у остваривању државних спољнополитичких циљева. О овим активностима расправља и одлуке доноси, такође, скупштински Одбор за иностране послове (став 2. члана 47. Пречишћеног текста Пословника о раду Народне скупштине Републике Србије). Исти члан предвиђа да „када одбор није у могућности да решава по овим питањима, одлуку доноси Председник Народне скупштине", као и да „Одбор може да обави разговоре са амбасадорима Републике Србије пре одласка на њихову дужност". Према важећем тексту Пословника, Одбор за иностране послове броји седамнаест чланова.

Предлоге закона, других прописа и општих аката, али и друга питања из области односа са међународним економским и финансијским организацијама и ратификације међународних уговора из области међународних економских односа, разматра скупштински **Одбор за развој и економске односе са иностранством**, који има седамнаест чланова (члан 51. Пречишћеног текста Пословника о раду Народне скупштине Републике Србије).

Послове из области европских интеграција, као спољнополитичког приоритета Републике Србије, обавља скупштински **Одбор за европске интеграције**, установљен чланом 69. Пречишћеног текста Пословника о раду Народне скупштине Републике Србије. Према овом члану, Одбор разматра: „предлог закона, других прописа и општих аката са становишта њихове прилагођености прописима Европске уније и Савета Европе", те „планове, програме, извештаје и информације о поступку стабилизације и придруживања Европској унији, прати реализацију стратегије придруживања и предлаже мере и покреће иницијативе за убрзавање реализације стратегије придруживања у оквиру надлежности Народне скупштине, предлаже мере за успостављање општег, националног споразума о стратегији придруживања европским интеграцијама и развија међународну сарадњу са одборима парламената других

5) „Активности Народне скупштине Републике Србије", http://www.parlament.rs/content/cir/aktivnosti/informacije_arhiva.asp#2 (приступљено 01.02.2010.)

земаља у циљу бољег разумевања процеса придруживања и интеграције у Европску унију."

Савет за националну безбедност

Конституисан на основу Закона о основама уређења служби безбедности Републике Србије[6] из 2007. године, Савет за националну безбедност представља тело које би, кроз сарадњу различитих институција и њихових руководилаца, требало да остварује значајну улогу у обављању послова од значаја за националну безбедност. Савет своје надлежности врши превасходно кроз разматрање питања од значаја за националну безбедност и координацију деловања безбедносних служби. Може да доноси закључке као средство операционализације својих ставова.

Члан 6. поменутог закона прописује да су чланови Савета председник Републике, председник Владе, министар одбране, министар унутрашњих послова, министар правде, те директори служби безбедности и начелник Генералштаба Војске Србије. Чињеница да министар иностраних послова није члан Савета по функцији представља очигледан и крупан недостатак. Формирање Савета за националну безбедност било је предуго одлагано и у том периоду из стручне и политичке јавности су стизали предлози да се треба повести за искуствима држава у којима слична тела већ функционишу, попут Сједињених америчких држава или Руске федерације[7]. У овим државама је, међутим, учешће државног секретара, односно министра иностраних послова од највећег значаја, као што су и надлежности поменутих Саветâ у креирању спољне политике неупоредиво значајније него у случају Србије. Ингеренције Савета за националну безбедност Републике Србије у области спољне политике могу се, у најбољем случају, сматрати симболичним или посредним, па је отуда упитно да ли се Савет уопште може сматрати спољнополитичким актером.

ПОЛИТИЧКО-КОНСУЛТАТИВНИ ОРГАНИ

Према моделу који је поставио професор Висковић, политичко-консултативним органима сматрани су тадашњи Савет федерације, Савезни савет за заштиту уставног поретка и, нарочито, Савезни друштвени савет за међународне односе. Политички си-

6) *Службени гласник Републике Србије*, бр. 116/07

7) Драган Живојиновић: „Наше потребе и америчка искуства", *Време* бр. 809., 6. јул 2006. Видети и интернет презентације америчког Савета за нациоалну безбедност (http://www.whitehouse.gov/administration/eop/nsc), те Савета безбедности Руске федерације (http://www.scrf.gov.ru/index.html).

стем Србије, међутим, битно је другачији од система некадашње Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Слични државни савети у данашњем политичком систему Србије не постоје, док су у СФРЈ чак били регулисани посебним законом (Закон о основама друштвених савета и савезним друштвеним саветима[8]).

Телом које врши политичко-консултативну функцију и еквивалентом некадашњег Савезног државног савета за међународне односе тек делимично се може сматрати данашњи **Спољнополитички савет**. Он, међутим, није независно тело већ делује у склопу Министарства спољних послова. Основан је у септембру 2007. године на иницијативу министра спољних послова, Вука Јеремића. Предвиђено је да се унутар Савета, међу стручњацима који га чине, размењују мишљења о спољнополитичким питањима и ради на стварању спољнополитичке стратегије Србије.[9] Другим речима, предвиђено је да Савет игра значајну улогу у процесу креирања спољне политике – и то у фазама иницијативе, те агрегације и артикулације интереса.

Формирање Савета предвиђено је чланом 6. Закона о спољним пословима, који прописује да министар спољних послова може да оснива саветодавна тела, састављена од угледних стручњака из одговарајућих области, са циљем формулисања предлога државне спољнополитичке стратегије и унапређења укупног деловања министарства. Ангажовање стручњака у овим телима требало би да буде почасне природе.

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Друштвено-политичке организације помињемо јер представљају саставни део класификације коју смо прихватили, а коју је професор Висковић применио на политички систем бивше Југославије. Тадашњи појам друштвено-политичких организација представљао је својеврсну синтезу јавног и приватног друштвеног организовања, обухватајући како (једину) политичку странку – Савез комуниста Југославије, тако и неку врсту закржљалог цивилног друштва под државним патронатом – као у случају тадашњег Социјалистичког савеза радног народа.

8) *Службени лист СФРЈ*, бр. 34/1979

9) „Хоћемо добре односе са Црном Гором – интервју са Вуком Јеремићем“, *Политика*, 07.09.2007.: http://www.politika.rs/rubrike/Politika/t40147.sr.html (приступљено 01.02.2010.);

„Спољнополитички савет МСП“, *Б92*, 06.09.2007.: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=09&dd=06&nav_id=262344&nav_category=11 (приступљено 01.02.2010.)

Политичке странке у савременом политичком систему Србије, иако оне представљају кључни облик политичког организовања и целокупне политичке делатности, не сматрамо субјектима креирања и реализације спољне политике. Иако политичке странке остварују бројне и значајне међународне контакте, пре свега кроз сарадњу са идеолошки блиским странкама – од којих неке могу бити, и по правилу јесу, владајуће у својим државама – и чланство у међународним страначким савезима (попут Европске народне партије или Социјалистичке интернационале), ова сарадња може имати утицаја на спољну политику државе, али искључиво посредно. Улогу странака у политичком животу препознаје и Устав из 2006. године[10], али оне, *као такве*, немају статус актера креирања и реализације спољне политике Србије, према важећем нормативном моделу. Страначка међународна сарадња не мора бити, и често није, у складу са утврђеном државном спољном политиком, али је несумњиво да може утицати на међународни положај државе.

Удружења грађана (невладине организације) такође могу учествовати у различитим видовима међународне сарадње. У Србији постоји устаљена пракса комуницирања и сарадње представника делова цивилног друштва са представницима иностраних удружења грађана, али и представницима иностраних влада. Необичан „излет“ делова цивилног друштва у оно што се обично сматра виском политиком изазвао је велики расцеп међу бројним невладиним организацијама 2006. године. Тада су представници четири невладине организације – Фонд за хуманитарно право, Грађанске иницијативе, Жене у црном и Иницијатива младих за људска права – послали отворено писмо шефовима држава и влада чланица Европске уније, у коме се захтевало обустављање процеса придруживања Србије Европској унији до остваривања тзв. пуне сарадње са трибуналом у Хагу[11]. Овај покушај опструисања европске интеграције Србије изазвао је велико подозрење према оваквој врсти међународног деловања невладиних организација, особито у проевропском делу политичке јавности. Цивилно друштво у данашњем политичком систему Србије, међутим, није под државним патронатом, те се стога његове организације не могу сматрати субјектима *државне* спољне политике и самим тим измичу анализи нормативног модела спољнополитичке делатности државе.

10) Чл. 5 Устава.

11) „НВО тражи од ЕУ притисак на Србију да настави сарадњу са ICTY-ем“, Sarajevo-x, http://www.sarajevo-x.com/svijet/clanak/070403037 (приступљено 01.02.2010.)

ПРИВРЕДНЕ АСОЦИЈАЦИЈЕ

Најзначајнија привредна асоцијација у Србији свакако је **Привредна комора Србије**. Основана према Закону о привредним коморама[12], она функционише на основу Статута, донетог 2002. године.[13] Она није, у ужем смислу, субјекат спровођења државне спољне политике, будући да окупља привредне субјекте који превасходно потичу из приватног сектора.

Привредна комора је, међутим, веома активна у погледу међународне привредне сарадње. Она има сопствена представништва (самостална, или при амбасадама Републике Србије) у великом броју држава. Циљ деловања представништава Привредне коморе јесте промоција српске привреде у иностранству (са истим циљем, предвиђено је да од 2010. године у 25 држава буде упућено 28 економских дипломата Министарства економије[14]). Ово је прописано чланом 20. Статута (став 1., тачке 3. и 4), према коме у делатности коморе спадају „унапређивање и успостављање економске сарадње са иностранством", те „представљање домаће привреде у земљи и иностранству и укључивање исте у међународну размену роба и услуга на начин којим ће се својим члановима олакшати приступ светском тржишту". Такође, унутар Коморе функционише засебан Одбор за економске односе са иностранством, Секције за привредну сарадњу са појединим земљама (чланови 72. и 78. Статута), те Бирои за сарадњу са Европском унијом и државама-чланицама ЦЕФТА споразума.

Оно због чега се Привредна комора Србије условно може сматрати субјектом *реализације*, па и *креирања* спољне политике, јесу одредбе чланова 10. и 11. Статута Коморе. Према тачки 4. става 1. члана 10. Статута, Комора сарађује са Владом Србије по питањима развоја економских односа са иностранством. Ову сарадњу Комора остварује кроз давање иницијатива за доношење закона и других прописа, давање мишљења на нацрте закона и других прописа и учешће у припреми закона и других прописа од интереса за своје чланове (члан 11). Дакле, иако је основна логика деловања Коморе првенствено економска а не политичка, а Комора није део хијерархије државних органа задужених за креирање и реализа-

12) Закон о привредним коморама, *Службени гласник Републике Србије,* бр. 65/01

13) Статут Привредне коморе Србије, *Службени гласник Републике Србије,* бр. 45/02

14) Д. Милинковић: „28 аташеа креће у офанзиву", *Вечерње Новости*, 19.01.2010.: http://www.novosti.rs/code/navigate.php?Id=1&status=jedna&vest=168527&title_add=28%20ata%C5%A1ea%20kre%C4%87e%20u%20ofanzivu&kword_add=ambasadori%2C%20ekonomske%20diplomate (приступљено 02.02.2010.); Ивица Петровић: „Економске дипломате промовишу Србију?", *Deutsche Welle*, 10.02.2010.: http://www.dw-world.de/dw/article/0,,5234146,00.html (приступљено 10.02.2010.)

цију спољне политике, она учествује у овом процесу усклађујући своје деловање са Владом Србије и, углавном, пратећи основне смернице утврђене државне спољне политике.

ОСТАЛИ СУБЈЕКТИ

Као „остале субјекте“ процеса креирања и реализације спољне политике, професор Висковић у свом раду наводи „друштвене организације и удружења грађана, научне установе и научне раднике, средства информисања и грађане“[15], док улогу република и покрајина, као федералних јединица некадашње Југославије, разматра накнадно, као и сарадњу градова и општина са сродним субјектима из иностранства. Као што је раније образложено, субјекте који потичу из сфере цивилног друштва не сматрамо субјектима спољнополитичког процеса у ужем смислу, односно субјектима који суштински учествују у креирању (и, нарочито, спровођењу) спољне политике државе. Исто тако, облици међународне сарадње коју остварују градови и општине (попут институције „побратимљених градова“), услед ниског и, у крајњем случају, недржавног нивоа те сарадње, такође измичу области нашег интересовања. Зато ћемо на овом месту размотрити само могућности деловања Аутономне покрајине Војводине као спољнополитичког актера.

Мада Устав Републике Србије из 2006. године не предвиђа могућност да аутономне покрајине остварују међународну сарадњу, Статут Аутономне покрајине Војводине[16] и Закон о утврђивању надлежности Аутономне покрајине Војводине[17] уређују учешће Аутономне покрајине Војводине у међурегионалној сарадњи. Закон о утврђивању надлежности Аутономне покрајине Војводине (члан 3., став 1.) прописује да „АП Војводина сарађује са одговарајућим територијалним заједницама других држава, у оквиру спољне политике Републике Србије, уз поштовање територијалног јединства и правног поретка Републике Србије“. Према истом члану, (ставови 2. и 3.), „АП Војводина закључује међурегионалне споразуме у оквиру своје надлежности. АП Војводина, као регија у којој се традиционално негују европски принципи и вредности, може бити члан европских и светских удружења региона и у окви-

15) Иво Висковић: „Креирање и реализација спољне политике Југославије“ у: Висковић, Иво, ур.: *„Спољна политика Југославије – репетиторијум“,* Факултет политичких наука, Београд, 1991., стр. 103.

16) Статут Аутономне покрајине Војводине, *Службени лист АПВ*, бр. 17/2009

17) Закон о утврђивању надлежности Аутономне покрајине Војводине, *Службени гласник Републике Србије,* бр. 99/09

ру своје надлежности може основати представништва у регионима Европе, односно у Бриселу, у складу са законом и Статутом."

Члан 16. Статута Аутономне покрајине Војводине представља унеколико преформулисану верзију цитираног члана Закона о утврђивању надлежности. Међутим, Статут уређује и начин остваривања међурегионалне сарадње, тиме што прописује да покрајинска Влада „закључује међурегионалне споразуме из области које су у надлежности АП Војводине" (чл. 48.). Према члану 34. Статута, Скупштина АП Војводине „доноси акт о потврђивању међурегионалних споразума које склапа Влада АП Војводине". Ове надлежности неспорно чине АП Војводину актером (мада ограниченог капацитета) процеса креирања и реализације спољне политике. Могућности склапања међурегионалних споразума, као и отварања представништава у европским регионима и Бриселу, будући да нису предвиђене републичким Уставом, изазивају бројне несугласице у политичкој и стручној јавности Србије[18].

КОНТРОЛНО-НАДЗОРНА ФУНКЦИЈА У СПОЉНОПОЛИТИЧКОМ ПРОЦЕСУ

За функционисање сваког политичког система у целини, као и његових појединачних сектора, нужан предуслов је уређеност и делотворност механизама контроле и надзора. Спољнополитички процес и субјекти који су његови носиоци у политичком систему Србије подложни су контроли и надзору различитих органа и институција, као и субјекти који потичу из других сектора.

Разлика између контроле и надзора веома је деликатна, и може се схватити двојако: тако што ће се сматрати да контрола, за разлику од надзора, подразумева и могућност *оперативног интервенисања* на процес који се контролише, са једне стране; и тако што ће се надзор сматрати *трајнијим процесом* у односу на контролу која може бити и *једнократна*. Овај процес има своје саставне елементе (контролор, контролисани субјект, предмет контроле, средства контроле и сврха контроле) као и фазе спровођења (упоређивање предвиђеног и оствареног, оцена – констатација, те интервенција). Као врсте контроле, могу се издвојити техничка, политичка и правна контрола. [19] Другачија подела била би на уну-

18) За полемике о предлогу Статута Војводине и потоњем Статуту, видети: „Статут Војводине ултиматум Србији", *Печат*, 21.06.2009.: http://www.pecatmagazin.com/2009/06/21/51-7/ (приступљено 01.02.2010.) и „Србија међу уставима", *Нова српска политичка мисао*: http://www.nspm.rs/tabela/srbija-medju-ustavima/ (приступљено 01.02.2010.)

19) За више података о одређивању и уређивању процеса надзора и контроле, видети: Зоран Р. Томић, „Нормативна полазишта за цивилну контролу војске и полиције", у: Мирослав

трашњу и спољашњу контролу, у зависности од тога да ли контролу спроводе делови извршне власти или независна тела и органи, уз јавност и медије (*Табела 1*).

Субјектима техничке контроле, за потребе овог истраживања, сматрамо независне државне институције, које врше тзв. спољашњу контролу, а чији се рад односи на буџетску контролу и контролу финансијског пословања (као што је Државна ревизорска институција[20]) или борбу против корупције и сукоба интереса (Агенција за борбу против корупције[21]). Правна контрола, под којом сматрамо контролу законитости и уставности, одвија се према хијерархијској структури политичког система, тако да виши орган по правилу надзире и контролише уставност и законитост аката које доносе нижи органи (члан 6. Закона о Влади). При томе, Народна Скупштина надзире рад Владе (члан 99. став 2. Устава Републике Србије) а Председник Републике има могућност да не прогласи закон који је донела Скупштина уколико сумња да није у складу са Уставом (члан 113. Устава и члан 19. Закона о Председнику Републике), о чему одлучује Уставни суд. Политичка контрола и надзор (или контрола и надзор целисходности), такође се одвијају по вертикалној линији, унутар хијерархије органа који спроводе утврђену политику. Тако министарство (најчешће, министар) надзире целисходност деловања служби, институција и органа који делују у његовом саставу, о чему, у крајњој инстанци, одлучује Влада Србије (као надлежна за утврђивање и спровођење политике). Овом врстом контроле располаже и Народна скупштина, тиме што има могућност да одлучује о поверењу појединим министрима и Влади у целини (члан 99. Устава). Пословник Народне скупштине (чланови 199.-211.), као средство надзора, предвиђа институт посланичких питања, према коме народни посланици имају могућност да од Владе или појединог министра траже одговор на питање из њихове надлежности. У склопу контролно-надзорне функције Народне скупштине су и одредбе члана 29. Закона о спољним пословима, према којима „Министарство обавештава Народну скупштину о најзначајнијим спољнополитичким активностима и другим релевантним питањима упућивањем релевантних информација. Министар подноси надлежном одбору извештај о раду Министарства најмање два пута годишње.“

Хаџић, ур.: „*Демократска контрола војске и полиције у СР Југославији – нормативне претпоставке*“, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001., стр. 11.-13.

20) Закон о Државној ревизорској институцији, *Службени гласник РС*, бр. 101/05; Закон о изменама и допунама закона о Државној ревизорској институцији, *Службени гласник РС*, бр. 54/07

21) Закон о Агенцији за борбу против корупције, *Службени гласник РС*, бр. 97/08

	Фаза процеса	Кључни актери	Правни оквир	Пример
Креирање	*Иницијатива*	Министар спољних послова, Министарство, Спољнополитички савет, Влада, ДКП, интересне групе	Устав, Закон о Влади, Закон о спољним пословима	Лобирање, предлог министра Влади за уређење одређене области
	Артикулација и агрегација интереса	Министарство спољних послова, ДКП, Спољнополитички савет, Влада, парламент, интересне групе, јавност	Устав, Закон о Влади, Закон о спољним пословима, Закон о Народној скупштини, Пословник о раду парламента	Јавна и стручна расправа о доношењу стратегије развоја спољних послова
	Одлучивање	Министарство спољних послова, Влада, парламент, председник	Устав, Закон о Влади, Закон о спољним пословима, Закон о Народној скупштини, Пословник о раду парламента	Усвајање Закона о спољним пословима, доношење одлуке о прекиду дипломатских односа
Реализација	*Конкретизација начелних ставова*	Министарство спољних послова, Влада	Устав, Закон о Влади, Закон о спољним пословима	Одлука о покретању поступка за закључивање међународног уговора као конкретизација општег става о потреби за међународном сарадњом
	Непосредно остваривање спољне политике	Министарство спољних послова, ДКП, друга министарства, министар, Влада, председник Републике Владе, председник Републике	Устав, Закон о Влади, Закон о спољним пословима, Закон о председнику Републике, Закон о Војсци, међународне конвенције	Међународно преговарање, учешће у међународним судбима, чланство у међународним организацијама
Контролно-надзорна функција	*Унутрашња контрола и надзор*	Влада, председник, посебни органи унутрашње контроле, буџетска инспекција	Устав, Закон о Влади, Закон о спољним пословима, Закон о председнику Републике, Закон о буџетском систему, Закон о државној управи	„Министар је дужан да обавешта-ва Владу о свему што је битно за вођење политике и одлучивање Владе.“ (Закон о Влади. чл. 14.)
	Спољашња контрола и надзор	Парламент, Агенција за борбу против корупције, Државна ревизорска институција, невладин сектор, јавност	Устав, Закон о Агенцији за борбу против корупције, Закон о државној ревизорској институцији, Закон о слободном приступу подацима од јавног значаја, Закон о тајности података	Посланичка питања, извештаји Државне ревизорске институције

Табела 1: *Преглед кључних актера у процесу креирања и реализације спољне политике Србије према фазама процеса и правном основу деловања*

НАЦИОНАЛНИ СТРАТЕШКИ ДОКУМЕНТИ КАО САСТАВНИ ДЕЛОВИ НОРМАТИВНОГ МОДЕЛА?

У области спољне политике посебно значајни стратешки документи јесу Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији[22)] из 2005. године, Стратегија националне безбедности Републике Србије[23)] из 2009. године, те Стратегија одбране Републике Србије[24)] из 2009. године. Садржина ових докумената на овом месту неће бити разматрана. Питање које овде отварамо јесте да ли национални стратешки документи представљају саставне делове постојећег нормативног модела процеса креирања и реализације спољне политике Србије. У том погледу, могу се, аргументовано, бранити два различита становишта.

Прво становиште полази од ужег схватања појма „нормативно", сматрајући да се он односи искључиво на *правне* норме[25)], и то оне које се налазе у општим правним актима, попут устава и закона. Ове правне норме, дакле, подразумевају и санкцију за кршење прописа, те је неспорно да су они документи (односно, општи правни акти) који их садрже *правно обавезујући*. За њихово кршење починилац сноси различите врсте одговорности, од којих је најважнија *кривична одговорност*.

Ово није случај са националним стратешким документима. Они се, најпре, не доносе по законодавном поступку и у форми закона (иако је Одлуке о усвајању Стратегије националне безбедности и стратегије одбране донела Народна скупштина; Националну стратегију за приступање ЕУ усвојила је Влада), нити садрже опште правне норме које би прописивале одговарајуће санкције. Због тога се стратешки документи могу сматрати делом нормативног модела само уколико се усвоји ***друго становиште*** и шире схватање појма „нормативно". Према овом схватању, стратешки документи чине саставни део нормативног модела, пре свега због значаја питања која обрађују, као и због далекосежних последица које проистичи из њиховог (не)примењивања на одговарајући начин. Овим документима се дефинише дугорочна државна политика[26)]; утврђују национални интереси, одређују циљеви, основна

22) Доступна преко http://kzpeu.seio.gov.rs/dokumenti/Strategija.zip

23) http://www.mod.gov.rs/lat/dokumenta/strategije/strategija_%20nacionalne_bezbednosti_lat.pdf

24) http://www.mod.gov.rs/lat/dokumenta/strategije/strategija_odbrane_lat.pdf

25) Др Радомир Д. Лукић: „*Теорија државе и права II. Теорија права"*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1995., стр. 83.-129.

26) *Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији*.

начела и елементи политике националне безбедности, дефинише структура, начела функционисања и одговорност у оквиру система безбедности[27]; утврђују одбрамбени интереси и политика одбране Републике Србије[28].

Сама садржина докумената на овом месту није од највећег значаја, питање са којим се суочавамо је да ли ови документи, с обзиром на врсту одговорности коју њихово (не)поштовање повлачи, а без обзира на прокламоване циљеве и средства превиђена за њихово остваривање, представљају саставни део нормативног модела који разматрамо. Ми прихватамо другонаведено становиште, сматрајући да значај дугорочног планирања у области спољне политике и питања спољнополитичких циљева и средстава којима се баве национални стратешки документи вишеструко надмашује значај чињенице да националне стратегије нису правни акти и да за њихово кршење нису прописане кривичне санкције. У овом случају, реч је о моралној и политичкој одговорности, чији значај није занемарљив чак ни у непотпуно консолидованим демократијама каква је Србија. Дакле, национални стратешки документу могу се сматрати деловима нормативног модела, уз напомену да у односу на опште правне акте имају унеколико ограничен капацитет.

*
* *

Стварност процеса креирања и реализације спољне политике готово увек, у већој или мањој мери, одступа од прописаног модела (видети Табелу 2). Узроци овог феномена су бројни онолико колико су бројне различите врсте фактора који утичу на доношење одлука, правећи препреке рационалном избору.

Идеалан рационалан процес	Уобичајена стварна пракса
Тачне, свеобухватне информације	Искривљене, непотпуне информације
Јасна дефиниција националног интереса и циљева	Личне мотивације и организациони интереси који искривљују националне циљеве
Исцрпна анализа свих могућих опција	Ограничени број опција који се разматра, од којих ни једна није била темељно размотрена

27) *Стратегија националне безбедности Републике Србије*.

28) *Стратегија одбране Републике Србије*.

Одабир оптималног тока акције да би се постигао жељени резултат	Ток акције бира се путем политичког преговарања и компромиса
Јасно изражена одлука и њено образложење како би се добила домаћа подршка	Збуњујуће и контрадикторне изјаве о одлуци, често формулисане за медијску употребу
Пажљиво праћење примене одлуке од стране службе задужених за спољне послове	Бирократије задужене за спољне послове занемарују напоран посао управљања применом одлуке
Тренутна оцена последица праћена исправком грешака	Површна оцена политике, неодређена одговорност, слабо праћење и закаснеле корекције

Табела 2: Спољнополитичко одлучивање у теорији и пракси (Извор: Кегли и Виткоф: *Светска политика – тренд и трансформација***, Београд, 2004., стр. 144.)**

Спољна политика Србије води се под изразито снажним утицајем великог броја различитих детерминанти.[29)] Пред државом чији су (спољно)политички капацитети у сваком погледу невелики, налазе се озбиљни међународни изазови (правна и политичка борба за очување територијалне целовитости, приступање Европској унији, односи са НАТО савезом и Руском федерацијом, осетљиви регионални односи), који опредељујуће утичу на токове спољнополитичког процеса. Дода ли се овоме чињеница да спољнополитички систем Србије функционише унутар постауторитарног и постконфликтног контекста, постаје јасно да је добра институционална уређеност процеса креирања и реализације спољне политике нужан услов успешних одговора на бројне и озбиљне међународне изазове.

Приказани модел спољнополитичког процеса у политичком систему Србије, чини се релативно добро и прецизно уређеним. Предвиђене процедуре омогућавају одржавање равнотеже између демократске легитимности у *креирању* и ефикасности/ефективности у *спровођењу* спољне политике. Надлежности различитих државних органа и институција утврђене Уставом и законима, прецизно су утврђене и јасно раздвојене. У изградњи нормативног система постоје, дакако, и извесни пропусти. Они се односе,

29) Више о појму и класификацијама спољнополитичких детерминанти у: Велибор Гавранов и Момир Стојковић, „*Међународни односи и спољна политика Југославије*“, Савремена администрација, Београд, 1972., стр. 237.-240. О детерминантама савремене спољне политике Србије, видети: Иво Висковић, „Детерминанте спољне политике Србије“, у „*Елементи стратегије спољне политике Србије*“, приредили др Едита Стојић Карановић и мр Слободан Јанковић, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008., стр. 17-21.

поред осталог, на већ помињани, контроверзни статут Аутономне покрајине Војводине и на чињеницу да је тек 2010. године усвојен Закон о Народној скупштини, мада је Уставни закон за спровођење Устава Републике Србије[30] (члан 18.) прописао да до краја 2008. године сви закони морају да буду усклађени са новим Уставом. Међутим, може се рећи да ови пропусти, ма колико били озбиљни, нису остварили значајан негативан утицај на процес креирања и спровођења спољне политике Србије. Овај процес најчешће је угрожен услед размимоилажења нормативног и стварног модела. (При томе, ова несагласност не мора нужно имати негативне последице по остваривање спољнополитичких циљева, али свакако угрожава легалност и легитимност спољнополитичког процеса.)

До размимоилажења између нормативног и стварног модела долази услед чињенице да ефективна политичка *моћ* није увек распоређена на начин који је предвиђен институционалним оквиром. При томе, политички *ауторитет* такође може бити измештен из институција предвиђених нормативним моделом. Узроци томе могу бити различити и бројни – од карактеристика друштвене структуре, социјалних расцепа и партијског система, до геополитичког положаја државе – и спадају у корпус спољнополитичких детерминанти. Међутим, они најчешће нису непосредно видљиви и свој утицај остварују мимо видокруга јавности. Ако се и манифестују, то се углавном дешава на начин који не доводи у питање опстанак постојеће структуре моћи.

За транзициона друштва посебно је карактеристичан, према Меркелу, један од неколико видова дефектне демократије, познат као *делегатска демократија*, која подразумева „подривање система кочница и равнотежа у корист – председничке – егзекутиве“[31]. Мада у политичком систему Србије не постоји председничка егзекутива у класичном смислу, концепт делегатске демократије не треба одбацивати као део аналитичког апарата, пре свега имајући у виду начин избора председника Републике (непосредни избори).

Неким од главних узрока одступања стварног од нормативног модела креирања и реализације спољне политике у Србији, сматрамо *структуру и процесе партијског система* и, унутар њих, *персоналне факторе*. Наиме, након парламентарних избора одржаних у мају 2008. године и потоњег формирања републичке Владе, структура партијског система Србије значајно је измењена тиме што је иста политичка странка, предложила кадрове за места председника Владе и министра иностраних послова, поред раније

30) Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/06

31) Wolfgang Merkel: “Embedded and Defective Democracies”, in: *Democratization*, Vol.11, No.5, December 2004, p.50.

(2004.) обезбеђене позиције председника Републике. Отуда се чини да је било нужно да се партијска структура у значајној мери преслика на државну, институционалну структуру. Тако председник Републике, као председник владајуће странке, ванинституционалним путем остварује много већи утицај на спољнополитички процес него што то Устав и закони предвиђају. Да се креирање спољне политике, у последњој инстанци, не одвија у складу са нормативним моделом овог процеса, потврдио је министар иностраних послова Републике Србије, Вук Јеремић, речима да у формулисању спољне политике „последњу реч увек има председник Републике, Борис Тадић“[32]. Ово је у директној супротности са раније цитираним одредбама Устава, Закона о Влади, Закона о министарствима, Закона о председнику Републике и Закона о спољним пословима, које утврђују надлежности председника, Владе и Министарства спољних послова у области спољне политике. Полуге своје ванинституционалне моћи, председник је, по свему судећи, посебно користио приликом одлучивања о резолуцији о питању Косова и Метохије, чије је усвајање Србија предложила Генералној скупштини Уједињених нација након добијања саветодавног мишљења Међународног суда правде у јулу 2010. године[33].

Такође, *динамика унутарстраначке борбе* у владајућој странци узрокује осцилације у државној политици када је реч о важним спољнополитичким питањима, као што је однос према НАТО савезу. У склопу ових осцилација долази, барем у назнакама, и до одступања од нормативног модела реализације спољне политике, па се тако у јавности води посредна дебата између министра иностраних послова и министра одбране. Узрок несугласица било је залагање министра одбране, Драгана Шутановца, за приступање Србије НАТО-у[34], упркос члану 6. Резолуције Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије[35], према коме Народна скупштина доноси одлуку о војној неутралности услед

32) „Не треба нам Хрватска – интервју са Вуком Јеремићем“, *Press*, 03.01.2010.: http://www.pressonline.rs/sr/vesti/magazin/story/94473/Intervju+-+Vuk+Jeremi%C4%87%3A+Ne+treba+nam+Hrvatska.html (приступљено 10.02.2010.)

33) „Успех кратког даха и сумњивих последица“, *Данас*, 03.09.2010.: http://www.danas.rs/dodaci/vikend/uspeh_kratkog_daha_i_sumnjivih_posledica.26.html?news_id=198521 (приступљено 05.03.2010.)

34) „Србија у НАТО, што да не – интервју са Драганом Шутановцем“, *Press*, 09.01.2010.: http://www.pressonline.rs/sr/vesti/vesti_dana/story/95318/%C5%A0utanovac:+Srbija+u+NATO,%C5%A1to+da+ne.html; „Јеремић: Србија остаје војно неутрална“, *PTC*, 06.02.2010.: http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Srbija/483871/Srbija+ostaje+vojno+neutralna.html (приступљено 10.02.2010.)

35) Народна скупштина Републике Србије, http://www.parlament.rs/content/cir/akta/akta_detalji.asp?Id=360&t=O# (приступљено 10.02.2010.)

негативног држања НАТО-а у односу на Србију (агресија на СР Југославију 1999. године и тзв. Ахтисаријев план за Косово из 2007. године). Ако се иступање министра одбране и не може сматрати кршењем права, будући да резолуција по својој суштини јесте политички, а не правни акт – као и када је реч о помињаним националним стратегијама – јасно је да је на овај начин прекршено начело сарадње, прописано раније цитираним чланом 3. Закона о спољним пословима. У прилог тези о постојању спора између ове двојице министара, говори и чињеница да је Здравко Понош, који је крајем 2008. године смењен са места начелника Генералштаба Војске Србије управо због несугласица са министром одбране[36], нешто више од годину дана касније постао помоћник министра спољних послова за билатералну сарадњу[37].

Углавном је тачна тврдња да се „питање консолидације демократије своди на консолидацију установа“[38]. Међутим, из приказаног нормативног модела креирања и реализације спољне политике (који се, како смо показали, може сматрати релативно добро уређеним) и наведених примера драстичних одступања од њега, проистиче став да узроке ових размимоилажења ваља тражити у *ниском степену политичке културе и поштовања институција политичког система*. Чињеница да „пресликавање“ партијске на институционалну структуру представља неизбежан рецидив политичког и партијског монизма из прошлости, овде је од секундарног значаја. Превазилажење ове дечје болести такозване транзиције јесте подухват од највећег значаја за заокруживање уставности и изградњу стабилног, ефикасног и легитимног правног поретка. Постојање ваљано устројених (спољно)политичких институција нужан је, али не и довољан, услов доследне примене нормативног модела креирања и реализације спољне политике. Начела јавности и одговорности, иначе закржљала у транзиционим друштвима са неконсолидованом демократијом, представљају преко потребну брану злоупотребама система и његових слабости и измештању политичке моћи из сфере политичких институција, јер, како тврде Линц и Степан, „транзиције могу почети а да се никад не заврше иако на власт не дође нови ауторитарни режим“[39]. Политичке пар-

36) “Смењен Здравко Понош“, *Б92*, 30.12.2008.: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=12&dd=30&nav_id=336976 (приступљено 06.10. 2010.)

37) „Понош Јеремићев помоћник“, *Вечерње новости*, 14.01.2010.: http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:262371-Ponos-Jeremicev-pomocnik (приступљено 06.10. 2010.)

38) Душан Павловић и Слободан Антонић: „*Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године*“, Службени гласник, Београд, 2007., стр. 27.

39) Хуан Линц и Алфред Степан: „*Демократска транзиција и консолидација*“, Филип Вишњић, Београд, 1998., стр. 16.

тије су, неспорно, централни носиоци свих политичких процеса; отуда би *партијски* систем морао да функционише строго унутар, и у складу са правилима, *политичко-институционалног* система, како би постојали предуслови да се *стварни модел* креирања и реализације спољне политике у највећој могућој мери усклади са *нормативним моделом*. Сфере политичко-институционалног система (који укључује нормативни модел) и партијског система (који, у највећој мери, покрива стварни модел) у спољној политици Србије, још увек су значајно несагласне.

Mladen Lisanin

NORMATIVE VS. REAL MODEL OF CREATING AND IMPLEMENTING FOREIGN POLICY IN THE POLITICAL SYSTEM OF SERBIA

Summary

In the second part of the study, the author presents the role of other governmental bodies and other actors in the process of creating and implementing foreign policy in Serbia. Those actors are the EU Integration Office, National Assembly, the National Security Council, the Chamber of Commerce, political parties and civil associations. The function of control and oversight is discussed, as the final stage of the foreign policy process. After that, it is discussed whether national strategic documents are part of the normative model. The author takes the position that these documents have a certain effect in the normative model presented. The study concludes with a description and explanation of ways and causes of deviations of the actual from the normative model of the foreign policy process. The author considers the dynamics of party system in Serbia, the main immediate cause of this phenomenon, while he sees the low level of political culture, or absence of the principle of accountability as the key structural deficiency of the political system in Serbia.

Keywords: foreign policy of Serbia, EU Integration Office, National Assembly, the National Security Council, Chamber of Commerce, control and supervision, national strategies, the normative model, the actual model

ЛИТЕРАТУРА

Васовић, Вучина: „Савремени политички системи“, Научна књига, Београд, 1987.

Висковић, Иво: „Процес креирања и реализације спољне политике у Југославији – докторска дисертација“, издање аутора, Београд, 1984.

Висковић, Иво, ур.: „Спољна политика Југославије – репетиторијум“, Факултет политичких наука, Београд, 1991.

Кегли, Чарлс и Виткоф, Јуџин: „Светска политика – тренд и трансформација“, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, Дипломатска академија Министарства спољних послова Србије и Црне Горе, Београд, 2004.

Вукадиновић, Радован: „Основи теорије међународних односа и ванъске политике“, Школска књига, Загреб, 1989.

Вукадиновић, Радован: „Теорије ванъске политике“, Политичка култура, Загреб, 2005.

Гавранов, Велибор и Стојковић, Момир: „Међународни односи и спољна политика Југославије“, Савремена администрација, Београд, 1972.

Димитријевић, Војин и Стојановић, Радослав: „Основи теорије међународних односа“, Службени лист СФРЈ, Београд, 1977.

Димитријевић, Војин и Стојановић, Радослав: „Међународни односи“, Службени гласник СРЈ, Београд, 1996.

Evans, Graham and Newnham, Jeffrey: “*Dictionary of International Relations*”, Penguin Books, London, 1998.

Јовановић, Милан Н.: „Политичке институције у политичком систему Србије“, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

Јовичић, Миодраг: „Велики уставни системи“, ИРО Светозар Марковић, Београд, 1984.

Линц, Хуан и Степан, Алфред: „Демократска транзиција и консолидација“, Филип Вишњић, Београд, 1998.

Лукић, Радомир Д.: „Теорија државе и права II. Теорија права“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1995.

Марковић, Ратко: „Моћ и немоћ председника Републике Србије“, у: *Анали Правног факултета у Београду*, vol. 52, бр. 3-4, 2004.

Марковић, Ратко: „Уставно право и политичке институције“, ИПД Јустинијан, Београд, 2006.

Марковић, Ратко и Брчин, Драгутин, ур.: „Устав Србије – критичка анализа“, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2007.

Merkel, Wolfgang: “Embedded and Defective Democracies”, in: *Democratization,* Vol.11, No.5, December 2004

Министарство спољних послова Републике Србије: „Информатор о раду“, МСП РС, Београд, децембар 2009.

Нај, Џозеф С.: „Како разумевати међународне сукобе“, Стубови културе, Београд, 2006.

Павловић, Душан и Антонић, Слободан: „Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године“, Службени гласник, Београд, 2007.

Пејковић, Марко: „Положај шефа државе у политичком систему Србије“, у: *Српска политичка мисао*, vol. 28, бр. 2-2010.

Симић, Драган Р.: „Светска политика“, Факултет политичких наука – Чигоја штампа, Београд, 2009.

Smith, Steve; Hadfield, Amelia and Dunne, Tim, eds.: „Foreign Policy: Theories, Actors, Cases“, Oxford University Press, Oxford, 2008.

Стојановић, Радослав: „Југословенски федерализам и спољнополитичко одлучивање“, Центар за публикације Правног факултета у Београду, б.г.и.

Стојановић, Радослав: „Спољна политика и државно уређење“, Досије, Београд, 2001.

Стојић Карановић, Едита и Јанковић, Слободан, ур.: „Елементи стратегије спољне политике Србије“, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008.

Хаџић, Мирослав, ур.: „Демократска контрола војске и полиције у СР Југославији – нормативне претпоставке“, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001.

Влада Републике Србије, www.srbija.gov.rs

Министарство спољних послова Републике Србије, www.mfa.gov.rs

Министарство одбране Републике Србије, www.mod.gov.rs

Народна скупштина Републике Србије, www.parlament.rs

Канцеларија за европске интеграције, www.seio.gov.rs

Влада Аутономне покрајине Војводине, www.vojvodina.gov.rs

Привредна комора Србије, www.pks.rs

Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/06

Уставни закон за спровођење Устава Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/06

Закон о Државној ревизорској институцији, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 101/05, 54/07

Закон о Влади, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 55/05, 71/05, 101/07

Закон о Председнику Републике, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 111/07

Закон о Војсци Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 116/07

Закон о спољним пословима, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 116/07

Закона о основама уређења служби безбедности Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 116/07

Закон о министарствима, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 65/08

Закон о Агенцији за борбу против корупције, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 97/08

Закон о утврђивању надлежности Аутономне покрајине Војводине, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 99/09

Резолуција Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије, од 26. децембра 2007. године

Пословник Народне скупштине Републике Србије (пречишћен текст), *Службени гласник Републике Србије*, бр. 13/09

Статут Аутономне покрајине Војводине, *Службени лист АПВ*, бр. 17/2009

Статут Привредне коморе Србије, *Службени гласник Републике Србије,* бр. 45/02

Abstract

In addition to bodies and institutions within the executive branch, other actors in the political system of Serbia are also in charge of creating - to a greater extent, and conducting - to a lesser extent - foreign policy. Some of them have very specific roles, while the National Assembly as a legislative body has an extremely important function of setting a general regulatory framework.

Office for European Integration of the Serbian Government carries out a significant part of the activities in the field of joining the European Union, as one of the strategic priorities of the Serbian foreign policy. The National Assembly exercises a key influence on the foreign policy process by carrying out its representative, legislative, electoral and budgetary functions, as well as through the action of the Assembly's Committee on Foreign Affairs and the work of parliamentary delegations to international organizations, and individual activities of the MPs.

Unlike most similar bodies in the world, the activities of Serbian National Security Council do not go into the field of foreign policy at all. This anomaly even goes so far as to the Minister of Foreign Affairs not being a member of the Council ex officio.

Foreign Policy Council is acting as a consultative body within the Ministry of Foreign Affairs since 2007. Political parties (through their memberships in international political alliances) and NGOs have a unique impact on the foreign policy of Serbia, but can not be regarded as foreign policy entities in the narrow sense, as envisaged by the normative model. The development of international economic and trade relations is an important role of Serbian Chamber of Commerce, and foreign policy competences of the Autonomous Province of Vojvodina, under the 2009 Statute, are still causing controversies.

In the final stage of the foreign policy process, the various organs and institutions perform various control and supervisory functions. The National audit institution is particularly important in the field of external budget control.

The way the foreign policy process really takes place, in relation to what is provided in the normative model, represents the actual model. It may deviate from the normative model in various degrees and in different ways. Such deviations are often in the political system of Serbia, and range from relatively insignificant to drastic violations of norms and political hierarchy. The causes of these phenomena are numerous but are mainly to be found in the existing authoritarian legacy and the rudimentary principles of accountability in the local political culture.

УДК: 316.334.55:316.334.3
Примљено: 20. јануара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 209-246.

Сања Шуљагић
Институт за политичке студије, Београд

УЛОГА ИНСТИТУЦИЈА У КУЛТУРНОМ И ЕКОНОМСКОМ РАЗВОЈУ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ

Сажетак

У овом тексту аутор је навео и анализирао неколико узрока стагнације и пада животног стандарда људи у руралним подручјима Србије у последњим годинама и деценијама. Аутор је анализирао чињеницу да је кроз историју Србија била аграрна држава, али да је упркос тој чињеници статус и положај пољопривредника (нарочито ратара и сточара) у њој био и остао лош. Анализом одређених историјских чињеница и употребом компаративне методе у том контексту аутор је навео следеће проблеме као неке од главних узрока пропадања села у руралним подручјима државе – низак ниво писмености и образовања становништва, непостојање консензуса о развоју привреде од почетка изградње грађанске државе у деветнаестом веку до данас највише због оштро поларизованих сукоба политичких партија око власти, као и неизграђена инфраструктура у држави. У финалном делу текста аутор указује на све популарније очување и изградњу установа културе као што су етно-села и остале традиционалне тековине и достигнућа у руралним подручјима као један од могућих институционалних и појединачних доприноса развоју економије у њима и предлаже на који начин они могу да постану специфична надградња традиције у процесу модернизације руралних подручја и подстицај одрживом развоју тих подручја.

Кључне речи: равномеран економски развој, депопулација, институционализација, привредне реформе, органска храна, етно-села, традиционално кулинарство

Стагнација или назадовање у животном стандарду људи у руралним подручјима Србије у више од последњих пола века нису само питање неравномерног развоја државе и њеног (не)повољног геостратешког положаја, него и проблем неутврђеног система друштвених нормативних вредности и свеукупне политичке, културолошке и економске политике и стратегије развоја друштва. У Србији на почетку XXI века организовани модерни технолошки развијен свет није достигнут, а ранији пољопривредни патријархални свет демографски одумире и на путу је економског уништења ако се пољопривредним произвођачима не олакшају услови за сврсисходно образовање, континуирану производњу и уопште ако им се не омогуће бољи услови за живот и рад на селу. Нови концепт модернизацијских процеса може да се оствари само ако сељак-пољопривредник буде равноправан, ако већ не и главни субјекат у погледу решавања своје судбине у сарадњи са релевантним стручњацима и одговорним способним људима различитих профила који желе и могу да му помогну у томе, јер би тиме помогли развоју друштва у целини. То до сада није био случај, јер је до сада становницима руралних подручја погрешном политиком и неефикасношћу постојеће институционализације онемогућавано право на образовање, умеће, софистикацију, на миран амбијент за рад и живот, напредак и уопште на право на развој достојан становника једног подручја које топографски и културно припада европском континенту.

САДАШЊЕ ЛОШЕ СТАЊЕ У ПОЉОПРИВРЕДИ СРБИЈЕ

Србија је кроз своју историју већим делом била аграрна држава и у њеним селима и данас живи готово половина њеног становништва. Упркос томе, досадашњи друштвени положај и економски статус пољопривредника и осталих људи у руралним подручјима Србије, поготово ратара и сточара, био је врло лош. Крајем септембра 2010. године Привредна комора Србије је објавила податак да се, након више деценија економског и демографског пропадања, у Србији гаси свако четврто село, а нарочито брдско-планинска села. Изгледност будућности пољопривредника је врло лоша, узимајући у обзир и чињеницу да у руралним подручјима млади људи чине четрдесет процената сеоског становништва, али шездесет од сто њих се не бави пољопривредом као основном делатношћу, будући да као „латентно незапослени“ немају право

да се јаве на завод за запошљавање и не могу да остваре било какав облик социјалних примања. Уз овај проблем, пољопривредници имају и велике проблеме у смислу откупа њихових производа, „уграђивања“ препродаваца у процес продаје производа, кашњења исплата откупа њихових производа, компликоване бирократске процедуре, застареле механизације, изузетно тешких услова за образовање, неодговарајуће инфраструктуре у својој околини, недостатка средстава за прераду и пласман својих пољопривредних производа, недостатак средстава за одбрану усева од природних непогода и слично. Осим тога, велики број пољопривредника, због немогућности да плате порез, а што је услов за коришћење подстицајних мера у пољопривреди, не може да добије субвенције,[1)] и нема могућности да усаврши своју животну делатност образовањем или специјализацијом из области пољопривреде у својој средини. Карактеристичан пример лошег положаја и статуса сељака-пољопривредника, уз све набројано, је и резултат недавне анкете једне невладине организације који открива да велики број младих људи на селу раније напушта средњу школу због недостатка финансијских средстава и мотивације. Старији људи на селу се за подршку најчешће обраћају Центрима за социјални рад и здравственим установама, а петина анкетираних је рекла да не би знала коме да се обрати у случају да им је потребна нека помоћ.[2)] У селима нема школа, амбуланти, понегде чак ни струје, што је довело до тога да у последњих неколико деценија годишње села напусти око 50.000 људи.[3)] То су само неке од бројних лоших последица неефикасне институционализације и поремећеног система друштвених вредности у Србији, због којих је сеоско становништво у последњих неколико деценија било принуђено да се исељава из својих домова углавном према неколико преосталих већих урбаних центара у држави или у иностранство. У току тог континуираног процеса по селима су се неометано урушавале и замирале некадашње основне школе, задруге, месне заједнице, домови културе, цркве, библиотеке, производни погони, кафане, локалне светковине и ва-

1) Шајатовић, Здравко, „Како су ташне и машне претекле сељаке“, *Пољопривреда.биз – виртуелни агробизнис центар*, http://www.poljoprivreda.biz/stav/kako_su_tasne_i_masne_pretekle_seljaka

2) *Моја фарма – ваш водич кроз свет пољопривреде*, „У Србији сиромашно скоро 40 % сеоских домаћинстава“, четвртак, 18. фебруар, 2010, http://www.mojafarma.rs/index.php/20100218699/Ruralni-razvoj/Novosti/u-srbiji-siromano-skoro-40-odsto-seoskih-domainstava.html

3) Р. Ж. Марковић, „Алармантно: За 15 година нестаће још 700 српских села!“, *Press*, 19. 02, 2010, Београд: Према економисти Миладину Шеварлићу, држава нема јединствену институцију која се бави развојем села, а Стратегијом руралног развоја и Стратегијом за спречавање сиромаштва баве се појединачна министарства.

шари. Упоредо са тим процесом, процес комуникације људи из руралних подручја са локалним самоуправама и институцијама, а поготово са државним институцијама, отежан је због културног и политичког јаза између припадника друштвеног слоја пољопривредника и друштвеног слоја власти и администрације, као и због велике разлике у друштвеном развоју између урбаних центара и руралних подручја у земљи. Лоше постављени и спроведени политички системи и институционализација кроз историју су условили и да су необразовани сељаци врло често бивали изманипулисани од стране разних појединаца и политичких и економских интересних група. Међутим, одговорност за спорост и местимично катастрофалне резултате цивилизацијског тока, односно за процес деаграризације и депопулације који се одвијао у Србији у последњих педесет година не може се тражити у назадности културолошке матрице и „непрочишћеном менталитету" људи са ових простора, будући да они успешно учествују на разним научним скуповима и такмичењима у свету и у случају исељавања у развијене државе уклапају се у нове државе и доприносе њиховом научном и економском развоју. Основни разлог за стагнацију или назадовање руралних подручја у Србији је тај да политичке елите од друге половине XIX века до данас традиционално нису знале да се изборе са проблемом управљања државом која се због свог неповољног геостратегијског положаја кроз историју налазила уклештена између великих светских царстава и политичких сила. Уз то, политичке власти нису на одговарајући начин водиле и усмеравале основну културолошку матрицу у држави у правцу позитивне селекције у институционализацији, односно у организацији и усмеравању људских ресурса у пољопривреди и образовању. Ефективна стратегија развоја села, коју би доследно проводила свака власт без обзира на политичко опредељење, помогла би да се спречи дугогодишње економско и демографско одумирање у руралним крајевима државе. Она би требало да подразумева изградњу инфраструктуре и стварање бољих услова за живот на селу,[4] у што би требало да спада и отварање и очување установа и институција задужених за развој културе у руралним подручјима земље. У ефективну стратегију развоја села би такође требало да спада и проналажење одговарајућег решења преноса функционалног знања пољопривредницима које ће омогућити њима и њиховим потомцима услове за одрживи развој пољопривредне производње. У тај процес би требало да се укључе локалне самоуправе и надлежне институције за

4) Танјуг, „Сваке године 35.000 грађана мање у Србији", *Политика*, 30. септембра, 2010, Београд, такође видети Бранимир Гулан, „Село између нестанка и опстанка", http://www.agropress.org.rs/tekstovi/11423.html

развој предузетнишва и постојање откупних станица за пољопривредне производе и погона за њихову прераду и пласирање, као и домаћи и страни стручњаци и фирме и људи из државе и дијаспоре заинтересовани за давање подстицаја развоју пољопривреде. Таква помоћ је неопходан предуслов за улагање у пољопривреду и њен развој, јер уз основну потребу људи из руралних подручја да им се омогући пољопривредна производња и бољи услови за живот и рад од досадашњих, од велике је важности да се они такође и образују и упуте на развој разних врста предузетништва. У развијеним светским државама као што је Велика Британија водећи економисти попут Семјуел Смајлса (Samuel Smiles, 1812-1904) још средином деветнаестог века писали су приручнике као што је *Самопомоћ* (*Self Help*, 1859) у којима су помоћу представљања биографија богатих и успешних људи Викторијанске епохе промовисали идеје приватног предузетништва, самоиницијативе, визије и постизања резултата, економског просперитета, једнакости, индустријског инвестирања и разних врста штедње. С друге стране, у једној развијеној светској држави као што је Јапан, који је као и Србија у другој половини XIX века имао могућност да се модернизује према стандардима развијених европских држава, у том периоду су млади интелектуалци одлазили на студије у развијене државе и по повратку у земљу су се као друштвено савесни људи ангажовали у преносу стечених знања и вештина млађим нараштајима. Тако су они по повратку оснивали факултете и друге образовне установе или курсеве широм Јапана и помоћу таквог концепта преноса знања и задужбинарства своје интелектуалне елите доприносили су образовању тадашње и будућих генерација и равномерном развоју читаве државе.[5)] У реформама образовања које су у том периоду покренули угледали су се највише на немачке, француске и енглеске филозофе и економисте. Надградњом најбољих достигнућа и

5) Fukuzawa Yukichi, *Autobiography of Fukuzawa Yukichi with preface to the Collected Works of Fukuzawa*, transl. by Kiyooka Eiichi, the Hokuseido Press, Tokyo, Japan, 1981: Од Западних држава су преузимане само најбоља достигнућа и тековине у природним и друштвеним наукама, и тако је стварана еклектичка надградња древних националних студија (*kokugaku*) у држави. Тадашња Меији (*Meiji)* влада је каснијим правним одредбама друштвене реформе у правцу разномерног развоја државе спровела друштвене реформе у складу са традиционалном културном матрицом, традиционалним системом хијерархије и поделом политичке моћи по узору на раније историјске периоде у развоју заснован на систему друштвене националне моралности (*kokumin dotoku*). Водећи политичари и интелектуалци тог времена су сматрали да је за успешан развој државе било неопходно имати дугорочан план њеног развномерног развоја у складу са њеном геополитичком позицијом и временом и простором у којем се налазила, за што је било важно равномерно образовање у сваком делу државе, без обзира на класу, пол и годиште становништва. Таква стратегија огледавала се у чињеници да су интелектуалци из разних крајева Јапана отварали образовне установе и курсеве из страних језика, природних и друштвених наука и помагали на други начин генерације младих у својим родним крајевима.

тековина Западне цивилизације на основу јапанских древних националних студија (*kokugaku*) успешно су спровели једну специфичну далекоисточну верзију мишљења Г. В. Фридриха Хегела (Fridriech Hegel, 1770-1831.) да је „појединац могао да постигне универзалан живот само ако се укључи у институције, активности и судбину својих сународника.“[6)]

За разлику од таквих развијених држава у којима је посебно интензивно од XVII века па надаље вршен пренос знања са образованог слоја становништва на млађе генерације, у Србији је данас, више од два века касније, образовно, демографско и економско стање свеукупне привреде, а поготово стање пољопривреде врло лоше. Ако се пољопривредницима и уопште становницима руралних подручја не омогући боље опште и функционално образовање они ће још више заостајати у животном стандарду и развоју у односу на своје сународнике у урбаним срединама у држави, као и у односу на припаднике свих друштвених слојева у развијеним државама. У европским и светским развијеним државама садашња употреба информационо-комуникационих технологија је на тако високом нивоу да ће у њима за неколико година већина послова захтевати дигиталну писменост и употребу информационо-комуникационих технологија независно од сектора или величине предузећа у њима. Како примећују економисти Божо Драшковић из Института за економске науке у Београду и социолог Зоран Видојевић, досадашња транзиција у Србији произвела је пад производње и запослености, раст нетржишног задуживања земље без ефективног системског улагања у привреду и у оквиру ње у пољопривреду, као и уништавање домаће индустрије и раст сиромаштва и у градовима и у селима. Упркос томе, приметно је да то не подлеже критици интелектуалне јавности, књижевника, културних радника или универзитетских професора.[7)] Због тога се може говорити да нису само институције система, него и целокупна интелектуална јавност, додуше хендикепирана одласком њеног великог дела у иностранство у последње две деценије, затајили у преносу знања и у пружању

6) Данијел Ц. Борстин, *Свет трагања*, Едиција Геопоетика, Београд, Југославија, 2003, стр. 187-188.

7) Ирена Радисављевић, „Власт не види муку и незадовољство народа“, *Блиц*, 24. октобар, 2010, стр. 5, цитирајући економисту Божу Драшковића, такође видети Ирена Радисављевић, „Срамно је позивати сиромашне да стежу каиш“, *Блиц*, 27. 06. 2010.године: Социолог Зоран Видојевић не види велику могућност системске промене којега су до сада градили видљиви и невидљиви страни и домаћи актери, која би подразумевала усмерење ка друштву знања, социјалне праведности, привредне ефикасности и уважавања човекове личности, јер за тако нешто нема јаких социјалних, политичких и културних актера, а не може се унапред знати хоће ли се они оформити. Према социологу Видојевићу, проблем система нису само лидери и партије, него и дилетантизам и корупција.

помоћи мање развијеним и неразвијеним подручјима у држави по питању општег, културног, економског, технолошког и спортског образовања људи у тим подручјима. Због свеукупног неодговорног приступа вршењу власти како у градовима, тако и по селима, за процес будуће модернизације пољопривреде и села у Србији ће бити потребан коректан избор ентузијаста и правих стручњака из одговарајућих струка који ће моћи да осмисле и остваре на одговарајући начин, уз сарадњу са локалним сеоским становништвом, стратегију оживљавања и препорода руралних подручја Србије. Такав процес подразумева реформе у институционализацији друштва и државе, као и решавање проблема преноса знања на садашње и будуће генерације и успостављање (настављање) раније прекинутог континуитета обликовања и представљања културног обрасца у руралним подручјима. Ипак, како наводи социолог Миле Ненадић, не би било добро да социолози у вези са проблемима у систему образовања и обнови села „обрћу урбану доктрину и на место „урбане“ стављају „руралну“ идеологију.“[8] Решење је у проналажењу равнотеже у проналажењу и представљању културног обрасца урбаних и руралних подручја подједнако, односно у поштовању друштвених нормативних вредности и у доброј организацији планирања и пословања у стратегији равномерног развоја земље. Оно подразумева, пре свега, подржавање концепта преноса знања, културе, производње и креативности уместо концепта политикантства које је било карактеристично за културну, економску и политичку климу последњих неколико деценија у Србији.

У условима владавине тржишне привреде на једној страни, и стагнације, демографског одумирања и пропадања села и урбаних центара у руралним подручјима Србије на другој страни, свеукупна ситуација је наметнула питање да ли су и зашто у руралним подручјима земље уопште потребни култура и образовање? У данашњем тржишно оријентисаном друштвеном амбијенту мора да се уважава став декана Машинског факултета у Београду да „извоз десетак бродова колико се годишње изгради и извезе из Србије,

8) Миле Ненадић, *Нови дух образовања, Просвета, Београд,* 1997: Ненадић сматра да се неједнакост града и његове околине може приметити само у другачијим склоностима, јер околину града одувек чини једно у глобалном смислу латерално, а у локалном смислу потпуно аутархично „рурално друштво“, те да се на квалитативним односима града и његове околине граде и квантитативни односи свих осталих историјских друштава. Он сматра да се на крају индустријске епохе види да индустријски раст и социјални развој нису омогућили масама да боље разумеју модерно друштво, нити је ниво масовне културе уздигнут, нити је смањен јаз између богатства и сиромаштва. Штавише, вера у демократско образовање је допринела слабљењу критичке мисли и нагризању интелектуалних стандарда, присиљавајући људе да се запитају да ли је масовно образовање битно неспојиво с одржавањем високе образовне разине, што конзервативци упорно тврде.

доноси већу зараду него извоз пољопривредних производа.“[9] Чињеница је и да су „носиоци“ раста ДБП (GDP) Србије сектори као што су финансијске услуге, посреднички послови, промет некретнина и слично. Али, чињеница је и да активност транзитне и услужне економије не мора да значи и поништавање производне економије, поготово зато што је, према речима агроекономисте Здравка Шајатовић, допринос сељака српском друштву такав да сељак остварује највећи извоз у привреди.[10] Агроекономист Шајатовић сматра да се захваљујући активности сељака-пољопривредника у Србији ствара реална материјална корист и обезбеђује прехрамбена сигурност државе. Уз то, сељак је и велики потрошач репроматеријала (семена, минералних ђубрива, горива, заштитних средстава, пољопривредне механизације, итд), те велики произвођач пољопривредних производа, генеришући развој бројних индустријских грана, пре свега прехрамбене индустрије и трговине. Он је уједно и чувар трајних амбијенталних, историјских и културних вредности друштва, а у прошлости је био и стожер демографског опстанка друштва.[11] Будући да проблем социјализације села и сељака потиче пре свега од чињенице да је сељак до сада био више објекат него субјекат друштвених промена,[12] један од начина да се поврати смисао и достојанство сељака и свих људи у руралним подручјима јесте да се, уз оживљавање привреде, оживи и до сада занемарена културна компонента живота сељака, која је много вреднија, старија и садржајнија него што је до сада приказивана у јавности. Последњих година појавио се један интересантан културолошки феномен да поједини становници руралних подручја спонтано доприносе оживљавању културне компоненте својих живота појединачном или институционалном изградњом или рестаурацијом етно-кућа, етно-села и етнографских музеја. Такав фено-

9) Танјуг, „Машински факултет школује најбоље мастере за бродоградњу“, *Политика*, 29.септембра, 2010.

10) Шајатовић, Здравко, „Како су ташне и машне претекле сељаке“, *Пољопривреда.биз – виртуелни агробизнис центар*, http://www.poljoprivreda.biz/stav/kako_su_tasne_i_masne_pretekle_seljaka

11) Ibid

12) Драган Марковић, *Отварање и затварање српског села*, *села – достигнућа, проблеми и перспективе социјализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр. 100-115: Марковић решење проблема социјализације села и сељака види у некој врсти интегралне научно-технолошке, социјално-економске, друштвено-политичке и културне револуције чији би непосредни носицал морало бити и сељаштво и сви остали слојеви друштва. То би омогућило сељаку да не буде смао корисник научних сазнања и готових технологија и наметнутих правних и економских решења, него и да сам унапређује пољопривредну производњу и начин живота на селу, проналази и пласира нове технологије, креира економске стимулансе и организационе моделе и тако уноси прогресивне промене у свој начин живота.

мен доприноси очувању и подизању нивоа културе становника руралних подручја, што, уз одговарајућу медијску и привредну подршку и сарадњу других институција, фирми и појединаца, може да допринесе и економском развоју тих подручја, уз одржавање и надградњу свих вредних аутохтоних тековина становника тих подручја. То подразумева не само неговање урушених нормативних друштвених вредности, него и материјалну конструкцију и реконструкцију институција и установа културе у руралним подручјима. Јер, како је сврху установа културе дефинисала антрополог Мери Буке, такве установе не представљају само прошлост и садашњост, него и обликовање перспективе будућности за будуће генерације. Неговање културе на неком подручју значи не само очување достојанства становника тих подручја, него и подстицај за развој економије и других грана друштвеног живота у руралним подручјима. Док би у случају замируђих општина на југу Србије сврсисходно отварање установа културе као што су атрактивно осмишљени и приказани историјски и етнографски музеји или етно-села тек подстакло развој замрле привреде, у случају развијенијих подручја у Србији, као што су, на пример, неки делови западне Србије, сврсисходно отварање установа културе могло би да допринесе даљем расту економске добити у области туризма и пропратних привредних грана. Овакав став се уједно индиректно подудара са ставом многих савремених истраживача развоја пољопривреде и живота у руралним подручјима Србије, од социолога Милета Ненадића и Милутина Митровића, економисте Миладина Шеварлића, агронома Здравка Шајатовића до новинара истраживача Бранислава Гулана, да је у циљу заустављања процеса деаграризације и депопулације и подстицаја економском развоју руралних подручја у земљи потребно да се уважавају и негују аутентично културно наслеђе, традиција, обичаји и навике сељака и уопште људи из руралних подручја. У том смислу новинар Бранислав Гулан, сматра да би, по узору на развијене европске земље, будућа стратегија руралног развоја морала бити прилагођена локалним ресурсима и иницијативама.[13)] Унутар такве стратегије, сматра Гулан, уместо досадашњег интендантског приступа селу и пољопривреди, где су сеља-

13) Бранислав Гулан, „Перспективе руралних средина у Србији: Опанак и ципела“, *Poslovna politika* 36:11, 37-40, Poslovna politika AD-Izdavačko i konsalting preduzeće, 1/2007.: Како новинар Гулан наводи, за успешан рурални развој потребно је да се испуни пет принципа – препознати могућности (потенцијале) диверзификованог руралног развоја сваке средине; утврдити одговорност за промене у прошлости и будућности у руралним подручјима; водити конзистентну политику редукције сиромаштва у руралним подручјима; убрзати процес децентрализације власти и јачати улогу и одговорности локалне самоуправе; изградити продуктиван сектор у руралном развоју који ће доприносити максимум раста и редукцију сиромаштва. (Maxwell, 2003)

ци били третирани као произвођачи јефтине хране, морала би да се створи концепција такозваног руралног развоја, која ће се темељити на демографским, природним, социо-културним и економским потенцијалима руралних подручја Србије. Један од значајних корака у том правцу била би израда студија изводљивости о побољшању пољопривреде у руралним подручјима, образовању пољопривредника у одговарајућим образовним установама, изградња добре инфраструктуре, изградња откупних станица и прерађивачких постројења за откуп, прераду и продају пољопривредних производа, као и изградња, рестаурација и очување здравствених, спортских установа и установа културе у тим занемареним подручјима. Новинар Гулан у склопу стратегије за развој руралних подручја предлаже јединствен, интегрисан, модернизован и софистициран систем набавке и продаје прехрамбених производа, за што је потребно омогућавање културног просвећивања и образовања пољопривредника, обезбеђивање њиховог социјалног (здравственог, пензионог и инвалидског) осигурања и инвестирање у саобраћајну и комуналну инфраструктуру сеоских подручја. Са Гуланом исти овакав став који за циљ има спречавање депопулације и деаграризације деле и социолог Милован Митровић[14] који сматра да популациона политика мора да буде део економске, социјалне, еколошке или културне (образовне) политике, и социолог Миле Ненадић, који сматра да висок ниво образовања које је припремљено за локалне потребе гарантује останак у селу не само и првенствено сељака него и представника низа старих и нових професија. У том случају сељаштво се не би осећало „културним странцем глобалног друштва", него би квалитетно основно и специјалистичко образовање било један „основни латерални ослонац" и као такво оно би „гарантовало његов несметан развој и опстанак и у највећим кризама." Социолог Миле Ненадић дели исти став као и новинар-истраживач Бранислав Гулан да је могуће да ће се, због свега онога што се данас дешава у градовима, у будућности појавити урбани егзодус према руралним подручјима.[15] Само отварање и добро функционисање установа културе у неком руралном подручју

14) Милован Митровић, *Српско село – Прилог социологији традиционалног српског друштва*, Matica srpska, Novi Sad, 1999.

15) Бранислав Гулан, „Перспективе руралних средина у Србији: Опанак и ципела": Гулан наводи да је брза и претерана деаграризација уместо раније аграрне пренасељености проузроковала другу крајност – индустријску и урбану пренасељеност. Прва је стари, а друга нови велики проблем српског друштва. Градски живот је скуп, несташица станова велика, фабрике су препуне сувишних радника (у Србији је око милион људи незапослено), док су у селима многе њиве тих истих људи необрађене (рачуна се на око 200.000 хектара), а добар део кућа стоји празан. Такође видети Миле Ненадић, *Нови дух образовања,* Просвета, Београд, 1997.

не значи уједно да постоји могућност за одрживи развој тог подручја, све док у том крају није створена могућност да у њему, уз сељака пољопривредника, живе без већих проблема и неки уметник, занатлија, трговац, научник, инжињер, економист или правник. Оно што је први и основни предуслов за омогућавање одрживог развоја руралних подручја и побољшање општих услова живота и рада становника у тим крајевима је да им се обезбеде мир, сигурност и стабилност у њиховом пословном, привредном и животном амбијенту.

ПОЧЕТНЕ ГРЕШКЕ У ПЛАНИРАЊУ РАЗВОЈА ДРЖАВЕ

Једна од основних претпоставки развоја државе, а тиме и њеног положаја у свету, је описмењавање и сврсисходно образовање њеног становништва. Још на преласку из XVIII у XIX век северноамерички председник и политичар Томас Џеферсон говорио је о важности образовања становништва као основном услову економског и културног напредовања,[16] а са тиме су се слагали водећи северноамерички, европски, јапански, кинески и остали светски мислиоци и политички лидери. У том смислу је и северноамерички научник и стручњак за пољопривреду и коњогојство Вилијем Клерк (William Smith Clark, 1825-1886)[17] тврдио је да обичан пољопривредник, у случају да има само менталну дисциплину и културу сеоске школе и да је неук у погледу виших грана науке, никад не би могао да заузме одговарајуће место у друштву које му припада.[18] Примери успешног споја науке, предузетништва, трговине, креативности и физичког рада у пољопривреди од времена хуманизма и ренесансе на подручју Италије[19] и касније отварање спе-

16) James Gilreath. (Ур.), *Thomas Jefferson and the Education of a* Citizen, University Press of the Pacific, U.S.A, 2002.

17) John M. Maki, *William Smith Clark: A Yankee in Hokkaido*, Hokkaido University Press, Sapporo, Japan, 1996, стр. 124: Вилијем Клерк је постао познат по помоћи јапанским стручњацима да колонизују удаљене регионе северног острва Хокаидо преносећи им највећа достигнућа и знања из северноамеричке пољопривреде – експерименталне фарме као државне пројекте.

18) Patrick T. J. Browne, "Cultivation of the Higher Self: William Smith Clark and Agricultural Education", *Historical Journal of Massachusetts,* Westfield State College, 36. 2008. Као бивши председник Пољопривредног Универзитета Масачусетс и научник Клерк је подржавао образовну филозофију о потреби „свеопштег широког образовања" и „практичног учења" у области пољопривреде.

19) Текстови о пољопривреди правника и агронома Пјетро Крешенци (Pietro Cresenzi, с.1233-с.1321), као и књиге о мудрости пољопривредника и њихових породица били су превођени са латинског на италијански и француски језик. Сличне текстове писао

цијализованих пољопривредних школа широм Европе и света у вековима који су уследили[20] доказали су истинитост таквих тврдњи.

Са почецима економског и културног процвата европских држава у доба хуманизма и ренесансе временски се подударило потпадање средњовековне српске државе под власт Османлијског царства пред крај XIV века и у XV веку. Од тог периода па све до периода успостављања независности Србије и њене изградње грађанске државе по стандардима европских држава у XIX веку, у северном и средњем делу Европе око Балтика стварали су се савези трговачких гилди и градова, а јужније на Медитерану стварала су захваљујући развоју флота галија са топовима, велика царства. У периоду од тих неколико векова на подручју од Енглеске на северозападу до Италије на југу одвијао се развој технике, рачуноводства, трговине, осигурања, цестовног, пловног и железничког саобраћаја, демократизација политичке културе и развој средстава јавног информисања, а захваљујући опловљавању светских мора у Европу су се увозиле сировине, скупоцене тканине и зачини и извозили чоколада, пиће, порцулан, хируршки и оптички инструменти, уметничке литографије, оружје и остали предмети. У складу са таквим степеном економског развоја, у седамнаестом веку министри финансија развијених држава писали су својим краљевима да је „једноставно и само обиље новца у једној држави могло да направи разлику у њеној величини и снази.“[21] Више од два века касније такву тезу је потврдио на Далеком истоку историчар Јамађи Аизан (Yamaji Aizan, 1865-1917) који је у свом проучавању светске историје, осврћући се на лош статус кинеских исељеника у западним државама на преласку из XIX У XX век, тврдио да су „ти

је у Тјудорској Енглеској средином 16. века и писац и пољопривредник Thomas Tusser (1524–1580), а почетком 16. века филозоф Френсис Бејкон (Francis Bacon, 1561-1626) објавио је прве текстове о научној методи у пољопривреди. (Опширније видети у John E. Russell, *A history of agricultural science in Great Britain, 1620-1954*, George Alien and Unwin, London, Great Britain, 1966)

20) У Швајцарској је агроном Филип фон Феленберг (Philipp Emanuel von Fellenberg, 1771-1844.) на поседу крај Берна 1799. године основао пољопривредне школе за децу сиромашних пољопривредника и децу из аристократских друштвених слојева подједнако. Те школе су дале подстицај каснијем развоју пољопривредних школа у Данској, Немачкој, Француској и Великој Британији. У Немачкој су за развој пољопривреде, сваки у свом домену, били важни свештеник, лекар и фитотерапеут Себастијан Кнајп (Sebastian Kneipp, 1821 – 1897) и хемичар Јустус фор Либих (Justus von Liebig, 1803-1873.) Након што су се европски досељеници населили у Канади, први бискуп Квебека Франсоа де Лавал (François de Laval, 1623-1708) основао је још 1670. године прву пољопривредну школу и тако започео развој пољопривреде у Канади.

21) John H. Munro, “Early Modern Mercantilism Money, Economic Nationalism and the State in Early Modern Europe, Letter of Jean Colbert to Louis XIV, King of France*”, The Economic History of Early Modern Europe to 1914*, http://eh.net/coursesyllabi/munro/3MERCANT2.pdf., цитирајући француског министра финансија Jean-Baptiste Colbert (1619-1683).

исељеници, упркос својим врлинама, тако третирани зато што је и њихова држава третирана на сличан начин у свету.“[22)]

Док су европске морнарице (оружане снаге) освајале нова тржишта Азије и Африке сељаци у Србији под османлијском влашћу били су принуђени да тешко раде, односно да „кулуче“. Како је наводио швајцарски доктор хемије и криминолог Рудолф Арчибалд Рајс (Rodolphe Archibald Reiss, 1875-1929), који је провео дуги низ година у Србији и проучавао њену историју, тај „најжешћи рад под принудом сељацима је мало користио, јер се од њега обогатио само угњетач“. Арчибалд Рајс је ову чињеницу наводио као разлог у свом објашњењу зашто су током векова сељаци у Србији „навикли да раде само онолико колико је неопходно и нису хтели да раде више зато што би то користило само њиховом тиранину“.[23)] Почетак османлијске колонизације значио је уништење дотадашње домаћег феудалног слоја, јер су најбољи делови земљишта припали новопридошлим газдама *спахијама*, а локално становништво је у статусу обичних сељака или нижих *чифчија* живело на малим баштинама (поседима) на границама биолошког опстанка. То је поједине породице приморавало на постепене селидбе у плодније пределе унутар Србије. Док се у истом времену у Европи софистицирана урбана публика повезивала са древним нордијским митовима или митовима класичне Грчке и Рима преко раскоши новонастајућих опера у Венецији и осталим италијанским и европским градовима,[24)] током тих селидби сеоске породице су преносиле из својих крајева јаку патријархалну свест и усмену књижевност у облику народних предања, народних и јуначких песама, веровања, митова, пословица, басни и бајки, као и своју хришћанску веру и друштвену хијерархију породичних задруга и кнежинске и племенске самоуправе са коренима из српске средњовековне државе.[25)] Према једном народном предању, управо у једној таквом досељавању сеоских породица из племена Васојевића у Шумадију у првој половини XVIII века доселила се и породица вође Првог срп-

22) Yamaji Aizan, “Oi, Kyodai bun!”, (“Oh, My Brothers”), *Dokuritsu Hyoron*, Vol. 7, July 3rd, 1903, Tokyo, Japan, str. 1-3.

23) Рудолф Арчибалд Рајс, *Чујте Срби!*, Златоусти, Београд, 2008, стр. 14.

24) Vlado Kotnik, “Opera, Myth, Society: How do they correlate?”, *TRAMES – Journal of the Humanities and Social Studies*, Vol. 8, No. 3, 2004, Estonian Academy Publishers, Estonia, p. 327.

25) Мирослав Свирчевић, „Миграције у Србији XVIII века и установе патријархалног друштва“, *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. LII, св. 52, Београд, 2004, стр. 311-326.

ског устанка Ђорђа Петровића Карађорђа (1768-1817.).[26] Судбина обичног народа била је да у временима посебно пооштрених дажбина отоманских турских власти и њихових војних похода напуштају своје баштине, склањају се у шуме и збегове и исељавају из земље. Тако се око 30.000 Срба и знатно мање Македонаца и Шиптара-Климента под вођством српског Патријарха Арсенија III Црнојевића 1690. године одселило на север преко Саве и Дунава. Привредне и политичке прилике у аустроугарским урбаним срединама помогле су да културни и просветни развој ових људи крене узлазим путем. Тако су они почели да у градовима Аустроугарске државе оснивају књижевне читаонице, певачка друштва, позоришта, школе, народне новине и богословије.[27] Један мали број образованих људи је објављивао историографије средњовековне Србије и чувао српску писмену књижевност штампањем књига у Венецији, Хабсбуршком царству, Румунији, Русији и осталим државама у иностранству. Унутар Србије културно писмено наслеђе средњовековне српске државе био је у могућности да сачува и негује само мали број историчара, свештеника, писаца и штампара.[28] Међутим, и након ослобођења од османлијске власти и након успостављања модерне грађанске државе у XIX веку у Србији, политичке власти нису успеле да у њој много учине у погледу мењања тешких услова живота и рада сељака набоље. Након доношења *хатишерифа* османлијских власти 1830. године, којим је до извесне мере омогућено независно устоличавање државности Србије, а касније уједначавање правних одредби српског Устава са Уставима развијених европских држава, привреда и друштво у Србији су се постепено усклађивали са европским државама. Поједини српски интелектуалци су одлазили на школовање у развијене европске државе и преносили по повратку своја знања у матичну земљу, а и раније исељени Срби у Аустроугарску и друге европске државе давали су значајан допринос у преносу знања и просвећености из својих средина у матичну државу. Али, генерално гледајући, Србија је била мала држава и аутсајдер-почетник у међународној заједници у том времену познатом под слоганом „опстанак најјачих“

26) Миленко Вукићевић, *Карађорђе I, 1752-1804*, С.лобода, Београд, 1986.

27) У таквим условима један од знаменитијих Срба Ђорђе Бранковић (1645-1711) крајем XVII и почетком XVIII века успео је да састави у пет томова историју Србије, Христофер Жефаровић објеавио је дело *Стематографија* 1741. године, а историчар и писац Јован Рајић (1726-1801) објавио је прву обимно штампану историју Срба 1794. и 1795. године у Бечу.

28) Pavle Ivic, Mitar Pesikan, *The history of Serbian Culture*, Transl. by Randall A. Major, Porthill Publishers, Great Britain, 1995: Познато је да је радило осам штампарија у XVI веку под османлијском влашћу у Србији, али оне нису биле дугог века.

(“*the survival of the fittest*”).[29] У амбијенту у коме је светским колонијалним силама било важно постати и остати „што више моћан међу моћнима“ Србија је носила бреме статуса османлијске колоније и вишевековног застоја у развоју своје инфраструктуре, индустрије и трговине. Њена новоствараjућа урбана елита имала је тежак задатак да примени модернизацијске тековине и достигнућа на једној конфигурацијски брдовитој, шумовитој, непроходној и комуникацијски неповезаној државној територији са неписменим становништвом. Из једног писма из 1834. године изасланика Стефана Стефановића Кнезу Милошу Обреновићу сазнаје се да се од Београда, као централног и најважнијег места у Србији, само у два правца могло ићи колима: први је правац био до Зворника, а други за Ниш или до Ужица. Остали путеви „или су биле козје путање, или су били тако рђави и тако „стрменити“, или су водили „преко великих брда и потока“, да је њима било „тешко и коње провести, а камо ли с коњима проћи.“[30] Средином XIX века кнезови Обреновићи су успели да заштите брдовите шумске путеве насипима, као и да прошире улице у урбаним насељима и да изграде саобраћајнице по угледу на европске развијене државе. Под личном нахођењу кнеза Обреновића, али и захваљујући одласцима младе интелектуалне елите на школовање у иностранство, долазило је до промена и у обичајима и ставовима у друштву, као и до поновног подстицања развоја писмености, књижевности, образовања, наука, економије и лепих уметности након вишевековног застоја.[31] Али, у периоду када је требало да се држава консолидује, модернизује и да се у њој успостави парламентарни систем и друштвена стратификација, политичка елита Србије је прву огромну грешку направила тиме што није остварила један од најосновнијих услова за развој државе – описмењавање становништва у читавој земљи. Један од највећих разлога за то је била неорганизованост, спорост и неефикасност администрације у процесу опорављања земље од колонизације и успостављања државног апарата. Организовању основног школовања приступило се око 1834. године. Основне школе делиле су се у три групе: државне, општинске и сеоске. Држава је била задужена за изградњу школа, постављање учитеља и опскрбљивање школа наставним материјалом. Али, недостатак учитељског ка-

29) Herbert Spencer, *The Principles of Biology*, vol. 1, 1864, University Press of the Pacific, 2002, стр. 444: „Опстанак најјачих, што сам ја овде желео да изразим у механичким терминима, је оно што господин Дарвин дефинише као „природна селекција“ или очување фаворизованих нација у борби за живот.“

30) Владимир Ћоровић, „Земља Шумадија хајдучка, досељеничка и побуњеничка“, *Историјске Свеске Српско Наслеђе* бр. 3, март 1998.

31) Тихомир Ђорђевић**,** *Србија пре сто година – XIX век*, Ethos, 2008, Београд.

дра, неажурност и слаба организација администрације и сиромаштво сељака нису ишли у прилог потпуном описмењавању сеоског становништва. Како наводи социолог Драган Марковић, све до половине XX века четири петине сеоског становништва није било довољно описмењено, што је оставило трага на занемарљиву акумулативност привреде све до данашњег времена.[32] Данас, два века касније, потреба за описмењавањем становништва и очувањем културног идентитета у Србији намеће се као велика потреба не само у сврху решавања економских проблема, него и због све већих еколошких проблема са којима се држава и читав свет суочавају. У условима глобалних климатских промена и угрожавања животне околине, превасходно културолошки освештени и самосвесни народи могу да воде бригу о биодиверзитету као „природном капиталу света", да одрживо користе природне ресурсе и допринесу борби за очување животне средине, као и да спроведу ефективну заштиту од климатских промена и све учесталијих природних непогода.

Међутим, за разлику од развијених европских држава у којима се школовала у XIX веку, политичка елита Србије у периоду формирања политичких, образовних и економских институција посветила је више пажње увлачењу својих следбеника у сукобе и међусобна прегањања новостворених политичких партија и идеологија него осмишљавању и остварењу плана равномерног економског и културног развоја у држави. На тај начин није могао да се надокнади дотадашњи застој државе који је био настао услед њене вишевековне колонизације и она се није могла равномерно довести у раван модерних европских и светских држава. Унутрашњи политички сукоби и истовремено недоношење конкретних политичких и правних мера за развојни програм пољопривреде и предузетништва били су фатални за једну малу државу, топографски и метафорично смештену на раскршћу цивилизација и са неповољном улогом у геостратешкој констелацији политичких снага у свом окружењу, али по својим природним ресурсима погодном за развој пољопривреде и трговине. Не много успешно формирање и функционисање водећих политичких партија у Србији у XIX веку је „колективној мудрости"[33] и стратегији равномерног развоја

32) Драган Марковић, *Отварање и затварање српског села*, стр. 26, такође видети Александра Бркић, „Још има школа без тоалета и телефона", *Политика*, 27. новембра 2008, Београд; Александра Бркић, „Пешаци ђаци или учитељи", *Политика*, 17. април, 2007, Београд и Бошко Ломовић, „Пут до знања од 2.000 километара", *Политика*, 22. март, 2008, Београд.

33) James Surowiecki, *The Wisdom of Crowds*, Anchor Books, 2005: У овој књизи новинар-писац Суровиецки у разматрању успешности стратегије пословања истиче да је колек-

претпоставило менталитет политичких група. Односно, таква поларизација супротстављених политичких групација дала је предност концепту стварања и усмеравања својеврсне „мудрости масе и групе“ над концептом једне диркемијанске „колективне мудрости“ која је у стању да схвати простор и време у којем се налази и у том смислу делује и ствара. У истом периоду познати немачки социолог и економист Макс Вебер (Max Weber, 1864-1928) тврдио је да сваки иоле освештени интелектуалац мора да зна да су социјална димензија и демографско питање два основна фактора према којима се мери успешност развоја неког друштва и државе.[34)] Уз ове две почетне историјске грешке у процесу стварања модерне грађанске државе, као што су били занемаривање описмењавања и образовања становништва на њеној целокупној територији и оштро поларизована борба за политичку власт, политичка елита Србије је учинила даљу грешку тиме што није, по угледу на развијене европске државе тог времена, почела изградњу инфраструктуре за бољу проходност и повезивање комуникација у свим руралним подручјима државе. Таква стратегија могла је да покрене предузетничке и трговачке активности у читавој држави и да омогући оживотворење идеје британског економисте Семјуел Смајлса да се судбина једног појединца могла променити у складу са његовим предузетничким напорима. Уместо тога ситуација је била таква да људи у руралним подручјима нису могли лако да омогуће својој деци ни основно ни специјалистичко образовање ни могућност напредовања у својој струци или служби. Због дискутабилног установљавања ауторитета и компетенције водећих људи у процесу стварања државности, како је приметио социолог Милош Немањић, крајем XIX века „интелигенција у паланачким срединама у Србији била је притиснута немаштином и претњама отпуштања из службе“[35)] Међутим, захваљујући залагању појединих интелектуалаца ипак је дошло до појаве првих успешних организованих покушаја развоја предузетништва на селу. Један од њих је било оснивање набавно-продајних потрошачких задруга које су снабдевале становништво робом широке потрошње од седамдесетих година деветнаестог века до избијања Другог светског рата, као и оснива-

тивна мудрост важнија од мудрости појединца, ма колико успешан тај појединац био, и објашњава то различитим примерима из праксе финансијског пословања и доношења политичких одлука.

34) Richard Swedberg, (ed.). *Essays in economic sociology by Max Weber*, Princeton University Press, USA, 1999.

35) Милош Немањић, *На трагу српске интелигенције XIX века – топографија и социографија, Записи, Београд, 2008, стр. 156,* цитирајући Новица Петковић, „Балканска култура“, *Политика*, 17. март, 1990.

ње земљорадничких задруга од 1894. године па надаље.[36] Након тога је 1898. године усвојен први законски акт о задругама *Закон о земљорадничких и занатским задругама*, а од 1902. године почело се и са оснивањем нових посебних набавних задруга.[37] Тако су домаћи интелектуалци у спрези са пољопривредницима успели да у пракси саживе предлоге о својеврсној синтези „господства" и науке за коју се залагао британски научник Ђозеф Бенкс (Joseph Banks, 1743–1820), посебно промовишући синтезу господства и систематизације научног знања на пољопривредним имањима у британским селима и у британској економији уопште[38] или идеје немачког филозофа Јохана Хердера (Johann Gottfried von Herder, 1744-1803) који се залагао за размену „културе људи" (*Kultur des Volkes*) са „културама учених људи" (*Kultur der Gelehrten*) у урбаним центрима, а не за доминацију ових потоњих. И у Италији је још од доба хуманизма и ренесансе, без обзира на промене политичке власти на Апенинском полуострву, био заживео концепт сеоских имања-породичних радионица на чијем челу је био архетипски отац породице. Од савременијих примера је карактеристичан пример залагања француске владе у првој половини двадесетог ве-

36) *Смедеревско воће – Врановo*, „Вранoво 1994 – Сто година задруге", http://www.smederevskovoce.rs/sela.php?id=77&jezik=1: Захваљујући великом залагању професора Пољопривредног факултета Михајла Аврамовића и пољопривредника и народног посланика из села Вранoво крај Смедерева Лазара Савића-Геџе, основана је 1894. године прва земљорадичка задруга *Врановска земљорадничка задруга* у Вранову у Србији.Према правилнику задруге, циљ задруге је био „да набави својим члановима потребан новац за пољопривредне радове, да утиче на свест о штедњи и да на тај начин утиче на поправку њиховог материјалног стања." Члан задруге могао је да буде само онај који је имао „довољно јемства за лично поштење", да је старешина домаћинства и да стално живи на територији задруге, задружна управа је била дужна да сваког месеца саставља извештај о пословању, а поред финансијских средстава чланова задруге она је имала и друге сталне приходе од сталне, обичне и дечје штедње. Након тога је почео покрет оснивања земљорадничких задруга у Србији и 1895. године је створен Главни савез земљорадничких задруга.

37) Бранислав Гулан, „Задругарство у Србији – између нестанка и опстанка", 05. 07. 2010, *Актер Online*, http://www.akter.co.rs/index.php/ekonomijaprint/2713-izmeu-nestanka-i-opstanka.html

38) G. E. Fussell, "My Impressions of William Marshall", *Agricultural History*, Vol. 23, No. 1, January 1949, the Agricultural History Society, U.S.A, стр. 57-61: У Великој Британији је таква Бенксова замисао спровођена у пракси већ на примеру издавања периодичних часописа и књига на тему пољопривреде од 1784. године се периодични часописи и књиге на тему пољопривреде издавали још од 1784. године. Познати енглески писци и стручњаци за пољопривреду Артур Јанг (Arthur Young, 1741-1820) и Вилијам Маршал (William Marshall, 1745-1818) активно су изучавали пољопривреду, како теоретским, тако и емпиријским истраживањима. Захваљујући својим многобројним студијским путовањима и упоредбама домаће пољопривреде са пољопривредом суседних земаља, ови интелектуалци су дали велики допринос развоју пољопривреде у својој држави и инспирисали многе своје савременике да раде на развоју пољопривреде у држави и у њеним колонијама и тиме да уједно помажу и укупном економском развоју Велике Британије.

ка да помогне напредак и софистицираност живота пољопривредника покретањем правне и политичке реформе (*The Code de la Famille*) под слоганом да је основ француске државе пољопривреда.[39] Међутим, посебно карактеристични примери надградње културне традиције позитивном селекцијом достигнућа и тековина западне цивилизације у модернизацијским процесима друге половине XIX века били су примери деловања јапанских формално образованих и самообразованих интелектуалаца који су у том периоду појединачним напорима учинили много на покретању економских и културних активности у свим подручјима државе оснивањем универзитета, образовних друштава и курсева у својим родним крајевима[40] и издавањем часописа и новина (са анализом светских геополитичких, привредних и културних трендова и давањем конкретних предлога у области образовања, економије, здравства, лепих умет-

39) Paul V. Dutton, "An Overlooked Source of Social Reform: Family Policy in French Agriculture, 1936-1945", *The Journal of Modern History,* Vol. 72, No. 2 (Jun., 2000), The University of Chicago Press, USA, стр. 375-412. Касније у осамдесетим годинама двадесетог века француска влада је подржавала концепт насељавања провансалских и осталих руралних подручја Француске младим паровима и породицама уз помоћ јединственог политичког, социјалног, економског и културног концепта промоције живљења у тим подручјима у средствима јавног информисања.

40) Карактеристичан примери друштвено свесног интелектуалца из тог времена био је филозоф и просветитељ Накамура Масанао (Masanao Nakamura, 1832-1891) који је по повратку са школовања у Великој Британији у Јапан на улицама села и градова Јапана шездесетих година XIX века видео много сиромашне деце и одлучио да да допринос њиховој бољој будућности преводом и објављивањем приручника *Самопомоћ* Семјуел Смајлса (Samuel Smiles, *Self Help*) и књиге *О слободи* британског филозофа Ђон Стјуарт Мила (John Stuart Mill, *On Liberty*). Те књиге су постале најбоље продаване књиге тог времена у Јапану, а приручник *Самопомоћ* Семјуел Смајлса 1872. године уведен је као обавезно штиво у јапански образовни систем. Накамура Масанао се залагао за пренос знања млађим генерацијама Јапанаца комбинацијом западног учења о Хришћанству, британском економском либерализму и утилитаризму и јапанске културне историје и моралних ставова Конфучијанства. Један од најпознатијих јапанских просветитеља тог времена био је оснивач Keio Универзитета, издавач и економиста Фукузава Јукићи (Fukuzawa Yukichi, 1835-1901) који се залагао за пренос знања јапанских интелектуалаца будућим генерацијама у виду оснивања образовних установа-задужбина и курсева интелектуалаца својим сународницима по повратку у земљу, учења страних језика, објављивања превода најпознатијих западних филозофских и економских дела на јапански језик и подучавања младих људи најбољим достигнућима и тековинама западне цивилизације, али и најбољих достигнућа и тековина из властите јапанске културне историје. **(**Опширније о томе у Fukuzawa Yukichi, *Autobiography of Fukuzawa Yukichi with Preact to the Collected Works of Fukuzawa*, transl. by Kiyooka Eiichi, The Hokuseido Press, Tokyo, 1981, Japan). Специфичан вид такве модернизације у склопу идеологије „држава-породица" (*kazoku kokka shugi*) коју су подржавали подједнако и олигарси и државни и независни интелектуалци у Јапану у другој половини XIX века озваничен је и Уставом из 1889. године у коме је писало да ће „јапански грађани у хармоничној сарадњи са Царом и међусобно, делити наду да ће представљати славу Јапана у земљи и иностранству и да ће обезбедити да се примењују дужности које су наследили од својих славних предака". (Ito Hirobumi, *The Constitution of the Empire of Japan, 1889*, Trans. by Ito Miiyoji, "Tokyo: Igirisu-Horitsu Gakko, 22nd year of Meiji, 1889, Hanover Historical Texts Project, sc. Jonathan Dresner, Harvard University, "Commentaries On the Constitution of the Empire of Japan", 1889, http://history.hanover.edu/tests/1889con.html.)

ности и слично). Неки међу њима су и оснивали мала, средња и велика привредна предузећа у разним областима по угледу на успешна предузећа из светских развијених држава, у чијем основу је била национална свест о потреби сачувања националних привредних, комуникацијских и људских ресурса.[41)] За разлику од развијених држава Јапана, Велике Британије, Немачке, Француске или Италије, од почетка процеса настајања већих стамбених насеља у Србији у XIX веку један део новоствараjуће урбане елите састављен углавном од политичара и бирократа подржавао је концепт углавном једносмерне културне размене „град-село“ у институцијама и у средствима јавног комуницирања, према коме је доминантна била домаћа новоствореna урбана култура.[42)] Како је приметио историчар и етнограф Тихомир Ђорђевић, у Србији је у XIX веку приликом ослобађања од османлијске власти и стварања нове грађанске културе по узору на тадашњу западноевропску и средњеевропску културу дошло до специфичне симбиозе „културе људи“, односно културе села, са „културама учених“, односно културама малобројних урбаних заједница, то јест „градова“ „вароши“, „варошица“ и „паланки“. Али, у процесу успостављања тадашњих политичких институција у тим новоствараjућим урбаним срединама губила се драгоцена енергија и умногоме је био изгубљен фокус о потреби за успостављањем равномерног развоја привреде у читавој земљи. Усредсређене на своје међупартијске и идеолошке сукобе[43)] политичке власти у Србији су занемариле проблеме нерешене саобраћајне и стамбене инфраструктуре, сиромаштво сељака,

41) David John Lu, *Japan: A Documentary History,* M. E. Sharpe, New York, USA, 1997, стр. 353-354: Оснивач компаније *Mitsubishi* Ивасаки Јатаро (Iwasaki Yataro, 1835-1885) у једном писму-прогласу свом особљу 1876. године обзнанио је да је један од главних циљева политичара јапанске Меији владе у том времену „такмичења Јапана против дива“ био да права обалске трговине и војске (морнарице) не падну у руке странаца. Како је објашњавао предузетник Ивасаки, у време мира то је значило губитак пословних могућности и запослења за домаће људе, а у рату је то значило предавање виталних права на информације странцима, или, једноставније речено, одбацивање права Јапана као независне нације, те је у складу са тим говорио својим запосленима да раде не само за добро своје компаније, него и за добро читавог Јапана. Takeshi Ishida, *Japanese Political Culture – Change and Continuity*, Transaction Publishers, New Brunswick and London, New Jersey, 1996, U.S.A, стр. 4: Како је то дефинисао политиколог Ишида Такеши, први период те модернизације по стандардима развијених европских држава карактерисале су две основне вредности – једна је била очување традиције групне кохезије, а друга је била „достигнути и престигнути Западне силе“.

42) Таква замисао културне размене трајала је и кулминирала касније, у другој половини XX века, представљањем читавог једног „новокомпонованог“ псеудокултурног концепта „град овако замишља и представља село у Србији“, са врло малим настојањима да се он промени или да дође до усмеравања у правцу урбане софистикације или у правцу потенцирања аутохтоних сеоских вредности у том концепту.

43) Дубравка Стојановић, *Калдрма и асфалт – урбанизација и европеизација Београда 1890 – 1914,* Удружење за друштвену историју, Београд, 2008.

недостатак наставног кадра за подуку и недостатак наставних средстава по школама у унутрашњости државе.[44] Економист Драгољуб Ч. Симоновић сматра да је од времена владавине кнеза Милоша Обреновића (владао од 1815. до 1839. и од 1858. до 1860. године) почео процес стагнације и урушавања институција села, односно распадање српске кућне задруге, те да је тај процес трајао два века.[45] Али, у том процесу дошло је и до процеса просвећивања, модернизације и (додуше процентуално врло малог) описмењавања становништва. Док се писменост средњовековне српске државе задржала за време османлијске власти углавном само у манастирима унутар Србије и унутар редова интелектуалаца исељених и образованих у иностранству, у XIX веку су почетке описмењавања, музичког образовања и издаваштва у ученим круговима, а затим у ширим народним масама, на себе преузели кнез Милош Обреновић и његов брат Јеврем Обреновић са својим породичним приватним учитељима Димитријом Тиролом и Јосифом Шлезингером, затим просветитељи и књижевници Вук Караџић и Доситеј Обрадовић и многи српски књижевници, свештеници и политичари, али и трговци и чиновници, будући да су многи од њих постајали мецене, ктитори и задужбинари и тако градили инфраструктуру, унапређивали привреду и школовали сеоску и градску децу по школама и кућама.[46] Тако је забележено да је 1883. године један чиновник из Београда Драгутин Посниковић уложио целу своју уштеђевину од педесет златника да покрене први часопис за пчеларе и тако допринесе развоју привредне гране пчеларства.[47] Први извозни резултати сеоских ратара и сточара наговештавали су да је пољопривреда била привредна грана која је могла да оствари спољнотрговински суфицит у Србији. Захваљујући свињогојству у доба владавине кнеза Милош Обреновић продавало се годишње више од две стотине хиљада свиња купцима у Аустроугарској држави.[48] Винарство је било развијено до те мере да су

44) Љубомир Павловић, „Како да се наш народ просвети“, *Шабачки гласник* 39, 11. јун, 1929, стр. 1.

45) Драган Марковић, *Отварање српског сел*а, стр. 43, цитирајући Драгољуб Ч. Симоновић, *Укључивање земљорадника у самоуправне односе*, Нолит, Београд, 1975, стр. 129.

46) Тихомир Ђорђевић, *Србија пре сто година – XIX век*, стр. 95-98.

47) Милош Антонић, „Историјат часописа *Пчелар“, Савез пчеларских организација Србије*, http://www.spos.info/subpages/istorijat/istorijat_casopisa.php: Пчеларству је до тада био посвећиван само један део простора у илустрованом листу за пољопривреду *Тежак* које је издавало Српско пољопривредно друштво основано 1869. године.

48) Катарина Лазаревић, „Od kneza Miloša Obrenovića do danas proizvodnja svinja opala nekoliko puta, a od nekadašnjih 200.000 grla Srbija više ne izvozi ni jedno“, *Agropress*, http://www.agropress.org.rs/tekstovi/10172.html

винари из Неготинске крајине седамдесетих година XIX века извозили вино у Француску, Немачку, Аустроугарску и Русију.[49)] Међутим, у последњим деценијама XIX века и све до истека прве деценије XX века политичка клима оштре поларизације идеологија и „политичарења“ учинила је да развој српског села и институционално описмењавање становништва споро теку, што је условило и спору изградњу инфраструктуре, а самим тим и великог броја других институција у земљи. Насупрот томе, карактеристика најистакнутијих политичких лидера и филозофа XVIII и XIX века у Немачкој, Јапану или Северној Америци као што су били Фридрих Лист (Georg Friedrich List, 1789 –1846), Фукузава Јукићи (Fukuzawa Yukichi, 1835-1901), Александар Хамилтон (Alexander Hamilton, 1755–1804) или Данијел Рејмонд (Daniel Raymond. 1786–1849) била је да су сви они у својим делима наглашавали да су само равномеран пренос знања и равномеран економски развој могли да покрену и остваре свеукупан развој њихових држава. Чак и они међу њима који су подржавали идеју јачања конкурентности и слободног тржишта стављали су интерес развоја економија својих држава испред свега осталог. Док су поменути водећи интелектуалци из развијених светских држава подржавали системски и равномеран развој привреде и науке у својим државама, у Србији је системски развијана врста политичара и бирократа који су се прилично цинично односили према члановима нижих друштвених слојева из којих су најчешће и сами долазили. Тако социолог Милош Немањић цитира у свом делу *На трагу српске интелигенције XIX века – топографија и социографија* једну карактеристичну оцену правника, историчара и писца Слободана Јовановића (1869-1958) о та-

49) Данас се вински туризам у Србији промовише од Александровца, Крушевца, Вршца до Књажевца, а карактеристичан пример винског туризма су Рајачке пимнице код Штубика у Неготинској крајини. Широм света, од Грчке, Канаде, Аустралије, Португала, Швајцарске до Јужне Африке, Удружења произвођача вина позивају на промоцију, дегустацију и куповину вина у винским подрумима руралних подручја, чиме се уједни врши и тржишна промоција вина за даљу продају по трговинама, хотелима и ресторанима. Данас су по винском туризму и локалним винским фестивалима поготово позната рурална подручја Француске. (О томе опширније у Colin Michael Hall et al (Ed.), *Wine tourism around the world : development, management and markets*, Oxford : Butterworth-Heinemann, 2002 и Jack Carlsen and Stephen Charters (Ed.), *Global Wine Tourism – Research, Management & Marketing*, Wallingford : CABI Pub., Great Britain, 2007.) Французи су своју пољопривреду повезали са козметичком, здравственом, модном и туристичком индустријом и захваљујући доброј инфраструктури и добром животном стандарду пољопривредника, успешно их спојили у јединствен концепт привредне и туристичке понуде. У замковима и сеоским домаћинствима, посетиоци на лицу места пробају вина и друге специјалитете локалног подручја, а основани су и визиторски центри и курсеви предавања о узгоју, дегустацији и маркетингу вина и винског туризма у пољопривредним школама и другим центрима за развој пољопривреде и туризма. Таква спрега туризма и гастрономије повезана је и са трговином, односно продајом одговарајућих сувенира из различитих подручја Француске.

дашњем јавном животу и култури у Србији: „Наша интелигенција није пресадила ниједан стран културан образац, нити је из културних елемената нашег народног живота израдила један оригинални образац... Ниједан од наших приповедача и драмских писаца није онако као Бернард Шо у Енглеској претресао општеприхваћена мерила вредности. Јамачно стога што, због недостатка културног обрасца, таква мерила вредности, с изузетком неких остатака патријархалних појмова, нису у нас постојала. Из свега... излази да у нас није било ни културног обрасца ни покушаја да се он изради. Та је празнина тим осетнија, што је културни образац нужна допуна у националном и политичком обрасцу, које смо имали више или мање израђене.»[50] Уз Слободана Јовановића су о значају личног карактера у развоју културолошких елемената народног живота који су нужни предуслови за успешну модернизацију друштва, као и о значају установљавања традиционалних друштвених нормативних вредности потребних за успешно функционисање друштва, на сатиричан начин писали и други његови претходници и савременици као што су књижевници и комедиографи Јован Стерија Поповић (1806-1856), Бранислав Нушић (1864-1938) или Радоје Домановић (1873-1908). Они су нагле, и самим тим углавном неуспешне покушаје човека из нижег друштвеног слоја или унутрашњости да се уздигне у новој урбаној средини и упусти у битку за материјалну корист и друштвени статус углавном у окружењу власти, без познавања себе, своје улоге и положаја, као и познавања положаја целокупног свог друштва у тадашњем простору и времену, описивали у својим приповеткама и комедијама, не устручавајући се да такву врсту људи отворено назову „покондиреним тиквама“ или „полуинтелектуалцима“.[51] Уз поменуте проблеме, у XX веку дошло је и до нових проблема у развоју дотадашње државе – до политичких удруживања и раздруживања са околним државама и до биолошког десетковања становништва у великим светским и регионалним ратовима на тим просторима. Неписмени и полуписмени сељаци из руралних подручја Србије нису могли да утичу на свет-

50) Милош Немањић, *На трагу српске интелигенције XIX века – топографија и социографија, стр*. 156-159, цитирајући на страници 159 Слободан Јовановић, *Један прилог за проучавање српског националног карактера* у XVI т. *Сабраних дела, Из историје и књижевности,* књ. II, Београд, 1991, стр. 568. Такође видети Слободан Јовановић, *Један прилог за проучавање српског националног карактера*, Канада, Виндзор, 1964, стр. 34-42.

51) Ibid: „Полуинтелектуалац је болесна друштвена појава, која је обелоданила две ствари: (1) да је културни образац потребна допуна националног и политичког обрасца, што се нарочито осећа када утицај та два обрасца стане слабити – и (2) да школа која се ограничава на давање знања, без упоредног васпитавања карактера, није у стању спречити појаву таквог друштвеног типа као што је полуинтелектуалац.“ Такође видети Јован Стерија Поповић, *Покондирена тиква*, Просвета, 1968, Београд.

ске и локалне политичке моћнике који су одлучивали о покретању ратова на тим просторима, а самим тим и о њиховој судбини. Тако су сељаци, којима је најмање било у интересу да ратују, били принуђени да остављају своја необрађена имања и годинама учествују у ратовима на њиховим просторима и да тако у двадесетом веку дају „данак у крви“, како је то дефинисао агроекономист Здравко Шајатовић.[52)] Након Другог светског рата наставило се заостајање у развоју и животном стандарду становника руралних подручја Србије за становништвом у урбаним срединама у држави, као и за припадницима свог друштвеног слоја у светским развијеним државама. Након бројних политичких и економских експеримената над сеоским земљорадничким задругама у годинама након завршетка Другог светског рата, развој сеоских домаћинстава текао је врло споро.[53)] Пошто се сиромашна сеоска домаћинства нису могла у потпуности издржавати од прихода из пољопривреде, током педесетих и шездесетих година двадесетог века искристалисао се један специфичан феномен „мешовитих сеоских домаћинстава“. На трансформацију сеоских у „мешовита“ домаћинства утицала су два битна породична момента - 1) породични састав, при чему се један члан (обично мушкарац) запошљавао у локалној индустрији, а жена (п)остајала пољопривредница и домаћица, и 2) породична пројекција будућности (са/без наследника на селу).[54)] Временом су се распадала и та мешовита сеоска домаћинства, у којима су се људи исцрпљивали двоструким радом у најближим локалним фабрикама и у властитом домаћинству, тако да су њихови наследници морали да потраже посао у већим урбаним центрима у земљи или у иностранству. Како је приметио социолог Драган Марковић, у случају да сељак није напустио сеоску средину у другој половини двадесетог века, њега је чекао мукотрпан физички рад, друштвена затвореност и социјална беда, и препуштање властите судбине „доброј вољи“ купаца, дистрибутера и државне администрације, који су у процесу трговинске размене постављени у монополску позицију у односу на сељака. Тако је сељак - производна а ипак

52) Здравко Шајатовић, „Како су ташне и машне претекле сељаке“, *Пољопривреда.биз – виртуелни агробизнис центар*, http://www.poljoprivreda.biz/stav/kako_su_tasne_i_masne_pretekle_seljaka

53) Драган Марковић, *Отварање и затварање српског села*, стр. 81, цитирајући Сретен Вукосављевић, *Писма са села*, стр. 62-192, на стр. 62-63, цитирајући Главни задружни савез ФНРЈ, Београд, 1949, чл. 30, према којем су „чланови задруге морали да уносе у задругу своју земљу, изузев окућнице, одричући се својине на тој земљи у корист задруге.“

54) Мирјана Бобић, “Савремена сеоска породица и домаћинство у Југославији“, *Становништво*, vol. 37, бр. 1-4, стр. 93-118, Институт друштвених наука, Београд, 1999, цитирајући Милић, 1979, 1981, 1986.

слабија страна, био принуђен да прихвати и нееквивалентну размену, чиме се тржишна слобода претворила у тржишну принуду, а патријархално ропство у тржишно ропство.[55] Један од карактеристичних примера за то су досадашњи изузетно скромни буџети влада за пољопривреду, уништавање сточног фонда,[56] оптерећивање пољопривредника бројним препрекама административне, политичке и финансијске природе и занемаривање њихових образовних, здравствених, културних и економских потреба у данашњем друштву. С друге стране, на почетку XXI века у развијеним светским државама као што су Италија или Сједињене америчке државе само један од примера како локалне самоуправе и појединци подржавају своје локалне пољопривреднике је давање приоритета куповини њихових производа у свакодневном животу или увођење ручкова у основне школе са органском здравом храном коју су произвели локални пољопривредници.[57]

ПОТРЕБА ЗА НОВИМ ПРИСТУПОМ РАЗВОЈУ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА

Процес насељавања урбаних средина сеоским становништвом у годинама после Другог светског рата у Србији неометано је текао и временом је дошло до стварања једног новог културолошког обрасца – стварала се нека врста „хибридног“ урбано-руралног човека, без обзира да ли је он живео на недовољно урбанизованим обронцима урбаних центара или у њиховим средишту. Процес неравномерне и неуравнотежене модернизације друштва пратио је проблем неодговарајуће асимилације тих људи у ново окружење,

55) Драган Марковић, *Отварање и затварање српског села*, стр. 46–52.

56) Бета, Танјуг, „ПКБ: Сточарство је у кризи“, 30. септембар 2010, http://www.b92.rs/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2010&mm=09&dd=30&nav_id=461985 : Последица досадашње политике развоја сточарства је таква да укупан број грла стоке у Србији у односу на расположиве обрадиве површине износи 0,3 грла по хектару, што је три пута мање него у Европској Унији.

57) Fulvio Paolocci, „Italian school lunches go organic, low-cost, local“ September 8, 2010, *Globalpost Online*, http://www.globalpost.com/dispatch/education/france/100908/italian-school-lunches-go-organic-low-cost-local, као и http://foodnouveau.com/2010/10/07/travel/italy/10-new-things-i-learned-about-italys-food-culture/: Политичари, кувари, стручњаци за кулинарство и уметници подржавају одржавање традиције пијаца живим. О сличним трендовима такође видети на примеру сеоских заједница у Великој Британији у Rosie Cox, Moya Kneafsay et al, „Constructing Sustainability Through Reconnection – The Case of Alternative Food Networks“,

Sustainable Rural Systems – Sustainable Agriculture and Rural Communities, Ed. Guy M. Robinson, Ashgate Publishing, 2008. О тренду потражње за локалним прехрамбеним производима у Сједињеним Америчким Државама видети Stephen Morris, *The New Village Green: Living Light, Living Local, Living Large*, New Society Publishers, 2007.

уз нерешен проблем очувања њиховог нагло прекинутог ранијег оригиналног културолошког обрасца у тим имиграционим процесима.[58] Социолог Драган Марковић, истиче да је знање алфа и омега друштвеног развоја и на макро и на микро плану и да је пренос насушних знања са старијих на млађе генерације као што је био случај у првобитној патријархалној заједници био у том периоду замењен преносом знања помоћу средстава јавног информисања и других медија за пренос културних тековина и достигнућа савремене глобалне заједнице.[59] Међутим, парадоксално је да су у средствима јавног информисања у последњих неколико деценија слабо образовање, положај, статус и начин живота сељака, који је био последица вишедеценијског занемаривања његовог људског достојанства и права на развој, постајали временом приказивани као узрок назадовања тог истог сељака. Упоредо са таквом презентацијом пољопривредника у средствима јавног информисања, оним пољопривредницима који су остајали на селу, као и новопридошлим урбанизованим и полуурбанизованим дошљацима у градске средине, натурана је преко истих средстава јавног комуницирања једна нова културолошка матрица као сурогат за њихову традиционалну сељачку културу. За то је карактеристичан пример упорна понуда псеудо-етно песама са текстовима дискутабилног квалитета, које тоналитетски, нотно и ритмички не наликују на његову традиционалну музику. На ширем друштвеном плану, осим контакта са медијима масовне културе и јавног информисања, социјализујућу улогу сељака имала су локална сеоска културно-уметничка друштва, савремене културне манифестације као наставак традиционалних светковина, те спортске организације и сеоске спортске манифестације. Међутим, од друге половине XX века постало је готово правило за сеоску породицу која има телевизор да вечери најчешће проводи уз радио и телевизију, уз разговор и читајући дневну и недељну штампу.[60] Без великих временских и финансијских могућности да лично посети књижару, позоришну представу или концерт класичне, забавне или народне музике у оближњем граду или селу, сељак је ограничен на конзумацију садржаја само понуђеног броја средстава за јавно информисање на

58) Владимир Цветковић, *Социологија – Модерна рефлексија историјског збивања*, Институт за политичке студије, 1994, Београд, Србија: Према речима социолога Владимира Цветковића, развој „полумодерног друштва“ у Србији, односно „еклектичке смеше традиционално-патријархалног, псеудотрадиционалног и екстремних варијанти модерног“ био је спор и неравномеран и због тога што се до вођства или елите најчешће долазило квазидемократским путем.

59) Драган Марковић, *Отварање и затварање српског села*, стр. 95-99.

60) Ibid, стр. 103-106.

локалном и државном нивоу, од којих су многи сумњиве квалитете што се тиче информативности, просвећивања и софистицираности. Тако је сељак сведен углавном на обичног конзумента у једносмерној културној размени „град овако замишља село“, „град овако представља село“ и „град подучава село“. На такав начин оправдавана је и неометано настављана културолошка сегрегација традиционалне сељачке културе. Поставља се питање зашто после Другог светског рата новонатурализовани сељаци-грађани нису покушали да системски помогну својим сународницима који су остајали на селу и помогну им бар отварањем образовних установа и институција културе у њиховим срединама које би дале основу за постизање равномерног развоја у земљи. За разлику од развијених светских држава, у Србији су после великих светских ратова у двадесетом веку новонатурализовани сељаци-грађани запоставили развој сиромашних средина у којима су живели њихови преци и остали сународници, између осталог, и због комплекса новоразвијајуће сиромашне урбане средине у којој су се прво они сами морали борити за образовање и опстанак себе и својих породица. Велику улогу у овом проблему одиграо је и неефикасан систем образовања чије последице се додатно осећају и због масовног исељавања школованог кадра из земље. Институционални систем, али и друштвене нормативне вредности, једноставно нису били постављени тако да се у читавој земљи омогући равномеран привредни и културни развој. Тако су млади образовани људи који би у другачијем амбијенту могли да помогну у решавању бројних проблема у држави, укључујући ту и развој економије и културе у руралним подручјима, масовно због низа разлога одлазили из ње. Само у претходне две деценије око три стотине хиљада школованих људи се одселило из државе у иностранство.[61] Како социолог Ненадић примећује, на проблемима села и сељаштва, у што спада и дуготрајни процес исељавања младих људи из села, уочава се да демократско образовање није решило однос урбаног и руралног друштва, јер оно није имало никаквог разумевања, па чак ни мило-

61) „Одлив мозгова највећи српски губитак“, *Српска дијаспора – интернет новине српске*, http://www.srpskadijaspora.info/vest.asp?id=11377: У протеклих петнаестак година око пола милиона високообразованих особа напустило је Србију. Иако је, према мишљењу научника Пјотр Капице, наука једне државе обезглављена кад из ње оде педесет врхунских стручњака, последњих деценија из Србије годишње оде око четири хиљаде младих људи. Сматра се да је од 1990. године до данас одливом високообразоване снаге Србија изгубила дванаест милијарди долара уложених у њихово школовање, а школовање кадрова за одлазак у иностранство још увек се не прекида. Оно што младе људе у Србији, са више од 785.000 незапослених који чекају посао у Националној служби за запошљавање, приморава на одлазак су све тежи услови за живот, пад стандарда, мало слободних места који одговарају њиховим квалификацијама, српска политичка нестабилна арена, корупција и општа несигурност.

сти за друштва која не припадају породици индустријских друштава. У управљању образовањем и образовној политици нису учествовали чиниоци сеоског друштва.[62)] Таквом немогућношћу да се пољопривредници образују и промене неки деструктивни систем може да се у извесној мери објасни и наставак самодеструкције привреде и нарочито пољопривреде у земљи, односно недостатак „аутономне стратегије привредне реформе".[63)] Зато се осмишљавању стратегије економског и културног развоја руралних подручја, као и механизацији, сциентизацији, технологизацији и индустријализацији пољопривреде и села у унутрашњости Србије мора приступити пажљиво и плански, јер поставља се питање да ли исти они људи који су од својих урбаних средина направили пренапучене градове са ишараним фасадама, разрованим улицама и честама и нерешеним питањима канализације и инфраструктуре у приградским насељима могу од сада па надаље да плански и успешно изврше модернизацију пољопривреде и села у Србији. Овакви проблеми одсликавају амбивалентност геостратешког и културног идентитета урбаних средина које би требало да су покретачи развоја у Србији, односно износе на површину проблем несистемске и неравномерне модернизације градова у неким случајевима. Готово се на примеру Београда таква амбивалентност одсликава у чињеници да главни град на себи кроз историју носи комплексно бреме геостратешке и економске атрактивности за матично становништво али и за моћне светске империје, уз паралелно ношење бремена потребе за (не)успешним управљањем остатком државе.

Да би се у будућности зауставио процес исељавања и одумирања становништва у руралним подручјима, као и да би се подстакнуо процес досељавања становништва незадовољног животом у граду у рурална подручја, потребно је да се изграде и обнове сврсисходна инфраструктура, производна и прерађивачка привредна постројења, образовне, здравствене и спортске установе, туристичке „етно-куће" и „етно-села", сеоски историјски и етнографски музеји и други елементи стамбене и привредне културе у руралним подручјима. Позитивни резултати таквог процеса могу даље да произведу позитиван утисак у јавности о погодностима живота и рада у руралним подручјима. Тако су у развијеним европ-

62) Миле Ненадић, *Дух образовања*, цитирајући **Lasch**, 1986:141: Према речима Ненадића: „И данас се многи проблеми неразвијених земаља могу решити путем образовања, али како не постоји демократско образовање сиромашних које би полазило од „културе сиромаштва" него демократско образовање богатих које полази од „потрошачког друштва", све што се нашло изван круга урбаног и индустријског остало је необразовано."

63) Живојин Ђурић, *Модернизација и друштвене промене – Огледи из савремене социологије*, Институт за политичке студије, 2004, Београд, стр. 127.

ским државама многа њихова развијена „периферна“ подручја у свести њихових становника и посетилаца повезана са кључним појмовима као што су „здравље“, „мир“, „традиција“, „понос“, „природне лепоте“, а изразито успешна рурална подручја чак и са појмовима као што је „гламур“. То је случај са појединим планинским, приобалним и острвским деловима Шпаније, Француске или Италије, за које је карактеристично да су у њима може вршити градња стамбених објеката само по строго утврђеним параметрима у оквиру планова за уређење простора и пејзажа и планова за очување биодиверзитета.[64)]

У последњим деценијама у Србији се појавио друштвени феномен институционалне, али и спонтане појединачне изградње такозваних „етно-села“, која представљају предмет све већег интересовања домаћих и страних туриста. Та „етно-села, куће и музеји“, као што показују примери Музеја хлеба у Пећинцима у Срему, сеоска етно-кућа Светозар у селу Шпанце крај Куршумлије, етно-село Мећавник на Мокрој гори, етно-кућа Злакуса крај Ужица, етно село Тршић крај Лознице, галерија наивног сликарства у Ковачици у Јужном Банату, бројни салаши, етно куће и завичајни музеји у Војводини, етно-музеј Старо село у Сирогојну на Златибору, етно-село Коштуниће крај Горњег Милановца и многа друга етно-села, куће и завичајни музеји на карактеристичан начин представљају пример реконструкције културног идентитета одређених подручја. Они су уједно и драгоцена сведочанства о друштвеним културама без којих људи нису могли опстати и развијати се на тим просторима. Како је приметила инжињер Мила Вуковић, која је проучавала феномен изградње етно-села у последњим деценијама, туристи који посећују овакве „живе споменике културе“ не желе само да визуелно разгледају стамбене објекте у неком подручју, јер то због напретка технологије могу сами да ураде посредством интернета или разних проспеката, него желе да на лицу места упознају начин живота, обичаје или начин исхране становника одређених подручја. Уз упознавање архитектонских или геофизичких карактеристика одређеног подручја, туристима је подједнако битан и саживот са

64) Посебно је рурални туризам у Француској врло популаран у свету и од промоције француских *produits de terroir* (традиционална храна или пољопривредни производи одређеног географског или историјског порекла) пољопривредних производа и руралних лепота у Француској подједнако имају користи пољопривредни произвођачи, угоститељи, стручњаци за кулинарство, историчари, етнографи, промотери културних вредности и попратних привредних грана, саобраћај, услужне индустрије, индустрије сувенира, одеће и обуће, итд. Али, чак и у таквом јединственом вишедеценијски подржаваном и негованом привредно-културном концепту повремено долази до протеста баш пољопривредника који представљају готово најважнију карику тог јединственог концепта.

мештанима и покушај да се схвати њихов начин размишљања и начин живота и њихове древне мудрости.[65] Тако један просечан туриста када уђе у музеј Старо село у Сирогојну на Златибору већ само из погледа на положај и стране света на којима су врата у старим сеоским кућама грађена, по врсти крова сеоске куће, по броју и облику столица у просторији или по оруђу за рад може да сазна о начину живота и рада и о кућној хијерархији некадашњих укућана, као и о веровањима, обичајима, навикама или уметничким склоностима људи који су живели на тим просторима. Међутим, како примећује инжињер Мила Вуковић, појам „етно" мора се пажљиво и плански примењивати у сеоском амбијенту и традиционалном народном градитељству, јер је у неким случајевима приметан раскорак између псеудо-традиционалног градитељства и искрене љубави према традицији и културној заоставштини. Ипак, етно-села, куће и музеји као својеврстан вид (ре)инвенције музејске антропологије представљају серију изазова за академско проучавање и подучавање, могућност за туристичке и културне екскурзије, као и подстицај за креативан рад културних продукција у данашњим музејима.[66] Очување културног идентитета не само да је креативни изазов и завештање будућим генерацијама у смислу споне између прошлости и будућности, него може да буде и подстицај за бољу економску активност карактеристичну за одређено географско подручје. У случају руралних подручја најчешће је економска активност везана за пољопривредну и прехрамбену привредну грану. То је у случају стратегије туризма и економског развоја појединих пољопривредних региона у Француској помогло и на државном нивоу да Француска постане друга по реду извозна сила пољопривредних производа у свету и да се њена репутација заснива на луксузним производима и гастрономији.[67] На другом крају света, у случају високоразвијене државе као што је Јапан, колико су пољопривреда и традиционално кулинарство важни за културу како древног тако и модерног Јапана[68] показују и изворне ре-

65) Мила Вуковић, „Развој етно-села", 10. јануар, 2008.; *AG Magazin – Arhitektura i građevinarstvo* бр. 39, http://agmagazin.com/main/index.php?option=com_content&task=view&id=30&Itemid=28

66) Mary Bouquet, *Academic anthropology and the museum: back to the future*, Berghahn Books, 2001.

67) Sarah Blowen, Marion Demossier, Jeanine Picard, (Ур.) *Recollections of France: memories, identities and heritage in contemporary France*, Berghahn Books, New York and Oxford, 2000, стр. 1-5; 146-147.

68) Anthony Rausch, „Capitalizing on Creativity in Rural Areas: National and Local Branding in Japan", *Journal of Rural and Community Development*, 4, 2, 2009, стр. 65-76: који је познат по висококвалитетној и разноврсној гастрономској понуди заснованој на локалним пре-

чи и фразе у јапанском језику *wasshoku* („јапанска храна/кухиња“), којима се разграничавају традиционална јела од распострањених увезених јела из кухиња са разних страна света, *kyoudo ryouri* („локални кулинарски специјалитети“) и слично.[69] Вишедеценијски и вишевековни напори јапанских пољопривредника да у својим местима и регијама широм Јапана узгоје прехрамбене производе или говедину највишег квалитета допринели су томе да се диње са северног јапанског острва Хокаидо или говедина из Кобе-а данас сврставају међу најскупљу и најквалитетније прехрамбене производе у свету. Локални прехрамбени производи такође представљају окосницу јеловника у аутохтоном туристичком концепту одседања у јапанским традиционалним *ryokan* („преноћиште за путнике“) хотелима и мотелима.[70] Тако традиционално бундеве из Окајаме, јабуке из Нагана, крушке из Тоторија и други прехрамбени производи представљају лични, локални и регионални предмет поноса пољопривредника у Јапану. У Европи се примери традиције узгајања пољопривредних производа са атрибутом локалног и регионалног предмета поноса могу наћи у Француској, Немачкој, Шпанији, Италији или у Хрватској, где су често традиционално свештеници и часне сестре у манастирима и сељаци-пољопривредници сарађивали у очувању старих народних рецепата у производњи поврћа и воћа, напитака од лековитих трава или традиционалних кекса и колача.[71] У Србији бројне прилике за успостављање профитабилне спреге локалног кулинарства, туризма, маркетинга и медијске промоције пружа чињеница да се кроз историју у њој традиционално узгајала и приправљала здрава и

храмбеним производима, „брендирање“ локалних производа било је оригиналан начин да се у земљи профитабилно повежу локални и регионални производи пољопривреде, рибарства и сточарства са туризмом, маркетингом, саобраћајем и уметничком понудом на државном нивоу и да постану познати и у светским оквирима.

69) О томе опширније видети у књизи Katarzyna Joanna Cwiertka, *Modern Japanese cuisine: food, power and national identity,* Reaktion Books Ltd, Great Britain, 2006.

70) У склопу јапанских *ryokan* хотела и мотела обичај је да се гост окрепи у локалном извору термалне воде и да му се понуде кулинарски специјалитети карактеристични за то подручје у традицији локалног фолклорног амбијента.

71) Деан Синовчић, Жељко Рогошић, Марина Билуш, „Европа гладна пршута и ракије“, *Nacional,* бр. 594, 04.03. 2007.: Часне сестре из бенедиктанског манастира на острву Пагу сачувале су до данас три стотине дугу традицију прављења аутохтоног двопека-колача башкотина. Такође, иако се сматра да је сеоско задругарство настало у Шкотској и Велсу од 1761. године па надаље, забележено је да су 1552. године глагољаши из Пољица бежећи пред Турцима доспели у долину Блаца на Брачу и тамо основали неку врсту прве пољопривредне задруге. У њој су старешине свештеници и световњаци организовали послове сељацима (тежацима) да узгајају овце, волове и мазге и производе маслиново уље, вино и мед. (Опширније видети у Милорад Бибић Мосор, „Јошко Нискота: Маслина је као мајка, а лоза је као жена!“, *Slobodna Dalmacija,* 29.03.2009, Сплит)

укусна органска храна. Данас се таква храна представља на готово свим традиционалним туристичким сеоским светковинама и вашарима широм Србије[72]. У етно-кућама таква храна се служи у амбијенту ручно тканих традиционалних ћилима као што су, на пример, познати пиротски и пештерски ћилими, са шарама и детаљима који су карактеристични за одређена географска подручја. У зависности од географског подручја праве се чобански сир белмуж или сир качкаваљ, јагњећа чорба са Старе Планине, малина из Ариља, пршут са Златибора, хељда и сир са Пештера, „пеглана кобасица" од овчијег, козјег и коњског меса из Пирота и многи други специјалитети.[73] У склопу привредне, угоститељске, туристичке и трговачке понуде могу се осмислити и медијски шире промовисати и сачувани рецепти јела из кувара са двора краљева Радослава, Милутина, Душана и Уроша из краљевске династије Немањић из периода од XII до XIV века.[74] Богата културна баштина, која је видљива већ и на самом примеру кулинарства и угоститељства, даје велике могућности да сељаци-пољопривредници у сарадњи са научницима, етнографима, етнолозима, историчарима, антрополозима, мајсторима кулинарства, новинарима и медијским посленицима, стручњацима за маркетинг, привредницима, трговцима, дизајнерима, службеницима локалних самоуправа, разним локалним посленицима, туристичким организацијама на локалном и државном нивоу као и министарствима, замисле и остваре јединствену културно-гастрономско-туристичку понуду која би била интересантна не само за људе из Србије и дијаспоре него и за туристе и потрошаче широм света. То би могао да буде један од значајних корака у враћању достојанства и смисла занимању пољопривредника који би дао нове могућности за ангажовање локалних и државних институција, фирми и појединаца у културном и економском развоју руралних подручја Србије. Да се оваква идеја не би свела само на појединачне успешне примере настале као последица ентузијазма, врло је важно да се успешно израде студије изводљивости и осмисли маркетиншки и промотивни приказ овакве

72) Стојан Тодоровић, „Пастирске свечаности под Мићором", *Политика*, 14.05.2008, Београд

73) Александар Ћирић, „Пиротски качкаваљ праве Нишлије", *Press*, 23. 09. 2008, Београд

74) Момир Чабаркапа, „Царска трпеза Немањића", *Вечерње новости*, 5. avgust 2007, Београд: Поред млека и млечних производа, пре свега сира и скорупа (који су уз кисели купус аутохтони прехрамбени производи из Србије) припремали су се риба и разне врсте воћа, поврћа,житарица и печења на аутохтон начин, уз зачине као што су мајчина душица, мирођија, каранфилић и пића као што је домаће пиво „аловина" и медовина (вино од меда). Сачувани су и рецепти јела којима се хранило обично становништво – разне врсте хлеба од пшеничног или раженог брашна, чобански пасуљ, мед, печурке, купине, боровнице, дуд и разне врсте меса, воћа и поврћа.

идеје, а пре свега да се предузму конкретни институционални потези у циљу побољшања стања у економији и култури у држави уопште.

Sanja Suljagic

THE ROLE OF INSTITUTIONS IN CULTURAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF RURAL AREAS OF SERBIA

Summary

In this paper author presented various causes for stagnation and backwardness of people's life in rural areas of Serbia. The author analyzed the fact that throughout history Serbia has been mainly an agrarian state and yet the status and ranking of Serbian peasants (in particular the status and ranking of the ploughmen and stock-breeders) in terms of their life standard and background has remained very low in general. Using a historical narration and comparative method of analysis the author underlined following causes that have obstructed substantial development of rural areas in the state - low level of literacy of the peasants, their political elites focusing on mutual political struggles instead of creating environment for even substantial development in the state since the beginning of creation of modern civil state in nineteen century and problem of unfinished infrastructure throughout the state. The author underlined current trend of popularity of so-called „ethno-villages" and „ethno-museums" as the institutions of culture in the rural areas of the state. In the context the author suggested their (re) construction along with creation of some new projects in the field of local gastronomy and branding of certain tourist regions and their original agricultural products as some sort of opportunity for stimulation of substantial development in the rural regions. Citing similar positive examples in developed states the author argued that such institutions and projects could provide appropriate environment for enrollment of the peasant population in economic activities in rural regions as some sort of a specific upgrade of tradition and a way of modernization of the rural regions in the state.

Key Words: even sustainable development, depopulation, agricultural reforms, institutionalization, organic food, ethno-villages, traditional gastronomy

ЛИТЕРАТУРА

Књиге:

Blowen, Sarah; Demossier, Marion; Picard, Jeanine (ed.) *Recollections of France: memories, identities and heritage in contemporary France*, Berghahn Books, New York and Oxford, 2000.

Борстин, Данијел Џ., *Свет трагања*, Едиција Геопоетика, Београд, Југославија, 2003.

Bouquet, Mary, *Academic anthropology and the museum: back to the future*, Berghahn Books, 2001.

Вукићевић, Миленко, *Карађорђе I, 1752-1804*, С.лобода, Београд, 1986.

Gilreath, James, (ed.), *Thomas Jefferson and the Education of a Citizen*, University Press of the Pacific, U.S.A, 2002.

Ђорђевић, Тихомир, *Србија пре сто година – XIX век*, Ethos, 2008, Београд.

Ђурић, Живојин, *Модернизација и друштвене промене – Огледи из савремене социологије*, Институт за политичке студије, 2004, Београд.

Ivic, Pavle; Pesikan, Mitar, *The history of Serbian Culture*, Transl. by Randall A. Major, Porthill Publishers, Great Britain, 1995.

Ishida, Takeshi, *Japanese Political Culture – Change and Continuity*, Transaction Publishers, New Brunswick and London, New Jersey, USA, 1996.

Јовановић, Слободан, *Један прилог за проучавање српског националног карактера*, Канада, Виндзор, 1964.

Lu, David John, *Japan: A Documentary History,* M. E. Sharpe, New York, USA, 1997.

Maki, John M., *William Smith Clark: A Yankee in Hokkaido*, Hokkaido University Press, Sapporo, Japan, 1996.

Марковић, Драган, *Отварање и затварање српског села*, *села – достигнућа, проблеми и перспективе социјализације*, Институт за политичке студије, Београд, 1984

Митровић, Милован, *Српско село – Прилог социологији традиционалног српског друштва*, Матица српска, Нови Сад, 1999.

Morris, Stephen, *The New Village Green: Living Light, Living Local, Living Large*, New Society Publishers, 2007.

Немањић, Милош, *На трагу српске интелигенције XIX века – топографија и социографија*, Записи, Београд, 2008.

Ненадић, Миле, *Нови дух образовања,* Просвета, Београд, 1997.

Поповић, Јован Стерија, *Покондирена тиква*, Просвета, Београд, 1968.

Рајс, Рудолф Арчибалд, *Чујте Срби!*, Златоусти, Београд, 2008

Russell, John E., *A history of agricultural science in Great Britain, 1620-1954*, George Alien and Unwin, London, 1966.

Spencer, Herbert, *The Principles of Biology*, vol. 1,1864, University Press of the Pacific, 2002.

Стојановић, Дубравка, *Калдрма и асфалт – урбанизација и европеизација Београда 1890–1914,* Удружење за друштвену историју, Београд, 2008.

Surowiecki, James, *The Wisdom of Crowds*, Anchor Books, 2005.

Swedberg, Richard, (ed.). *Essays in economic sociology by Max Weber*, Princeton University Press, USA, 1999.

Fukuzawa, Yukichi, *Autobiography of Fukuzawa Yukichi with preface to the Collected Works of Fukuzawa*, transl. by Kiyooka Eiichi, the Hokuseido Press, Tokyo, Japan, 1981.

Hall, Colin Michael, (ed.) et al, *Wine tourism around the world : development, management and markets*, Oxford : Butterworth-Heinemann, 2002.

Carlsen, Jack; Charters, Stephen, (ed.), *Global Wine Tourism – Research, Management & Marketing*, Wallingford : CABI Pub., 2007.

Цветковић, Владимир, *Социологија – Модерна рефлексија историјског збивања*, Институт за политичке студије, Београд, 1994.

Cwiertka, Katarzyna Joanna, *Modern Japanese cuisine: food, power and national identity,* Reaktion Books Ltd, Great Britain, 2006.

Чланци:

Антонић, Милош, „Историјат часописа *Пчелар",* Савез пчеларских организација Србије, http://www.spos.info/subpages/istorijat/istorijat_casopisa.php

Бета, Тањуг, „ПКБ: Сточарство је у кризи", 30. septembar 2010, http://www.b92.rs/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2010&mm=09&dd=30&nav_id=461985

Бибић, Милорад Мосор, „Јошко Нискота: Маслина је као мајка, а лоза је као жена!", *Slobodna Dalmacija,* 29.03.2009, Сплит.

Бобић, Мирјана, "Савремена сеоска породица и домаћинство у Југославији", *Становништво*, vol. 37, бр. 1-4, Институт друштвених наука, Београд, 1999.

Бркић, Александра, „Пешаци ђаци или учитељи", *Политика*, 17. април, 2007.

Бркић, Александра, „Још има школа без тоалета и телефона", *Политика*, 27. новембра 2008.

Browne, Patrick T. J., "Cultivation of the Higher Self: William Smith Clark and Agricultural Education", *Historical Journal of Massachusetts,* Westfield State College, 36. 2008.

Вуковић, Мила, „Развој етно-села", 10. јануар, 2008.; *AG Magazin – Arhitektura i građevinarstvo,* бр. 39, http://agmagazin.com/main/index.php?option=com_content&task=view&id=30&Itemid=28

Гулан, Бранислав, „Задругарство у Србији – између нестанка и опстанка", 05. 07. 2010, *Актер Online*, http://www.akter.co.rs/index.php/ekonomija-print/2713-izmeu-nestanka-i-opstanka.html

Гулан, Бранислав, „Перспективе руралних средина у Србији: Опанак и ципела", *Poslovna politika,* 36:11, 37-40, Пословна политика AD, 1/2007.

Гулан, Бранимир, „Село између нестанка и опстанка", http://www.agropress.org.rs/tekstovi/11423.html

Dutton, Paul V., "An Overlooked Source of Social Reform: Family Policy in French Agriculture, 1936-1945", *The Journal of Modern History,* Vol. 72, No. 2, Jun, 2000, The University of Chicago Press, U.S.A

Ito, Hirobumi, *The Constitution of the Empire of Japan, 1889*, Trans. by Ito Miiyoji, "Tokyo: Igirisu-Horitsu Gakko, 22nd year of Meiji, 1889, Hanover Historical Texts Project, sc. Jonathan Dresner, Harvard University, "Commentaries On the Constitution of the Empire of Japan", 1889, http://history.hanover.edu/tests/1889con.html.

Kotnik, Vlado, "Opera, Myth, Society: How do they correlate?", *TRAMES – Journal of the Humanities and Social Studies*, Vol. 8, No. 3, 2004, Estonian Academy Publishers

Лазаревић, Катарина, „Od kneza Miloša Obrenovića do danas proizvodnja svinja opala nekoliko puta, a od nekadašnjih 200.000 grla Srbija više ne izvozi ni jedno", *Agropress*, http://www.agropress.org.rs/tekstovi/10172.html

Ломовић, Бошко, „Пут до знања од 2.000 километара", *Политика*, 22. март, 2008.

Марковић, Р. Ж., „Алармантно: За 15 година нестаће још 700 српских села!", *Press*, 19. 02, 2010.

Моја фарма – ваш водич кроз свет пољопривреде, „У Србији сиромашно скоро 40 % сеоских домаћинстава", четвртак, 18. фебруар, 2010, http://www.mojafarma.rs/index.php/20100218699/Ruralni-razvoj/Novosti/u-srbiji-siromano-skoro-40-odsto-seoskih-domainstava.html

Munro, John H., "Early Modern Mercantilism Money, Economic Nationalism and the State in Early Modern Europe, Letter of Jean Colbert to Louis XIV, King of France*", The Economic History of Early Modern Europe to 1914*, http://eh.net/coursesyllabi/munro/3MERCANT2.pdf.

„Одлив мозгова највећи српски губитак", *Српска дијаспора – интернет новине сербске*, http://www.srpskadijaspora.info/vest.asp?id=11377

Павловић, Љубомир„Како да се наш народ просвети", *Шабачки гласник*, 39, 11. јун, Шабац, 1929.

Paolocci, Fulvio, „Italian school lunches go organic, low-cost, local" September 8, 2010, *Globalpost Online*, http://www.globalpost.com/dispatch/education/france/100908/italian-school-lunches-go-organic-low-cost-local

Радисављевић, Ирена, „Власт не види муку и незадовољство народа", *Блиц*, 24. октобар, 2010, Београд

Радисављевић, Ирена, „Срамно је позивати сиромашне да стежу каиш", *Блиц*, 27. 06. 2010., Београд

Rausch, Anthony, „Capitalizing on Creativity in Rural Areas: National and Local Branding in Japan", *Journal of Rural and Community Development*, 4, 2, 2009.

Синовчић, Деан; Рогошић, Жељко; Билуш, Марина, „Европа гладна пршута и ракије", *Nacional,* бр. 594, 04.03. 2007, Загреб.

Смедеревско воће – Вранoво, „Вранoво 1994 – Сто година задруге", http://www.smederevskovoce.rs/sela.php?id=77&jezik=1

Свирчевић, Мирослав, „Миграције у Србији XVIII века и установе патријархалног друштва", *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. LII, св. 52, Београд, 2004.

Танјуг, „Машински факултет школује најбоље мастере за бродоградњу", *Политика*, 29. септембра, 2010.

Танјуг, „Сваке године 35.000 грађана мање у Србији", *Политика*, 30. септембра, 2010.

Тодоровић, Стојан, „Пастирске свечаности под Мицором", *Политика*, 14.05.2008.

Ћоровић, Владимир, „Земља Шумадија хајдучка, досељеничка и побуњеничка", *Историјске Свеске Српско Наслеђе*, бр. 3, март 1998.

Fussell, G. E., "My Impressions of William Marshall", *Agricultural History*, Vol. 23, No. 1, January 1949, The Agricultural History Society, USA

Cox, Rosie; Kneafsay Moya et al, „Constructing Sustainability Through Reconnection – The Case of Alternative Food Networks“, *Sustainable Rural Systems – Sustainable Agriculture and Rural Communities*, Ed. Guy M. Robinson, Ashgate Publishing, 2008.

Чабаркапа, Момир, „Царска трпеза Немањића“, *Вечерње новости*, 5. avgust 2007.

Шајатовић, Здравко, „Како су ташне и машне претекле сељаке“, *Пољопривреда.биз – виртуелни агробизнис центар*, http://www.poljoprivreda.biz/stav/kako_su_tasne_i_masne_pretekle_seljaka

http://foodnouveau.com/2010/10/07/travel/italy/10-new-things-i-learned-about-italys-food-culture/

Yamaji, Aizan, “Oi, Kyodai bun!”, *Dokuritsu Hyoron*, Vol. 7, July 3rd, 1903, Tokyo, Japan

Abstract

In this text “The Role of Institutions in Cultural and Economic Development of Rural Areas in Serbia” author analyzed stagnation and decay of life standard in rural areas of Serbia in a period longer than fifty years. Using historical narration and comparative method of analysis author underlined that the cause of the problem in question has not been only uneven development of economy in the state and its geo-political position, but also a social normative value system and whole political, cultural and economic politics and strategy for development of the state and society. Although throughout history Serbia has been mainly an agrarian state and even nowadays almost one half of total population has been living in rural areas of the state, the status and ranking of the peasants (in particular the status and ranking of the ploughmen and stock-breeders) has remained low. Considering very bad circumstances for personal and institutional development in the life of the peasants in general, as presented by statistical data in the text, their prospects for better future have not remained very bright ones. The author of the text presented opinions of leading sociologists and agro-economists related to current and future strategy of development of rural areas in Serbia and by the use of comparative method in analysis of positive historical examples of rural development in developed world states the author supported the opinions of the above-mentioned researches that the strategy should take into account local resources and initiatives and support education and improvement of living and working conditions of the local population.

Following such introductory analysis of current bad state of affairs in the field of agriculture in rural areas, the author analyzed main causes for slow development of rural areas in Serbia since the time of establishment of modern Serbian state by standards of developed European states in nineteenth century. The author underlined that it was low

percent of literacy of the peasants in rural areas, the lack of consensus among political parties in the nineteen century due to their political different political attitudes and also the neglect of the need for building infrastructure throughout whole state in that time that caused slow development of rural areas in that period. After presentation of main problems in the field of agriculture in twentieth century as well, such as various political and economic experiments imposed on the peasants and their consequent migrations to the cities in the state and foreign states, the author analyzed creation and the media presentation of specific cultural stereotypes regarding both the life of the peasants that remained living in rural areas and the life of the peasants-turned citizens in their new urban settlements. The author underlined that in the post-Second World War period, and in particular in the period of last two decades, some most educated citizens who could have helped cultural and economic development of the people in rural areas have failed to do so due to social problems such as the media and educational neglect of the life in rural areas, migrations of young people and the lack of institutional and individual economic and cultural investment in substantial rural development.

In final part of the text the author presented examples of a positive image-creation in case of successful rural tourist spots and a creation of positive branding of agricultural products such as organic food in developed states worldwide. In the states with developed tourist industry these successful cases of branding have implied underlining of positive local and regional features related to local agricultural food and other local attractions and their appropriate media promotion. The author also underlined emergence and re-discovery of traditional museums and cultural institutions both in Serbia and in the world, such as individual and tourist-related ethno-villages and houses that could be used and promoted for purpose of sustainable development with appropriate back-up of agriculture and sub-agriculture related institutions and resources. In the context the author presented possible cooperation of the institutions and resources in the field of traditional gastronomy, ethnography, tourism, trade, construction and design industry, transportation and other types of industry for purpose of future economic development in rural areas.

Изазови политичке и економске кризе

УДК: 338.124.4:355.01+351.74
Примљено: 14. фебруара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 247-260.

Горан Милошевић

Криминалистичко-полицијска академија - Београд

ЕКОНОМСКА КРИЗА КАО ФАКТОР УГРОЖАВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ СРБИЈЕ

Сажетак

Инструменти угрожавања виталних вредности друштва у односу на ранији период остали су исти, само су се променили модалитети деловања. То захтева примену одговарајућих инструмената супротстављања који се морају заснивати на јачању економске снаге државе.

Веза између економије и безбедности је најјасније изражена кроз међузависност прибављања и распоређивања економских ресурса у циљу успешног функционисања државе у остваривању система безбедности. У условима економске кризе која је захватила све области нашег живота и рада, очување безбедности се намеће као приоритет и услов опстанка.

Кључне речи: економија, безбедност, буџет, економска безбедност, економска криза

Неуређеност, нестабилност и међународна економска зависност, одлике су економског амбијента Србије на почетку 21. века. Стагнација и разорена привреда, рат и санкције, корупција и криминалитет, незапосленост и сиромаштво, неминовно су наметнули потребу проналажења нових механизама јачања привреде, али и изградњу нових инструмената у најразличитијим областима нашег живота. Донето је низ законских пројеката, којима су уређене различите области друштвеног живота, као и област безбедности.

Остварујући своју примарну улогу заштите државе и грађана, безбедносне структуре су постале услов и стожер државности и уставности, гарант стабилности државе и друштва и услов постојања државе без анархије. Организација система безбедности је успостављена на тај начин да се послови безбедности и сви други послови обављају функционално и ефикасно на читавој територији Републике Србије. Основни циљ оваквог начина организације и функционисања је остваривање што потпуније личне и имовинске безбедности грађана, стабилан јавни ред и мир и омогућавање остваривања Уставом и законима утврђених права грађана.

ПОЈАМ БЕЗБЕДНОСТИ

1. Свако друштво је имало и има свој систем заштите друштвених односа и вредности. У првобитној заједници, чланови заједнице су обављали све заједничке послове, те је и систем заштите био подређен заједничким циљевима. Међутим, са појавом државе настала је потреба за новим системом заштите.

Појава приватне својине и подела друштва на класе и нове друштвене вредности, наметнули су промену постојећег система заштите. Посматрано кроз историју, објекти заштите били су личност човека, његов интегритет, својина и на крају државна територија и законом утврђено друштвено уређење. Иако су објекти заштите током историје људског друштва остали углавном исти, основна карактеристика система заштите се битно мењала.

Држава је данас у потпуности преузела на себе систем заштите виталних вредности друштва. Она заштитну функцију остварује делатношћу државних органа. Војска и полиција су дуго биле основне полуге заштите државе и њених грађана. Временом, поред војске и полиције неки задаци заштитног карактера поверени су и другим државним органима – суду, тужилаштву, царини и др. У том смислу, да би се интегрисао, осмислио и појачао укупан утицај заштитне функције, као и да би заштитна компонента била

систематизована у засебну целину, успоставља се уређен систем – систем безбедности.[1)]

У теорији не постоји јединствен став у погледу тумачења појма безбедности. Постоје мишљења да је безбедност организација, односно да су то службе безбедности које врше безбедносне задатке, али и да је безбедност функција државе: „Безбедност је нераздвојни атрибут државе и подразумева вршење послова безбедности, ради заштите одређених вредности, без обзира на друштвено уређење, политички систем и облик вредности. Функција безбедности и организација безбедности чине систем безбедности".[2)]

Полазећи од различитих приступа у дефинисању појма безбедности, ипак се могу издвојити одређене карактеристике које одређују термин безбедности. Већина аутора сматра да је безбедност функција државе, стање и организација. Са аспекта објекта заштите, безбедност можемо посматрати као: државну, војну, јавну и приватну.

Државна безбедност, као облик интегралне безбедности земље, чини систем и праксу предузимања мера и активности на спречавању делатности које директно угрожавају независност, територијалну целокупност и одбрамбену способност земље, подривају систем државног устројства и власти, одбрамбене способности и економске основе државног и друштвеног уређења земље, разбијају политичко јединство и минимум политичке сарадње и међусобне толеранције главних политичких снага у земљи од којих зависи њена унутрашња стабилност.[3)]

Област јавне безбедности чини систем (организацију) и праксу остваривања јавног поретка и онемогућавања сваког облика противправног деловања и деловања физичким насиљем. Јавна безбедност је усмерена на успостављање такве друштвене стабилности у којој ће противправно нарушавање основних права грађана и негирање основних чинилаца јавног поретка актима самовлашћа и физичког насиља бити сузбијани у потпуности (што је идеал) или сведени на што је могуће мању меру (што је реално остварив домет).[4)]

1) Љ. Стајић, Ч. Гилановић, *Основи безбедности*, Београд, 1994, стр. 24.

2) С. Ковачевић, *Основи система ДСЗ*, Београд, 1980, стр.14.

3) М. Лазовић, В. Милошевић, С. Милојевић, *Средства и тактика полиције*, Београд, 2002, стр. 86-87.

4) М. Лазовић, В. Милошевић, С. Милојевић, цит.дело, стр. 86-87.

Под војном безбедношћу подразумевамо систем мера и радњи усмерених на безбедност и заштиту функција војноорганизационог система у миру и рату.

Приватна (корпоративна) безбедност је планска, организована и на закону заснована самостална или заједничка делатност и функција организација, приватних и/или професионалних агенција, усмерених на сопствену заштиту или заштиту других, као и заштиту одговарајућих лица, простора, објеката, пословања или делатности, а који нису покривени ексклузивном заштитом државних органа.[5)]

2. Да би се безбедност остваривала, неопходно је да држава преко својих органа уређује и обезбеђује ову област државне активности, тј. да доноси и извршава законе и друге прописе који се односе на безбедност. С обзиром на то да се правна регулатива увек односи на људе и услове, то значи да је уређивање безбедности, у ствари, уређивање особених друштвених односа – у „области безбедности".[6)]

У оквиру позитивних прописа Републике Србије није ближе дефинисан појам безбедности. Устав, закони и други подзаконски акти, само наводе послове и задатке, односно уређују област безбедности, без јасног одређења појма. С тим у вези, указаћемо са аспекта безбедности на нека уставна решења Републике Србије:

- суверености државе – у Уставу Републике Србије јасно стоји да је Србија суверена држава;
- територија Републике Србије је јединствена и неотуђива;
- неповредивост државне границе – о промени границе Републике Србије одлучују грађани референдумом;
- грађани су једнаки у правима и дужностима и имају једнаку заштиту пред државним и другим органима, без обзира на расу, пол, рођење, језик, националну припадност, вероисповест, политичко или друго уверење, образовање, социјално порекло, имовно стање или које лично својство;
- живот човека је неприкосновен; слобода човека је неприкосновена;
- неповредивост стана;

5) Опширније видети у: Љ. Стајић, Д. Пајковић, Систем заштите личности и објеката, Нови Сад, 2008.

6) С. Милетић, Основи јавне безбедности, Београд, 2003. стр. 9.

- право на одбрану и право на браниоца;
- начело законитости – кривична дела и санкције за учиниоца могу се одредити само законом. Нико не може бити сматран кривим за кривично дело, док то не буде утврђено правоснажном судском одлуком;
- одбрана Републике Србије је право и дужност сваког грађанина;
- забрањено је деловање које има за циљ насилно мењање Уставом утврђеног поретка, нарушавање територијалне целокупности и независности Републике Србије, кршење Уставом зајамчених слобода и права човека и грађанина, изазивање и подстицање националне, расне и верске нетрпељивости и мржње.

ЕКОНОМИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

Национална безбедност и национална економија су две међусобно повезане и условљене области. Национална безбедност представља синтезу безбедности грађана и државе, као и допринос државе глобалној светској безбедности. Економска безбедност је део националне безбедности сваке државе. Економска моћ, привредни раст и развој и економска зависност, несумњиво су детерминанте са којима свака држава наступа при одређењу међународне политичко-безбедносне сцене.

Економија се бави проучавањем начина и услова живота људи, њиховим кретањима и понашањима у свакодневним животним пословима. Она се углавном односи на оне мотиве који најснажније и најпостојаније утичу на човеково понашање у пословном делу његовог живота. Циљ економије је: да објасни начин на који друштво доноси одлуке о производњи, потрошњи и размени добара; да пружи сазнања и одговоре на питања зашто привреда функционише, начин на који функционише, како привреда реагује у промењеним околностима, када реагује и под којим условима.

Циљеви и стратегија економске политике државе усмерени су на пуни и све већи потенцијал привреде. Она има за циљ отклањање недостатака који су довели до поремећаја и поновно успостављање уравнотежености и стабилност привредног стања. Користећи се разним мерама и инструментима, држава, као носилац економске политике, стимулише, усмерава и подстиче економски раст. Кроз економску политику, држава несумњиво ствара амбијент ефикасног функционисања свих области друштвеног живота

и рада. Због тога можемо рећи да је привредни раст и развој националне економије основа не само економске, већ и безбедносне стабилности.

У модерном свету присутно је схватање да држава може, ако се здушно и искрено прихвати задатка, да направи све осим оног што је само по себи немогуће.[7] Веровање у моћ државе више треба схватити као нашу жељу, а не као реалност. Држава није свемоћна. Има промашаја у владиној политици, али ти неуспеси условили су појачан напор државе, у жељи да се остваре постављени циљеви. Садашњост, али и будућност, захтева активну улогу државе и њених органа, спремност и способност државних органа да нарасле проблеме реше брзо и једноставно. То свакако значи спремност и способност система безбедности да одговори изазовима окружења из своје надлежности.

Задатак националне економије јесте привредни раст, али и да кроз финансијски систем оствари прибављање новчаних средства за задовољавање одређених потреба у области рада јавне управе, друштвених делатности, привреде и животног стандарда. Отуда целину финансијских односа у сфери економије јавних и друштвених функција, можемо посматрати као три веће повезане области: финансије привредних субјеката (предузећа, организације, установе), осигурање и државне финансије.

Улога државних финансија огледа се у способности и моћи државе да задовољи јавне потребе грађана и колективитета.[8] Разноврсност јавних потреба изискује посебно ангажовање државе, оличено кроз рад одговарајућих јавних тела. Све јавне потребе можемо груписати у неколико категорија:

- функционисање економског и политичког система земље,
- међународна безбедност,
- национална безбедност,
- социјална сигурност грађана,
- функционисање друштвених делатности,
- економска политика и привредни развој и
- ванредне потребе грађана и државе.

7) П.А. Самуелсон, Економска читанка, Загреб, 1975, стр. 102.

8) Потребе које појединац не може да задовољи на индивидуалан начин, посредством тржишта, већ је за њихову реализацију потребно постојање државе са свим њеним органима и институцијама, називају се јавне потребе.

Економски ресурси државе су ограничени. Национална и међународна безбедност само су део државних потреба, које треба задовољити из ограничених економских ресурса. То значи да само један део економских ресурса може бити усмерен за област безбедности.

Остварење циљева и законом утврђених надлежности у оквиру система безбедности немогуће је без адекватних материјално-финансијских средстава. Та добра су материјални елемент организације система безбедности и можемо их посматрати као техничка и финансијска средства.

Министарство унутрашњих послова, Министарство одбране и Безбеднсосно-информативна агенција, као органи државне управе, остварују, односно добијају средства за рад из своје надлежности из буџета. Буџет је план прихода и расхода државе, утврђен за одређени период, који обично траје годину дана. Буџет треба да обезбеди средства којима се финансирају три категорије јавних потреба: државне функције, јавне службе и интервенције у привреди. У оквиру финансирања државних функција налази се и систем финансирања државне управе. Својом финансијском делатношћу држава обезбеђује новчана средства да би финансирала функционисање своје законодавне, извршне и судске власти. Све операције њене законодавне, извршне, управне и судске власти могу се представити у буџету у облику различитих ставки, тзв. јавних расхода, које су исказане у новцу.[9)]

Буџетски приходи расподељују се на буџетске кориснике сходно потребама. Како се субјекти система безбедности Србије финансирају буџетски, то значи да ће се средства за њихов рад и функционисање издвојити из буџета зависно од процењених потреба у датом тренутку. У зависности од обима финансијских средстава која су намењена систему безбедности, зависиће и обим набавке материјално-финансијских средстава намењених за њихов рад.

Финансијска средства добијена расподелом буџета, субјекти безбедности користе за плате запослених, материјалне трошкове, за набавку и одржавање опреме, инвестиционо одржавање и инвестиције, стручно усавршавање и школовање кадрова, као и за друге планом утврђене потребе.

Техничка средства која користе субјекти система безбедности су бројна и разноврсна, скупа и наменска. Користи се разноврсна опрема за рад администрације и функционисање система везе,

9) Г. Милошевић, Монетарне и јавне финансије, Београд, 2009, стр. 188.

возила различитих намена, рачунарска и телекомуникациона опрема, посебни уређаји за рад специјалних јединица и слично.

Средства за рад система безбедности су бројна, разноврсна и захтевају посебан приступ, дугорочно планирање и пројектовање. Мора се водити рачуна о временском року њихове експлоатације, али и о потреби системског праћења и одржавања. Међутим, ако обим пројектованог буџета није остварен, ако држава не прикупи довољан износ јавних прихода, то ће угрозити динамику финансирања субјеката безбедности. На овај начин, неостваривањем потребног нивоа буџета могу бити угрожене виталне функције система безбедности.

ЕКОНОМСКА КРИЗА И ПРИВРЕДНА ДЕПРЕСИЈА

Са угрожавањем, као економском, политичком, природном или техничком појавом сусретала су се сва друштва и државе. Неравномерност развоја и економска зависност могу бити узрок друштвених сукоба у оквирима једне земље, али и између држава. Исто тако, два светска рата вођена су за успостављање нових економских сфера на којима се, уосталом, у знатној мери заснива и нови светски поредак.[10] Ратни сукоби нове историје људског друштва само потврђују напред изнети став, да је економија узрок и основа поларизације светског поретка и основа друштвених сукоба. Нови светски поредак управо је заснован на економској сфери и настојању „развијеног запада“ да задржи или прошири економску позицију на уштрб „сиромашног југа“.

Снага једне државе у међународним оквирима огледа се и кроз спровођење инструмената економске политике којима се могу реализовати и политички циљеви.

Периоди значајних социјалних превирања у земљи могу условити да политички циљ избије у први план код примене мера економске политике. Политички циљеви се никада или веома ретко отворено формулишу. У спољној политици држава може применити економске мере као средство притиска. Ово је посебно погодна мера када су односи међу државама веома нестабилни.

Економска криза, праћена падом привредних активности, растом незапослености, падом животног стандарда и свим другим негативним појавама економског и политичког амбијента, неминовно има одраза и на безбедносни амбијент наше земље.

10) Љ. Стајић, Основи безбедности, Београд, 1999, стр. 43.

Паду привредне активности у нашој земљи допринеле су и санкције Уједињених нација уведене маја 1992. године. У првим месецима након увођења санкција, као њихова директна последица, дошло је до пада индустријске производње за 40%. Званична и регистрована спољна трговина пала је на ниво од 10 до 15%, у односу на ниво пре 1992. године. Спољна трговина свела се на хуманитарну помоћ и индивидуалне случајеве увоза хране. Остало је препуштено кршиоцима санкција и црном тржишту.

Негативна макроекономска кретања уз извесне осцилације карактеришу привреду Србије и последњих десет година. Негативне тенденције у привреди имају директан одраз на ефекат буџета, а тиме и на ефекат безбедносне стабилности Србије. Пад привредне активности не значи само мањак буџетских средстава, он значи и угрожавање сигурности и виталних вредности грађана и државе Србије.

Захваљујући приватизацији великог броја предузећа, Србија је 2006. године, по висини прилива страних улагања била на трећем месту – већи прилив инвестиција имале су Бугарска и Румунија. Међутим, озбиљан проблем представља чињеница да се прилив страних директних инвестиција у Србији одвија скоро искључиво кроз процес приватизације, а не путем значајнијих *greenfield* пројеката. Такође је присутан и проблем ниског нивоа раста индустријске производње, што, с једне стране, узрокује пад вредности и обима домаћег извоза, а с друге стране, условљава пораст незапослености.

Табела 1[11]: Макроекономски индикатори развијености земаља у окружењу за 2006. годину

Земље	ГДП *пер цапита* (у$)	незапосленост (у%)	Спољни дуг (у мил $)
БиХ	2.999,8	41,0	6.136,8
Црна Гора	3.425,6	19,7	866,7
Хрватска	9582,0	10,5	38.446,3
Македонија	3.113,1	36,0	2411,0
Србија	3.834,7	26,0	19.606,0

Са просечно исплаћених 42.000,00 динара зарада у 2010. години Србија је на самом дну регионалне лествице по платама. Према резултатима истраживања, плате су у Србији од 2001. до 2005. године најбрже расле у југоисточној Европи и достигле су ниво од

11) Извор: *EBRD Transition Report 2007,* http://www.ebrd.com.

320 евра. Ову чињеницу, при томе, прати и озбиљно упозорење – да су зараде расле брже него продуктивност рада и бруто домаћи производ. Требало би да годишњи привредни раст буде најмање осам процената да би Србија могла да дели толике плате, али и да у развојном, инвестиционом погледу не заостане за земљама у региону.

У нашој земљи пад реалних расположивих средстава догодио се код свих социо-економских категорија домаћинстава. Пад стандарда, пораст сиромаштва, изражена економска несигурност, неизвесност и неперспективност, само су неке од карактеристика живљења. Готово 2,1 милион људи или око 35% становништва Србије је сиромашно, односно није у стању да задовољи минималне потребе за егзистенцијом.

Привреда Србије јесте високо задужена. Наш укупни спољни дуг износи око 9 милијарди долара. Ако се томе дода износ старе девизне штедње, која је такође девизни дуг, онда то превазилази за један дужи временски период могућност наше привреде да измирује на време девизне обавезе. Под идеалним условима (под условом отписа 50% спољњег дуга), остатак би и даље био велики терет за нашу привреду. То је наш дугорочни проблем и дугорочни генератор инфлације.[12)]

Велики обим увоза који задовољава растућу тражњу доводи до високих спољнотрговинских дефицита Србије. Тенденција раста спољнотрговинског дефицита посебно је уочљива за 2007. и 2008. годину. Спољнотрговински дефицит Србије у 2007. години износио је 9,5 милијарди долара, што је повећање од 41,2% у односу на претходну 2006. годину.[13)] Изражен у еврима, спољнотрговински дефицит у 2007. години износио је 6,93 милијарди, што је повећање од 29,2% у односу на 2006. годину. Током 2007. године извезено је робе у вредности од 8,82 милијарде долара, што представља повећање извоза од 37,3% у односу на 2006. У посматраном периоду увезено је робе за 18,35 милијарди долара, што представља раст увоза у 2007. години од 39,3% у односу на 2006. годину. Покривеност увоза извозом у 2007. износила је 48,1%, и мања је у односу на покривеност у истом периоду 2006. године, када је била 48,8%. На повећање дефицита у великој мери утиче укидање царина на увоз производа из Уније, које важи од дана ступања на

12) Када годишње отплате дугова прелазе 25% годишњег девизног прилива, та земља се сматра презаduженом.

13) Извор: Републички завод за статистику на дан 02.06.2009. године.

снагу Споразума о стабилизацији и придруживању између Европске уније и Србије.

Иако је за Србију најзначајнији спољнотрговински партнер Европска унија, проблем дефицита за нашу земљу је најизраженији у трговини са Руском Федерацијом. Овај проблем настаје због увоза енергената, пре свега, нафте и гаса, као и недовољног коришћења Билатералног споразума о слободној трговини од стране наших извозника. Наш други по важности партнер су земље ЦЕФТА споразума. Са овим земљама Србија има суфицит у размени,[14] који је резултат углавном извоза пољопривредних производа (житарице и производи од њих и разне врсте пића).[15]

Проблем спољнотрговинског дефицита је детерминисан актуелним транзиционим проблемима. Ефикасно решење за покриће дефицита на дуги рок су: већи прилив страних директних инвестиција, повећање производње и унапређење конкурентности извоза, али и мере ограничења домаће тражње.

Анализе нелегалне економије[16] такође указују на велики обим сиве економије у Србији. Анкета[17] спроведена у 51 општини (40 у централном делу Србије и 11 у Војводини) 2003. године потврђује напред дату констатацију. Резултати су, уз све методолошке и друге ризике, показале да се 26% производа ствара у сивој економији, а да од рада на црно живи око четвртине становништва. Истраживањем је обухваћено 7 делатности (производња робе, пољопривреда, грађевинарство, саобраћај, трговина, угоститељство и туризам и занатство), а резултати анализе анкете су показали да је нелегална економија најизразитије присутна у трговини – 36% привредних активности у тој делатности, на другом месту је угоститељство и туризам са 33%, а затим следи занатство са 31,7%. Анализе су, такође, указале да је неприлагођен порески систем и

14) Извоз Србије, за период јануар-април 2009. године, износи 705,4 милиона долара, а увоз је 334,5 милиона долара. Покривеност увоза извозом износи 210,9%.

15) Према одсецима Стандардне међународне трговинске класификације (СМТК) за период јануар-април 2009. године, у извозу највеће учешће имају: одећа (178 милиона долара); гвожђе и челик (167 милиона долара); житарице и производи од њих (135 милиона долара); обојени метали (116 милиона долара) и електричне машине и апарати (111 милиона долара). Извоз ових пет одсека чини 31,1 % укупног извоза.

16) Мисли се, пре свега, на анализе Института за међународну политику и привреду 2002. године и Института Г17 2003. и 2004. године.

17) Анкета је спроведена у организацији Института Г17 „без намере да се изврши прецизна и квантитативна процена сиве економије, већ да се започне са њеном идентификацијом“ како би се надлежнима предложиле конкретне мере за њено увођењеу легалне токове.

пореска политика међу најважнијим узроцима појаве нелегалне економије у Србији[18)]

Услови и околности који погодују и омогућују нелегалну економију у нашој земљи су многобројни. Сви ови услови су од великог значаја за динамику и обим нелегалне економије, јер уколико су ти услови повољнији за делатност њених носилаца и уколико омогућавају да се без неких нарочитих тешкоћа оствари недозвољена радња, а посебно прикрије шпекулативно деловање, обим сиве економије биће већи и обрнуто.

*
* *

Све економске активности људи везане су за њихове потребе, које су бројне и разнолике. Разноликост потреба условљава бројне и различите активности људи, људски рад, да би се произвела добра и услуге, неопходна за задовољење човекових интереса. Задовољење различитих потреба захтева у условима реткости ресурса одређена средства - трошкове. Ако анализирамо производне могућности државе, долазимо до закључка да повећање улагања средстава у једну област, захтева смањење улагања средстава у другу област.

Циљ државе јесте да оствари и задовољи различите опште и заједничке потребе појединца, колективитета и заједнице. Потребе у области безбедности су нужност и циљ сваке друштвене заједнице. Без безбедности нема стабилности друштвеног система, а тиме ни стабилности економског система.

Уколико привреда не остварује привредни раст и развој, уколико кроз економску активност нема новостворене вредности, нема ни економских ресурса из којих држава може остварити своју улогу. Средства за остварење безбедносних функција државе акумулирају се у буџету једне земље. Стабилан извор притицања средстава у буџет је увек новостворена вредност. Када економију једне земље захвати рецесија, када привреда бележи пад свих активности, тада нема новостворене вредности из које се могу покрити све функције државе. Држава тада, сходно прикупљеним средствима, врши распоређивање истих у складу са исказаним јавним потребама.

У условима оскудних средстава, држава ће определити знатно мање износе за потребе остваривања бројних функција, па и потреба из области безбедносне функције. Недостатак државних средстава неминовно ствара амбијент слабљења економске моћи

18) Б. Раичевић, *Реинтеграција сиве економије и унапређење пословне климе у Србији* (Округли сто, Економски институт, 2002) – Порески аспекти.

државе, а тиме, што је са аспекта државе опасније, слабљење безбедносне моћи.

Goran Milosevic

ECONOMIC CRISIS AS AN ENDANGERING FACTOR OF SECURITY OF SERBIA

Summary

Instruments endangering the vital values of a society remained the same when compared to the earlier period, only the modalities of their functioning have changed. This requires the use of appropriate counteracting instruments, which have to be based upon strengthening the economic power of the country.

The connection between the economy and security is most clearly expressed through interdependence between collection and allocation of economic resources with the aim of effective functioning of the country in achieving the security system. In conditions caused by the economic crisis, which have affected all the areas of our life and work, preservation of security is imposed as a priority and a condition for survival.

Key words: economy, security, budget, economic security, economic crisis.

ЛИТЕРАТУРА

Љ. Стајић, Ч. Гилановић, *Основи безбедности*, Београд, 1994.

С. Ковачевић, *Основи система ДСЗ*, Београд, 1980.

М. Лазовић, В. Милошевић, С. Милојевић, *Средства и тактика полиције*, Београд, 2002.

С. Милетић, *Основи јавне безбедности*, Београд, 2003.

П.А.Самуелсон, *Економска читанка*, Загреб, 1975.

Г. Милошевић, *Монетарне и јавне финансије*, Београд, 2009.

Б. Раичевић, *Реинтеграција сиве економије и унапређење пословне климе у Србији* (Округли сто, Економски институт, 2002) – Порески аспекти.

Љ. Стајић, Д. Пајковић, *Систем заштите личности и објеката*, Нови Сад, 2008.

Интернет: http://www.ebrd.com

УДК: 338.124.4
Примљено: 17. фебруара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 261-280.

Владимир В. Првуловић,
Факултет за међународну економију,
Мегатренд универзитет, Београд

Владимир М. Вучковић
Факултет за међународну економију,
Мегатренд универзитет, Београд

ОД СЈАЈА ДО ОЧАЈА: КРИЗА ДРЖАВЕ И ПОУКЕ ИЗ ГРЧКОГ И ИРСКОГ СЛУЧАЈА

Сажетак

Економска криза из 2008. године се са финансијског тржишта прелила на различите сегменте привреде и друштва. Током протекле године мутирала је у кризу јавних финансија појединих европских земаља, у првом реду Грчке и Ирске. У раду разматрамо узроке кризе, последице кризе и антикризне мере на националном и међународном нивоу. Циљ рада је да се сагледају заједнички фактори развоја кризе и да се размотри да ли су они специфични за одређене државе и економска окружења или је реч о искуствима која могу да послуже као генерално упозорење савременим државама, па и Србији.

Кључне речи: Грчка, Ирска, Еврозона, економска криза, буџетски дефицит, јавни дуг.

Економска криза, која дрма свет од 2008. године, није ни близу краја. Успорена привредна активност, висока цена и опрезни токови међународног капитала, високи буџетски дефицити и јавни дугови, рекордне стопе незапослености, карактерисаће светску привреду и у наредним годинама. Док се лоша економска слика и опадајући животни стандард преливају на политички терен, не постоји консензус о исправној антикризној економској политици. Најдрастичнија разлика постоји између САД и Европске уније.

Док се у САД иде правцем повећања буџетског дефицита и јавног дуга – у циљу поспешивања финалне тражње, у ЕУ се чини сасвим супротно – промовише се штедња и оштро кресање буџетских дефицита.

Сви аспекти и даље актуелне кризе превазилазе оквире овог рада. Немогуће је, наиме, обухватити настанак, ширење, борбу против кризе и то у различитим државама и у различитим периодима. Нарочито када се има у виду да је криза мутирала и брзо се са хипотекарног тржишта преселила у реални сектор, а потом и у државну касу готово свих земаља света. Уместо да анализирамо актуелне покушаје усмерене ка спречавању другог таласа кризе у реалном сектору, враћамо се корак уназад и у раду покушавамо да утврдимо заједничке карактеристике и неке специфичности избијања кризе у две државе ЕУ. Поставља се питање да ли је довољно да се наведу бројни појединачни разлози или је потребно да се закључак уопшти и да се размотри да ли постоји – не (специфична) финансијска криза – већ криза државе. Јасно, важне поуке могу се извући и за Србију.

Да би се видело колико је актуелна криза важна, у првим деловима рада укратко представљамо размере кризе и одговоре на кризу, а потом се детаљније бавимо основним циљем рада – уочавањем узрока кризе у две карактеристичне државе и извођењем одговарајућих закључака.

РАЗМЕРЕ КРИЗЕ

За Ирску је добро познато да је држава ЕУ са динамичним растом, али је мање познато да је и Грчка у периоду од 2000. до 2007. године била једна од чланица са најбржим привредним растом (више од 4% просечно годишње у овом периоду). Брзорастуће економије омогућавале су јефтино задуживање и ширење буџетског дефицита и јавног дуга. Да би у континуитету испуњавале критеријуме конвергенције (потребне за чланство у Еврозони), ове две државе лажирале су податке о висини дефицита и дуга. Грчка је тако плаћала стотине милиона евра банкама (а највише америчкој банци *Goldman Sachs,* чак 300 милиона) за помоћ у тзв. креативном рачуноводству.[1)] Због тога је обелодањивање правих размера проблема у државној каси довело до изузетно негативне реакције инвестиционе јавности почетком 2010. године.

1) Видети, на пример: http://www.businessinsider.com/henry-blodget-greece-paid-goldman-300-million-to-help-it-hide-its-ballooning-debts-2010-2.

Грчка је постала највећи економски болесник Еврозоне, односно Европске уније, и земља пред банкротством, са једним од највећих јавних дугова у историји који се, према подацима Међународног монетарног фонда, креће у опсегу од преко 300 милијарди евра. Грчки јавни дуг је 1995. износио 87 милијарди евра, 2000. већ 140 милијарди евра, а онда је растао муњевитом брзином: 2001. јавни дуг се попео на 150 милијарди евра, 2002. на 160 милијарди евра, а у 2003. већ на 170 милијарди евра. Дакле, за седам година, од 1995. године, дуг се готово удвостручио, а до 2010, учетворостручио у односу на његову висину у 1995. години.[2)] Важно је сагледати и релативне величине, тј. величину наведених дефицита у државној каси у односу на новостворену вредности за једну годину (бруто домаћи производ). Грчка је, према фискалним дебалансима, у 2009. најнедисциплинованија држава у ЕУ и међу најлошијим државама у свету: буџетски дефицит је изнео нешто више од 13%, а јавни дуг 115% бруто домаћег производа. Заиста забрињавајуће!

Ирска се није задуживала као Грчка током последњих двадесетак година, али је дуг експлозивно порастао након 2006. године (када је износио 44 милијарди евра), до 2009. године (на готово 104 милијарди евра). Јавни дуг Ирске се готово утростручио за само три године. У односу на бруто домаћи производ ове земље јавни дуг је увећан са прихватљивих 25% у 2006. на високих 65% у 2009. години.

Априла 2010. године кредитни рејтинг Грчке агенција *Standard&Poors* срозала је на ниво испод инвестиционог рејтинга (тзв. *junk* рејтинг), а принос на грчке обвезнице (цена задуживања грчке државе) увећан је на чак 15%.

Најбољи индикатор привредне активности – бруто домаћи производ, сумарно указује на ефекте кризе. У Ирској је изузетно висок пад реалног БДП забележен већ у 2008. години, а и у 2009. години (3,5% и 7,6%), док је у Грчкој у 2008. реални раст успорен на 1,3%, да би у 2009. уследио пад за 2,3%. Услед замрзавања кредитног тржишта и пада тражње и поруџбина, криза се пренела са финансијског тржишта на реални сектор. Предузећа и јавни сектор отпуштају раднике и незапосленост расте. У Грчкој је стопа незапослености увећана са 7,7% у 2008. на 9,5% у 2009. години, а у Ирској са 6,3% на чак 11,9%. Двоцифрене стопе незапослености су незапамћене у развијеним земљама.[3)]

2) Подаци из базе података Међународног монетарног фонда (*World Economic Outlook Database*), могу се преузети са Интернет адресе: http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/index.aspx.

3) Према статистици Европске уније (*Eurostat*): http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.

Ако је случај економског колапса Грчке, у главним цртама, дефинисан као последица недомаћинског, енормног трошења позајмљених пара које не могу да створе нову вредност, како дефинисати пропаст економског чуда Ирске?

Како је могуће да пропадне пројекат земље која је толико инвестирала у људски капитал, образовање висококвалификованих кадрова, обезбедила велика страна улагања у високопрофитабилну информатичку индустрију трећег миленијума, обезбедила бесплатно средњошколско образовање, стабилну социјалну ситуацију и добре законске услове неопходне за огромна страна улагања и, на бази свега тога, направила велики напредак у животном стандарду својих грађана? У чему се крила опасност економског исцрпљивања, кризе, безмало банкротирања, када је све изгледало као добро вођена економска политика? У чему се налазило зрно кризе које је брзо проклијало? Ирска влада је крајем новембра 2010. године затражила 90 милијарди међународне помоћи (од ЕУ и ММФ) како би спасила државу од банкрота. Реди се о тешкој дужничкој кризи и огромном растућем дефицитом који бацио "келтског тигра" на колена.

Доста аналитичког напора улажу домаћи и страни специјалисти да би објаснили пропаст ирског економског чуда, што није ни мало једноставно. После онолико комплимената изнетих у анализи економског успона Ирске, сада се аналитичари суочавају са потребом да се самодемантују и објасне своја и ирска изневерена очекивања.

Светски позната ревизорско-консултантска кућа *Ernst& Young* је, у својој децембарској (2010) прогнози кретања у Еврозони, упозорила на опасност да финансијска криза даље угрози јавне финансије држава и позвала Европску централну банку (ЕЦБ) да монетарном експанзијом помогне привредни раст у 2011. години.[4)] У овој прогнози и додатним табелама се, као земље Југа, наводе: Шпанија, Грчка, Португал и Ирска (!?), очигледно по оцени да су то земље најжешће захваћене кризом, а као земље Севера: Немачка, Холандија, Белгија, Аустрија и Финска, по критеријуму да су најмање захваћене кризом у 2010. години.

У прогнози се наводи: "У најгорем сценарију Еврозона би могла ући у нови талас рецесије, посебно ако садашња криза изазове дужничку кризу неких земаља. Али чак и ако се овај најпесимистичкији сценарио не деси, опоравак у који Еврозона улази далеко

4) Прилог "Ризици за еврозону долазе са југа" у додатку *Big Biznis*, Biznis Info Group, www.bigevents.rs.

је спорији од нормалног, јер су пословне инвестиције и лична потрошња неуобичајено спори... Док северни део континента, изузев Ирске, бележи снажан раст, југ има тешке фискалне неравнотеже, пад цена некретнина, пропаст грађевинске индустрије, високе каматне стопе и проблеме са солвентношћу. Разлике су посебно изражене на тржиштима рада. Анализа *Ernst&Young*, заснована на моделима ЕЦБ, указује да незапосленост у Еврозони неће пасти испод 15 милиона пре 2013. године. Али док ће незапосленост у северним земљама почети да пада већ у 2011. г., у 'периферним' земљама ће се на то чекати до пет година".

Није баш нека ружичаста перспектива за земље најжешће погођене кризом.

БДП ће, по овој прогнози, за целу еврозону периоду 2011-2014. расти по стопи од 1,4%, 1,7%, 2,0% и 2,0%. Дакле, са 2013. годином би се могло сматрати да еврозона улази у стабилнији привредни опоравак, мада ће јавни дуг као постотак БДП перманентно расти од 87% у 2010, преко 90% у 2011, до 91% у 2012. и 2013. години. Тек у 2014. тај дуг би почео да пада на 90%, као и стопа незапослености, која би, после скока на 10% у 2010. и 2011, почела да опада на 9,8% у 2012, 9,4% у 2013. и 9,0% у 2014. години. Фиксне инвестиције, које су биле у великом паду 2009. за 11,3% и за 1,3% у 2010, почеће да стидљиво расту, за 1,7% у 2011, 2,7% у 2012. и за 3,6% у 2013. и 2014. години.

Као што се види из ове детаљне прогнозе ревизорско-консултантске куће *Ernst&Young,* прва права година у којој ће се осетити последице економског опоравка Еврозоне биће 2014. година. Са овим прогнозама се у основи слажу и прогнозе званичне статистике Европске уније (*Eurostat*), при чему, на нивоу земаља, ваља уочити чињеницу да Грчка и Ирска у 2010. неће остварити раст бруто домаћег производа, а Грчка чак ни у 2011. години. У 2010. години једино се још за Шпанију предвиђа пад привредне активности, а у 2011. години од земаља Еврозоне једино се Грчкој прогнозира рецесија. Наведени подаци показују да су Грчка и Ирска у најдубљој кризи у поређењу са осталим државама Еврозоне.

А до опоравка (2014. године?) треба издржати, уз обавезне драстичне економске реформе и мере ригорозне штедње, што изазива озбиљне социјалне потресе и нерасположења грађана у државама захваћеним кризом. Наравно, и уз озбиљно упумпавање новца за привредни раст у земљама Еврозоне од стране Европске централне банке.

ОДГОВОРИ НА КРИЗУ

Била је потребна енергична и мишићава финансијска помоћ ЕУ и посебно земаља чланица Еврозоне, као и заједничка акција помоћи са ММФ, како би се омогућило спасавање од колапса на дужи рок. То није прошло без проблема и драстичних условљавања унутрашњим болним реформама и кресањима буџета, уз читав пакет сурових мера, нарочито у Грчкој. Све то је изазвало бурне протесте и оштре сукобе синдиката, опозиционих партија и грађана Грчке са владом и органима реда, што је довело до нових великих штета, хапшења и повређивања полицајаца и демонстраната на улицама грчких градова. Земља је већ дуго буквално економски паралисана, али грчка ПАСОК-ова левичарска влада, која је проблем наследила од претходне владе десничарске Нове демократије, нема избора, мора да спроведе наметнуте оштре и болне резове и реформе или ће све отићи у пропаст.

Када су звона за узбуну у ЕУ и Еврозони зазвонила, било је касно, јер је грчки дуг већ нарастао на преко 300 милијарди евра, а Грчка се нашла у ситуацији да не може без стране помоћи да враћа ануитете за узајмљена и недомаћински потрошена средства. Алтернативе су се кретале од проглашавања банкротства и немогућности враћања државних кредита и позајмица, уз искључивање Грчке из Еврозоне и одузимања евра као званичне валуте, до огромне помоћи и додатног задуживања Грчке из фондова Европске уније и Међународног монетарног фонда, како би јој се дала шанса да сервисира дугове и, уз ригорозну штедњу и реформе, избегне банкротство. Притом, таква решења су морала да коштају пореске обвезнике Немачке, Француске и осталих богатијих чланица Еврозоне, што је у њима стварало напетости и бунт против, како су наводили, грчког расипништва и неодговорног трошења позајмљених средстава.

Велике протесте су изазвале мере из наметнутог и обавезног владиног пакета акција за смањивање буџетског дефицита и мукотрпног и крајње неизвесног грчког изласка из дужничке кризе, донете 3. марта 2010. године: повећање пореза на додату вредност са 19 на 21%, смањивање плата запослених у државном сектору за 12%, повећање пореза на пиће и цигарете за 20%, пореза на луксузне аутомобиле и јахте за 25%, повећање старосне границе за одлазак у пензију са 61 на 65 година, али и компромисно смањивање (али не и укидање) такозване 13. и 14. плате за 30%. Помињала се чак и могућност међународне продаје појединих грчких острва, како би се покрила рупа у буџету за 2010. годину од 4,8 милијарди

евра. Према писању угледног листа *Wallstreet Journal*, грчка влада је била приморана да прода своје акције у најмање 15 различитих компанија: атинском водоводу, казину, постројењима за прераду нафте, Хеленик постбанци, националној телекомуникационој мрежи, па чак и неколико авиона Ербас 340 који су до приватизације припадали авио компанији Олимпик. Те мере су изазвале талас незадовољства широм Грчке, навикле на висок стандард и угодан живот последњих деценија. Сцене сукоба демонстраната и полиције у Атини, Солуну, луци Пиреј и другим градовима, у којима је било и недужних људских жртава, преплавиле су свет.

После великих политичких тешкоћа и отпора појединих чланица Еврозоне, 25. марта 2010. године, на Самиту ЕУ у Бриселу, усвојен је обиман и скуп програм комбиноване помоћи ЕУ и ММФ Грчкој да изађе из тешкоћа (укупно је предвиђено 110 милијарди долара помоћи, при чему је одмах исплаћено 45 милијарди), зарад спасавања групације земаља са евром као званичном валутом. Његова реализација је одмах отпочела, али уз неизвесност и предвиђања специјалиста да то неће спасити Грчку од скорог банкротства, које ће повући и друге државе у вртлог губитака и великих економских тешкоћа. Већ до краја маја 2010. године, Грчка је страним повериоцима морала да исплати 11,6 милијарди евра ануитета, што је био својеврсни тест успешности пакета за санацију стања у овој земљи, у условима великих социјалних немира. Први тест је положен, талас штрајкова у Грчкој се мало смирио, али је Грчка у изузетно тешкој кризи, чији крај се не назире.

Оно што је забрињавајуће, талас огромних економских тешкоћа је већ захватио друге чланице Еврозоне: Ирска је у колапсу, а уочљиви су болни наговештаји финансијске и економске кризе у Португалији, са предвиђањима да ће убрзо она захватити Шпанију, Италију, па чак и Француску.[5)]

За спасавање посрнулих економија држава чланица Еврозоне, ова групација земаља је, на мајском самиту ЕУ 2010. године, одобрила огромни пакет акција од 750 милијарди евра (500 милијарди од стране ЕУ, од чега само Немачка даје 120 милијарди, а ММФ осталих 250 милијарди евра), са могућношћу да, у најгорем сценарију, та помоћ буде повећана на читавих 890 милијарди евра. То би, према Савету гувернера Европске централне банке, било довољно да се у целини реше финансијски проблеми Грчке,

5) О могућности да се криза из Ирске прелије у Италију видети: Paolo Manasse and Giulio Trigilia, "Will the Irish crisis spread to Italy?", http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5849.

Ирске, Португалије и Шпаније и да заједничка валута евро не буде угрожена.[6)]

УЗРОЦИ КРИЗЕ

Још увек нема прецизних и дефинитивних дијагноза и закључака, али се усуђујемо да главне разлоге кризе, у једном слободнијем крокију, макар назначимо.[7)]

1. Улазак у еврозону земаља различитих карактеристика

Критеријумима из Мастрихта државама су наметнута иста правила игре, без обзира у којој фази привредног циклуса су се оне налазиле. Тако је Ирска приступила Еврозони у условима прегрејане тражње, када су јој биле потребне високе каматне стопе у циљу успоравања привреде. Ирска је добила јединствену монетарну политику и ниске каматне стопе Европске централне банке, чиме је одложено неопходно прилагођавање и даље је подстакнуто задуживање државе, привреде и грађана. Слично овоме, Грчка је под окриљем евра успела да забашури своје проблеме и да присвоји кредибилитет стабилнијих земаља, што је резултирало ниским трошковима узајмљивања и, следствено, неопрезним гомилањем дугова.

2. У кризном периоду најпре страдају (економски) мање земље

Иако, према релативним показатељима, Ирска није била најгора држава Еврозоне, пресудило је то што инвестициона јавност није имала поверења у одрживост ирске стабилности. Мању земљу, наиме, могу да дестабилизују и мањи износи шпекулативног капитала и због тога она улива мање поверења од веће земље. Када зараза крене, као што је то био случај са Грчком, следеће мете вируса су земље мање економске снаге.

6) За критику интервентних пакета ЕУ више видети у: Barry Eichengreen , “Ireland’s rescue package: Disaster for Ireland, bad omen for the Eurozone”, http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5887.

7) О појединим факторима настанка кризе у Ирској видети: Morgan Kelly, “Whatever Happened to Ireland?”, *CEPR Discussion Paper*, No. 7811, 2010. и Patrick Honohan and Philip Lane, "Ireland in Crisis", http://www.voxeu.org/index.php?q=node/3162, а за кризу у Грчкој Rebecca Nelson, Paul Belkin and Derek Mix, "Greece's Debt Crisis: Overview, Policy Responses, and Implications", *CRS Report for Congress,* No. 7-5700.

3. Дугови су зли другови

Огромна средства добијена од бесповратних кредита и помоћи ЕУ, али и банкарских класичних кредита и позајмица, Грчка је користила за улагања у модерну и неопходну инфраструктуру (савремене скупе аутопутеве преко тешког терена, велелепне и скупе мостове, реконструкцију лука и складишта и друго), али и изградњу модерних стадиона и спортских хала и објеката бриљантне архитектуре, као и организацију Олимпијских игара и друге манифестације. Рекло би се: то је нешто што остаје Грчкој заувек, што доприноси развоју туризма као главне привредне гране, развоју спорта и побољшавању међународног имиџа Грчке и сл. Али је чињеница да побројана скупа инфраструктура, иако је нужна, уопште не враћа или враћа на дуги рок уложена средства, која се са каматом морају отплаћивати међународним банкама, не ствара брзо додати доходак, па ни нова радна места, не оплођује тако брзо или уопште уложени узајмљени капитал. Дакле, лепо је да се види, важно је за модерни туризам, али не ствара нову вредност у краћим периодима, а дуг се нагомилава и мора се враћати увећан за камате поверилаца. Грчка је очигледно морала много пажљивије да узајмљује и скромније да троши узајмљена средства.

Ирски јавни дуг, као што смо видели, није био толико висок у преткризном периоду, али су изузетно високе помоћи банкарском сектору из буџета у кратком року довели јавни дуг до алармантног нивоа. Зато постоји опасност да Ирски буџет буде трајно оптерећен враћањем камата за дугове формиране у последње две-три године.

4. Жеља да се животни стандард подигне до нереалног нивоа

Грчка је, у претходним раздобљима, учинила знатне напоре да побољша стандард и услове живота својих грађана. Статистички гледано, званично, скоро да је достигла основне просечне економске податке из ове области у земљама ЕУ (просечна примања, социјална давања, буџетски дефицит, стопа незапослености и др). Грчка, на пример, има пет пута више јавних службеника по глави становника него Велика Британија. Инжењер на државној железници има плату од 7.000 евра месечно!? Но, да ли је то било реално, засновано на стварној економској снази и потенцијалу Грчке? Да ли је Грчка истинито приказивала економске параметре у редовним извештајима који су достављани надлежним телима ЕУ и Еврозоне? Наравно да није.

Запосленима је, на пример, као специјални бонус, одобравана тринаеста (за Божић), па чак и четрнаеста плата (за Ускрс)!? Да

ли је то била куповина социјалног мира и наклоности бирача или жеља да се потпуно вештачки, без реалне економске заснованости подижу примања и стандард грађана, остаје да се утврди. Економске последице су, у сваком случају, биле катастрофалне. Већ сама одлука о укидању тих бенефиција у времену кризе протумачена је као објава рата синдикатима и изазвала је уличне демонстрације у највећим грчким градовима.

Грчка се протегла преко свог губера и могућности и трошила оно што није зарадила ни произвела, достављајући фризиране и улепшане податке о стварном економском стању у земљи специјализованим телима ЕУ. То није могло да траје у недоглед, могла је да заварава себе у циљу социјалног мира, али не предуго повериоце и органе ЕУ. Када се суочила са чињеницом да не може да плати доспеле огромне ануитете (само у 2010 години обавезе према повериоцима износе 54 милијарде евра!?), истина је пукла пред очима Европе и главних поверилаца, али и њених грађана.

5. Привредни раст који генерише дебалансе

Грчка, земља са 78% необрадивог земљишта, не производи довољно прехрамбених намирница ни за потребе својих грађана, а камоли за потребе, како се сама определила, високог и ексклузивног туризма и гостију из целог света. Дакле, све што је за такав концепт развоја главне привредне гране потребно, морала је да увози из земаља у окружењу. А то мора да се плаћа. Изванредно маслиново уље, нешто рибе, поврћа и агрума, очигледно није довољно за дугу туристичку сезону на неколико стотина грчких острва. У међувремену, суседна Турска и медитеранске земље Кипар, Малта, Египат, Тунис, Мароко и друге, развијале су концепт масовног, јефтинијег и скромнијег туризма и, у време кризе, преотеле велики део туристичке клијентеле принуђене на стезање каиша. Грчка је, са својим високим ценама смештаја и услуга, постала недоступна за велики број страних туриста и почела да бележи губитке и пад прихода од туризма, као главне привредне гране.

Када је Ирска у питању, структура економије је у потпуности одговарала структури најразвијенијих земаља, са доминантним учешћем услуга у стварању бруто домаћег производа. Пренадувано тржиште некретнина и неопрезно банкарско пословање доводили су до погрешне алокације ресура и удаљавања државе од здраве привредне структуре. Област која је заслужна за привредни раст Ирске током двехиљадитих је и грађевинарство. Нагли пад грађевинарства, повезан са избијањем кризе, укочио је и овај мотор привредног раста Ирске.

6. Недисциплинована фискална политика и нестабилне јавне финансије

Да би осигурала зацртани преамбициозни стандард грађана и високе услове живота, социјалних давања и инфраструктуре разуђене земље, Грчка је морала много да улаже и бележи сталне буџетске дефиците (у 2009. години износио је рекордних 13%, о чему је већ било речи).

А шта је са пореским и другим приходима којима се буџет пуни и финансира? Једна од водећих привредних грана Грчке, осим туризма, јесте поморски саобраћај, не само ради повезивања острва са копном и главним градовима, већ посебно за међународни транспорт робе за домаће и, нарочито, стране кориснике. То је значајна шанса, али у чему је проблем? Велика грчка трговачка флота је углавном регистрована у удаљеним пореским рајевима и дестинацијама, носи домицилне заставе Панаме, Бермуда и осталих земаља, па, самим тим, порезе од прихода остварених у међународном трговинском поморском саобраћају убира неко други, а не Грчка. Менталитет грчких привредника је традиционално упућен на праксу да се, колико год се може, избегне плаћање пореза и доприноса, не само на предузетништво и приходе, него и на луксузне куће, летњиковце, виле и базене, јахте и приватне објекте, а држава није учинила довољно напора да наметне неопходну пореску дисциплину од које зависи државни буџет. Према подацима ММФ, нешто више од 8.000 Грка држави, на име неплаћеног пореза, дугује 20 милијарди евра[8)].

Када је Ирска у питању, ниски порези у циљу привлачења иностраних компанија и подстицања домаћег предузетништва вратили су се као бумеранг када је у кризи наступила осека прихода а плима расхода (ради покрића финансијских губитака). Уз то, знатан део пореза потицао је по основу финансијских трансакција и зависио је од висине цена финансијских производа. Пошто су опали промет на финансијском тржишту и цене финансијских инструмената, опали су и порески приходи. Процењује се да је од 2007. до 2009. године дошло до пада јавних прихода Ирске за 20%, док су се јавни расходи увећали за 9%.[9)]

Такође, устаљена корупција, посебно у пореским службама и здравству, по чему је Грчка на водећој позицији у ЕУ, у 2009. години је овој држави нанела штете од око милијарду евра, према по-

8) Податак из чланка "Цврчак и мрав" Бошка Јакшића, *Политика,* 16. мај 2010, стр. 6.

9) Morgan Kelly, "Whatever Happened to Ireland?", ибидем.

дацима организације *Transparency International*. Резултат је стални и све већи буџетски дефицит.

Из фондова ЕУ за развој Грчке, средства су, према открићима грчких медија, у дужем периоду крајње недомаћински трошена.

У сивој економији у овој земљи се реализује четвртина укупног друштвеног производа. Корупција и привредни криминал су односили огроман део расположивих средстава. Као један од драстичних примера медији су навели плате запослених на исушивању мочваре на северу Грчке. Мочвара Копаис је исушена далеке 1957. године, а запослени на пројекту (њих 30) су наставили да примају плате од 2500 евра месечно, све до скорашњег открића ове драстичне неправилности.[10] Али ово није био усамљени, парадоксални случај. Много је било примера олаког трошења новца, посебно оног који је држава са каматом морала да враћа. То није могло да некажњено прође, било законским санкцијама или државним губицима, а државни органи ништа нису предузимали у дужем периоду.[11]

7. Нерегулисани финансијски производи

Криза је започела у финансијском сектору, пошто су банке и друге финансијске институције на тржишту нудиле производе са замагљеним односом између ризика и приноса. Изгледало је, другим речима, да су финансијски производи мање ризични него што је то било случај, па је трговина таквим инструментима више подсећала на рулет него на озбиљну и друштвено корисну активност. Пошто су транснационалне банке пустиле своје пипке широм света, јасно је да ни Ирска и Грчка нису била заобиђене. Грађевински бум у Ирској био је праћен неопрезним кредитирањем (формирао се кредитни балон) и нереално високим ценама некретнина. Губици финансијских институција су испровоцирали масивне државне интервенције и велике инјекције из буџета држава. Отуд је спасавање приватних институција о државном трошку продубило рупе у националним буџетима.

8. Ванредни догађаји

Грчку су, у дужем периоду, задесиле природне и друге непогоде које су нанеле велике штете објектима, привреди, инфра-

10) "Цврчак и мрав", ибидем.

11) О корупцији и могућностима за њено решавање у Грчкој видети Paul Romer, "Cutting the corruption tax", http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5394.

структури и изискивале велике трошкове за накнаду штете и обнову уништеног. Дуготрајна суша, огромни шумски пожари усред туристичке сезоне, поплаве у зимском периоду, нанели су велике материјалне штете. Грчка није располагала довољним материјалом и авијацијом за борбу против пожара на острвима, који су спалили многе објекте и изнудили паничну евакуацију страних туриста и домаћег становништва усред летње сезоне. Велики су издаци били за решавање ових проблема и покривање губитака. Осигуравајући заводи нису могли сами да сносе све издатке за надокнаду штете.

Штете изазване демонстрацијама и бројним протестима, уз губитак радних сати, али и уз уништавање јавних објеката Молотовљевим коктелима, ломовима и пљачкањима радњи, чак и са људским жртвама, само су додали штету на проблеме намерно изазваних или пожара услед високих летњих температура и услед непажње туриста и домаћег становништва.

Све је то морало да се плати и надокнади, а превремени одлазак туриста и надокнада њихове штете су само доливали уље на ватру.

9. Зависност од страних директних инвестиција

Ирска рецесија је последица и драстичног пада страних улагања.[12] Пошто је ирски модел економског раста био базиран на великим страним улагањима у ИТ индустрију и високопрофитабиле погоне, Ирска је као магнет за њихово привлачење одредила политику ниских пореза на добит (12,5%), што је било примамљиво за англосаксонске, посебно америчке компаније и улагаче. Отваране су бројне ирске испоставе америчких компанија, од компјутерских џинова, до фармацеутских и других корпорација, тако да је у време највећег ирског успона читавих 20% БДП Ирске долазило од страних компанија. Шта је у томе лоше?

Стране компаније су налазиле мотиве за своје пословање у Ирској у ниским порезима и јефтинијој, а стручној радној снази. Али ниски порези значе мање буџетских прихода за државу и њене огромне издатке у социјалној, образовној области и подизању животног стандарда. Ниже наднице за запослене значе и већа задуживања за све високе прохтеве грађана и друштва. Застој, а затим и драстичан пад страних улагања, због финансијске кризе и економске рецесије која је захватила Северну Америку као главног улагача у ирску привреду, значио је и потпуни подбачај ионако малог

12) Holger Gorg, Aoife Hanley and Eric Strobl, "FDI in Ireland: New Findings for Grants and Local Partnerships", http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5619.

буџетског прихода на бази пореза на профит. Буџетски дефицит је бивао све већи, а рецесија је наметнула и потребу рационализације и планираног смањивања броја запослених у страним филијалама[13] (америчких и других) фирми на ирској територији. Круг се затворио тако да је Ирска све више западала у дужничку кризу. Обавезе државе у унутрашњем функционисању привреде, јавне администрације и предузетих реформи су остале исте или се повећале, а буџетски приходи, од којих се све то финансира, све мањи, тако да је растао унутрашњи и спољни јавни дуг који је Ирску довео у колапс.

Ирски независни финансијски експерт и саветник при ЕУ у Бриселу Кевин Њумен је то овако објаснио: ”Са пропашћу финансијских фондова и банака у САД, ирске банке изгубиле су главни извор прихода. Бум на тржишту некретнина завршио је у стрмоглавом паду. Ризична улагања и сувише слободна јавна потрошња јевтиног новца довели су до краха. А онда је држава дала гаранције. Нормално је било што су гарантовали за депозите, али влада је отишла предалеко са гаранцијама за дугове банака и створила катастрофалну ситуацију. Верујем да је то била политичка одлука. На крају Даблин се окренуо драстичном смањењу трошкова и међународној помоћи, што је добро.”[14] Ми бисмо додали – и једино могуће, како би се Ирска спасила од банкротства.

10. Криза Еврозоне

Ирска криза се показује и као криза Еврозоне, што повећава изгледе солидарне помоћи да се она превазиђе. После Грчке, Еврозону и ослабљени евро потресла је у само седам месеци 2010. године друга земљотресна криза. Ирска, северна англосаксонска земља са веома привлачним условима за страна улагања из огромне и богате дијаспоре у Северној Америци, али и осталих прагматичних инвеститора, запала је у агонију. Одмах су се огласили европски високи званичници. Председник Европског савета Херман ван Ромпај је био децидиран: “Сви морамо да радимо заједно ако желимо да еврозона преживи ову кризу. Ако еврозона не преживи, неће ни Европска унија.” На то је дошла драматична изјава немачке

13) Још септембра 2009. године, Европска комисија је најавила помоћ од 1,8 милиона евра за 2400 ирских радника који су изгубили посао у фабрици рачунара Dell у Лимерику, у Ирској. Губитак посла је резултат пада продаје рачунатра за 23%, а помоћ је намењена тражењу новог запослења. Таквих случајева је касније било много више. Извор: http://ec.europa.eu/financial-crisis/infex_en.htm.

14) Навод из чланка “Досије: Криза у еврозони – ЕУ споро реагује на кризу” Владимира Јокановића, Политика, 29. новембра 2010, стр. 2.

канцеларке Ангеле Меркел "Евро је у изузетној опасности након ирске кризе."[15] Ово све допуњује податак америчке *City bank* да су три земље чланице еврозоне – Грчка, Ирска и Португалија – искључене из међународног тржишта хартија од вредности. Шта је у свему томе добро?

Овако озбиљна криза у Ирској, схваћена као озбиљна претња опстанку Еврозоне и евра као заједничке валуте 16 земаља ЕУ, наметнула је неопходност хитне и неизбежне солидарне помоћи у спасавању Ирске од банкротства које угржава цео успостављени систем Еврозоне.[16] То намеће додатне финасијске обавезе најразвијенијим земљама и њеним пореском обвезницима, али спасава цео систем из кога и од кога су оне имале значајне користи. Парадоксално или не: што је озбиљнија структурална криза која је захватила Ирску, то су повећани изгледи за њено превазилажење заједничком финансијском инјекцијом других земаља Еврозоне, базиране на сопственим интересима заштите тешко успостављеног система евра као заједничке валуте и заједничке финансијске политике дириговане од стране Европске централне банке. То такође намеће потребу озбиљних реформи система, повећане контроле и надгледања унутрашње финансијске политике сваке земље чланице понаособ, што ће у заједничком интересу допринети његовом бољем функционисању у будућности.[17] Бар се надамо.

А да се од заједничког пројекта не одустаје сведочи чињеница да је, са почетком 2011. године, у клуб привилегованих чланица Еврозоне примљена још једна, седамнаеста држава – Естонија.

15) "Еврозона на 'Мажино' линији", Политика, 29.11.2010

16) Види чланак (односно иступање пред Привредном и индустријском комором у Даблину 10.09.2009) Margot Wallstrom, потпредседнице Европске комисије, "Facing the crisis together: Ireland and the EU", на сајту ЕУ под ознаком Speech/09/383. У њему се најављује Европски план за опоравак привреде за 2009. у износу од 400 милиона евра за стимулисање потражње, отварање нових радних места и заштиту стандарда, као и његово повећање за 45% у 2010. за развој и повећање запослености, као и 30 милиона евра кредита за мала предузећа. Очигледно да све то није помогло да се заустави талас криза који је почео са Грчком, па захватио Ирску и сада се шири на Португалију, Шпанију и даље.

17) У марту 2010, на сајту Европске комисије, појавио се прилог "Помозимо Ирску, помозимо Европу", са поднасловом "Подржати економски опоравак у Ирској". У оквиру тог прилога објављен је податак да ће ЕУ инвестирати преко 228 милиона евра, у периоду 2007-2013, за за серију пројеката за будући развој Ирске покрајине Мидланд, помажући предузетништво, стимулишући иновације и развој светске класе транспорта и инфраструктуре. Програм треба да допринесе отварању 4000 нових радних места у одабраним компанијама, да подржи 2500 малих предузећа и успостави светску интернет комуникацију у 8000 компанија у поменутом региону. Извор: http://ec.europa.eu/financial-crisis/infex_en.htm

*
* *

Кризе у Грчкој и Ирској, а и другим државама Европске уније, повезане су са светском финансијском кризом чије су жариште Сједињене Америчке Државе и 2008. година. Ипак, сагледавање узрока настанка и разбуктавања кризе указује на чињеницу да би криза настала и без иницијалне варнице из Америке. Привредни раст и пораст животног стандарда били су утемељени на дугорочно неодрживим основама и то је нешто што би све државе требало да имају у виду. У наставку износимо поуке из грчког и ирског искуства.

Прво, интеграциони процеси носе многобројне користи (интензивирање трговине, позајмљивање кредибилитета стабилнијих чланица интеграција, новчана средства из регионалних фондова, уклањање баријера пословању и слично), али излажу државу ризику по основу губитка (економске) самосталности. Како искуство Грчке и Ирске показује, јединствена монетарна политика може на кратак рок да делује позитивно на привредни раст, али и да, уколико је исувише експанзивна, посеје семе будућих криза. С обзиром на то да се по уласку у интеграцију (Европску унију) по дефиницији губе неки инструменти економске политике, о потребним привредним прилагођавањима треба размишљати на време, у периоду пре чланства.

Друго, мање земље немају луксуз да воде недисциплиновану економску политику. И код нас се некритички преузима висина јавног дуга од 60% бруто домаћег производа као граница до које висина јавног дуга може да се толерише (то је један од критеријума конвергенције из Мастрихта). Искуство Ирске показује да граница толеранције може да се пређе и раније и да задуживање државе треба да буде обуздано на време (у Србији јавни дуг тренутно износи око 40% бруто домаћег производа, а фискалним правилима дозвољен је раст јавног дуга до 45% бруто домаћег производа).

Треће, иностранa средства по основу страних директних инвестиција и кредита не смеју се нерационално трошити за текућу потрошњу и вештачко и привремено подизање животног стандарда. Случај Грчке показује да чак ни капиталне инвестиције не одбацују довољан доходак у кратком року и да је и у овој области потребно бити обазрив. Финансирање високог стандарда из дугова ствара услове за економске потресе који ће врло брзо поништити

бољи живот и створити незапосленост, ниске плате и пензије и беду.

Четврто, промоција привредног раста на основама које су присутне у другим земљама (копирање привредног система других) не гарантују успешне привредне резултате. Напротив, може се испоставити да ресурси државе уопште не подржавају пројектовану привредну структуру. Такав је случај са Ирском (и још драстичнији – са Исландом), донекле и са Грчком, државама које су запоставиле традиционалне области (под којим се подразумевају и области изграђене након седамдесетих година) и кренуле путем финансијских иновација и, како се показало, разорних банкарских производа.

Пето, стране директне инвестиције немају само позитивне карактеристике (које су несумњиве и које не треба доводити у питање), пошто могу да пресахну или пронађу другог домаћина. Даље, велике компаније су подложније поремећајима у свету, па држава може бити захваћена кризом услед проблема која има компанија у другим земљама. Подстицање страних инвестиција повољним пореским окружењем и ниским надницама, показало се у овој кризи, представља такође мач са две оштрице.

Шесто, тржиште подстиче предузетништво, иновације и, у општем случају, привредну динамику и привредни раст. Ипак, не сме се под окриљем тржишта штитити хазардерско понашање финансијских институција. Финансије морају бити регулисане.

Vladimir V. Prvulovic and Vladimir M. Vuckovic

FROM GLORY TO DESPAIR: STATE CRISIS AND THE LESSONS OF GREEK AND IRISH CASES

Summary

The economic crisis in 2008 spilled from financial markets to various segments of the economy and society. During the past year, crisis has mutated into a crisis of public finance in some European countries, primarily Greece and Ireland. We discuss the causes of the crisis, the consequences of the crisis and the anti-crisis measures at the national and international level. The aim is to review the common factors of the crisis and to consider whether they are specific to certain countries and economic environment or their experiences can serve as a general warning to modern states, including Serbia.

Key words: Greece, Ireland, eurozone, economic crisis, budget deficit, public debt.

ЛИТЕРАТУРА

Blanchard, Olivier, "The Crisis: Basic Mechanisms, and Appropriate Policies", *IMF Working Paper*, No. 80, 2009, http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp0980.pdf.

Eichengreen, Barry, "Ireland's rescue package: Disaster for Ireland, bad omen for the Eurozone", http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5887.

Gorg, Holger, Hanley, Aoife and Strobl, Eric, "FDI in Ireland: New Findings for Grants and Local Partnerships", http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5619.

Honohan, Patrick and Lane, Philip "Ireland in Crisis", http://www.voxeu.org/index.php?q=node/3162.

International Monetary Fund, *Global Financial Stability Report*, različiti brojevi, http://www.imf.org/external/pubs/ft/GFSR/index.htm.

International Monetary Fund, *World Economic Outlook*, različiti brojevi, http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=29.

Kelly, Morgan, "Whatever Happened to Ireland?", *CEPR Discussion Paper*, No. 7811, 2010.

Manasse, Paolo and Trigilia, Giulio, "Will the Irish crisis spread to Italy?", http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5849.

Nelson, Rebecca, Belkin, Paul and Mix, Derek, "Greece's Debt Crisis: Overview, Policy Responses, and Implications", *CRS Report for Congress*, No. 7-5700.

Romer, Paul, "Cutting the corruption tax", http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5394.

Taylor, John, "The Financial Crises and Policy Responses: An Empirical Analysis on What Went Wrong", *NBER Working Paper* No. 14631, 2009, http://www.nber.org/papers/w14631.

Walstrom, Margot, "Facing the crisis together: Ireland and the EU", *Lisbon Treaty Business Lunch at Chamber of Commerce and Industry*, Speech 09/383.

Abstract

The economic crisis that is shaking the world since 2008 is not even close to the end. Slow economic activity, high prices and cautious flows of international capital, high budget deficits and public debt, record unemployment, will characterize the global economy in the coming years. In this paper we try to find common features and some specifics of the crisis in two EU states.

Fast-growing economies of Greece and Ireland enabled cheap borrowing and expanding budget deficit and public debt. In order to continuously fulfill the convergence criteria for membership in the euro area, countries have faked data on the amount of deficit and debt. In 2010 it was clear that Greece is the biggest economic patient in eurozone and that country is before the bankruptcy, with one of the largest

public debt in history that is more than 300 billion euros (which is 115% of gross domestic product). Ireland's public debt almost tripled in just three years and is now about 65 billion euros, which is high 65% of gross domestic product. In Ireland, the high decline in real GDP was recorded already in 2008 and in 2009 (3.5% and 7.6%), while in Greece in 2008 real growth slowed to 1.3% and decrease by 2.3% followed in 2009. In Greece, the unemployment rate increased from 7.7% in 2008. to 9.5% in 2009, and in Ireland from 6.3% to as much as 11.9%.

It took a robust financial assistance from the EU and the eurozone, as well as joint action with the IMF, to avoid the collapse in the long run. Alternatives ranged from the declaration of bankruptcy, and inability to repay public credit and loans, to the exclusion of Greece from the eurozone and the seizure of the euro as official currency and huge aid and additional borrowing of Greece from the funds of the European Union and the International Monetary Fund. Large protests have arisen from imposed measures and government actions to reduce the budget deficit, in March 2010. Comprehensive and costly program of combined EU and IMF aid was adopted to get Greece out of trouble. It provided a total of 110 billion dollars in aid, with immediate payment of 45 billion. Finally, the eurozone on the May EU summit approved the emergency package of 750 billion euros.

Causes of problems in Greece and Ireland could be systematized as follows: countries with different characteristics joined the eurozone, crisis primarily hurts smaller countries, excessive debt, unrealisticly high living standards, economic growth that creates imbalances, poor fiscal policies and fiscal irresponsibility, unregulated and risky financial operations, accidents, the dependence on foreign direct investment, the crisis of the entire eurozone.

It can be concluded that integration processes bear numerous benefits, but aslo expose the country to the risk based on the loss of independence. Second, smaller countries do not have the luxury of undisciplined economic policies. Third, foreign assets from foreign direct investment and loans should not be spent irrationaly for current consumption, and for artificial and temporary high living standards. Fourth, copying economies of other countries does not guarantee successful results in other countries. Fifth, foreign direct investments have not only positive attributes. Sixth, the market promotes economic dynamism and economic growth, but sensitive areas such as finance, must be regulated.

УДК: 338.124.4
Примљено: 17. фебруара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 281-292.

Владимир Маринковић
Мегатренд универзитет, Београд

ПОЛИТИЧКА И ЕКОНОМСКА ОДГОВОРНОСТ КАО УСЛОВ ИЗЛАСКА ИЗ КРИЗЕ

Сажетак

Чињенице говоре о потреби великих промена поготово по питању филозофије бизниса и приступа процесу руковођења у јавној и државној управи. Међутим, нова филозофија управљања и предузетништва је идентична и за јавни и за приватни сектор. Штавише, људи који руководе државним институцијама и компанијама имају већу одговорност од својих колега у приватном сектору пошто су резултати њихове ефикасности намењени свим грађанима и целокупној друштвеној заједници.

У нашој земљи то није случај, посто статистички показатељи неумитно указују да је велика већина државних компанија неефикасна и послује са великим губицима а државна управа од 2000. године служи искључиво као извор за ново запошљавање партијских кадрова и развијање непотизма.

Кључне речи: криза, економија, јавна администрација, филозофија бизниса, лидерство, транзиција, политичке странке.

Грађани Србије су већ више деценија суочени са низом кризних ситуација које као крајњи резултат имају девастирање националне економије али и свих аспеката и чинилаца једног савременог друштва.

Чињеница да је Србија посредно и непосредно учествовала у ратовима који су се водили на простору бивше СФРЈ а 1999. изложена тромесечној агресији највећих светских сила није допринела да се после свих тих негативних догађања створи одговорна политичка и економска елита која ће земљу да интегрише у савремена

глобална дешавања у којима се као основни постулат и императив приказује квалитет живота људи, економски и технолошки напредак. Већ 10 година од започињања свеобухватних реформи, а 20 од започињања процеса транзиције нису решени кључни проблеми који су везани за смањење незапослености, равномерни регионални развој, борбу против организованог криминала и корупције, процес приватизације и ефикасно управљање јавним сектором.[1)]

Савремене политичке партије чија је, заправо, једина способност трансформације скоро шизофрено учестала промена имена и симбола што је одраз њихове скоро неповратне кризе идентитета и вредности немају никакву мотивацију да промене позиције које заузимају (као што се снага већине или опозиције мало мења, због заједничких интереса) у у коришћењу власти, за рачун великих националних и интернационалних центара економске и финансијске моћи, а према дизајну расподеле који све више гуши грађанско друштво, свет правог предузетништва, сваког грађанина понаособ, како преко све захтевнијег фискалног система, тако и путем немогућности да се слободно изразе идеје, што се огледа у потпуној контроли средстава јавног информисања укључујући и најмање локалне новине.

Овакав систем политичких странака, овај наметнути социјални пакт између контролора договора и економских и финансијских управљача, чини све више и више притисак и оптерећује грађане чија су права све више формална а све мање суштинска.[2)] Исто тако, велики проблем представља и перманентно формирање нових институција система оличених у државним агенцијама, саветима у којима се не доносе никакве одлуке већ је целокупна политичка и економска моћ стационирана у неколико кабинета што је главни показатељ да није дошло до децентрализације власти и једноставне поделе надлежности и одговорности у државној управи у складу са добром праксом савременог управљања која препознаје само ефикасност и ефективност као главне факторе остваривања високог нивоа продуктивности која нам је потребна како би целокупна држава могла да почне да остварује економски раст и како би се створили бољи услови за развој предузетничког друштва и повећање запослености.

1) Криза и развој, Зборник радова са истоименог научног скупа, Институт друштвених наука, Београд, 2010.

2) Стајић, Д., *Тегобна транзиција*, УГС „Независност“, Београд, 2004.

ПРЕДУСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ И ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ КРИЗЕ

Горе наведене чињенице говоре о потреби великих промена поготово по питању филозофије бизниса и приступа процесу руковођења у јавној и државној управи. Међутим, нова филозофија управљања и предузетништва је идентична и за јавни и за приватни сектор. Штавише, људи који руководе државним институцијама и компанијама имају већу одговорност од својих колега у приватном сектору пошто су резултати њихове ефикасности намењени свим грађанима и целокупној друштвеној заједници.

У нашој земљи то није случај, пошто статистички показатељи неумитно указују да је велика већина државних компанија неефикасна и послује са великим губицима а државна управа од 2000. године служи искључиво као извор за ново запошљавање партијских кадрова и развијање непотизма.

Године 2000. у државној управи било је запослено девет хиљада људи, а сада је тај број повећан на двадесетседам хиљада. Економска криза је допринела да се број запослених у државној управи умањи и да се направе програми за смањење (downsizing) броја запослених што и јесте делимично урађено 2009. године (отпуштено је више десетина људи који су били ангажовани на основу уговора о делу) али то није имало реалне ефекте пошто се процес новог запошљавања није зауставио. То је на неки начин наставак политике која подразумева широке коалиције са великим бројем малих странака које за лојалност постављају јасну цену и број радних места које на крају мора да плаћа привреда и сви запослени грађани. Па како у таквој ситуацији, где фактички један човек зарађује и ствара додатну вредност за троје, где се економија готово у 90% заснива на услугама, било која земља и њен народ могу развијати и бити конкурентни на регионалном али и глобалном тржишту.[3)]

Концепт који се мора применити мора елиминисати из политичког деловања и критеријума одлучивања концепт припадности фамилији (нпр. постављен си за генералног директора или победиш на конкурсу ако припадаш одговарајућој партији) као водећег критеријума у избору јавних службеника, да би се дошло до критеријума заснованим на професионалним вредностима и заслугама

3) Зубовић, Ј., Домазет, И., „Транзиција и запослени у Србији“, Зборник радова *Крај приватизације – последице по економски развој и незапосленост у Србији,* Институт економских наука, Београд, 2010.

као и принципу одговорности према корисницима услуга, тј. носиоцима права гласа, као учесницима.

Нажалост, како смо могли да видимо током свих ових година, критеријум припадности одређеној партијској фамилији чини се опасно сличним припадности мафијашкој фамилији. Да ли је однос поверења између једног генералног директора и његовог политичког патрона заиста толико различит од хијерархијског односа унутар мафијашке породице. Наравно, мафија тај однос користи да би чинила преступе. Али, зар однос поверења између партијског извршитеља и његовог политичког газде није мотивисан потребом доношења одлука за које се испостави да су неразумне у контексту добробити заједнице, уз систематско нарушавање те исте добробити у корист пријатеља нелегалним финансирањем партија или другим нелегалним облицима трошења јавних средстава.

Изгледа, овако, да актуелни партијски систем није никада успео да порази моћ мафије, иако је поседовао инструменте и средства за остваривање циља.

Мора се поставити и питање финансирања од стране банкарског система како за започињање и развој предузетничких иницијатива тако и када су у питању стамбени кредити за први стан. Суочени са традиционалном методом у којем банка даје новац ономе ко га већ има (у контексту пружања реалних гаранција од стране клијента), независно од квалитета предузетничког пројекта, нова ера претендује на примену принципа одговорности и са стране банкарског сектора: земљи је потребна банка која преузима одговорност да ће критички и и технички адекватно проценити квалитет предузетничког пројекта независно од постојања реалних гаранција, банка која ће моћи да прати предузетнике како инвестиционим капиталом тако и пратећом администрацијом, пружајући know-how и посредничке услуге - укључујући комерцијалне - у циљу успешне иницијативе, процењујући на најбољи могући начин исплативост сопственог улагања или улагања у име својих штедиша (са великим економским добитком и за једне и за друге), према вредностима и процени која се разликује од традиционалних форми банкарства.[4)] Наравно, главни услов за подстицај предузетништву је перманентна едукација људи и успостављање филозофије доживотног учења како би уопште могли да искористе савремене моделе пословних процеса и нове технологије.

4) Ханић, Х., „О приватизација банака у Србији“, Зборник радова *Приватизација банака у Србији*, Београдска банкарска академија и Институт економских наука, Београд, 2005.

КАКО РАЗВИЈАТИ ПРЕДУЗЕТНИЧКИ ДУХ У НАШЕМ ДРУШТВУ?

Један мој колега са факултета доживео је мали шок од питања студента. Заправо, он је објашњавао како се максимизира профит. Дао је све могуће формуле, графиконе и теорије. Потом је прешао на објашњење неправди у друштву истичући себе као социјални случај. Питање студента је било: Како нас можете учити како се зарађује новац уколико то нисте и себе научили?

Онда и ми у Србији треба да се запитамо како је могуће да неко ко никад није руководио пословним процесом и не зна шта је то стварање додатне вредности може бити руководилац у било којој институцији а да не говорим о великим државним предузећима и институцијама од кључног значаја за развој земље. Таква ситуација је код нас заступљена у високом проценту случајева што и доводи до неодговорног и несавесног пословања које за последицу има неефикасност и слабу продуктивност.[5)] Адам Смит као отац економије каже да је подела рада кључни узрок богатства нације. Смитова препорука о подели рада у нашем случају значи: Гледај свој посао и ради га што боље умеш.

Ко се може бавити туђим послом? Ко има времена за то? Свакако људи који не раде свој посао. Они који су на свом послу незапослени! Запитајте се одакле специјалистима за туђ посао новац за живот? Већином из неког тока дистрибуције или редистрибуције (у предузећу, држави или породици). Значи, не живе од зараде! Живе од праведне дистрибуције!

ЕКОНОМСКО-СОЦИЈАЛНО СТАЊЕ У СРБИЈИ?

Дубока криза која у нашој земљи траје више од двадесет година и рефлектује се у свим сегментима друштвеног живота показује да елита на власти нема довољно знања, стручности и способности да се са њом избори. Наредни графикон приказује да се променило мишљење грађана о кључним проблемима који се данас односе на запосленост, стандард, обезбеђење услова и амбијента за развој привреде и предузетништва. У сваком случају, на економском плану су забележени најлошији резултати и изневерена су очекивања грађана. Подаци говоре у прилог томе да није искоришћена шанса за привлачење инвестиција, брзу и ефикасну приватизацију, реструктурирање јавног сектора, гиљотину пропи-

5) Секуловић, М., Огледи о транзицији, Економски факултет, Ниш, 2004.

са, подстицај сектору малих и средњих предузећа и стварање друштва знања.

Графикон 1. Мишљење о домету промена извршених 5. октобра 2000. године

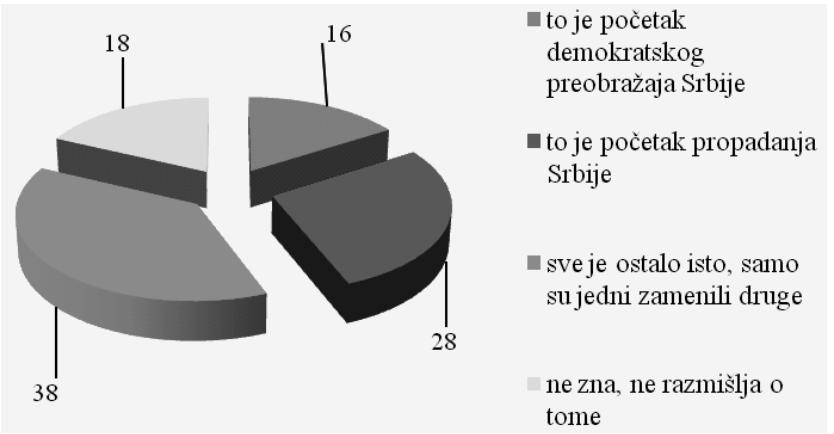

Према свим овим параметрима социјализам је био најбољи, осим по политичким слободама. Када су оне у питању данас је најбоље. Најгоре нам је по два параметра било у време Милошевића, а по друга два данас. У прошлој деценији – време ратова, национализма, невиђене инфлације, међународне изолације, бомбардовања и свих других децивилизација – е тада нам је било најгоре на плану политичких слобода и на плану политичког система. Данас, у деценији која истиче, најгоре нам је на плану животног стандарда и на плану привреде. Када се све сабере, грађани Србије процењује да нам је најбоље било у социјализму (просечна оцена 3,6), а да нам је данас нешто боље (2,5) него што је било за Милошевићевог вакта (2,4).[6)]

Табела 1. „Како живите ви и ваша породица?“

Време истраживања	добро	средње	подношљиво	тешко подношљиво	неподношљиво	не зна	укупно
Април 2005.	4	24	32	31	7	2	100
Април 2006.	4	21	36	31	7	1	100
Јуни 2007.	10	33	28	23	6	-	100
Септембар 2007.	12	32	34	18	4	-	100
Септембар 2010.	9	25	30	24	12	-	100

Извор: Цесид

6) Friedrich Ebert Stiftung, Центар за социјалну демократију, Центар за слободне изборе и демократију, Истраживање јавног мнења „Како грађани Србије виде транзицију из социјализма у капитализам“, спроведено је на репрезентативном узорку од 1813 испитаника, на територији целе Србије, без Косова и Метохије, септембар 2010.

Један од могућих узрока до сада најкритичкијег става према времену после 2000. године несумњиво лежи и чињеници да се упоредо са економском кризом у Србији одвија и "убрзана транзиција"[7] што је истовремено довело и до раста незапослености и до пораста сиромаштва у последње две године. Ако се томе дода и глобално прожимајућа депресија, јер вести о благим наговештајима изласка из кризе истовремено прате и упозорења да нас можда вреба и други талас удара светске економске кризе, не би било необично да и међу две трећине оних који и данас могу да приштеде, одвоје за куповину фрижидера, али не и за кола, или за све што пожеле, вероватно има оних који сматрају свој живот једва подношљивим. Број оних који живе тешко подношљиво или неподношљиво, или оних који одговарају да немају ни за основне потребе, или имају само за стан и храну је готово исти (око 36%) и кореспондира и чак је повољнији од званичне статистике која мери оне на линији становништва и оне непосредно изнад ње.

Пре свега, присутно је велико незадовољство током и резултатима политичких, економских и социјалних реформи, а посебно стањем у националној економији и сопственим материјалним и друштвеним статусом. Томе у прилог говори податак да међу личним осећањима у вези са укупним стањем у друштву и током друштвених реформи, доминирају забринутост и страх, незадовољство и бес, депресивност, немоћ и безнађе. То је очигледна и видна последица веома дуготрајне политичке, економске, социјалне и моралне кризе у којој се налази наше друштво. Срећом, још је увек знатан број оних који гаје наду и оптимизам у вези предстојећег тока и ефеката друштвених реформи.

Оваква, претежно негативна осећања, истовремено су израз неповерења у актере политичког живота друштва, што се испољава кроз губљење мотивације за учешће у јавном и политичком животу, укључујући и спремност за излазак на следеће парламентарне изборе. Резултати истраживања јавног мњења говоре, или тачније речено упозоравају да из године у годину расте број апстинената, односно оних који не желе да изађу на парламентарне изборе. Број

7) Ову оцену изрекао је недавно економиста, др Павле Петровић објашњавајући разлоге због којих је пад запослености током кризе у Србији био два и по пута већи од производње – што је сасвим супротно трендовима у осталим привредама у транзицији. Према овом тумачењу предузећа се убрзано ослобађају вишкова запослених. Априла 2010. укупна запосленост становништва радног узраста достигла је историјски минимум, а одговарајућа стопа запослености пала на 47%, скоро двадесет процентних поена мање од Европске Уније. Истовремено стопа незапослености прешла је 20% после континуираног смањивања од 2000. до 2008. године када је била 13.8% (Квартални монитор, Михаил Арандаренко, Вукан Вујић, Пројекције запослености и кретања на тржишту рада Србије до 2020. године).

апстинената данас се креће између 40 и 50%, и показује тенденцију раста. Приликом оцењивања овог податка мора се имати у виду да су апстиненти, у суштини они који су незадовољни укупним стањем у земљи, сопственим материјалним и социјалним положајем и изражавају неповерење према свим актерима политичке сцене, како према онима на власти, тако и онима у опозицији.

У којој мери грађани Србије имају (не):поверење у главне државне институције приказује графикон број 2:

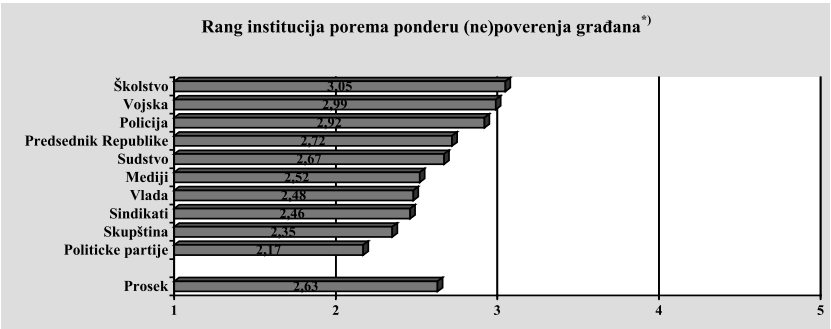

Ранг је сачињен на основу средње вредности која је добијена пондерисањем сваког одговора „Велико поверење“ са 5, „Углавном има поверење“ са 4, „И има и нема поверење“ са 3, „Углавном нема поверење“ са 2 и „Уопште нема поверење“ са 1, и дељењем скора са бројем одговора. На графикону на x – оси су пондери: 1 – Никакво поверење; 2 – Углавном неповерење; 3 – И има и нема поверење; 4 – Углавном поверење; 5 – Велико поверење.[8)]

Економска ситуација је само одраз у огледалу описаног неповољног политичког стања у друштву, односно чињенице да већина најважнијих стратешких питања, која су доминантно политичке природе, не само да нису решена, већ представљају најснажнији извор сукоба и подела међу актерима политичког и друштвеног живота. Ако се прихвати став да економија говори, пре свега, језиком чињеница, онда макро-економски показатељи приказани у следећој табели говоре о томе, да се Србија по економским резултатима и квалитету живота налази на зачељу земаља транзиције.

Битан елемент друштвеног окружења за економски развој представља друштвена структура, или другим речима само постојање реалне друштвене моћи и мотивација одређених друштвених слојева да граде демократске индустријске односе, па у том оквиру и социјални дијалог. Питање се може поставити и на други ди-

8) Friedrich Ebert Stiftung, Центар за социјалну демократију, Центар за слободне изборе и демократију, Истраживање јавног мнења „Како грађани Србије виде транзицију из социјализма у капитализам“.

ректнији начин – да ли данас у Србији постоје друштвене снаге, односно да ли друштвени чиниоци имају неопходне политичке, стручне, мотивационе и друге капацитете да би успешно градили економију.[9)]

Основа за такво питање проистиче из праксе економског развоја у земљама ЕУ и успешним земљама транзиције, која је потврдила да је један од услова за развој да сваки од релевантних друштвених чинилаца (политичке власти, синдикати, послодавачке организације, невладин сектор) мора појединачно унутар себе да изгради потребне демократске, стручне, моралне и друге капацитете, који га у суштини легитимишу да активно учествује у укупном државном развоју.

Тражење одговора на ово питање, које је неопходни услов економског развоја, мора започети од чињенице да је у протекле непуне две деценије – од почетка процеса транзиције дошло до изразито крупних промена у социјалној структури друштва, како на реалном, тако и на идеолошком и теоријском плану. [10)]

Пре свега, срушена је идеолошка и теоријска концепција радничке класе као владајуће. Паралелно са тим дошло је до реалног економског и социјалног пропадања света рада. Истини за вољу, припадници радно-произвођачких слојева друштва, у свим земљама транзиције, како оним успешним, тако и у оним неуспешним, платили су највећу социјалну цену транзиције. У случају Србије, управо због неповољног, кризног тока друштвених процеса, пре се може говорити о жртвама транзиције. Не само због тога што је велики број фабрика престао са радом због ратова, санкција, лоше економске политике, корупције, нелегалних приватизација, већ и због технолошког заостајања, због чега знатан број предузећа више личи на музеје, него на савремене индустријске погоне, и они немају апсолутно никакву шансу на све захтевнијем и строжијем међународном тржишту.

Такође је дошло до крупне социјалне поларизације друштва, која се огледа у томе да око 10% становништва располаже огромним богатством, док око 90% њих саставља крај с крајем, односно сиромашни су, само у различитим степенима. То, другим речима, значи да су уништени средњи друштвени слојеви, који су по својој друштвеној позицији, социо-психолошким и образовним карактеристикама један од друштвених стубова демократских индустрија-

9) Стојиљковић, С., *Конфликт или дијалог,* Факултет политичких наука и Swiss Labour Assistance, Београд, 2008.

10) Маринковић, Д., „Социјална цена и етика приватизације“, Зборник радова, *Крај приватизације*, ИЕН, Београд, 2010.

ских односа у целини, и у том оквиру и стварања предуслова за динамичан економски раст..

ПУТ ЗА ИЗЛАЗАК ИЗ КРИЗЕ?

Пут за излазак из ове, као и сваке друге кризе, налази се у анализи њених узрока и појавних облика. Анализе узрока и последица кризе, појавних облика кризе, чинилаца који посебно утичу на дужину трајања и дубину социјално-економских последица, управо се и раде због тога да би се кризе спречиле, или ако то није могуће да би што краће трајале и изазвале што мање социјалне и економске последице. Свака криза, укључујући и текућу, која већ неколико година потреса савремени свет, а посебно земље транзиције, укључујући и Србију, представља својеврсни тест стабилности једног друштва – политичке, економске, социјалне, капацитета институција једног друштва да издрже ударце и последице кризе. То потврђује чињеница да у случајевима криза прво "падају", економски и технолошки неразвијене, недемократске земље. Наиме, у таквим земљама огромна већина становништва за кратко време се суочава са трагичним последицама глади, незапослености, сиромаштва, социјалног безнађа. У том смислу, посебно треба нагласити да је криза својеврсна провера моралног стања друштва, спремности друштва да на кризу реагује опште прихваћеним моралним нормама, а пре свега принципима солидарности и социјалне правде. Реч је о својеврсном принципу спојених судова, јер је непоштовање моралних норми, односно неконтролисана глад за профитом, која не води рачуна о корпоративној култури и друштвено одговорном пословању, један од кључних извора кризе.

Криза у Србији је вишедимензионална. Она је истовремено, економска, политичка, социјална, морална, институционална. Но, вишедимензионалност је, мање-више одлика свих савремених криза. То само значи, да се трајном, систематском отклањању њених узрока мора прилазити вишедимензионално. Неспорно је да је криза у Србији део глобалне кризе. Међутим, она је у већој мери криза једне, најпре насилно прекинуте, а затим успорене и неефикасне транзиције. Управо је та неефикасност вишеструко увећала социјалну цену економских, политичких и друштвених реформи, и та цена је данас неиздржљива за већину становништва. Ипак, резултати истраживања, као и други параметри, недвосмислено истичу један аспект кризе – кризу морала. Она је по уверењу већине релевантних истраживача, али и ставовима грађана кључни извор свих других аспеката кризе, а то значи да излазак из кризе није мо-

гуђ без моралне обнове друштва. А морална обнова није могућа без промене понашања јавних власти.

Vladimir Marinkovic

POLITICAL AND ECONOMIC RESPONSIBILITY AS CONDITIONS FOR OVERCOMING OF CRISIS

Summary

This is the fact today world in whole, specially countries in transition, including Serbia, are faced with urgent need, for deep changes in philosophy of bussines. In that sense is specially important new approach to leadership in public administration. Hovewer, new philoshopy of management is same in private and public sector. In comparison, leaders of public institutions and companies have higher level of responsibility, because because them decisions have strong influence to quality of life of citizens and society in whole.

In Serbian society, unfortunately it is not case. Statistic data confirms that majority of public companies is in deep lost, and public administration is place for employment of rulling parties members.

Key words: crises, economy, public administration, philosophy of business, leadership, political parties.

ЛИТЕРАТУРА

Криза и развој, Зборник радова са истоименог научног скупа, Институт друштвених наука, Београд, 2010.

Friedrich Ebert Stiftung, Центар за социјалну демократију, Центар за слободне изборе и демократију, Истраживање јавног мнења „Како грађани Србије виде транзицију из социјализма у капитализам“, 2010.

Ханић, Х., „О приватизација банака у Србији“, Зборник радова *Приватизација банака у Србији,* Београдска банкарска академија и Институт економских наука, Београд, 2005.

Маринковић, Д., „Социјална цена и етика приватизације“, Зборник радова *Крај приватизације*, Институт економских наука, Београд, 2010.

Михајловић, С., *Синдикални барометар*, УГС „Независност“, Београд, 2007.

Стајић, Д., *Тегобна транзиција*, УГС „Независност“, Београд, 2004.

Стојиљковић, С., *Конфликт или дијалог,* Факултет политичких наука и Swiss Labour Assistance, Београд, 2008.

Зубовић, Ј., Домазет, И., „Транзиција и запослени у Србији“, Зборник радова *Крај приватизације – последице по економски развој и незапосленост у Србији*, Институт економских наука, Београд, 2010.

АКТУЕЛНО

УДК: 323(510):28
Примљено: 19. јануара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 293-304.

Мирољуб Јевтић
Факултет политичких наука, Београд

ИСЛАМСКИ ЕКСТРЕМИЗАМ КАО ОБЛИК УГРОЖАВАЊА КИНЕ*

Сажетак

Кина је велика светска сила. Та чињеница често маскира проблеме које тако велика земља може да има. Један од њих је исламски екстремизам. Исламски екстремизам везан је пре свега за туркофонску националну мањину која се назива Ујгурима. Али се религијска веза прелива преко етничких граница па и други муслимани Кине знају да учествују у том покрету. Кина се за сада успешно бори са овим феноменом али он ни издалека није сасвим превладан. Поготово што нова политика Турске почиње да показује интерес за то питање. А све то угрожава интересе Кине у исламском свету, где се она снабдева нафтом.

Кључне речи: Кина, исламски екстремизам, угроженост, стабилност, међународна сарадња, нафта

Када се говори о Кини и њеним унутрашњим проблемима као један спомиње се и верски[1)] При томе је централна тачка бачена на тибетански сепаратизам који предводи врховни поглавар

* Овај текст рађен је у оквиру пројекта 179008, Министарства науке Србије

1) О религијским проблемима Кине погледати у Okuyama Michiaki, «Soka Gakkai as Challenge to Japanes Society and Politics», *Политикологија религије*, 1-2010. IV, доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume4_no1/6%20-%20okuyama%20michiaki.pdf /15.11.2010/

тибетанског будизма Далај лама. Међутим све више се осећа и деловање исламског сецесионизма повезаног са најекстремнијим исламским терористичким организацијама у свету какве су Ал Каида, Исламски џихад и слично.

Пре свега ваља истаћи да исламско питање у Кини није никаква новост. Ислам је у овој најстаријој и најмногољуднијој земљи присутан веома дуго. Први контакти ислама и Кине успостављени су још у време настанка ислама. Трећи халиф ислама Осман је у складу са традицијом Мухамеда послао изасланика у Кину са позивом Кинезима да прихвате ислам[2]. Тадашњи кинески цар који је. примио муслиманског посланика наредио је да се у Кантону изгради прва џамија у част те посете. Тако се формирала муслиманска заједница у Кини. Данас муслимани чине важан део кинеског друштва. Садашња је кинеска муслиманска заједница састављена од Кинеза који су прешли на ислама и од етничких мањина који су се стицајем историјских прилика нашли на територији Кине. Број муслимана у Кини варира у различитим изворима. Муслимански извори настоје да вишеструко преувеличају њихов број. Кинеске власти настоје да га смање. Тако да није могуће сасвим прецизно утврдити колико их има. Вероватно су подаци које даје ЦИА, с обзиром на интерес САД, тачни. ЦИА процењује да у Кини живи од 1 до 2 % муслимана[3]. С друге стране извештај о међународним религијским слободама Министарства спољних послова САД процењује да у Кини живи 1,5%муслимана. Скорашњи пописи показују да у Кини живи око 20 милиона муслимана[4]. Они у принципу припадају трима значајним етничким заједницама:Хуима, Ујгурима и Казасима. Хуа има око 9,8 милиона, Ујгура 8,4 и Казаха 1,25 милиона. Остале заједнице су бројно безначајне. Веома је важно истаћи да су Хуи у етничком смислу Кинези исламске вероисповести. За разлику од њих Ујгури су народ турског етничког порекла и говоре једним дијалектом турског језика.

У време буђења ислама ови народи постају веома важни зато што се и њихови делови укључују у тај покрет. Посебно је важно

2) http://en.wikipedia.org/wiki/Islam_in_China

3) CIA - The World Factbook - China

4) Counting up the number of people of traditionally Muslim nationalities who were enumerated in the 1990 census gives a total of 17.6 million, 96% of whom belong to just three nationalities: Hui 8.6 million, Uyghurs 7.2 million, and Kazakhs 1.1 million. Other nationalities that are traditionally Muslim include Kyrghyz, Tajiks, Uzbeks, Tatars, Salar, Bonan, and Dongxiang. See Dru C. Gladney, "Islam in China: Accommodation or Separatism?", Paper presented at Symposium on Islam in Southeast Asia and China, Hong Kong, 2002. Available at http://www.islamsymposium.cityu.edu.hk. The 2000 census reported a total of 20.3 million members of Muslim nationalities, of which again 96% belonged to just three groups: Hui 9.8 million, Uyghurs 8.4 million, and Kazakhs 1.25 million

да то нису само аутохтони покрети муслимана Кине[5]. Већ се ради и о смишљеним и са стране подстицаним акцијама чији је циљ дестабилизовање ове земље. То подстицање долази са две стране , с једне стране долази од традиционалних ривала Кине - западних земаља, а са друге од стране од исламских светских центара моћи. Кад а се ради о првом подстицају његов најважнији покретач јесу САД и њихова обавештајна служба ЦИА. Али веома важну и све већу улогу имају и такозване невладине организације које подбуњују муслимане. Ту пре свега мислимо на Фонд за отворено друштво Џорџа Сороса, затим Амнести интернешенел итд.

Што се подршке од стране исламских центара моћи тиче пре свега се ради о владиним и невладиним организацијама исламских земаља, али и о познатим исламским екстремистичким организација типа Ал Каида, Исламски џихад и сл.

Иако се на тај проблем, као на могући начин да се Кина дестабилизује, рачунало одавно он постаје посебно важан после оружаног устанка који је у провинцији Сикјанг избио у Барену 1990 године.[6] Ти нереди су битно скренули пажњу на ујгурско питање. Сами Ујгури који су устали на оружје и цео тај комплекс питања није једнозначан. Прво ради се о турској етничкој мањини муслиманске вероисповести. Дакле она је различита од већинских Хан Кинеза у етничком и верском смислу. Према томе тај покрет има етничке димензије, али је он и верски јер су Ујгури како смо рекли муслимани. Управо ту чињеницу да су Ујгури муслимани почели су да користе сви непријатељи Кине са намером да проблем прошире. Пре свега да појачају исламски карактер револта и да на тај начин Ујгурима полако придруже друге муслимане нетурске припадности, најпре Хује, а затим да то представе као проблем читавог исламског света и да ангажују помоћ других муслимана овом пројекту. Оно што је веома важно јесте да овај покрет није једнозначан. Део Ујгура жели прекид свих веза са Кином и стварање независне државе која би се звала Ујгуристан или Источни Туркестан, а друга група побуњеника жели само већи степен аутономије у оквиру Кине[7]. Међутим овој верској димензији је придодата и етничка која се никако не може занемарити и она долази од

5) Слично се дешава у граничним подручјима Кине. О томе погледати у Rana P B Singh «Heritage Contestation and Context of Religion: Political Scenario from Southern Asia», *Политикологија религије*, 1-2008, II. Доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume2_no1/08_singh.pdf

6) http://www.apcss.org/Publications/APCSS--%20Uyghur%20Muslim%20Separatism%20in%20Xinjiang.doc стр. 1 (доступно 21.5.2009)

7) Исто

Турске[8]. Али је важно да у мери у којој Турска све више тежи одбацивању кемалистичких реформи, то се све више турска етнички мотивисана помоћ такође претвара у исламску.[9]

Од те 1990. као што је општепознато , интензивирају се акције сецесиониста али се и покрет све више исламизује и постаје део свеопштих светских религијских гибања и као такав улази у оно подручје истраживања које се назива политикологија религије[10].

Колико је ово питање важно за САД и колико САД отворено ради на продубљивању тога конфликта, на штету Кине, види се и из јавних извора, који имају статус научних радова. Говорећи о томе проблему у једном извештају се каже да упркос чињеници да сецесионистички покрет у Сикјангу има одређене везе са светским терористичким исламским организацијама, Америка томе проблему мора да приступа са тачке гледишта охрабривања Кине да остварује владавину права и да се бори за људска права[11]. То другим речима значи да ће САД учинити све да се тај покрет подржава јер слаби унутрашњу чврстину Кине. И сасвим се јасно вели ‘’да је примарна брига САД била и да ће и даље остати злоупотреба људских права’’[12]. Самим тиме се види да ће право Кине да брани свој национални суверенитет и територијални интегритет бити подређено борби за људска права. А то у крајњој инстанци значи увијено залагање за ујгурски сецесионизам.

Колико је Кина као земља битна за САД и колико је разбијање Кине један од најважнијих циљева америчке политике најбоље ће се видети из следећих података. Нема никакве сумње да је после 11 септембра борба против исламског тероризма постала главна преокупација америчке администрације[13]. Са те тачке гледишта било би логично да Американци свуда у свету чине све да разбију

8) Исто

9) О исламизацији Турске видети у Fatma Sundal, «What has Happened in Akp Years in Turkey: The Condition of Islamism, Turkish Islam Synthesis, and Islamist Violence», *Политикологија религије*, 1-2008, II. Доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume2_no1/01_fatma_sundal.pdf (16.11.2010)

10) Miroljub Jevtic, «Political Science of Religion», *Политикологија религије*, 1/2007. I, доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/PDF/broj1/Political_science_and_religion.pdf (доступно 21.5.09)

11) http://www.apcss.org/Publications/APCSS--%20Uyghur%20Muslim%20Separatism%20in%20Xinjiang.doc стр. 1 (доступно 21.5.2009)

12) Исто, стр. 11.

13) Miroljub Jevtic, *Religion and Power, Essays on Politology of Religion*, Center for Study of Religion and Religious tolerance

ланце те мреже. А као једну од карика терористичке исламске интернационале САД проглашавају и "Источно туркестански исламски покрет - ЕТИМ"[14]Упркос томе, видимо, како став САД према томе питању у Кини није сарадња у борби против тероризма, што би било логично. Већ је то борба за људска права. Другим речима ради се искоришћавању тога питања за интересе САД, а на штету Кине[15]. То се посебно види из става невладиних организација под контролом САД, које, процене о ЕТИМ као терористичкој организације виде само као средство којим се Кина користи да би угушила дисидентски покрет.[16] Ради се у ствари о томе да је после пропасти на Тијен ан Мијену, када је постало јасно да се кинески систем не може дестабилизовати тако лако као Варшавски пакт, било очигледно да се морају тражити друга средства . А верске мањине су се показале као једна од најзначајнијих. Тако да, и кад се десио 11. септембар и када је исламски тероризам за САД постао озбиљан проблем, Вашингтон није одустао од својих приоритета а то је онемогућавање јачања Кине и Русије као главних противника. Што значи да се америчка политика у томе смислу није променила. Исламски тероризам и борба са њим јесте тренутна преокупација САД али се рачуна очигледно да је то опасност са којом ће се лакше обрачунати, а да су растући утицај Кине и Русије за будућност САД много важнији. То се посебно види из података да је поред евидентних веза ЕТИМА са Ал Каедом и сличним организацијама, САД на све начине настојала да умањи значаја исламског карактера ове организације, односно њених глобалних исламских оријентација.[17]. Колико је веза Ујгура и Ал Каеде белодана види се из податка да су 22 Ујгура заробљена у борбама у Авганистану у да су транспортовани у америчку војну базу Гвантанамо на Куби[18]. Али то ипак није довољно Вашингтону да тај проблем представи као исламски већ настоји да му да димензију борбе за људска права[19].

14) http://www.state.gov/s/ct/rls/crt/2006/82738.htm (доступно 21.5.09)

15) Слично је и понашање на Космету. О томе погледати у Gregory R. Copley, «Meeting the Burden of Statehood: Is Kosovo Ready?», *Политикологија религије,* 1-2007, I. Доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume1_no1/Meeting_the_burden_of_statehood_-_is_kosovo_ready.pdf (15.11.2010.)

16) Исто

17) http://www.cfr.org/publication/9179/ (доступно 21.5.09)

18) Исто

19) Како се то трансформише на пољу борбе за људска порава погледати у Зоран Јевтовић, «Масмедијски преображај тероризма и религије у глобалном поретку», *Политикологија религије,* 1-2007, I.

Суштински ЕТИМ је сам себе дефинисао као исламски покрет. Исламски покрет нема другу идеологију осим ислама. А ислам по питању нације и њене организације нема никакве дилеме. За ислам нација у етничким категоријама не постоји. Ислам познаје само верску заједницу муслимана, без обзира којој етничкој нацији муслимани припадали, којим језиком говорили или које год да су расе. То је став традиционалне исламске теорије и то је став свих најумеренијих и најрепрезентативнијих исламских међународних институција. Данас је најзначајнији репрезент исламског света ОИК - Организација исламске конференције. То је међувладина организација створена од стране исламских држава, која функционише на нивоу самита исламских владара и конференције министара иностраних послова. Дакле не ради се о организацији исламских верских заједница него држава. И та организација третира муслимане као нацију у политичком смислу у коме су то Французи или Енглези. Без икакве двојбе то се истиче у свим службеним документима ОИК. За заједницу муслимана на свету колико год их има и било где да живе употребљава се арапски појам ума. И тај се појам у документима које издаје сама ОИК и које преводи на енглески и француски језик тумачи појмом нација[20]. Ако се овај појам прихвата и од држава каква је формално секуларна Турска, онда је јасно како тај појам третирају екстремистичке исламске организације каква је ЕТИМ. За њих важи само класична исламска теорија која подразумева да се исламска мисија може остварити само кроз исламску државу. Дакле религије нема без државе. То је одлично објаснио професор исламског теолошког факултета у Сарајеву Фикрет Карчић. Он каже "Сматра се да је у исламу право оно што је теологија у хришћанству-најтипичнија манифестација вјерског учења. За муслимане право није само елеменат укупног исламског учења већ његов функционални израз"[21]. Дакле то је став исламске теологије. Нема ислама без исламског права, а права нема без државе. Ово је став најумереније исламске теологије. Шта то значи с тачке гледишта ЕТИМ више је него јасно. Да би се остварио било какав исламски поредак потребна је исламска држава. Значи муслимани у Кини, а име покрета јасно говори да он није етнички него је само тренутно ситуиран у источном Туркестану, морају формирати исламску државу која није етничка већ верска. И та држава мора окупити све муслимане. Значи ЕТИМ се само тренутно бори за отцепљење од Кине. Сутра ће тежити стварању јединствене др-

20) http://www.oic-oci.org/page_detail.asp?p_id=52 (доступно 21.5.09) видети исто и http://en.wikipedia.org/wiki/Ummah (доступно 21.5.09)

21) Фикрет Карчић, *Шеријатски судови у Југославији 1918-1941*, Сарајево,1986, стр. 11.

жаве свих муслимана у свету. Јер је то био политички идеал Мухамеда, објављивача исламске вере. У томе смислу ЕТИМ не може препустити друге муслимане у Кини, било које да су народности да живе изван заједнице са осталим муслиманима. Што значи да се и Хуи једног дана морају наћи у границама те државе. Како муслимани доживљавају своју религију најбоље се види из ставова Пакистанца Абу Лале Мевдудија, који се сматра за најзначајнијег инспиратора и идеолога савремених исламистичких покрета у свету из чијих редова су се испилиле садашње исламске терористичке организације. Он каже'' Али истина је у томе да ислам није име за религију нити је муслиман назив нације. У збиљи ислам је револуционарна идеологија и програм који тежи да промијени друштвени поредак цијелог свијета и да га уреди у сагласју са својим одредбама и идеалима. Муслимани је назив међународне револуционарне партије организоване по исламу да спроведе у дјело њен револуционарни програм. А џихад се односи на револуционарну борбу и крајњи труд који исламска партија спроводи у наведеном циљу''[22]. Рекли смо да је Мевдуди Пакистанац, дакле био је држављанин земље која је непосредни кинески сусед и важан стратешки партнер у сваком погледу. Тако да је будућност Пакистана од примарне важности за Кину. А све што видимо данас показује да се Пакистан полако трансформише у земљу по рецепту Медвудија. Таква земља не може бити пријатељ Кини, гледано на дуже стазе. Без обзира како то сада изгледало. Ако Талибани победе будућност Пакистана ће бити оваквом како је представља Медвуди. Он како видимо каже да муслимани морају променити друштвени поредак целог света, а Кина је њихов непосредни сусед. Дакле та акција промене поретка се посебно односи на Кину. У том смислу Ујгури и ЕТИМ, али и остале исламистичке организације и други кинески муслимани су унутрашња снага на коју Талибани, реализатори идеје Мевдудија рачунају. Значи да се од ових кинеских муслиманских заједница мора очекивати да буду стална пета колона. И да ће у мери у којој исламизација расте у читавом свету, она расти и међу Ујгурима, Хуима, Казасима и осталим кинеским муслиманима. А све што видимо у централним исламским просторима показује да тај процес напредује.

Ако даље анализирамо Мевдудија можемо видети какву идеологију ЕТИМ мора да има према Кини. Сви они који мисле да је то само отцепљење Сикјанга се варају. Цела Кина је циљ као и читав свет. Али Кина и Индија најпре, јер су непосредни суседи Ево шта Мевдуди о томе вели ‘’Ислам тежи да уништи све државе

22) Сејид Абу ал-Ала ал Мавдуди, «Џихад у исламу», *Таквим*, 1992, Сарајево,1992, стр. 67.

и владе било гдје на лицу земље које су супротстављене идеологији и програму ислама без обзира на државу или нацију која је на власти. Сврха ислама је да успостави државу на темељу своје идеологије и програма без обзира која нација постаје носилац ислама или пак која нација је поткопана у процесу оснивања идеолошке исламске државе. Ислам тражи Земљу - не само њен дио, него цијелу планету..."[23]. Значи најјаснијим могућим речима, човек чија идеологија лежи у основи учења ЕТИМ-а поручује да свака држава мора бити уништена ако није исламска, а у овом случају се види да ЕТИМ настоји да уништи Кину. Нормално није могуће одједном уништити тако моћну државу. Зато се иде корак по корак. Али муслимани увек испред себе имају пример Мухамеда. А на тај пример би требало да обрати пажњу свака држава, ма колико јака била. Дакле и Кина. Јер када је Мухамед покренуо своје акције Арапи односно муслимани су били потпуно неразвијена племенска заједница. Али та је заједница срушила једну од најмоћнијих држава старог света Персију и скоро уништила исто тако моћну Византију. Зато смо како смо рекли иде корак по корак. За почетак треба лукаво искористити питање угрожених људских права муслимана у Сикјангу и отцепити део Кине. Али исто тако ваља скренути пажњу на једну важну чињеницу. Онај други део покрета међу Ујгурима који се залаже за аутономију унутар Кине може бити још опаснији од ЕТИМ, који је отворено радикалан. Наиме подсетићемо на ситуацију у вези са поделом британске колоније Индије на садашњу Индију и Пакистан . У време борбе за деколонизацију Ганди се залагао за заједничку државу, али се код муслимана искристалисао став да би као мањина они били неравноправни па су онда муслимани оптирали за поделу на верским основама. Тако је створен Пакистан. Држава верски чистих. Појма пакс на урду језику значи верски чист. Међутим најгорљивији међу муслиманима били су против поделе. Они су у складу са учењем Мевдудија пропагирали да ислам не може да се ограничи на једну земљу. Већ да мора у читавом свету да се прошири. А ако се створе државне баријере, поделом британске колоније на две државе, муслимани ће бити спречени да раде на исламизацији хиндуса. Тако се може гледати став оних Ујгура који су за аутономију у Кини. Дакле њихов став уопште не мора да буде умеренији од ЕТИМ већ напротив много опаснији по питању безбедности Кине.

Више је него сигурно да кинеске власти чине све да би створиле повољне услове за живот муслимана у оквиру секуларног кинеског поретка. Али муслимани шире паралелни систем вредности

23) Исто, стр. 68.

преко верске поуке који се одражава на неприхватање сваког модела који није исламски. Односно који директно позива на његово рушење. Шта у томе смислу може очекивати Кина од своје муслиманске мањине, у мери у којој се она отвара према идејама које струје из исламског света, показаће следећи став Мевдудија ‘’Ниједна партија која вјерује у вриједност и исправност своје идеологије не може досљедно живјети по своме концепту под владавином система који се разликује од њеног система... Исто тако немогуће је за муслимана да успије у спровођењу исламског система живота под владавином неисламског система власти. Сви закони које он сматра неправедним сви порези које он сматра незаконитим, сви поступци за које он сматра да су зли... све ће му се ово неповратно натоварити на његову кућу и његову дјецу да ће опстајање за њега постати неподношљиво. Стога, особа или група је потакнута унутарњим захтјевима њихове вјере да се боре да збаце супротстављене идеологије и да успоставе владавину која ће слиједити програм и политику њихове вјере... А ако би ови људи(муслимани прим. М.Ј.) свјесно занемарили своју дужност да се побуне против овог то јасно показује да су они хипокрити и лашци у својој вјери’’[24)]

Дакле више него јасно муслиманима се поручује да се морају побунити против поретка у коме живе, ако није исламски. И то не формално исламски него суштински исламски. Зато и пламти побуна у Авганистану[25)] и напредује талибански покрет у Пакистану[26)]. Са те тачке гледишта постаје јасно колико је питање зашто су се Ујгури побунили и формирали ЕТИМ бесмислено. Они не чине ништа осим оног чему их учи њихова вера. Најважније од свега јесте да се из ставова Пакистанца Мевдудија види у чему је суштина ујгурске побуне против поретка у Кини. Али кинеске власти не смеју да се заварају да је циљ Ујгура само отцепљење. То је само тренутна фаза, јер је Кина моћна а њих мало. Како смо видели број свих муслимана се цени на 1-2%. Суштински циљ сваке муслиманске мањине у свету јесте да уништи постојећу власт и да ту територију сасвим исламизује. У овом случају то је циљ Ујгура у односу на Кину. О томе Мевдуди јасно каже следеће ‘’Стога је императив за муслиманску партију... да се она не смије задовољити са успостављањем исламског система владавине на само једној територији, *него треба ширити исламски систем унаоколо колико*

24) Исто, стр. 75-76.

25) Rana P B Singh, исто, *Политикологија религије*

26) О Талибанима погледати у Aneela Sultana, «Taliban or Terrorist? Some Reflections on Taliban’s Ideology», *Политикологија религије*, 1-2009, III. http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume3_no1/aneela%20sultana.pdf (16.11.2010)

год може досегнути. Муслиманска партија ће неизбјежно ширити позив грађанима других земаља да да прихвате вјеру која садржи обећање правог спасења. Она ће бити у могућности де елиминише неисламске владе и да успостави снагу исламске владавине на њихово мјесто. Истина то је политика коју је спроводио узвишени Посланик ... Арабија гдје је основана муслиманска партија, била је прва земља која је покорена и доведена под управу ислама. Касније наш Посланик (Мухамед примедба М.Ј.) је послао позив околним државама да прихвате вјеру и идеологију ислама. Кад су владајуће класе тих земаља одбиле да прихвате овај позив и прихватање праве вјере, Посланик је одлучио да предузме војне походе против њих''.[27] Са тачке гледишта националне безбедности Кине више је него јасно да ће Ујгури учинити све да униште постојећи поредак у Кини. И да у коначном резултату униште и кинеску нацију. Уосталом пример Хуа најбоље показује шта значи исламизација. У условима када живе у својој матичној земљи – Кини, међу својим сународницима који само нису муслимани, Хуи више нису Кинези. За Кину је важно да зна да ће ова идеологија неизбежно јачати и да ће све више и више да јача као што јача свуда. Она јача у Енглеској, САД, Француској, Немачкој, где су муслимани дошљаци и којима су земље домаћини пружили стандард који само могу да сањају. А они се ипак буне против таквог поретка и покушавају да га трансформишу у исламски. Јасно је онда какво понашање се може очекивати од муслиманске мањине у Кини или било где другде у свету. Једино решење било би секуларизација али она нигде није дала резултате и секуларне тенденције у исламском свету се топе као снег у пролеће. Ове речи можда звуче песимистички али је бивши премијер Енглеске Винстон Черчил рекао ''Оптимиста је само лоше информисан човек''.

Miroljub Jevtic

ISLAMIC EXTREMISM AS A FORM OF CHINA ENDANGERING

Summary

China is one of the major world powers. This fact often masked the problems that such a big country can have. One of them is the Islamic extremism Islamic extremism is related primarily to Turkic ethnic group called the Uyghur . But the religious connection exceed ethnic

27) Исто, стр. 77-78.

boundaries and other Muslims from China participate in this movement. China successfully fight this phenomenon but it is far from completely overcome it . Especially as Turkey's new policy is beginning to show interest for this question. All this jeopardize interests of China in the Islamic world, where China buy the oil.

Key words: China, Uyghur Islamic extremism, vulnerability, stability, International cooperation, oil.

ЛИТЕРАТУРА

Владан Станковић, «Основи фундаментализма», *Политичка ревија*, 4/2010.

Gregory R. Copley, «Meeting the Burden of Statehood: Is Kosovo Ready?», *Политикологија религије*, 1-2007, I.

Gillette, Maris Boyd, *Between Mecca and Beijing: modernization and consumption among urban Chinese Muslims*, Stanford University Press, 2000.

Dru C. Gladney, "Islam in China: Accommodation or Separatism?", Paper presented at Symposium on Islam in Southeast Asia and China, Hong Kong, 2002.

Ђорђе Стојановић, «Источно-азијски регионализам», *Политичка ревија,* 4/2010.

Зоран Јевтовић, «Масмедијски преображај тероризма и религије у глобалном поретку», *Политикологија религије*, 1-2007, I.

Јасна Милошевић Ђорђевић, «Значење националног идентитета :утицај избора и методе испитивања на концептуламном феномену», *Српска политичка мисао*, 3-4/2006.

Јован Базић, «Структуралне промене и глобализацијски процеси у савременом друштву», *Српска политичка мисао*, 3-4/2006.

-Michiaki Okuyama, «Soka Gakkai as Challenge to Japanes Society and Politics», *Политикологија религије*, 1-2010. IV.

Miroljub Jevtic, «Political Science of Religion», *Политикологија религије*, 1/2007.

Miroljub Jevtic, *Religion and Power, Essays on Politology of Religion*, Center for Study of Religion and Religious tolerance.

- Rana P B Singh, «Heritage Contestation and Context of Religion: Political Scenario From Southern Asia», *Политикологија религије*, 1-2008.

Raphael Israeli, *Islam in China*, United States of America: Lexington Books, 2002.

- Сејид Абу ал-Ала ал Мавдуди,Џихад у исламу, *Таквим* ,1992, Сарајево,1992.

- Fatma Sundal, «What has Happened in Akp Years in Turkey: The Condition of Islamism, Turkish Islam Synthesis, and Islamist Violence», *Политикологија религије*, 1-2008.

Фикрет Карчић, *Шеријатски судови у Југославији 1918-1941*,Сарајево, 1986.

Abstract

China has a large Muslim population. Recently this population imposed their demands to the central authority .Several serious con-

flicts between majority Chinese and Muslims have proven that a serious threat to peace exist in that part of the world. Muslims, on the world level, are connected to each problem of Muslims in China and it switches to the overall Sino-Muslim relations. China has large interests in the Islamic world. Thus, for example. Supplies of oil and selling cheap Chinese goods.

Until recently, the problems of Muslims were presented in ethnic terms. It is more suited to Chinese authorities, because the conflict with ethnic characteristics has a much smaller extent than conflict with religious connotation. Most Muslims from troubled provinces are Uyghur , Turkic people. If the problem is taken as ethnically then it will be limited to Turkic nations. And it is seen. Turkish authorities have reacted in the name of ethnic Uyghurs related. However, if the problem is religious, then it can be problem of entire Muslim world. It can be big problem because the numbers of Chinese is similar to the number of Muslims .That's why at the beginning of the problem Chinese authority avoid to speak about , but lately they started to talk about it. Chinese authorities now points out that among the rebels in China are radical Islamists. Their goal is not a struggle for ethnic rights, but for an Islamic state. This presents expansionism rather than secessionism. Islamic state means that the whole China should be restructured in accordance with Islam. This means to demolish the existing order and make islamization .Inspirers for the Chinese Muslim are all important theoreticians of Islamic extremism. As for example Said ebu l' Ala al Mewdudi, or Hasan al Bana and Seiyyd Qutb. The presence of Al Qaeda were recorded among Chinese Islamists, as well as Chinese Islamists are present everywhere in the world waging Jihad, for example in Afghanistan. There are now Chinese Muslim arrested in Afghanistan which were in Guantanamo prison. Their compatriots in China now apply same methods in China. And the lost in human lives and goods in last clashes were enormous .Attack on the police station in Uygurh region when lot of Chinese policemen were killed is the biggest proof for that.

If it wants stability, China will have to devote great attention to the phenomenon of Islamic extremism, which threatens its peace.

УДК: 327(4-672 EU)
Примљено: 23. фебруара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 305-320.

Дејан Д. Орлић
Институт друштвених наука, Београд

ЕВРОПСКА УНИЈА У ПРОЦЕСУ СТАБИЛИЗАЦИЈЕ И ПРИЛАГОЂАВАЊА*

Сажетак

Европска унија је јединствена творевина у међународним односима. Као таква постала је циљ многим државама из окружења. Без обзира на то (као циљ), она има свој ритам развоја, унутардржавних односа и интеграционих процеса. Са таквим ритмом „живота“ Европска унија је подложна сопственим процесима стабилизације и прилагођавања. У овом чланку аутор управо описује и анализира те процесе, у последњих десет година, који су утицали и који и даље утичу на развој и функционисање Европске уније. Аутор у поменуте процесе убраја процесе проширења и продубљења. У фокусу истраживања су последња проширења из 2004. и 2007. године, те анализа Уговора о ЕУ, потписаног децембра 2009. године у Лисабону. На самом крају текста аутор даје увид у унутрашње стање Уније које се још увек опоравља од последица економске кризе, а нарочито кризе у евро зони изазване грчким финансијским сломом.

Кључне речи: проширење, продубљење, Лисабонски уговор, евро зона, Европска унија.

Изграђујући се кроз договоре између држава чланица још од 50-их година прошлога века, за Европску унију данас слободно можемо рећи да је јединствена творевина међународних односа. Истовремено Унија је један комплексан политички систем, у коме су присутни различити *односи* између држава и *процеси* који је прожимају. Када говоримо о *односима*, реч је о односима на нивоу

* Чланак представља резултат рада на пројекту 179039 који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

Уније, на нивоу држава чланица, те њиховој међусобној интеракцији. Тензије између наднационалности и међудржавног (међувладиног) типа односа од самих почетака прожимају ЕУ, и њен су саставни део како на практичном, тако и на теоријском нивоу. Ови односи чине један део историје саме Уније, те с времена на време доприносе како стабилизацији тако и њеној дестабилизацији. Нарочито уколико, услед неког актуелног изазова, ослабе интересовања држава чланица за пројектом наднационалности и једнакости унутар ЕУ.[1)]

У овом тексту ћемо пажњу истраживања усмерити на редовне *процесе* ЕУ, који са својим цикличним променама приморавају Унију да се прилагођава новонасталим ситуацијама. Уколико би искористили терминологију која се користи у информационим технологијама, функционисање Европске уније могли би да објаснимо на основу двотактног процеса – процеса проширења (tock) и процеса продубљења (tick).[2)]

У првој деценији XXI века Европска унија је прошла кроз оба ова циклуса који су јој донели бројне квантитативне и квалитативне промене за које је сад неопходно неко време да се оне прихвате и да саживе унутар Уније и њених чланица. Крајем 2009. године Европска унија је завршила овај двотактни процес и на крају своје „tick" фазе добила је свој нови основни документ (Уговор из Лисабона) према коме би двадесетседмочлана заједница држава требала да боље и ефикасније функционише у догледном времену. Док не уследи, неки нови „tock" циклус. Кад, и ако, до њега дође у будућности. Но, прво ћемо да кренемо од „tock" фазе – тј. последњег проширења Европске уније.

1) Финансијска криза на тржишту Еврозоне свакако доприноси овој тврдњи јер у овом тренутку, с краја 2010. године, видљиво је слабљење наднационалног карактера Уније, наспрам појединачног, државног, интереса. Са потребом све већег издвајања новца (тј. показивања солидарности међу државама чланицама које имају евро као монету) појављују се отпори, и потреба за заштитом, сопствених појединачних интереса. Пример Немачке наспрам грчке кризе у првој половини 2010. године, али и проблеми усвајања буџета ЕУ за 2011. годину. „Those damned sceptical Germans - Europe faces a new variant on an old conundrum: a German problem", *The Economist*, May 27th 2010, http://www.economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=16214215&fsrc, приступљено 02.06.2010; „Barroso deplores failure over EU budget", *BBC News*, 16. November 2010, http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11765707, приступљено 19.11.2010.

2) „Tick" и „tock" представљају Интелов ритам у избацивању новитета на пољу процесора, који се дефинише на сваке две године. „Tock" представља велику промену, тј. увођење нове микроархитектуре, док је „Tick" унапређење постојеће архитектуре у циљу побољшања перформанси, исплативости и квалитета рада. *Intel's Tick-Tock Model*, http://www.intel.com/technology/tick-tock/, приступљено 13.10.2010.

ПРОШИРЕЊЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Сва досадашња проширења Европске уније чине саставни процес европских интеграција. Она доприносе да ЕУ непрестано преобликује сопствена правила, институције и политике, приморавајући и све учеснике Уније да им се непрестано прилагођавају. Ова проширења, с једне стране, доприносе дубљим и ефикаснијим интеграцијама у разним областима Уније, али и доносе очекивану дозу скептицизма и замора од даљњег проширења. Јер је свима јасно, како старим, тако и новим државама чланицама да је потребно одређено време да договорене политике и процеси профункционишу на ваљан начин, те да се утврде и проанализирају резултати проширења.

Проширење из 2004. године по различитим показатељима је било потпуна нова врста проширења какву до сада није имала Европска унија.[3] Оно се првенствено огледа у њеном квантитету, где се број држава чланица ЕУ скоро дуплирао. Овим проширењем ЕУ је по први пут прекорачила границе исцртане, завршеним, Хладним ратом и примила међу своје чланице државе из бившег комунистичког блока. Од десет држава, само две нису припадале земљама Централне и Источне Европе (ЦИЕ). Чак су и те две, Малта и Кипар имале веома специфичан карактер. Малта је убедљиво најмања држава чланица ЕУ, док је Кипар ушао у ЕУ као подељена држава.[4]

Државе Централне и Источне Европе одликовало је економско сиромаштво и демократски дефицит. Увидевши да су економске и политичке разлике између ЕУ и држава ЦИЕ поприлично велике, те да су исте те државе прокламовале своје циљеве у правцу европских интеграција, Унија је морала да припрема и себе и државе кандидате за један дуг пут. Овај пут је подразумевао мноштво економских, административних, политичких, социјалних и других реформи унутар држава кандидата. Комплетне државне и друштвене структуре су биле подвргнуте транзицији током које су морале да буду прихваћене она правила, обавезе, вештине и прописи који су се подразумевали унутар Европске уније и који су били

3) Оригиналне државе чланице *Европске уније* су: Белгија, Велика Британија, Грчка, Данска, Ирска, Италија, Луксембург, Немачка, Португал, Француска, Холандија, Шпанија. Три године касније Унији су приступиле: Аустрија, Финска и Шведска. Проширењем из 2004. године Унији су прикључене: Естонија, Кипар, Летонија, Литванија, Мађарска, Малта, Пољска, Словачка, Словенија, Чешка. Коначно бројно стање ЕУ од 37 држава чланица употпуниле су 2007. године Бугарска и Румунија.

4) Искуства са Кипром и научене лекције, Европска унија највероватније неће понављати у будућности приликом неког другог проширења.

у складу са либерално-демократским начелима по којима је Унија функционисала.

Да би увела правила и ред у процес придруживања држава ЦИЕ, Европска унија је установила критеријуме по којима би се државе кандидати оцењивали да ли испуњавају услове за пријем у ЕУ. Ти критеријуми су и данас на снази и важе и за све будуће кандидате. На заседању Европског савета у Копенхагену, јуна 1993. године усвојени су следећи критеријуми (Критеријуми из Копенхагена):

– Политички: стабилност институција која гарантује демократију, владавину права, људска права, као и поштовање и заштиту права мањина.
– Економски: постојање тржишне привреде, као и способност да се издрже притисци конкуренције и тржишне силе унутар ЕУ.
– Правни: способност да се преузму обавезе чланства, укључујући придржавање циљева политичке, економске и монетарне уније.[5)]

Увидевши да процес проширења не носи само гласове подршке већ и скептицизма, Европска унија се већ у самом старту, у неку руку, оградила и, као један од важнијих закључака од општег интереса, изјавила да ће за проширење Уније бити важна и њена способност да апсорбује нове чланице. Тиме је ставила до знања да приступ у ЕУ неће бити аутоматски одобрен кад држава кандидат испуни своје услове (из Копенхагена), већ да ће се и Европска унија питати да ли је спремна за сам чин новог проширења.

Поменутим критеријумима Европска унија је по први пут тачно и прецизно дефинисала опште услове којих се државе кандидати морају придржавати. Свакако, ово нису били једини и коначни услови. Тако је већ децембра 1995. на састанку Европског савета у Мадриду придодат још један критеријум – административни.[6)] Ово је значило да државе кандидати морају да имају адекватан и ефикасан административи апарат који ће бити у стању да спроводи прихваћена правила и обавезе која проистичу из чланства.

5) Дезмонд Динан, *Све ближа Унија – увод у европску интеграцију*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 155.

6) Прецизније речено, овом приликом је критеријум административних структура способних да спроводе обавезе из чланства само појачан, јер је већ уграђен у трећи критеријум из Копенхагена и потребе усвајања европских стандарда. Тања Мишчевић, „Мадридски критерујум: административни капацитет као услов чланства у ЕУ“, *Изазови европских интеграција*, Службени гласник, Београд, бр. 1, 2008, стр. 97-109.

Проширење, наравно, није само имало ове услове као смернице за приступање Унији. Ове опште услове и критеријуме пратили су и много конкретнији примери и форме по којима су државе кандидати „играле игру“ на пут ка ЕУ. Један од најважнијих и најконкретнијих форми вођења држава ЦИЕ ка Унији су били „Европски споразуми“ – који су имали за циљ припрему државе кандидате за будуће чланство у ЕУ.[7)] Бројни други инструменти и споразуми које је ЕУ закључивала са државама ЦИЕ, разне врсте финансијске, правне и техничке помоћи као и билатерални преговори служиле су Унији да усаврше своје будуће партнере.[8)]

Да све не зависи само од кандидата, било је јасно свима када су институционализовани „Критеријуми из Копенхагена“. Али да је Унија спремна да се придржава свог апсорпционог права у реалности тек су на својој кожи осетиле Бугарска и Румунија. Увидевши да ове две државе каскају за осталим државама кандидатима, Европска унија је одлучила да приступање Бугарске и Румуније одложи за коју годину како би стигле да отклоне недостатке које је Европска комисија сматрала неопходним за придруживање ове две државе. На срећу Бугарске и Румуније, иако нису у потпуности исправиле све недостатке,[9)] јануара 2007. године ове две државе постале су нове чланице Европске уније и комплетирале су последње проширење Уније, повећавши и закључивши број држава чланица ЕУ на 27.

Ако се чинило да ће Унија лако „прогутати“ и ове две државе то се није десило. Свесна бројних недостатака које унутар своје државе имају Бугарска и Румунија, натерали су ЕУ да додатно контролише ове земље и мери њихов напредак у области законодавства, полиције, корупције, контроле граница. Имајући унутар својих граница такве државе које захтевају велику контролу, па чак и санкције,[10)] веома тешко је говорити на основу оваквих примера да је Унија достигла стабилност након последњег проширења. На-

7) О „Европски споразумима“. Тања Мишчевић, *Придруживање Европској унији*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 128-145.

8) Као што су нпр. „Беле књиге“ адресиране државама кандидатима са детаљним упутствима како да се приступи ЕУ, процеси скрининга, приступна партнерства, ПХАРЕ и други програми помоћи.

9) *Monitoring report on the state of preparedness for EU membership of Bulgaria and Romania*, Brussels, 26/09/2006, COM (2006), http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/26_09_06_fullreport.pdf, приступљено 15.10.2010.

10) Бугарској су 2008. године ускраћена средства из фондова ЕУ за помоћ пољопривреди у вредности од 500 милиона евра услед превара. „Bulgaria and Romania worried that corruption may delay accession to border-free area“, *EUObserver.com*, 20.07.2010, http://euobserver.com/9/30511, приступљено 15.10.2010.

равно, са оваквом лошим примерима унутар Уније веома тешко је очекивати да ЕУ гледа позитивније на нека нова проширења. У таквим, будућим, случајевима не треба се ослањати на мисао како ће Унија тежити само остварењу уопштених циљева за стабилношћу и демократијом – већ ће пред државе кандидате бити постављен много шири дијапазон услова који ће захтевати много више конкретнијих резултата и радњи које би, државе кандидате, довеле до саме Уније.

ЛИСАБОНСКИ УГОВОР

Други процес, који карактерише ЕУ и којим се врши квалитативно продубљење Уније (поменута „tick“ фаза) јесте уговорна димензија. Ова димензија Уније, од њеног оснивања, задавала је поприлично главобоље и државама чланицама и самој ЕУ. Уговори на којима су засноване некадашње Европске заједнице, и данашња Европска унија, одувек су били предмет сталног прилагођавања активности Уније. Пракса Уније да након сваког новог усвојеног Уговора о ЕУ следе измене и допуне усталила се од усвајања Уговора о Европској унији у Мастрихту 1992. године. Допунама и изменама Уговора о ЕУ у Амстердаму и Ници[11)], понајвише у домену реформе институција, прилагођавања процедуре одлучивања и допуна заједничких, европских, политика нико нарочито није био задовољан. Тако се кренуло у нови круг преговарања из којег је требао да проистекне ефикаснији и разумљивији уговорни однос, како за старе и нове чланице Уније (2004. године је очекивано највеће проширење ЕУ до тад) тако и за јавност и грађане који су имали поприлично нејасно разумевање о функционисању ЕУ.

Следећи корак у покушају уговорног прочишћавања и проширења наднационалних карактеристика је било усвајање Уговора о уставу Европе.[12)] „Устав Европе“[13)] је требао да ступи на снагу

11) Уговор из Амстердама је потписан јуна 1997, а ступио на снагу маја 1999. године. Уговор из Нице је потписан фебруара 2001. године а ступио на снагу фебруара 2003. *European Navigator* - http://www.ena.lu/

12) Дослован превод Уговора о уставу био би Уговор који успоставља Устав Европе (Treaty Establishing Constitution for Europe). О томе у Слободан Самарџић, „ЕУ између уговора и Устава“, *Европски форум*, Београдски центар за европске интеграције, Београд, бр. 8-9, август-септембар 2004, стр. 4-5.

13) Уговор о уставу Европе састојао се од 4 дела, уз пратеће декларације, протоколе, анексе и финални акт. У првом делу, дефинисани су Унија, њене вредности, задаци и расподела надлежности између држава чланица и ЕУ, установљени су органи, правни инструменти и финансијски оквир, те су прописани услови о чланству Уније. Други део чинила је Повеља о основним правима. Трећи део односио се на заједничке политике Уније. У че-

до краја 2006. године, након предвиђеног периода референдума и ратификација од стране националних парламената. Ипак то се овај пут није десило. Уговор о уставу Европе није прошао на референдумима у Француској и Холандији, маја и јуна 2005. године, и даљњи процес усвајања „Устава" је прекинут.[14)]

То, наравно, није обесхрабрило Европску унију да започне нови циклус израде новог уговора. Европска унија је већ била досегла број од 27 држава чланица и требао јој је један заокружени, целовит, уговорни документ којим би се ојачала ефикасност, унапредио демократски легитимитет проширене Уније и дала кохерентност спољне акције.[15)]

Нови уговор је потписан у Лисабону, децембра 2007. године и ступио је на снагу две године касније. У међувремену, као и његов претходник (Уговор о уставу), имао је застој који је запретио редовном функционисању Уније. Тек након другог референдума у Ирској, октобра 2009, било је јасно да ће Уговор о ЕУ из Лисабона заживети.[16)] Тако је, након скоро целе деценије, Европска унија коначно добила нов, основни, документ по коме би у наредном периоду требала да функционише са својих двадесет седам држава чланица.

Уговор из Лисабона представља обједињен документ којим су извршене промене и допуне два уговора на којима почива Европска унија. Реч је о:

– Уговору о Европској унији, који је у суштини Уговор о ЕУ потписан још у Мастрихту 1992. године, и
– Уговору о Европским заједницама, потписан у Риму далеке 1957. године и који ће се од сад звати Уговор о функционисању Европске уније.[17)]

тврtом делу, изнесене су опште и завршне одредбе. *Treaty establishing a Constitution for Europe*, http//www.europa.eu.int/constitution/en/lstoc1_en.htm, приступљено 15.04.2004.

14) На референдуму у Француској Уговор о уставу Европе је одбијен са 54,68% гласова, а у Холандији са 61,7% гласова. *Европски форум*, Београдски центар за европске интеграције, Београд, бр. 6-7, јун-јул 2005, стр. 14.

15) Мишчевић Тања, *Придруживање Европској унији*, op.cit., стр. 20.

16) Ирска је једина држава чланица ЕУ која је одржала референдум поводом Уговора из Лисабона. Приликом првог референдума одржаног јуна 2008. године Ирци су се негативно изјаснили о Уговору. Но, Ирска није била последња држава која је ратификовала Уговор из Лисабона. Новембра 2009. године то је урадила Чешка.

17) *True Guide to the Treaty of Lisbon*, http://www.andrewduffmep.org.uk/resources/sites/217.160.173.25-406d96d1812cb6.84417533/EU%20Constitution%20Briefing/True+Guide+English.pdf, приступљено 11.10.2010.

Оба ова уговора, према којима ће убудуће да функционише Европска унија, имају исту правну вредност. Њиховим ступањем на снагу Европска *унија* замењује и наслеђује Европску *заједницу* и има својство правног лица.[18)]

Не улазећи у предетаљну анализу Уговора из Лисабона овде ћемо издвојити најважније делове који могу да се поделе у 3 целине. Како смо то већ напоменули, обрадићемо оне целине Уговора које доприносе бољој ефикасност институција и механизмима одлучивања, спољнополитичком представљању и деловању ЕУ, те проширењу његове демократичности и отворености према грађанима Уније.

Прва целина, о којој говоримо, односи се на брже и ефикасније одлучивање и рад институција Европске уније. Међу најважније издвајамо:

- правило квалификоване (двоструке) већине. Од 1. новембра 2014. Савет министара ће приликом доношења одлука одлучивати на основу овог новог правила. Двоструку већину чиниће најмање 55% држава чланица Савета (тј. 15 држава од 27), и које имају најмање 65% становништва. У периоду између новембра 2014. и марта 2017. биће дозвољено државама чланицама да доносе одлуке на основу постојећег система гласања. Мањину за блокирање одлука чиниће најмање 4 државе чланице.[19)] Овим правилом одлучивања само ће малени део, најосетљивијих, политика остати изван досега Уније као што су опорезивање, социјалне и спољне политике, питања безбедности и одбране.
- према новој композицији Европски парламент неће смети да има више од 750 парламентараца плус председник. Минималан број парламентараца за државу је шест, а максималан деведесет шест. Иако би о овоме требали да кажемо у трећој целини, о значају демократичности и отворености, Европски парламент је добио значајну функцију у саодлучивању са Саветом министара у неких четрдесетак области од којих је највише из сфере правде и унутрашњих послова. Поред овога, а у домену приближавања грађанима ЕУ, Европски парламент ће се

18) Члан 1. и чл. 47. Уговора о Европској унији. Милутин Јањевић (приредио), *Консолидовани уговор о Европској унији – од Рима до Лисабона*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 28.

19) Члан 16. Уговора о ЕУ и чл. 238. Уговора о функционисању ЕУ. Ibid., стр. 35. и 154.

убудуће представљати као парламент грађана Уније, а не држава чланица.[20)]

– Европски парламент ће бирати и председника Европске комисије која од 31. октобра 2014. године више неће бити састављена од представника сваке државе већ од одређеног броја чланова који одговара броју од две трећине држава чланица.[21)]

– Ту је и избор председника Европског савета. Председник ће бити биран на две и по године, са правом на један реизбор. Он ће руководити радом Европског савета, припремаће и водиће његов рад и настојати да обезбеди неопходан консензус за доношење одлука. Председник ће, као највидљивија функција Уније, представљати Унију на спољном плану без повреде надлежности Високог представника Уније за спољну и безбедносну политику.[22)] За првог председника Европског савета изабран је Белгијанац Херман ван Ромпеј.[23)]

Друга целина се односи на спољнополитичку активност Европске уније:

– Поред Председника Европског савета, свакако највидљивији део промена донетих Уговором из Лисабона јесте функција Високог представника Уније за спољну и безбедносну политику. Носилац ове функције имаће поприличан број обавеза поред основне – вођења заједничке спољне и безбедносне политике, те одбрамбене политике.[24)] Друге две функције које обавља Високи представник су потпредседничко место у Европској комисији те председавајућа позиција у Савету за спољне послове.[25)] На ово место је изабрана Британка Кетрин Ештон.

20) Члан 14. Уговора о ЕУ. Ibid., стр. 34.

21) Осим ако Европски савет, једногласно, не одлучи другачије. Члан 17. Уговора о ЕУ. Ibid., стр. 36-37.

22) Члан 15. Уговора о ЕУ. Ibid., стр. 34-35.

23) Увођењем функције Председника Европског савета, измењен је и начин функционисања ротирајућег Председавања Унијом. Овом приликом успоставља се групно председавање – тј. председавање Саветом министара спроводе претходно утврђене групе од три државе чланице за период од 18 месеци, а на основу принципа равноправне ротације. Девета декларација Уговора из Лисабона, Ibid., стр. 320.

24) Члан 18. Уговора о ЕУ. Ibid., стр. 38.

25) Ступањем на снагу Лисабонског уговора, некадашњи Савет за опште послове и спољне односе (ГЕАРЦ – Генерал Аффаирс анд Ехтернал Релатионс Цоунцил) је подељен на

– Да би успешно промовисала, остваривала и бранила спољнополитичке циљеве, интересе и вредности ЕУ на међународној сцени Високом представнику ће помагати новостворена Европска служба спољних послова (European External Action Service)[26] која ће сарађивати са дипломатским службама држава чланица. После вишемесечне дискусије Европски парламент је почетком јула 2010. године одобрио формирање дипломатске службе Европске уније.[27]

Трећа целина је хронична болька ЕУ. Од свог оснивања ЕУ је критикована за удаљеност од грађана, недостатак отворености и демократичности. Стога је у овој области Уговор из Лисабона такође имао значајног удела. Иако ове одредбе суштински и даље не потпомажу реалном остварењу разумевања и приближавања Уније својим грађанима, не сме се занемарити свест, а и покушај, Уније да побољша своју позицији на овом пољу.

– Партиципативна демократија је побољшана кроз цивилну иницијативу – тако што је омогућено да најмање милион грађана Уније, из већег броја држава чланица, може покренути иницијативу којом позивају Европску комисију да утврди предлог о неком питању за које грађани сматрају да га је неопходно регулисати правним актом Уније.[28] Установљено је и држављанство Уније које се додаје националном и не замењује га

– Повеља о основним правима Европске уније добија исту правну вредност као и Уговори о ЕУ и Уговор о функционисању ЕУ. Она је обавезујућа и потврђује основна права гарантована Европском конвенцијом о људским правима и основним слободама и на начин на који она произилазе из заједничких уставних традиција држава чланица.[29]

два дела. Савет за опште послове и Савет за спољне послове, којим председава Високи представник за спољне послове и безбедносну политику.

26) Члан 27. Уговора о ЕУ. Милутин Јањевић (приредио), *Консолидовани уговор о Европској унији – од Рима до Лисабона*, op.cit., стр. 43.

27) Предлог о усвајању ЕЕАЦ је усвојен са 549 гласова „за“, 78 „против“ и 17 уздржаних. Andrew Rettman, „EU takes 'historic' step on new diplomatic service“, *EUobserver.com*, 08. July 2010, http://euobserver.com/9/30448, приступио 12.07.2010.

28) Чланови 9-11. Уговора о ЕУ и чланови 20. и 24. Уговора о функционисању ЕУ. Ibid., стр. 32-33. и 65-67.

29) Декларација о Повељи о основним правима Европске уније. Милутин Јањевић (приредио), *Консолидовани уговор о Европској унији – од Рима до Лисабона*, op.cit., стр. 317.

– Уговор из Лисабона се потрудио да дâ више значаја и националним парламентима.[30] Парламенти држава ће од сад имати директно учешће у процесу доношења одлука. Сви предложени закони ће морати да буду послати националним парламентима где ће они имати 8 недеља да расправљају о предложеним законским актима. А уколико се деси да половина националних парламената одбије предлог, онда он може да се повуче из процедуре или да се процедура настави уз додатне исправке и допуне.

Поред ове три целине које смо издвојили, Европска унија као сложена политичка целина, има много других интереса, препознатих према Уговору из Лисабона, о којима мора да води рачуна, а да се не тичу само процеса проширења и продубљења. Те друге, виталне, интересе изоставили смо на овом месту јер би заузели исувише простора за анализу. Закључујући овај наслов можемо да сумирамо да је Уговор из Лисабона преузео доста тога из свог пропалог претходника („Устава Европе“). Изостали су понајвише они детаљи који су можда могли да наслуте неки обимнији, федералистички, оквир будуће Европске уније, а неки други су преименовани не губећи у суштини много од првобитног плана.[31]

Размишљања званичника ЕУ по потписивању Уговора у децембру 2007. године ишла су у смеру да до неког новог мењања основних докумената Уније неће скоро доћи.[32] Да је са овим Уговором Унија добила стабилни институционални оквир и референтну тачку за неко време. Али изазови времена приморавају, како људе, тако и државе, да доносе другачије одлуке.

ЕВРОПСКА УНИЈА И НОВА РЕАЛНОСТ

Лисабонским уговором чинило се да ће ЕУ ући у стабилнији период, али реалност није дуго чекала да провери стабилност и

30) Протокол (бр. 1) о улози националних парламената у Европској унији. Ibid., стр. 201-203. Протокол (бр. 2) о примени начела супсидијарности и пропорционалности, стр. 204-207.

31) Као што су нпр. симболи Уније – химна, грб. Функција Високог представника за спољне послове и безбедносну политику је према предлогу Устава требала да се зове Министар спољних послова ЕУ. Ирина Жарин, „Ратификација Лисабонског уговора“, *Међународна политика*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 1135, год. LX, јули-септембар 2009, стр. 69-79.

32) *Revised Presidency conclusions of the Brussels European Council*, 14 December 2007, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/97669.pdf, приступљено 21.10.2010.

јединство Европске уније. Грчка финансијска криза, као једна од последица светске економске кризе, озбиљно је ставила на тест ЕУ половином 2010. године и угрозила централни део Европске уније – „Еврозону".

У тренуцима одлучивања да ли да се помогне Грчкој или не (а тиме и самом евру), судбина Европске уније је била на веома танком леду. А понајвише зато што је скоро све зависило од одлуке једне државе чланице хоће ли или не притећи у помоћ. Немачка је тих дана балансирала између сопственог (те била оптуживана за евроскептицизам, па чак и национализам)[33] и заједничких интереса ЕУ (нарочито интереса држава из еврозоне).[34] У таквој ситуацији, када је судбина ЕУ зависила од одлуке једне чланице, испливале су, дубоко скривене, слабости Уније.

Прво, увидело се да Уговор о ЕУ, управо онај који је недавно допуњен и прихваћен, садржи недостатке у области могућих монетарних и фискалних криза.[35] Нису постојале никакве смернице које би указивале како поступити у тренуцима када је потребна заједничка акција. Такође, увиделе су се и слабости управљања у оквиру еврозоне јер државе чланице нису хтеле да намећу строге казне за прекршиоце монетарне дисциплине, како и саме не би потпале под њих уколико их саме прекрше. Управо због таквих уговорних несавршености Европска унија је била, приморана да приступи допуни Уговора из Лисабона. Овај пут није реч о целокупном мењању Уговора, а тиме и неизвесних расправа и ратификација поводом тога, већ је реч само о допуни једног члана (члан 136.) којим је омогућено државама еврозоне да оформе механизме којим ће сачувати стабилност евра.[36] Криза у Грчкој, а потом и у Ирској, увелико је распламсала расправе око текућих монетарних и фискалних проблема и будућих промена унутар ЕУ и еврозоне. Између осталог јавиле су се и идеје како би фокус пажње Уније требао да се усредсреди на формирање неке врсте економске вла-

33) „Those damned sceptical Germans", May 27th 2010, *The Economist*, http://www.economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=16214215&fsrc, приступљено 2.06.2010. и Charles Kupchan, „As nationalism rises, will the European Union fall?", *The Washington Post*, 29. August 2010, http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/08/27/AR2010082702138.html, приступљено 28.09.2010.

34) Еврозону чине државе које су усвојиле евро као јединствену валуту. Тренутно је чини 16 држава.

35) О другим слабостима Уговора о ЕУ из Мастрихта. Mary Elise Sarotte, „Eurozone Crisis as Historical Legacy", *Council on Foreign Relations*, http://www.cfr.org/region/394/eu.html, приступљено 31.09.2010.

36) *European Council Conclusion*, EUCO 30/10, Brussels, 16-17 December 2010, http://consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/118578.pdf, приступљено 28.12.2010.

сти,[37] које би потом могло да води ка неком дубљем политичком повезивању ЕУ, односно некој врсти политичке уније, која би била изнад свега осталог. Управо због тога што ће бити веома тешко остварив фискално јединство и стабилност ЕУ ако не постоји јединствен политички ауторитет који ће имати капацитете (средства принуде) за наметање и спровођење заједничких одлука.

Поред уговорних недостатака, и чињенице о лошем стању у еврозони су очигледне. Свих шеснаест чланица еврозоне пробиле су буџетски дефицит од 3% бруто друштвеног производа, док је дванаест држава премашило јавни дуг већи од 60% БДП. Важност ових података лежи у томе што су ова два критеријума постављени као критеријуми у оквиру формирања економске и монетарне уније. Криза у Грчкој и Ирској, али и увид у стање осталих држава чланица, показале су да се већина држава чланица ЕУ не придржава основних критеријума када је реч о буџетској дисциплини. Такво, поприлично, нејединствено и неодговорно понашање држава обавезно мора бити регулисано и санкционисано по потреби и о томе ће у наредних годину-две свакако бити много речи. Јер до 2013. године ће важити привремени фонд Европске уније за спашавање евра (European Financial Stability Facility). Овај фонд је формиран у мају 2010. године, и има на располагању 750 милијарди евра за стабилизацију еврозоне: 440 милијарди из држава еврозоне, 60 милијарди из фондова Европске комисије за хитне случајеве и 250 милијарди од ММФ.[38]

Уједно, нова реалност је вратила у фокус значај утицаја које имају поједине, велике, државе у односу на наднационални Брисел и наспрам текућих проблема ЕУ (у овом случају монетарних и фискалних). Према мишљењима многих, за развој и пропаст ЕУ, веома битан је однос и сарадња Немачке и Француске. Оне у својим рукама држе покретачку снагу и кључ даљњег развоја ЕУ, јер су и саме довољно дубоко увучене у ЕУ и увелико овисе од ње саме[39] те уколико ове две државе успеју да се усагласе око заједничких начела лакше је добити неопходну сагласност осталих држава чланица ЕУ поводом актуелних питања.

37) „Economic sanctions? Yes, please“, Sep 30th 2010, *The Economist*, http://www.economist.com/node/17149082, приступљено 01.10.2010.

38) European Financial Stability Facility, http://www.efsf.europa.eu/about/index.htm, приступљено 29.10.2010.

39) Уколико би се Немачка одлучила за повратак националне валуте – то би понајвише угрозило немачки извоз и тржиште рада. Предвиђени скок марке угрозио би тржишта околних земаља и ослабио њихову куповну моћ.

Сагледавши горепоменуте слабости Европске уније не можемо се отети општем утиску да је ситуација у ЕУ веома нестабилна. И да не најављује скорије смиривање. У моменту када се ни претходно усвојени уговор још није ни охладио, криза у еврозони увелико наговештава потребу усвајања чвршћих правила који ће регулисати понашања држава из еврозоне, али и целокупне Европске уније. Како год, пред Европском унијом у наредним годинама предстоји поприлично динамичан период стабилизације и прилагођавања сопственим проблемима и правилима.

Dejan Orlic

THE EUROPEAN UNION IN ITS OWN PROCESS OF STABILIZATION AND ADJUSTMENT.

Summary

The European Union is a unique creation in international relations. As such, it became a goal for many countries in the region. Regardless of (the goal), the EU has its own pace of development, intra-relationships and integration processes. With this „rhythm of life“, the European Union is subject to its own processes of stabilization and adjustment. The author describes and analyzes these processes that have affected and which continue to influence the development and functioning of the European Union in the last ten years. These processes are – the process of enlargement and process of deepening. The focus of research are at the last enlargement of the EU in 2004. and 2007 and the analysis of the EU Treaty, signed in December 2009. in Lisbon. At the end of the article, the author provides insight into the internal state of the Union which is still recovering from the economic crisis, particularly the crisis in the euro-zone caused by the Greek financial collapse.

Keywords: enlargement and deepening, the Lisbon Treaty, euro-zone, the European Union.

ЛИТЕРАТУРА

Дезмонд Динан, Све ближа Унија – увод у европску интеграцију, Службени гласник, Београд, 2009.

Desmond Dinan, *Europe Recast – A History of European Union*, Palgrave McMillan, Basingstoke, New York, 2004.

Egan Michelle, Nugent Neill, Paterson E. William (eds), *Research Agendas in EU Studies – Stalking the Elephant*, Palgrave McMillan, Basingstoke, New York, 2010.

European Council Conclusion, EUCO 30/10, Brussels, 16-17 December 2010, http://consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/118578.pdf, приступљено 28.12.2010.

Јањевић Милутин (приредио), Консолидовани уговор о Европској унији – од Рима до Лисабона, Службени гласник, Београд, 2009.

Јовановић Никола, „Економска и монетарна политика Европске уније након Лисабонског уговора“, У: Уговор из Лисабона – сигурна лука или почетак новог путовања?, (Приредила Тања Мишчевић) Службени гласник, Београд, 2010, стр. 167-177.

Kupchan Charles, „As nationalism rises, will the European Union fall?“, *The Washington Post*, 29. August 2010, http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/08/27/AR2010082702138.html, приступљено 28.09.2010.

Мишчевић Тања, „Мадридски критеријум: административни капацитет као услов чланства у ЕУ, Изазови европских интеграција, Службени гласник, Београд, бр. 1, 2008, стр. 97-109.

Мишчевић Тања, Придруживање Европској унији, Службени гласник, Београд, 2009.

Nugent Neill, *The Government and Politics of the European Union*, Palgrave McMillan, Basingstoke, New York, 2010.

Rettman Andrew, „EU takes ‘historic’ step on new diplomatic service“, *EUobserver.com*, 08. July 2010, http://euobserver.com/9/30448, приступио 12.07.2010.

Самарџић Слободан, „ЕУ између уговора и Устава“, Европски форум, Београдски центар за европске интеграције, Београд, бр. 8-9, август-септембар 2004, стр. 4-5.

Sarotte Mary Elise, „Eurozone Crisis as Historical Legacy“, *Council on Foreign Relations*, http://www.cfr.org/region/394/eu.html, приступљено 31.09.2010.

Treaty establishing a Constitution for Europe, http//www.europa.eu.int/constitution/en/lstoc1_en.htm, приступљено 15.04.2004.

Фуше Мишел, Европска унија пола века касније: стање и сценарији обнове, Службени гласник, Београд, 2009.

Жарин Ирина, „Ратификација Лисабонског уговора“, Међународна политика, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр.1135, год. LX, јули-септембар 2009, стр. 69-79.

Abstract

The European Union is a unique creation in international relations and a complex political system where exists different relationships between memeber states and processes that are interconnected. As a „sui generis“ organization, the EU has become one of main foreign policy objectives for the neighbouring countries. For the better understanding of the EUs „rhythm of life“, its functioning and development, the author has focused his research on two regular processes of development of the European Union that occurred in the first decade of the twenty-first century. These processes are: a process of enlargement and process of deepening.

When it comes to enlargement, the author analyzes the enlargement of the European Union in 2004. and an additional accession of

Bulgaria and Romania in 2007. Like all former EU enlargement, the enlargement from 2004/2007. brought new challenges for the EU. The Union has been forced to reshape its existing rules, institutions and policies to embrace, almost doubled number, of new states. These adaptations of all structures of the EU have shaped the rules that still apply to all remaining candidate countries. In addition to the mandatory rules and conditions (such as Copenhagen criteria), the European Union has made possibility for itself to call on „absorption capacity" (or in other words – „enlargement fatigue") in cases when EU determines that candidate countries didn't meet the required conditions. This „right" was nearly realized during the accessions of Bulgaria and Romania in 2007. But this „enlargement fatigue" will certainly be one of the problems for future candidate countries for accession to the European Union.

Next process that greatly affects the „life" of the European Union and its adjustment to the existing internal affairs is – the process of deepening. In this text, it is about a Treaty framework of the EU, ie. it's about the latest Treaty of the European Union, signed in Lisbon in December 2009. The process of deepening still causes quite a headache to all member states and the EU itself and is continually disturbing its stability. Just as it was with the last case of Lisbon Treaty. After years of hard-labored negotiations and a referendums (including the rejection of the „Constitution of the EU") the EU has got the latest, valid Treaty under which the EU will work in the future and with which it should be a more efficient and democratic. As the most important pieces of the Treaty, the author distinguishes three parts. The first part is related to the faster and more efficient decision making and work of the institutions of the European Union, the second refers to foreign policy activities of the European Union, and the third on expansion of democracy in the EU and its openness to the citizens of the Union.

Instead of a conclusion at the end of the text, the author analyzes and provides insight into the internal situation and the current weakness of the EU which is still recovering from the economic crisis, especially in the eurozone, caused by the Greek financial collapse. These weaknesses are reflected, first through deficiency of, just adopted, Treaty of Lisbon in the areas of financial and monetary politics. Then, it's about facts that the EU member states do not follow their own rules in establishing economic and monetary union. And third, the strengthening of the certain member states of the EU as opposed to Brussels. These countires are German and France, which represent the main engine of development of the enitire European Union.

УДК: 323.1:314
Примљено: 08. фебруара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 321-336.

Нада Радушки
Институт друштвених наука,
Центар за демографска истраживања, Београд

ДЕМОГРАФСКЕ КОМПОНЕНТЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА*

Сажетак

Крај XX века може се означити као "време национализма", с обзиром на оживљавање етницитета и праву "експлозију" националних идентитета код многих етничких заједница. У том периоду, који одликују корените друштвено-политичке и социо-економске промене и јачање национализма у великом броју држава централно-источне Европе и Балкана, у Србији је дошло до "буђења" националне свести код већинског народа, као и код многих припадника националних мањина. То је имало за резултат промену националне припадности приликом декларисања, што се посебно рефлектовало на етностатистичке и демографске податке, односно на популациону динамику тих националности, а самим тим и на промену етничке структуре становништва Србије у посматраном периоду. У раду ће се, на основу пописних резултата показати како је код неких националности (нпр. Роми и Власи) који су се раније у значајној мери изјашњавали за неку другу нацију, дошло до афирмације националног идентитета, односно етничке еманципације и израженог национално-конфесионалног ревивализма, као кључног фактора њиховог демографског развоја.

Кључне речи: национални идентитет, етничке заједнице, демографска истраживања, матерњи језик, религија.

* Рад је део пројекта под називом: "Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији " (број 47006) који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ

Од свих колективних идентитета заједнички људским бићима, национални идентитет је најбитнији. Друге врсте идентитета (класа, пол, вера..) могу се поклапати или комбиновати са националним идентитетом, али ретко могу ослабити његов значај. Митови о националном идентитету позивају се на територију и претке као на основу политичке заједнице, а то често представља главни извор нестабилности и етничких сукоба у многим деловима света. Није случајно што многи међународни сукоби потичу управо од схватања националног идентитета. Његова битна обележја представљају, пре свега, историјска територија, заједнички митови и историјска сећања, заједничка култура, заједничко право и економија. Национални идентитет је у суштини вишедимензионалан и никако се не може свести на један једини елеменат. Дакле, то је комплексан појам кога чине више узајамно повезаних компоненти - етничка, културна, територијална, економска и правно-политичка које представљају споне солидарности међу припадницима у оквиру етничке заједнице уједињених заједничким сећањима, митовима и традицијом, спој које може, али не мора наћи израз у сопственим државама тих заједница, али које се разликују од чисто правних државних веза (Smit, 1998). То не значи негирање извесног поклапања државе и нације, али примере за непоклапање, односно за дубок јаз између државе и нације дају многе данашње етнички хеторегене, мултикултуралне државе. Тако, према процени Конера почетком седамдесетих година XX века само 10% држава може тврдити да су праве националне државе у смислу подударања државних са националним границама, односно да је целокупном становништву државе заједничка једна етничка култура. У модерном свету национализам представља неодољив идентитетски мит који налазимо у различитим облицима и не само да је као идеолошки покрет продро у сваки кут планете, већ је национални идентитет свуда окосница политичких кампања за народну суверености и демократију.

Крај XX века је означен као "доба национализма" с обзиром на оживљавање етницитета и праву "експлозију" националних идентитета код многих етничких заједница. Експлозија идентитета у светским размерама, како истичу поједини аутори, доприноси изоштравању етничке самосвести. У Европи су се крајем XX и почетком XXI века истовремено одвијала два процеса: с једне стране, процес интеграције западноевропских земаља које су настојале да се кроз Европску унију што више међусобно интегришу, и с друге стране, процес дезинтеграције на простору централно-источне

Европе праћен бујањем национализма, сепаратизма, етничких конфликата и сукоба. У том периоду, десиле су се корените друштвено-политичке и социо-економске промене и јачање национализма у великом броју држава централно-источне Европе и Балкана. Са дезинтеграцијом бивших социјалистичких земаља (СССР, СФРЈ и ЧССР) и стварањем нових држава, готово преко ноћи више од 60 милиона људи који су били држављани тих земаља претворено је у етничке мањине који живе изван граница матичних држава, па се самим тим процењује да данас у Европи има између 90 и 100 милиона припадника мањина (око 12% укупног европског становништва), што је највећи забележен број у новијој европској историји (Brunner, 1994). Стварање нових национално хомогених држава у супротности је са европским и интеграционим процесима. Показало се, по ко зна који пут, да формула "једна нација једна држава" је апсолутно неприменљива на простору Балкана, с обзиром на изразито хетерогени етнички састав становништва, измешаност различитих нација, култура и религија. Проблематика људских и мањинских права актуелизована је после имплозије комунизма и буђења етницитета и национализма, као и оријентације ових земаља на изградњу независних националних држава и неговању специфичних различитости.

У Србији је дошло до "буђења" националне свести код већинског народа, као и код припадника многих националних мањина који су раније и поред својих етничких и културних особености, у значајној мери се изјашњавали као припадници неке друге нације из бројних разлога (асимилација, мешовити бракови, незаинтересованост за ово питање, сопствени конформизам, заједничка идеја југословенства и сл.). С обзиром на специфичан третман националног питања у другој половини XX века, изјашњавање о етничкој припадности било је под великим утицајем тренутне друштвено-политичке ситуације (тзв. ситуациони идентитет), што је довело до промене националне припадности код многих етничких заједница, као и појави нових националности (Бошњаци, Цинцари, Ашкалије и др.)

ДЕМОГРАФСКА ИСТРАЖИВАЊА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

У демографским истраживањима питање националног идентитета веома је важно са аспекта проучавања етничке структуре становништва, узрока и последица промена те структуре, као и праћења популационе динамике многобројних националних заје-

ница у Србији. Али, треба имати у виду да је национална припадност изразито субјективна демографска појава и у квантитативном смислу тешко мерљива, па је конвертирање становништва из једне у другу етничку групу тешко пратити на основу статистичко-демографских података. Ипак, пописни подаци су од великог значаја будући да је питање о националној припадности фигурирало у свим пописима становништва који представљају главни, научни извор за праћење етнодемографског кретања етничких заједница и националног састава становништва.

Национална припадност, као најважније етничко обележје, од великог је интереса за континуирано истраживање и анализу у земљама на чијој територији живе бројне етничке заједнице диференциране према демографским, социо-економским и културним карактеристикама. Међутим, да ли ће ово питање бити укључено у пописно-статистичка истраживања зависи првенствено од друштвеног уређења, националних потреба и политичког става о националном питању у свакој држави.[1)]

У садржај свих пописа становништва Србије (1948-2002) фигурирало је питање о националној припадности,[2)] чиме је створена статистичка основа за компарацију података, што омогућује сагледавање етничке структуре и увид у популациону динамику етничких заједница које живе на овом подручју. Према статистичко-пописној методологији главни критеријум који се користио при одређењу националне припадности јесте субјективна изјава што значи да свако лице има право (уставом загарантовано) слободног изјашњавања или неизјашњавања о својој националности. При томе, никакви документи нису потребни као доказ, али се подразумевало да се лично изјашњавање и објективна припадност углавном подударају.[3)] Принцип слободног изјашњавања омогућу-

1) Према Препорукама Конференције европских статистичара за попис становништва и станова УН, национална припадност, матерњи језик и религија спадају у групу допунских или факултативних обележја, док држављанство и земља/место рођења спадају у обавезна обележја која треба укључити у попис.

2) У пописима је коришћена различита терминологија: ”народност” (у пописима 1948, 1953 и 1961), “народност или етничка припадност” (1971), “народ, народност или етничка група” (1981), “национална припадност” (1991) и “национална или етничка припадност” (2002). Ови називи су се често мешали и употребљавали као синоними, али упркос променама и сталним варијацијама од пописа до пописа, њихов значај је остао исти.

3) У већини земаља централне и источне Европе, статистичка истраживања ретко покушавају да објективно идентификују етничке групе, већ се базирају на субјективној перцепцији што претпоставља да се становништво самодефинише у смислу националне или етничке припадности. У западноевропским државама преовладава мишљење да у попис становништва не треба укључити националност и вероисповест јер су то субјективна питања, односно лична ствар сваког појединца. Такође, англосаксонска имигра-

је промену националног идентитета и то привремену (услед политичких, социјалних, психолошких разлога) или сталну (услед асимилационих процеса). Дакле, најважнија карактеристика обележја национална припадност, условљена принципом субјективности, представља променљивост и нестабилност, што отежава компарацију пописних података, али и директно се рефлектује на популациону динамику свих националности, као и на број модалитета будући да су неке националности током времена "нестајале", а друге се "појављивале". Међутим, имајући у виду историјске и развојне процесе интеграције, асимилације, стварање нових етничких група и слично, субјективна промена националне припадности је са друштвеног становишта, уколико није последица директног насилног притиска, заправо објективна промена (Петровић, 1983). Принцип слободног изјашњавања о националном идентитету често је предмет расправа и полемика. Поставља се питање да ли је сваки појединац слободан да се декларише као припадник одређене етничке групе, чак иако не поседује неке особине које се сматрају карактеристичним за ту групу, и да ли у свим приликама може да се декларише као припадник неке националности без притисака и негативних последица. Мада субјективни карактер овог обележја доводи у питање објективност и тачност добијених података, па самим тим и оправданост укључивања у садржај пописа, свака друга дефиниција (на пример, заснована на етничком пореклу или говорном језику) још више би повећала тешкоће које се јављају у макро истраживањима. [4)]

За разлику од националне припадности, објективни атрибути ступају на сцену тек када дођемо до променљивих елемената заједничке културе по којима се једна популација разликује од друге. Матерњи језик и религија се често узимају као опис објективних "културних белега" или диференцијација , које истрајавају незави-

циона друштва више су заинтересована за селективни аспект етницитета, док се експлицитно дефинисање етничких група не користи (Haug, 2000).

4) У социјалистичкој Југославији национално питање било је део идеологије владајуће партије, па је и пописна методологија морала бити у складу с тим, док је уставни принцип слободног изјашњавања о етничкој припадности требало да покаже једнакост свих грађана и слободу националног декларисања. Због изузетне политичке осетљивости, све проблеме везане за ово обележје (дефиниције, начин постављања питања у пописницама, упутства за давање одговора, пописне класификације и др.), статистички органи решавали су у највишим политичким организацијама. У ствари, "статистика није ни показала неки посебан интерес за стручно суочавање с проблемима ове врсте, с обзиром на то да је обележје о националној припадности увек било под патронатом политичких структура које су имале неприкосновено право на коначну формулацију и промоцију методолошких текстова и класификација везаних за ово обележје" (Станковић, 1995). С тим у вези, етничка слика бивше СФРЈ је у великој мери била резултат националне политике која је у том периоду била под доминацијом "југословенског модела" социјализма, а све у духу најбољег решавања националног питања.

сно од воље појединца и важнији су за њихову етничку идентификацију од многих других индикатора (Smit, 1998).

Матерњи језик је један од највидљивијих етничких показатеља, препознатљиви знак и неодвојиви део националног идентитета. Због тога је често припаднике језичких заједница лакше идентификовати од припадника националних, етничких или религијских група. Међутим, многе различите националности говоре истим језиком, као што се и у оквиру једне користи више језика, због чега језик није увек довољан критеријум за оцену припадности становништва одређеној националности. Другим речима, извесне језичке разлике не нарушавају јединство националне припадности, као што ни језичке сличности не доводе по правилу до етничког јединства. Комбинацијом матерњег језика и националне припадности могу се добити поузданији демографски подаци о етничкој структури, мада информације о језику не треба схватити као "контролу" поузданости одговора о националној припадности, већ је то пре слика присутности и интензитета етничких, асимилационих и интеграционих процеса.

Према нашој пописној методологији, матерњи језик је дефинисан као "језик којим је лице проговорило у раном детињству".[5] Пописне класификације матерњег језика су временом биле све екстезивније јер су пратиле увођење нових националности (на пример, са увођењем Бошњака, уведен је и босански језик, или са Цинцарима "појавио" се и цинцарски језик и сл.). Такође, битно измењени геополитички услови утицали су, између осталог и на диференцирање једног истог језика на више "нових", па тако у последњем попису 2002. године, исти језик којим су говорила четири народа (Срби, Хрвати, Муслимани, Црногорци) након распада земље добија национална имена (српски, хрватски, босански, црногорски) полазећи са становишта да је језик важно интеграционо средство и битан конститутивни елеменат нације.[6]

5) Већина европских земаља у својим националним пописима прикупља податке о језику, као што су: матерњи језик (дефинисан као језик којим се говори у раном детињству), говорни језик (дефинисан као језик којим се особа најбоље служи), језик комуникације (који се најчеће користи у кући и /или на послу) и други, слични варијетети, који могу често имати само танку везу са националним пореклом. На пример, у Швајцарској, као мултијезичкој држави, прво пописно питање се не односи на матерњи језик, већ на језик којим лице обично говори у кући и у школи (или на послу), док друго питање покрива језик на којем лице размишља и који зна најбоље. У Мађарској поред питања о матрењем постоји и питање о говорном језику, у Словачкој се под матерњим језиком подразумева "језик којим лице говори са својим родитељима", а у Бугарској језик који лице најбоље говори и којим најчешће комуницира у породици (Courbage 1998).

6) У бившој СФРЈ, мада је лингвистичка теорија нације имала дугу традицију, било је тешко идентификовати етничке групе према језику, јер су различите националности говориле истим језиком (Срби, Хрвати, Црногорци и Муслимани). Исто тако, сви народи

Религија, као важан елемената националног идентитета, одувек је битно утицала и опредељивала понашање људи, али се на религију као извор етничког и личног идентитета различито гледало у зависности од традиције и времена у коме се она развијала (Hall, 1997). Полазећи са становишта да религија ствара нацију или бар јасно раздваја нације у њиховом настајању и развоју, поједини аутори је сматрају кључном за формирање нација и главним чиниоцем диференцирања многобројних етничких група на Балкану. У европским оквирима јединство народа се постиже кроз етничко порекло и језик, док се у балканским односима показало да је верска опредељеност становништва однела превагу над националним заједницама. Конфесионална припадност је понекад моћнији фактор обједињавања у исту заједницу него сама национална припадност. Нема сумње да је током дугог временског периода религијски идентитет био кључни фактор у одређивању националног идентитета или је сам прерастао примарни идентитет потискујући остале елементе етницитета у други план (Hall,1997). Једна нација се разликује од друге најчешће по припадности одређеној религији, док с друге стране, у истој религији може настати више нација (нпр. у оквиру православне вере постоје српска, македонска, црногорска нација, као што су и у католичкој, исламској, протестантској вери се развиле бројне посебне нације).

У нашој статистичкој пракси питање о религији било је укључено, за разлику од националне припадности и језика, само у три пописа (1953, 1991 и 2002), на основу којих су добијене информације о томе који део становништва је без верског убеђења, а колико припада појединим религијама. Одговор на то питање тражен је по строго субјективном критеријуму, тј. на основу личног убеђења појединца заснованог на схватањима религије, као и на уставом загарантованој слободи (не) изражавања верске припадности, а не на формалној припадности (да ли је лице уписано у верске књиге, да ли је крштено и сл). Субјективност код овог обележја (као и код националности), има за последицу да подаци нису увек упоредиви и логични, али генерално у Србији се становништво изјашњавало о вероисповести према традицији, односно религији родитеља, због чега постоји велика идентификација националности и вере.[7)]

и народности имали су једнака, уставом загарантована права, да слободно практикују свој језик (укључујући и наставу на матерњем језику), што бившу Југославију сврстава у једну од ретких европских држава која није имала ни "државни језик ни државну нацију " (Спасовски и др., 1993).

7) У пописним методологијама европских земаља не постоји универзална дефиниција о религијској припадности., па неке државе под тим подразумевају веровање, а друге само формалну припадност. Тако, у Швајцарској, као критеријум се узима формална

Осећање припадности својој конфесији, како по значају тако и по интензитету, значајно је повећано у Србији на крају XX века. Реч је о томе да је религија на овим просторима, једно од основних диференцијалних обележја етничких заједница и да у одређеној друштвеној ситуацији представља додатно средство националне хомогенизације. Нека социолошка истраживања крајем 1990-их година су показала да религијска припадност представља основу групне идентификације тј. нашла се на трећем месту по важности (41% анкетираних је сматра веома битном), одмах после идентификације са породицом и нацијом. Религијска припадност је релативно слабо повезана са основним социо-демографским обележјима испитаника (мада постоји извесна негативна корелираност са школском спремом), што упућује на то "да постоји "вишак значења" изван аутентичног религиозног осећања, односно пројектовање политичких мотива у домен религије" (Васовић, 1997).

АФИРМАЦИЈА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА: ПРИМЕР ВЛАСИ И РОМИ

Научна испитивања промена етничке структуре и етнодемографског развитка националних заједница у Србији показала су да кључне факторе представљају етнички диференциран природни прираштај и миграциони салдо, али и национална припадност - фактор који је код неких националности одиграо пресудну улогу у популационом кретању. Поред овог, треба споменути и друге недемографске факторе као што су различита пописно-методолошка решења, асимилациони и интеграциони процеси, мешовити бракови, као и неке ванредне или специфичне друштвено-политичке околности. Као резултат поменутих чинилаца, током времена поједине етничке заједнице повећавале су свој број и удео у укупном становништву, док су друге имале стагнирајуће или негативне трендове у популационој динамици што је утицало на измену етничког састава становништва (Радушки, 2007).

У последњој деценији XX века десиле су се релевантне промене у етничкој структури Србије условљене у првом реду масовним (војним и присилним) етноцентричним миграцијама, али и национално-верским ревивилизмом веома израженим код неких

припадност (експлицитно дефинисана у питању "којој цркви или религијској заједници припадате"), у Румунији и Бугарској се питање односи на религиозно убеђење без обзира да ли је то веровање представљено преко неке организоване верске заједнице, упис у црквени регистар и слично, док у Чешкој питање подразумева званичну припадност, учешће у религијском животу, везу са црквом, и друго (Courbage 1998).

етничких заједница. Промене приликом декларисања о националној припадности, односно све већа афирмација националног идентитета је фактор који је у посматраном периоду позитивно утицао на демографски раст код појединих националних заједница. Буђење националне свести како код већинског народа, тако и код припадника одређених мањина, довело је до промене субјективног доживљаја и етничке припадности што се рефлектовало на етнопописне резултате. Демократизација друштва условила је процес афирмације националног идентитета и ревивализма код етничких заједница које су биле непризнате или чији статус није био јасно дефинисан (Ашкалије, Цинцари, Египћани, Власи) и признавање њихових етничких и културних права, као и буђење етницитета код заборављених, скривених мањинских идентитета. [8)] Најилустративнији пример су Власи и Роми код којих се атипичне варијације у популационом кретању не могу објаснити демографским факторима (природни прираштај и миграције), већ готово искључиво променом приликом изјашњавања о националној припадности.

ВЛАСИ**.** Временски посматрано, према првом попису после Другог светског рата (1948), Власи су по броју и уделу у укупној популацији централне Србије (93,4 хиљада или 2,3%) се налазили на другом месту (одмах после Срба). Наредни попис (1953) бележи њихово апсолутно и релативно опадање (28,0 хиљада или 0,6%), да би у 1961. години регистровано драстично смањење, односно само 1339 (0,03%) припадника влашке националности. У међупописном раздобљу 1971-1981, Власи бележе раст (са 14,6 хиљада на 25,3 хиљада, односно са 0,3% на 0,5%), што је иначе демографска одлика готово свих националности у том периоду. Попис 1991. године, одржан у неповољним друштвено-политичким околностима, претходећи дезинтеграцији државе, рату и стварању нових држава на простору СФРЈ, био је огледало националног декларисања Влаха у смислу губљења или мењања националног идентитета, па поново бележе смањење бројности у тој пописној години (15,5 хиљада или 0,3%).

Попис из 2002. године одржан је у битно измењеним геополитичким и етнодемографским условима, што се рефлектовало и на национално изјашњавање Влаха, па је у односу на попис 1991. године, регистровано готово троструко повећање (40,0 хиљада или

8) Једно анкетно истраживање (које је спровео Институт друштвених наука из Београда, 1996.године) показало је да код испитаника највећи степен везаности постоји у односу на породицу, а одмах затим национална припадност као значајни тип групне идентификације избија у сам врх приоритета. На трећем месту је припадност религији, затим класи, професији, генерацији и на последњем месту је припадност Европи. Интересантно је да је само неколико година раније (пре рата) забележен битно другачији редослед у погледу групног идентитета. (Васовић, 1997) .

0,7%). Имајући у виду да ову националност одликује дугогодишњи негативни природни прираштај и одмакао процес депопулације и старења становништва, јасно је да је пораст бројности резултат искључиво њихове националне еманципације. То је, иначе, максималан пописан број Влаха од Другог светског рата (изузев у 1948. години када су били на другом месту, после Срба), као последица етничке алтернације и афирмације националног идентитета. Промена етничке припадности, појава у социоантропологији названа "ситуациони идентитет" (Петровић, 1994) иманентна је овој етничкој групи и стално присутна (само различитог смера), било између два пописа или пописа и регистрације виталних догађаја.

Анализа етничке структуре по општинама у последњем међупописном раздобљу (1991-2002) јасно илуструје да су промене у уделу влашке националности у становништву општина источне Србије резултат деловања субјективног фактора. Власи су концентрисани у општинама Браничевског, Борског и Зајечарског округа где живи око 38 хиљада припадника ове националности (94,3% укупног броја Влаха са подручја централне Србије) што указује на националну хомогенизацију ове етничке заједнице. У тим општинама њихов удео значајније је повећан у посматраном периоду (од 10% до 25%), а највише у Кучеву (са 3,6% на 27,7%), Жагубици (са 6,2% на 22,0%), Мајданпеку (са 2,2% на 11,9%) и Бољевцу (са 11,3% на 26,3%), док су истовремено удели Срба смањени (нпр. у Кучеву са 93,6% на 66,9%). Иначе, према претходном попису, у тим општинама забележени су знатно мањи удели Влаха, а већи удели Срба и Југословена, да би се у попису 2002. године Власи очигледно изјаснили као припадници влашког етноса, односно вратили свом изворном етничком идентитету.

У демографским истраживањима, матерњи језик представља, као што је већ истакнуто, важно обележје за анализу етничке структуре становништва. Имајући у виду да је национална припадност због субјективности критеријума приликом декларисања променљива и нестабилна категорија, условљена различитим факторима, матерњи језик је објективнији и често поузданији показатељ. Комбинација језика и националности представља уобичајен метод сагледавања разлика између објективних етничких особина и субјективног опредељивања, па се тако добијају потпуније информације о етничком саставу становништва. У случају Влаха, матерњи језик је знатно прецизнији показатељ и на такав начин се посредно долазило до њиховог правог броја будући да су често мењали своју националност и декларисали се као припадници неке друге (најчешће већинске) нације. Тако, пописни подаци из 1953. године су

показали да је 4,1 милиона (91,2%) становника централне Србије навело српско-хрватски језик као свој матерњи, а одмах на другом месту је влашки језик за који се определило 198,8 хиљада (4,5%). Међутим, број Влаха те године (28,0 хиљада) био је значајно мањи од броја лица који су изјавили да им је матерњи језик влашки (198,8 хиљада), што јасно имплицира да је дошло до преласка у други национални корпус, док су код изјашњавања о матерњем језику били стабилнији у свом опредељењу. Компаративни преглед показује да пет деценија касније (2002), код влашког језика се могу запазити значајне промене. Од укупно 5,5, милиона становника централне Србије, 5,1 милион (92,6%) се декларисало за српски као матерњи језик, 134,6 хиљада (2,5%) за босански, затим 61,5 хиљада (1,1%) албански, 60,3 хиљада (1,1%) ромски и 54,7 хиљада (1,0%) за влашки. Мада је број лица са влашким матерњим језиком и даље већи него укупан број Влаха, та дискрепанција је значајно мања него у попису 1953. године, што указује на све чешће опредељивање за влашку националност. Са друге стране, анализа показује да је од укупног броја Влаха велика већина навела влашки језик (92%), затим српски (7,7%), а тек на трећем месту румунски (0,3%) који, упркос великој сличности, не доживљају као свој матерњи језик. Релативно велики број припадника српске националности са влашким матерњим језиком осветљава појаву српско-влашке симбиозе (иначе присутну у свим пописима) и интеграције Влаха у српски народ која датира још из средњег века и има своју дубоку цивилизацијску и социолошко-психолошку основу (Драгић, 2002).

Што се тиче религијског идентитета, код Влаха је доминантна православна вера. Религијски идентитет често је повезан и близак са националним идентитетом и лакше га је одредити него национални. Многи се радије идентификују са конфесијом која их јасније разликује од "других", а политичке околности и друштвени статус често могу снажно допринети тој идентификацији. Власи су, у поређењу са другим националностима, најстабилнији у свом религијском опредељењу. Временски посматрано нема статистички сигнификантних промена, па се 1953. године за православну вероисповест декларисало 96,5% Влаха, док је атеиста врло мало (3,3%), да би се, такође, у последњем попису у врло високом проценту (98,7%) изјаснили за православну религију, док атеиста нема (само 0,1%).

*РОМИ***.** Због неповољног друштвеног статуса и материјалне угрожености, културне, образовне, економске и политичке маргиналности, Роми нису довољно захваћени социјалном мобилношћу

која би позитивно деловала на њихов положај и развијање свести о сопственом националном идентитету.[9)]

Ипак, од 1970-их година, национално "буђење" и етничка еманципација Рома узроковала је другачије начине њихове самоидентификације, све јасније наглашавање ромског порекла и све чешће изјашњавање за свој етнос, што показују и пописни подаци. Међутим, велико ограничење за сагледавање етнодемографских промена код ромске популације јесте неуједначеност њиховог обухвата у пописима становништва. Наиме, подаци показују атипична колебања која нису узрокована демографским факторима, јер код ове националности пресудан утицај на популациону динамику имају сталне промене приликом изјашњавања о етничкој припадности. Знатно израженије осцилације код ромске него код других националности, неминовно намећу питање узрока те појаве. У демографској литератури се наводи да је честа промена националне припадности резултат мање-више израженог процеса асимилације или "етничке мимикрије" због стално присутне скривене или отворене дискриминације, због чега се Роми приликом пописивања најчешће декларишу као припадници већинске националности на подручју где живе, или прелазе у неки други национални корпус, губећи или прикривајући тако свој етнички идентитет. Због тога је статистичка евиденција о Ромима непотпуна и непоуздана, односно њихов број је знатно већи него што показују званични пописи становништва.

Хронолошки посматрано, број и удео Рома у укупном становништву Србије показује знатне варијације. Према попису 1948. године, регистровано је 52,2 хиљада Рома (0,8%), у следећем попису (1953) 58,8 хиљада (0,8%), да би 1961. године забележен прави "егзодус" ромске националности, тј. само 9,8 хиљада (0,1%). Мада се нагло смањење броја припадника ромске националности није могло објаснити демографским чиниоцима, ипак, овој појави није поклоњена довољна пажња у статистичким извештајима, нити је спроведено контролно снимање чији би резултати појаснили и протумачили такву промену. Од 1970-их година, са етничким ревивализмом Рома, подаци показују континуирано повећање њиховог броја и удела у укупном становништву Србије. Према попису

9) Интеграција и адаптација Рома у друштвене токове важан је услов за побољшања њиховог социо-економског положаја, али се поставља питање да ли усвајање модерних вредности неопходних за интеграцију у једно друштво, слаби свест о националном идентитету и етничким особеностима и води ка асимилацији. Наиме, нека анкетна истраживања су показала да своје етничко порекло најчешће мењају или прикривају они Роми који су успели да се отргну из типичног ромског окружења и који су се образовно, професионално и статусно уклопили у оквире шире друштвене заједнице (Митровић, 1996).

из 1971. године регистровано је 49,9 хиљада (0,7%), а у наредном 1981. године било је 110,9 хиљада (1,2%) припадника ромске националности. Почетком 1990-их година, ромски политички покрети и невладине организације постају све активнији у решавању "ромског проблема" и то како на националном, тако и на међународном плану. Број Рома према попису 1991. године износио је 140,2 хиљада (1,4%), да би 2002 године регистровано 108,2 хиљада (1,4%) у Србији (без Косова и Метохије). Од укупног броја припадника ромске националности у Србији, већина је, регионално посматрано, настањена у централној Србији (79,1 хиљада или 1,5%) где су после Бошњака најрелевантнија национална мањина, а мањи број у Војводини (29,1 хиљада или 1,4%) где, такође, партиципирају са значајним уделом. Роми су новим законом о заштити права националних мањина у Србији, по први пут добили статус националне мањине, у коме се штите њихова етничка и културна права, док се посебне одредбе односе на примену принципа афирмативне акције (тзв. позитивна дискриминација) у циљу побољшања њиховог социо-економског положаја и пуне интеграције у друштво.

Анализа становништва према матерњем језику и националној припадности јасно указује, пре свега, на сложеност и испреплетаност етногенетских процеса, док је неподударност која у извесној мери постоји последица у првом реду различитих асимилационих кретања. Код ромске популације се етничка припадност у великој мери не поклапа са матерњим језиком, па повезујући та два примарна етничка обележја, види се да је број лица са ромским матерњим језиком мањи од укупног броја Рома. Тако, по подацима из 2002. године, од укупног ромског становништва, њих 79,0 хиљада (73,0%) је навело да им је матерњи језик ромски, а 26,5 хиљада (24,4%) српски језик, док се известан број декларисао за румунски (0,8%), албански (0,5%), мађарски (0,5%) или неки други језик као матерњи. Дакле, око 27% или приближно сваки четврти Ром се изјаснио за неки неромски језик као матерњи, што указује на асимилацију и то променом објективне етничке особине какав је језик. Код делимичне етнохомогенизације много је чешћа промена језика него етничке припадности. Усвајање другог језика најпре као говорног, а затим и као матерњег, веома је битан чинилац хомогенизације како у етничком тако и у друштвеном погледу. Овај "спољни" језик постаје временом све више говорни језик, док се етнички језик задржава у комуникацији са сународницима и унутар породице (Петровић, 1991). Изражена алтерофонија, карактеристична за ромску заједницу, потврда је деловања етногенетских и асимилационих процеса, а условљена малобројношћу, простор-

ном дисперзивношћу и друштвеним положајем Рома. Иначе, појава алтерофоније негативно је корелирана са бројношћу етничке заједнице (најмање је заступљена код Срба као већинске нације).

За разлику од неких националности које приликом декларисања могу прећи у други национални корпус, али не и у погледу изјашњавања о матерњем језику, бројчано мање, територијално дисперзивне етничке групе могу задржати своју националност дуже или краће време, али прелазе са "изворног" матерњег језика на други тј. преовлађујући језик средине, што у већини случајева коначно води и ка промени етничке припадности, односно асимилацији. Познавање званичног, службеног језика државе у којој живе несумњиво је у интересу свих мањинских заједница, али је истовремено у циљу очувања сопственог етничког, верског и културног идентитета, неопходно да познају, користе и унапређују свој матерњи језик.

Роми су специфична национална мањина која се најмање идентификује са својом религијом. Слично, као и код националне припадности, бројни фактори утичу на њихово религиозно опредељивање, а један од битних је свакако окружење где живе, односно верска припадност већинског становништва. Генерално, изјашњавање о вероисповести у значајној мери је повезано са етничким идентитетом код свих националности, изузев код Рома што илуструју подаци из 2002. године, према којима су код ове етничке заједнице заступљене готово све вероисповести и сви модалитети религијског изјашњавања (Радушки, 2007). Преко половине (54,4%) је православне вере, око 18 хиљада (16,7%) проповеда ислам, 3,3 хиљада (3,1%) су протестанти, а 2,9 хиљада (2,7%) католици. Око 13% није се изјаснило, а приближно 9% припада категорији непознато, док је атеиста веома мало (0,2%). Само једанаест година раније (попис 1991), Роми су имали знатно више припадника исламске вере (32,1%), као и атеиста (0,8%), док је православаца било мање (44,0%).

Генерално, Роми све више боре за сопствени национални идентитет и траже решење дубоко укорењених проблема како у самој ромској заједници, тако и у међуетничким односима са другим етничким заједницама. Роми немају територијалних претензија и никада нису тежили сепарацији, већ напротив, залажу се за интеграцију у своје окружење, очување националних и културних особености, а пре свега побољшање материјалног и социјалног положаја.

Може се закључити да глобализација и раст космополитизма не доводе по правилу до опадања национализма нити до мањег утицаја и значаја националних идентитета. Људска бића се пои-

стовећују са колективом, а обим и величина тог идентификовања мења се у зависности од времена и места."Национални идентитет и национализам ће по свој прилици и у ближој будућности остати моћна снага. Зато, постоји јасна потреба да се боље разуме та експлозивна снага и тај глобални феномен" (Smit, 1998).

Nada Raduski

THE DEMOGRAPHIC COMPONENTS OF NATIONAL IDENTITY

Summary

The end of the twentieth century can be characterized as the "a time of nationalism" having in mind the awakening of ethnicity and "explosion" of national identity of many ethnic communities. During this period, which is characterized by radical socio-political and socio-economic changes, as well as the strengthening of nationalism in many countries in Central and Eastern Europe and the Balkans, in Serbia has been an "awakening" of the national consciousness of the majority nationalities, as well as many members of ethnic minorities. This had resulted in a change of national affiliation which is particularly reflected on ethno-statistical and demographic data, thus on population dynamics of many nationalities, as well as change of ethnic structure of population of Serbia. The paper will be based on the results of population censuses and it will show how the members of certain ethnic minorities (e.g.Roma, Vlachs) significantly declared to another nation. According to the 2002 census results the affirmation of national identity, ethnic emancipation and national-confessional awakening was a key factor of natural increase and demographic development of certain nationalities in Serbia.

Key words: national identity, nationalities, demographic research, mother tongue, religion.

ЛИТЕРАТУРА

Brunner,G(1994). "Nation-States and Minorities in the Eastern Part of Europe", *Regio: A Review of Minoritiy and Ethnic Studies ,* Budapest.

Courbage,Y, edit. (1998). "The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States", *Population Studies*, Vol.1, No.30. pp. 1-37.

Драгић, Д (2000). "Власи или Румуни из источне Србије-Влашко питање", *Хелсиншке свеске,* бр. 14, Бор: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.

Hall, S (1997). "Who Needs Identity", London: *Questions of Cultural Identity.*

Haug W, P. Compton, Y. Courbage (2000). *The demographics of national minorities in certain European states*, Population Studies, No. 31, Vol. 2.

Ичевић, Д (1998). *Црногорска нација*, Београд: Форум за етничке односе.

Митровић, А (1992). "Роми на границама сиромаштва", *Развитак Рома у Југославији – проблеми и тенденције,* САНУ, књига 1. стр. 232-254.

Петровић, Р (1994). "Етничка припадност родитеља и деце", *Југословенски преглед*, год. XXXV, број 3-4, 34-45.

Петровић, Р (1983)."Дугорочне промене етничке структуре у СР Србији", *Зборник Филозофског факултета,* XIII-2, стр. 132-152.

Радушки, Н (2007). *Националне мањине у Централној Србији – етничке промене и демографски развој*, Београд: Институт друштвених наука.

Smit, A (1998). *Nacionalni identitet*, Beograd: Biblioteka XXI vek.

Спасовски, М и др. (1993) . "Број и територијални размештај Срба и Црногораца у СФРЈ после Другог светског рата", *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФРЈ*, Књига 1, стр. 3-42.

Станковић, В (1995)."Методолошка објашњења пописа", *Становништво и домаћинства Републике Србије према попису 1991. године,* стр. 12-27.

Vасовић, М (1997)."Карактеристике групних идентификација и однос према другим етничким групама", *Између оспоравања и подршке*, Београд: Центар за политиколошка истраживања и јавно мнење, Институт друштвених наука, стр.54-67.

УДК: 327(560)+327(53)
Примљено: 20. јануара 2011.
Прихваћено: 04. марта 2011.

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 337-346.

Вахид Абд ал Мегид
Египатски истраживач и мислилац – Каиро
(Превео Драган Тодоровић)

ДИНАМИЧНОСТ ТУРСКОГ КРЕТАЊА И СТАТИЧНОСТ АРАПСКИХ ПОЛИТИКА*

Динамичност и статичност у спољним политикама држава у вези су с визијама оних који доносе одлуке о улози тих држава на регионалном и међународном плану. Динамичност означава активну политику испољавања иницијативе и везује се за оне визије чији су циљеви спровођење неких промена у регионалним односима (и међународним када је реч о великим државама), али и прилагођавање неким променама које су се већ десиле и креирање неких нових односа ради постизања доминације над супротстављеним политикама, блокирања утицаја тих политика или минимизирања њиховог деловања. Статичност, насупрот томе, означава остајање на позицији реакције у најопштијем смислу, тј. изражавање политике конзервативизма која настоји да сачува постојеће стање без разматрања могућности да буде иновативнија него што јесте и без икаквог новог садржаја у погледу будућности.

Зато, ако кажемо да је динамичност у регионалним активностима на Блиском истоку постала значајна одлика турске спољне политике која је саму себе обновила, изневши јасну визију како своје улоге, тако и будућности овог региона, онда је статичност та која изражава актуелно стање арапских регионалних режима и водећих арапских држава које спроводе политику конзерватизма.

Можда суштински проблем и није толико у облику ових конзервативних политика, колико у домету њиховог испољавања у суочавању са новим догађајима у региону, где је постало тешко

* Текст је преведен са арапског језика и преузет из научног часописа „Шуун арабија“ (Арапски послови), којег издаје Лига арапских држава (Арапска лига) са седиштем у Каиру, број 141 за 2010. годину. Главни уредник је амбасадор Саид Рифат од кога смо и добили дозволу да се чланак преведе и објави.

ако не и немогуће очување постојећег стања након што је америчка инвазија на Ирак продрмала то стање у намери да га измени и изгради „Велики Блиски исток“ или „Нови Блиски исток“, после напада 2003.

Ова инвазија која је изведена под мотом рата против тероризма с једне стране, и ширења демократије с друге, пропала је, што је довело до ревизије америчке политике, ревизије покренуте још од последњих дана администрације Буша Млађег. Њен неуспех, међутим, није вратио регион у оно стање у коме је био пре тога. Дошло је до промена у односима и активностима. Иран је заузео снажнију позицију него раније, након што је пред његовим утицајем попустила ирачка брана. Појачана је израелска непријатељска тврдоглавост и покренута су два рата „за потпуно уништење“ Либана и Појаса Газе у периоду од само годину и по дана.

Није било могуће да Турска остане посматрач у време у коме су дували ветрови регионалних промена, без обзира на то што регион Блиског истока није био приоритет турске спољне политике током више деценија.

Можда је промена која је Турској дала најјачу инфузију од доласка Партије правде и развоја на власт, управо промена у турској визији сопствене улоге у овом региону која се десила у исто време када су арапски регионални режими постали бременити бројним рецидивима који су додатно оптеретили њихове дотадашње међусобне разлике, углавном настале као резултат посртања до којег је довела иранска политика „хегемонизма“ с једне, и израелска политика интензивирања непријатељства, с друге стране.

Истовремено је политика конзервативизма која је успела да сузбије бројне покушаје промене стања у региону током осамдесетих и деведесетих година прошлог века још од када је Ирак постао главна регионална сила одвраћања, сада постала суштинска слаба тачка у деловању арапских режима. На овај начин су ови режими окончали прву декаду у двадесет и првом веку у потпуној доминацији статичности, паралелно са јачањем динамичности турске политике.

Овде је важно напоменути да није реч само о томе што је динамичност супротстављена статичности, или брзо кретање спорим корацима, или политика акције политици реакције, већ да је апсолутно најважније, а на шта треба да обрате пажњу арапски креатори одлука, то што динамичност Турске укључује и пројекат будућности региона који започиње са арапским Машреком и Ираком.

ПРВО - ДИМЕНЗИЈЕ ТУРСКОГ РЕГИОНАЛНОГ ПРОЈЕКТА

Актуелно турско присуство на Блиском истоку је без преседана током више од осам деценија. Турска је од спуштања завесе на Отоманску империју била окренута Западу, а не Блиском истоку или Азији.

Турска се, дакле, вратила у своју историју, али због своје будућности. За разлику од онога што сматрају неки Арапи, нова турска политика није османизам. Многи од њих истичу да су импресионирани политиком турског неоосманизма, радујући се њеном јачем присуству у региону и подсећајући на предности последње империје која је вековима владала исламским светом, а заборављајући њене мане. Разлика је, међутим, у томе што нови турски креатори одлука спомињу ове мане само када негирају постојање било каквог османског печата. Пример тога је упозорење архитекте ове политике, министра иностраних послова Ахмеда Давутоглуа, да то није империјалистичка политика и да она нема за циљ успостављање хегемоније нити преузимање улоге других држава у региону, нити носи обележја Османлија.

Међутим, ово није једина разлика између садашње Турске и некадашње Османске државе. Ердоганова и Давутоглуова Турска се креће на уском простору на Блиском истоку, а не по читавом овом региону или исламском свету генерално. Попут Ирана, данашња турска политика се фокусира на регион арапског Машрека (посебно Сирију) и Ирак. Саудијска Арабија и Египат долазе на друго место приоритета савремене турске политике.

Она се у основи креће по региону о чијем су уједињењу сањали многи Арапи кроз два пројекта која су прекривена прашином историје под којом су сахрањени многи снови, а то су „Велика Сирија“ и „Плодни полумесец“. Ова област обухвата Сирију, Јордан, Либан и Ирак.

Ни у једном наступу неког савременог турског политичара не налазимо прецизнију слику краткорочног пројекта Анкаре, као у ономе што је рекао Давутоглу након разговора са председником либанске владе Саадом ал Хариријем, 11. јануара 2010. када је изјавио да Турска тежи унапређењу трговинских и економских односа са Сиријом, Јорданом и Либаном како би се дошло до, како је формулисао, „малог Шенгена“ коме би се придружио и Ирак.

Давутоглу је говорио о напретку постигнутом са трима источним арапским земљама – на нивоу слободне трговине и укида-

ња улазних виза – у правцу стварања малог заједничког тржишта које би се постепено проширивало и обухватило друге земље (тако да постане нека врста малог Шенгена најширег опсега успостављеног између четири земље), посебно издвојивши Ирак: „Ми се надамо да ће се, уколико се ускоро у Ираку поправи ситуација, Багдад придружити овом новом систему, чиме би се процес ширења слободне трговине значајно и ефикасно проширио“.

Током посете Харирија Анкари јануара 2010. г. споразум је комплетиран укидањем виза по систему који личи на Шенген којим су отворене границе између држава Европске уније. Без обзира на то што овај систем који окупља Турску, Сирију, Јордан и Либан не значи унификацију улазних виза, мада није ни много далеко од тога јер је након укидања виза између Турске и сваке од три арапске земље, те већ раније укинутих виза на билатералној основи ове три арапске земље (Сирија и Јордан, Сирија и Либан, Јордан и Либан), постало могуће његово поређење са европским Шенгеном.

Фактор који је навео Турску да начини овако брзе кораке је консензус постигнут између Анкаре која сиријског суседа сматра својим главним улазом у регион из којег је дуго била одсутна, и Дамаска који је односима са Ираном и Турском дао приоритет у својој регионалној политици. Пишући о томе, уредница у листу „Хуријет“ Зејнаб Џорабатли није претерала када је навела „да се до сада није догодило да Турска сарађује с неком страном државом на начин као што то чини са Сиријом“.

Турски успех у изградњи нуклеуса заједничког тржишта са Либаном, као и са Јорданом, поред Сирије, међутим, враћа нас на динамичност њене нове политике и упорну тежњу за превазилажење разлика међу земљама региона. Из тог разлога, изјава председника Башара ал Асада о улози Турске у сиријско-либанском помирењу није изненађујућа. Ал Асад је о томе говорио у Дамаску након састанка Стратешког савета Дамаска и Анкаре, одржаног последње седмице 2009. године, када је дотакао и питање турске улоге према његовој земљи и Либану, рекавши да је „мало људи упознато с тим“.

Није било могуће, међутим, да таква улога оствари успех крунисан посетом ал Харирија сина Дамаску, чему су претходиле оптужбе за сиријску одговорност за убиство његовог оца, без превазилажења јаза између Сирије и Саудијске Арабије. Због тога је вероватно да је управо турска улога та која је допринела постизању помирења између Дамаска и Ријада.

Без обзира на то што Саудијска Арабија, као ни Египат, није међу турским приоритетима у садашњем моменту, догодио се велики напредак у односима између ове две државе, отпочео посетом краља Абдулаха Турској 2006. године, која је била прва те врсте у последње четири деценије, посебно добијајући на замаху посетом турског председника Абдулаха Гула Ријаду фебруара 2009. године. Њихов међусобни обим трговинске размене повећао се са 3,3 милијарде америчких долара у 2006. години, на 5,6 милијарди 2009. године, а да се не говори о порасту вредности инвестиција. Ови односи, међутим, нису достигли ниво турских односа са Сиријом, Јорданом и Либаном, без обзира на то што их је саудијски министар спољних послова емир Сауд Фејсал током својих разговора са турским колегом Давутоглуом у Ријаду, вођених 2. јануара о.г. описао као стратешке.

Врхунски приоритет у арапској политици Турске су краткорочно, а можда и средњорочно у пет наредних година, Сирија, Јордан и Либан, затим Ирак у коме Анкара жели да види стабилизацију ситуације припремајући се за продубљивање односа с њим, пошто је поставила снажне основе том унапређењу кроз Стратешки савет за сарадњу на високом нивоу, састављеном од већег броја министара, који се баве питањима енергетике, трговине, економије, финансија, комуникационе технологије, пољопривреде и другим. Ова посебна заинтересованост према Ираку није само због аспирације Турске да ојача своју улогу у Ираку као одговор на повећан утицај Ирана у овој арапској земљи, већ и због нескривене неопходности да се заокружи систем који се показао успешним према Сирији, Јордану и Либану. Ако ирански ајатолаха није заборавио да је Багдад некада био поприште жестоке борбе између сафавидског Ирана и османске Турске, ова историја није пала у заборав ни новој Анкари, која је, међутим, почела да гледа на будућност модерним дурбином, видећи кроз њега своју улогу кроз пројекат којим делује у региону, усмереном ка миру, изградњи и просперитету, а не ка рату, уништењу и пропасти.

Управо је то оно чему тежи нова турска политика шаљући до сада јасне индикаторе о томе да се базира на неколико кругова мањег и већег значаја од којих је међу најзначајнијима круг арапског Машрека и Ирак. Имајући у виду тешкоћу прикључења и Ирана овом кругу, Турска подржава идеју коју сиријски председник ал Асад повремено изражава о четворној унији која би окупљала Дамаск, Анкару, Техеран и Багдад. После овога би се кругу прикључиле и земље Савета за сарадњу Залива и Египат, мада турски дискурс о овоме до сада није сасвим јасан.

Могућно је да овај круг не буде постојао сам за себе, већ као део слике о којој сања Турска у погледу будућности региона као блискоисточне уније, што и даље остаје мистериозно, а остаће тако и у дужем наредном периоду због великих изазова с којима се суочава овај нови пројекат којег је Турска замислила на крилима своје актуелне динамичне политике.

ДРУГО – ИЗАЗОВИ ПРЕД ТУРСКИМ ПРОЈЕКТОМ: ДА ЛИ ЈЕ ПОЛИТИЧКА ДИНАМИКА ДОВОЉНА?

Многи арапски грађани посматрају садашњу турску политику с мешавином чуђења и респекта. Међутим, оно што највише изазива чуђење код њих је њена динамика која можда није довољна да се превазиђу крупни изазови с којима се суочава турски регионални пројекат. Оно што упада у очи посматрачу на Блиском истоку је кретање Турске које се не успорава. Турска тренутно изгледа као једна од најутицајнијих земаља у збивањима у овом региону, након што је дуго времена била скрајнута везујући се за Европу и пактирајући преко ње са Израелом.

Упркос томе што су се зачеци онога што се сматра повратком Турске у њену историју и традицију појавили уочи инвазије на Ирак 2003. када није дозволила америчким трупама да уђу на север Ирака преко њене територије, она је годинама била у стању ишчекивања, посматрајући велике промене у региону. Показало се да је Анкара током периода од 2003. до 2007. мало одступила пратећи шта се збива око ње и привикавајући се на деловање у складу са новом регионалном ситуацијом, споро се формирајући у сенци иранске експанзије, арапског одсуства, израелске непопустљивости и америчких грешака.

Због тога, онда када је кренула да се шири по региону уплићући се у дубину збивања у њему, били су изненађени само они који су сматрали да је турско одбијање сагласности Американцима да уђу у Ирак преко њених граница тек пролазан став. Они су занемарили значај напретка који се у њој догодио, а који је донела Партија правде и развоја долазећи на власт и превидели су регионалне промене које су Турску навеле да обрати пажњу на своје суседство, при чему је она кренула заправо од својих животних интереса и будућности, а не од носталгије за османском прошлошћу која је остала историја.

Став Турске, који је изазвао велику пажњу, према израелском непријатељству против Појаса Газе крајем 2008. обелоданио је је-

дан од битних елемената њеног новог присуства у региону, а то је преиспитивање присних односа са јеврејском државом.

Овакав став је био неопходан како би се редефинисала турска регионална улога, те како би се изградио препознатљив облик њене политике са исто тако препознатљивим уравнотеженим садржајем. Она је овакав облик задобила током рата против Газе и после њега, а посебно када је Ердоган напустио позорницу Конференције у Давосу 29. јануара 2009. у знак протеста што му није дато довољно времена да одговори израелском председнику Шимону Пересу у оквиру политичког сукоба између њих двојице у вези са тим ратом. Турска је желела да придобије значајан део арапског јавног мњења водећи популистичку политику и супротстављајући се Израелу.

Међутим, важније од тога када је реч о Турској је то што она не може да редефинише своју улогу на Блиском истоку без преформулисања односа са Израелом. Ако је основа новог турског присуства на Блиском истоку способност за отвореност према земљама региона као целине и жеља за решавањем несугласица између тих земаља, онда је потребна уравнотеженост у односима са свим овим земљама, тако да односи са једном од њих нису на рачун других, „нисмо са једнима против других".

Зато је постављање Турске према Израелу у облику који даје утисак одлучности само једна од потреба њене нове улоге која почива на унапређењу сарадње са различитим регионалним факторима и жељи за регионалном равнотежом, намећући се као најспособнија сила за решавање криза и њених садржаја, те предводећи регион ка новој етапи, мирнијој, с мање сукоба, с мање насиља и потреса, стварајући климу која ће пружити више простора сарадњи усмереној ка јачању могућности за економски раст.

Као што је снижавање нивоа односа са Израелом неопходно за овакав пројекат, тако Турска сматра и да је подизање нивоа односа са Ираном ништа мање потребно, без обзира на то што турски пројекат изгледа супротстављен пројекту Техерана који тежи да буде прва регионална сила преко слогана о противљењу, отпору и супротстављању, праћено мешањем у све већи број арапских заједница у којима држи у рукама јаке карте.

Пред Турском, упркос овим разликама, нема другог пута сем развоја односа са Ираном ради постизања баланса на коме почива њен пројекат, с једне стране, те доказивања легитимитета њеног позивања на превазилажење проблема, што се јавља као један од

најважнијих основа њене нове улоге на Блиском истоку, с друге стране.

Упркос томе, Израел и Иран, свако са своје стране и на свој начин, и даље стоје као највећи изазов новој турској улози фокусираној на постизање регионалне стабилности или како то назива креатор ове улоге, министар спољних послова Ахмед Давутоглу, „стварање стабилног и просперитетног региона". Ове две земље, не само због међусобног неслагања, већ баш због тог неслагања, представљају главни извор регионалне напетости која у себи носи перманентну ратну опасност.

Пошто је Турска у свом новом руху преузела улогу водећег миротворца на Блиском истоку, природно је да је прати напетост коју ствара ратна клима увек када пут изгледа блокиран пред мировним решењем за арапско (палестинско-сиријско) израелски конфликт и конфликт око иранског нуклеарног програма. Нескривена веза између ова два конфликта може у сваком тренутку да запали регион од Арапског залива до Средоземног мора.

Овим се поставља логично питање изводљивости нове турске политике којој је тешко да реши или бар неутралише ова два конфликта како би се ограничили њихови негативни утицаји на улогу коју жели да игра.

Како је могуће озбиљно тежити ка стабилном и просперитетном региону док се ова два конфликта крећу ка још дубљој кризи мултипликујући регионалну напетост и чинећи да овај регион у сваком тренутку буде изложен могућности ерупције?

Због тога постоји очигледна забринутост Турске увек када политички ћорсокак у било ком од два конфликта доведе до ескалације која прети даљим конфронтацијама, као што се догодило, на пример, после последњих израелских претњи Сирији фебруара 2010. године, када се појавила опасност од жестоког регионалног заоштравања. Упркос томе што је ова ескалација остала само на нивоу реторике, ни оптимисти више не одбацују могућност избијања новог војног конфликта у неком тренутку.

Ово објашњава иницијативу Турске од 2009. године да спонзорише индиректне преговоре између Сирије и Израела, у намери да се створи клима за наставак тих преговора након њихове пропасти због израелског непријатељства против Газе крајем исте године. Исто важи и за турску иницијативу за посредовање између Ирана и великих земаља. Био је приметан брзи покрет Анкаре у покушају да се испуни преговарачка празнина настала због иранског неприхватања понуде Међународне агенције за атомску енер-

гију у вези са обогаћивањем осиромашеног уранијума. Посета турског министра спољних послова Техерану 16. фебруара 2010. године била је четврта током само пет месеци.

На овај начин, изгледа да је пројекат Турске за постизање мира, стабилности и просперитета на Блиском истоку пред великим изазовима чији су главни извор Иран и криза око његовог нуклеарног програма, с једне стране, и Израел и његова непријатељска политика, с друге стране. Опасност од избијања рата може да угрози турски пројекат без обзира на динамичност њене политике.

Није случајност да се у двема одвојеним америчким проценама садашњег стања на Блиском истоку констатује да се могућност рата повећава, а не смањује. Овакав закључак су, уз коришћење различитих формулација и другачијих аргумената, извели Институт Брукингс и Универзитет Харвард. До истог резултата је дошао и израелски Универзитет Тел Авив у недавно објављеном извештају.

Ове процене се ослањају на мишљења многих стратешких аналитичара који сматрају да је ситуација на Блиском истоку изашла ван контроле председника Барака Обаме након пропасти многих очекивања у вези са његовом способношћу да обезбеди решење за палестинско-израелски конфликт и елиминише кризу са Ираном.

Шта је то што турска динамика може да учини у овој регионалној ситуацији која се креће ка даљем усложњавању? То је право питање које се сада поставља, стављајући њен нови пројекат на још јачу ветрометину.

У сваком случају, битно је да Турска кроз своју актуелну динамику буде још способнија да се бави политичким последицама сваке војне ескалације која би могла да погоди арапски свет чија га статичност ставља у тешку позицију пред тешкоћама на различитим нивоима.

УДК: 316.334.4:303
Примљено: 20. јануара 2010.
Прихваћено: 04. марта 2011.
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 1/2011.
год. 18. vol. 31.
стр. 347-366.

Зоран С. Николић
Филозофски факултет - Пале,
Универзитет у Источном Сарајеву

НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ МЕТОДОЛОГИЈЕ, МЕТОДА И ИСТРАЖИВАЊА СОЦИОЛОГИЈЕ ПРАВА

Сажетак

Мада метод социологије права није оригиналан, он се неизоставно мора прилагодити особеностима садржине њеног предмета. Проблеми метода социологије права се могу поделити у две групе: а) важност и сложеност правног подручја за живот друштва захтевају и виши степен развијености метода који би био у стању да што поузданије одговори задацима који исходе из нормативног, б) модерна настојања транспоновања социологије права у примењену науку подразумевају и снажење сазнајних могућности њеног метода. Криза социологије у научно-сазнајном погледу је у великој мери узрокована кризом њене методологије. Мало је емпиријских изучавања примарних и секундарних појава права. Разлози су друштвене, кадровске и методолошке природе. Мноштво правних, политичких, економских и друштвених дисперзија на ширем друштвеном плану условљавају посебност приступа у изучавању појава права. То би требао бити увод у обухватност сазнања до којих долази ова али и друге науке, а која би социологија права сажимала у сопствени научни систем. Са друге стране, може се десити да се националне социологије права затворе у своја дворишта и да узрокују стварање низа засебних националних социологија права. У већини земаља које се озбиљно баве овом граном социологије, већ неколико деценија се настоји изградити интердисциплинарна или мултидисциплинарна социологија права. Овде није реч о посебном приступу већ о намери да ова грана социологије добије такав научни карактер који би полазио од основног обележја метода социоло-

гије – глобалности у приступу проучавања конкретног предмета. Данас су све интензивнији покушаји да се нађе начин преображаја социологије права у изразито примењену науку. Тако фундирана социологија би имала значајан ангажман нарочито у неким областима права попут купопродајних уговора, појава криминала и насиља, породичног права као и у погледу помоћи законодавцима и судијама.

Кључне речи: методологија, метод, социологија права, емпиријско истраживање, научни принципи, сазнајни циљеви

ДВЕ ГРУПЕ ПРОБЛЕМА МЕТОДА СОЦИОЛОГИЈЕ ПРАВА

Особености социологије права и њеног предметног подручја требали би условити и посебности метода који у истраживањима појава права користи ова грана социологије. Али, овде аналогији нема места. Пре би се могло рећи да метод социологије права није оригиналан. Као део матичног система теоријске социологије она је објективно преузела њену методологију, ослањајући се на универзалне научне принципе и логичко-сазнајна правила. Методски поступак у истраживању је такође стандардног карактера. Откуда онда ова тема? Постоји ли разлог за њу? Наравно. Генерална процена може да из свог видокруга испусти низ важних посебних и појединачних детаља. Са методом социологије права баш је такав случај.

Проблеме метода који се у новијој правној социологији јављају можемо поделити у две групе: а) важност и сложеност правног подручја за живот друштва од времена настанка ове дисциплине континуирано захтевају виши степен развијености метода који би био у могућности да што ваљаније и поузданије одговори задацима који исходе из нормативног, б) модерна настојања транспоновања социологије права у примењену грану социологије условљавају и снажење сазнајних могућности њеног метода.

Конвенционална методологија социолошке науке није успела да се за све време њеног постојања докаже као нарочито успешна у егзактном проучавању друштва и свеколиких друштвених појава. Њена објашњења су махом или исувише широка, уопштена а тиме и мањкаво поуздана или су преуска па из сазнајног видокруга испуштају доста друштвених чињеница. Предвиђања у социологији је ионако мало и ретко које је успело да правилно одреди токове дешавања, догађања. Социологији је, истини за вољу,

промакло прилично појава у новијој историји које је објективно морала да уочи и представи јавности. У овом погледу оправдање се једино може пронаћи у њеној оријентисаности да службује истинским носиоцима моћи у друштву који нису увек ради да научна истина угледа светло дана и да као таква буде доступна јавности. То јесте проблем са којим се хрве социологија још од оног времена када се конституисала као засебна наука. Али, то је и пут који је махом трасирала, етаблирајући се као тзв. *друштвено ангажована наука* која је више служила потребама субјеката моћи неголи друштва у целости. Социолошки закони, као индикативни ставови о искуственом, својим општим карактером стварали су исто такву матрицу објашњењу и предвиђању. Посебне социологије које су се специјализовале за изучавање посебних области друштвене стварности, формулисале су и мање опште законе. Али они су често у намери да буду што прецизнији и усредсређенији на што уже и конкретније, губили спознају оне суштинске нити појаве која је уистину чини таквом каква она јесте. Да се социологија не би свела на искључиво описну науку неизоставно мора развијати сопствену методологију. Ове тешкоће су и инспирисале оне социологе који су од задњих деценија прошлог века упозоравали на кризу ове науке. Дакле, криза социологије у научно-сазнајном погледу потиче од кризе њене методологије и поверења у способност позданог откривања истине о предмету. (Ж. Карбоније, 1992: 203.) Изучавање примарних и секундарних појава права и поврх свега комплексних и динамичних интеракција ових са осталим појавама у друштву, изискује од социолога и методичара континуиран рад на усавршавању метода, поступака и стратегија. *Критички рационализам* као парадигматско опредељење методологије при проучавању појава права, исходи из суштинских особености ове сфере као њених функционалних интеракција са осталим областима друштвене стварности. (А. Новаковић, 2008: 35-51) Критичко мишљење несумњиво конструише елементарне претпоставке критичке свести, тј. развијање интересовања за проблематику персоналне и друштвене еманципације. (Пешић, 2007: 9) То је когнитивна референца изграђивања партиципативних модела понашања. Уређено друштво без ових субјективних и институционалних матрица није у стању одржавати функционалну етаблираност дозвољеног или бар пожељног у чињењу, наспрам оног делања које изискује санкциозно дејство државног апарата који располаже овим монополом.

Мало је емпиријских истраживања ових подручја. Постоје и објективни разлози зашто је тако а који се не тичу метода. Међутим, без њих нећемо сазнати пуну истину о стварносним дру-

штвеним, културним и антрополошким коренима права, о корелацијама и каузалности правних и других друштвених појава. Тако остајемо ускраћени за сазнање како, зашто и где се то правда губи у правној норми, а због чега правна норма, таква каква је, често залута у простору друштвене стварности. Злоупотреба права није непознаница и обичној перцепцији. Дескрипција девијантности правне сфере нашла је места у социолошким радовима независно на све тешкоће које прате ову врсту изучавања. Али, како превентивно деловати? Одговор на ово питање захтева са једне стране потпунију изграђеност метода, а са друге, интердисциплинарни и мултдисциплинарни приступ. Ова потреба није никаква помодна тенденција у савременој друштвеној науци. Напротив. Ако се до нечега као релевантног, чврстог и стабилног закључка дошло у систему друштвених наука онда је то овај. Желимо ли праву научну истину о предмету који се налази у сталном кретању, онда морамо изаћи из скучене чауре једне науке. Опажај и уопште свесност о предмету и мноштву његових аспеката, сасвим су извеснији уколико се разматрају са становишта више наука. Да би могла да успешно партиципира у овим истраживањима социологија права мора развијати сазнајне способности свог метода. Прилагођавање конвенционалне социолошке методологије непосредном предмету изучавања издваја се као настојање ове науке од њеног зачетка на социолошком хоризонту. Поред тога, значајност правне сфере за наш свакодневни живот као и дефинисања стратегије развоја у будућности, усмерава истраживача на иновативност. Нема социологија само потребу адаптације метода предмету, мада је она неспорна. Њена је обавеза да смишља нове начине и технике проучавања, посебно у овако осетљивој области. То и јесте у делокругу задатака методологије.

Да ли се излаз може пронаћи у оним парадигмама које предлажу али и практикују одступање од конвенционалних стандарда социолошке методологије? Феноменолошки приступ, Гофманова драматургија, симболички интеракционизам, етнометодологија, мултидисциплинарност Мишела де Серта, Мишела Мафезолија, структурација Ентони Гиденса или радикална рефлексивност Пјера Бурдијеа, можда могу надоместити недостатке које одвећ испољава институционализована социолошка методологија. Феноменологија настоји да кроз анализу значења и смисла активности актера као конститутивном елементу друштвене стварности, успостави полазну степеницу ка анализовању реалности друштвеног живота. Истовремено, знања о друштвеном аспекту човека као и виталних сфера његове стварности подразумевају истраживање

просторно-временске димензије актера, телесности, релација свесности и рационалности. (Turner, 1996: 264) Однос субјективности и интерсубјективност, од кога полази феноменологија, се у методолошком смислу може пренети и на нормативно правно поље. Тим пре што је право сложена рефлексија али и модел заједничког живота људи и група у организованом друштву. Поред тога, гледишта феноменолошке социологије о релацијама субјективности и интерсубјективности у стању су пружити знања о учешћу човека и заједнице у пројектовању нормативног као и о унутрашњим димензијама актера која су имплементирана у правни поредак. ‘’Сасвим је јасно да се у том смислу иза појма интерсубјективности крије појам субјективности. Штавише, треба рећи да појам интерсубјективности постаје разумљив тек када се размотри коју улогу у феноменолошкој филозофији играју појмови субјективности и субјекта.’’ (Гадамер, 2005: 127)

Етимологија нас упућује да субјект лежи у основи нечега (*hypokeimenon* – gr). Човек као актер стварности је нормативно устројио друштво и свој друштвени живот. Зар се у одговорима на многобројна и сложена питања права не треба обратити човеку, његовим потребама, интересима, мотивима чињења и/или нечињења. Поштовања и непоштовања императивних модела понашања – конкретно, његових творевина. Симболички интеракционизам као и етнометодологија инсистирају на перспективи људи у конструисању а сходно томе, и тумачењу *крхких структура друштвеног поретка*. Функционални оквири понашања исходе из унутрашњих стања и стремљења. Зато их треба открити, описати и разумети, пре него предвидети и измерити. (Adler and Adler, 1980: 20) Поредак постоји таквим какав уистину јесте јер га актери својим интеракцијама конституишу и дају му посебно значење у друштвеном контексту. Због тога је на делатним актерима да тумаче смисао, намере и мотиве које одашиљају али и примају из окружења. Етнометодолошку перспективу не би смели занемарити код изучавања одређених појава права. Баш због њиховог става да правила, независно на детаљност и конкретност, не условљавају понашања човека. (Boden, 1990: 187) Различитост гледишта није само лична карта социолошког метода него и потреба да се синтетизују различити аспекти како појаве која се истражује тако и углова њеног посматрања и анализовања. Уколико се оспорава нормативна улога правних правила, било би корисно доћи до спознаје на чему се граде овакви ставови. Серто и Мафезоли доказују да је мултидисциплинарност методолошка претпоставка открића кључних својстава сваке сфере друштва. Мафезолијево упућивање истраживача

на искуствено поимање *веродостојности* истовремено је и његова опомена да социологија може рачунати само са приближним сазнањем. (Maffesoli, 1985: 198) Живот друштва је попут набујале реке која надилази своје корито и разлива се тамо где је очекујемо али и где је нисмо ни наслућивали. У овом домену однос права и правде када правило не мора у емпиријском кореспондирати са легитимним, може се бар делом ослонити и на овај методолошки приступ. Право формулише обрасце понашања. Појединци и групе играју улоге на преузет начин и баратају утисцима које у формализованим интеракцијама остављају на учеснике-партнере или на публику. Минијатурне секвенце свакодневице на друштвеној позорници илуструју квалитативну садржину међуљудских комуникабилних и функционалних односа који су институционално утемељени. Сваку друштвену структуру, па према томе и у области права, могуће је истражити кроз анализу структуре друштвених односа у конкретном времену и простору. Кроз свакодневне људске праксе одвија се вишеслојан и сталан међуутицај делања и структура. (Giddens, 1976: 87) Правни живот је баш жива супстанца. Људске потребе и интереси за животом у уређеном друштву породили су право и конструисали правни поредак. А њега је немогуће спознати без сазнања виталних веза човека, друштва и њихових творевина. Том путањом се креће и Пјер Бурдије. Изучавање најразличитијих друштвених пракси, начин је да се дешифрују многобројни, наизгед затворени социјални кодови. Али, да би се ваљано одговорило овом науму методски се морају превазићи оквири перцепције једне науке. (Bourdieu, 1987: 55) Методски синтетички приступ и почива на овој оријентацији.

Друга група проблема потиче од намере да се у складу са важношћу права за целокупно друштво и живот у њему, социологија права транспонује у изразито примењену науку. Да ли је то могуће и какве су импликације на њен метод? Идеје да ова наука добије примењени карактер те да своја сазнања аплицира у правном животу, постављају значајне захтеве пред социолошки метод. Усавршавање постојећих техника истраживања и стварање нових које ће бити у стању да одговоре овим изазовима. Социологија права не сме да дозволи даљу сопствену атомизацију која би била извршена према гранама правне науке. Али, полазећи од области права као и групе централних појава у овој сфери она мора изграђивати специјализоване методе које ће сваку област и групу појава обрађивати на начин који је претпоставка високог степена поузданости добијених резултата. Само тако је могућ преображај социологије права у примењену науку.

МЕТОДИ, НАУЧНИ ПРИНЦИПИ И ЦИЉЕВИ САЗНАЊА СОЦИОЛОГИЈЕ ПРАВА

У истраживањима правних реалитета у друштвеном контексту, социологија права већ свикнуто практикује конвенционалне квалитативне и квантитативне методе. У основи, њих можемо категорисати према садржини непосредног предмета истраживања. На тај начин разликујемо оне технике које се усредсређују на проучавање докумената и технике које су усмерене на изучавање правних чињеница. (Карбоније: 203) Која документа социолози користе у проучавању појава права? Свакако да су то разноврсна правна документа али се у ову сврху користе и неправни извори, анализира се судска пракса, записи које бележе медији и сл.

Истраживање докумената са становишта социологије права мора се руководити методолошким правилом да овој анализи припадају само она документа која су или непосредно правна или су на директан, односно, индиректан начин повезани са правним појавама. И једни и други документи могу имати формалну али и неформалну природу и крећу се од званичних пресуда, правних аката, досијеа полиције па све до незваничних белешки, извода из личних дневника и тд. У сваком случају, циљ овог поступка је утврђивање, опис и формулација постојећих корелација, каузалности и детерминистичких структура истраживаних појава права у односу са и према другим појавама које не морају бити правне.

Социолог мора реконструисати изучавани правни документ. (Карбоније: 218) Њега занима манифестација појаве права а не примена правног правила. Руководећи се методолошким принципима социолошке науке и полазећи од глобалног социолошког приступа, он ће појаве права разматрати у ширем друштвеном контексту. У том погледу обавеза социолога је да истражује сложене и у различитој мери променљиве интеракције правних и осталих друштвених појава. Правилно уочавајући суштину ових релација он развија методолошко-епистемолошке претпоставке ваљаног поимања суштине правне појаве коју изучава.

”Правни документ мора бити читан очима социолога права, а не догматског правника...Ова врста дијахронијске анализе се нарочито препоручује за појаве породичног права: историјска демографија је тако извршила реконструкцију породице, придружујући крштеницу и умрлицу акту склапања брака оснивача породице; слично, историчари права наново трасирају кривуљу насљедства једног домаћинства, затим једног породичног стабла кроз серију брачних уговора и кроз спискове умрлих.**”** **(**Карбиније: 218)

Сваки правни документ не мора бити израз ни индикатор друштвене стварности у којој је настао. Као искључиво правни документ он је може и сасвим погрешно изражавати. Акт који утврђује правила демократске утакмице може само формално постојати у изразито недемократском поретку. То је још један од разлога да се изучавана појава права анализује у друштвеном – културном, политичком, економском контексту. (Николић, 2008: 36)

Анализа судске праксе представља посебно значајно истраживачко подручје социологије права. Овде је реч о квалитативној анализи судских одлука као и оних правних и изванправних чињеница које су до њих довеле. Одређене мањкавости ових истраживања могу потицати од раскола између правних докумената који говоре једним језиком о спору и стварног спора, тј. спора који је вођен. Званични документи о спору не могу забележити низ детаља који имају социолошки, психолошки или културолошки значај и значење и као такви би били драгоцени подаци истраживачу. Овај проблем се може избећи уколико истраживач присуствује судском спору и сам бележи чињенице од значаја за будућу анализу.*[1)] Проучавањем докумената из судске праксе стичу се сазнања о социјалној патологији, врстама конфликата и њиховим коренима као и начинима на који правна регулатива може деловати ефикасно у погледу санкционисања али и превенције код ових врста друштвених појава.

Друга група метода у прикупљању искуственог материјала махом се ослања на анкету и интервју, у зависности шта нас превасходно занима. Спољна обележја појаве или мотиви, интереси, вољни аспекти актера у чињењу.

На које се научне принципе ослања ова грана социологије. Темељ сваког научног сазнања и предуслов открића научне истине су универзални принципи науке (основна начела, идеалне норме, методолошки постулати). Већ је позитивизам као теоријско-методолошки приступ под чијом капом се установљава социологија као засебна друштвена наука, истакао захтев да се нова наука има придржавати универзалних принципа научног сазнања при истраживању друштвене стварности, по узору на развијене природне науке. (Николић, 2010: 20) *Објективност*, *систематичност*, *поузданост*, *прецизност* и *развојност* су универзални конститутивни принципи научног сазнања. Тежи ли да закључци које формира имају научни карактер онда социологија права мора постулирати истраживања на овим принципима.

1) Овај поступак више не припада анализи докумената већ методу посматрања.

Које циљеве сазнања социологија права поставља пред себе? Сазнајни циљеви социолошких истраживања могу бити дескрипција (опис), класификација, објашњење (експликација), разумевање и предвиђање. Циљ научног истраживања јесте сазнање појаве. Зато и говоримо о циљевима научног сазнања. Социологија права етаблира истраживања на матрици комплементарности предмета, метода и циљева сазнања. Ово сазнање се излаже у облику истинитих или вероватних (пробабилистичких) судова. Методи социологије права припадају стандардном корпусу методологије социолошких истраживања. У њиховом одабиру она није оригинална. Али, својства предмета проучавања условљавају да се методе, технике, средства и поступци проучавања прилагоде садржини конкретног предмета.

СОЦИОЛОГИЈА ПРАВА И ПОЈАВЕ ПРАВА

Значај појава права за функционисање и развој сваког друштва и државе условљава и значај оних наука које се посвећују њиховом изучавању. Социологија права је само једна од њих. Мада млада дисциплина, она је за релативно кратко време била под утицајима разних струјања у социологији: од диркемовских, веберовских, марксистичких, структуралистичких, функционалистичких и неофункционалистичких. Ови утицаји трају и данас, а преовладавају они који су доминантни у конкретној средини. И у овом погледу социологија права дели судбину осталих социолошких грана. Она је у већини земаља заступљена као наставни предмет и то махом на правним факултетима. Истраживања из области социологије права су такође присутна у научној пракси, али се баш на том подручју јављају главни проблеми и недоумице ове науке. Општа је оцена да је непосредних истраживања појава права недовољно и да се на том плану морају обезбедити потребни услови: друштвени, кадровски и методолошки.

Правни пореци су већином особени у различитим државним организацијама. Политичко устројство друштва, економија, култура, чине глобална друштва посебним у односу на друга. Ове дисперзије захтевају посебност приступа у изучавању појава права. Са једне стране, то би требао бити увод у ширину и обухватност сазнања до којих долази социологија права и које би сажимала у сопствени сазнајни систем, као основна наука. Са друге стране, могућа је и супротна појава. Затварање националних социологија права у своја дворишта и, практично, стварање низа засебних на-

ционалних социологија права. У већини земаља које се озбиљно баве овом граном социологије већ неколико деценија се настоји изградити интердисциплинарна или мултидисциплинарна социологија права. Дакле, не ради се само о приступу него и о намери да ова посебна социологија добије такав научни карактер. Сложеност предмета је основни разлог овим покушајима. То никако не значи да више не бисмо имали посла са социолошком дисциплином. Разматрати један проблем са различитих аспеката само снажи вредност сазнајних резултата а, истовремено, то упућује и на поштовање основног својства социолошког метода – глобалност у приступу.

Данас су све интензивнији покушаји да се пронађе начин преображаја социологије права у изразито примењену науку. Али, питање је каквом апаратуром социологија уопште располаже и да ли се она може у толикој мери узнапредовати како би била у стању да опслужује једну социолошку грану као примењену науку. (Николић, 2008: 68) То би сигурно био подстрек и осталим посебним социологијама да теже истом циљу. Досадашње искуство учи да је социологија ипак далеко од тог наума. То не значи да се у неким доменима права и правног живота не могу користити социолошка сазнања. Са друге стране, код ове проблематике стоје и остали проблеми. Они јесу разноврсни али сви потичу од заинтересованости неког или неких носилаца моћи у друштву за истинском применом знања до којих долази свака наука. Напросто, не одговара увек неким субјектима који одлучују о смеровима кретања друштва, да истина угледа светло дана и да постане јавна ствар.

Размимоилажења међу социолозима тичу се и њиховог опредељења за емпиријску или теоријску социологију права. Ова спорења немају никакву потпору. Без емпиријских истраживања нема ни стварне теоријске науке. Истраживања могу имати теоријски, емпиријски или комбиновани тј. теоријско-емпиријски карактер. Међутим, и свако истраживање научно верификованог теоријског знања је истраживање већ методолошки обрађене емпирије које се систематизовало као теоријско сазнање. (Милић, 1965: 282) У овом разилажењу ипак се хоће разјаснити да ли социологија права треба да се развија као теоријска наука или као примењена грана социологије. То што наука има теоријски карактер не значи да не може своје сазнање аплицирати у реалном друштвеном животу.

ИСКУСТВЕНА ИСТРАЖИВАЊА СОЦИОЛОГИЈЕ ПРАВА

Искуствена истраживања у овој науци зависе од методолошке развијености, специфичности предметног подручја и заинтересованости друштва за апликацијом сазнања до којих долази социологија права. Метод социологије права је, заправо, метод теоријске социологије прилагођен својствима предмета тј. појава права. Изучавања сложене правне проблематике у друштвеном контексту подразумева ослањање на социолошки метод. Класични нормативни метод је, сходно предмету, устукнуо пред социолошким. Разматрање било које појаве права у некаквом односу са другим врстама друштвених појава, подразумева глобални социолошки приступ. А он је легитимација социолошког метода. Ове чињенице нас упућују и на закључак о карактеру правне социологије. Она је социолошка а не правна дисциплина.

Ова истраживања би била корисна не само правној области него целокупном друштву. Објективно, социологији права и недостају емпиријска истраживања. Разлог томе не лежи само у финансијама. Без обзира што се ради о нормираној области друштвене стварности постоји низ тешкоћа које спутавају ваљано проучавање искуственог. Обученост социолога и методолошке немогућности, само су део тих тешкоћа. Унутрашња својства легислативе, егзекутиве и рада правосудних органа нису увек у пуној мери доступни очима јавности. Тиме ни перцепцији истраживача. Отуда доста девијантних појава у овој сфери не доспева до њега. Њих је могуће констатовати али врло тешко и реално истражити. Сматра се да би социологија права требала да се најпре посвети емпиријском истраживању појава криминала и санкција, правног аспекта породице и димензија јавног права. И ово поље је за истраживача пуно проблема. На пример, колико се појава криминала службено не евидентира, колики је број случајева насиља у породици које се никада не пријави. И како их онда истражити? Поље стварања, примене и заштите права садржи нове потешкоће у погледу валидног искуственог истраживања.

Интересантна су размишљања Ж. Карбонијеа. Он сматра да социологија права треба постати примењена наука у делу правног подручја. Ова грана социологије може имати активну практичну улогу у помоћи прављења и функционисања уговора. У поступку приватног утврђивања правних интерперсоналних односа, социологија права може пружити несумњиву помоћ. То се посебно односи на формулисање купопродајног уговора. Откривање жеља,

мотива и интереса страна у уговору доприноси његовој ваљаној изради. Комплементарност сазнања социологије и правне психологије намеће се као нужност у овом погледу. Слично се може закључити и за друге врсте приватних правних уговора. Социологија права и правна психологија могу имати значајну улогу у обезбеђивању услова правилног и успешног функционисања уговора. Након његовог формулисања нека од уговорних страна може га непоштовати, долазити у конфликт са супротном страном и сл. Ова криза функционисања уговора могла би бити предупређена или лечена. Две комплементарне науке би требале дати одговоре на питања узрока нефункционисања уговора као и начина решавања ове кризе. Слична улога социологије права се очекује и у погледу помоћи судијама као и законодавцима.

Правна социологија врши истраживање *докумената* који могу бити правни или неправни, могу се тицати судске праксе или су садржани у новинским чланцима и сл. Поред тога, она се бави проучавањем и *искуствених чињеница* које, попут претходног случаја, могу бити правне или неправне али се налазе у некој врсти релације са појавама права. Истраживање докумената и чињеница подразумева и употребу различитих метода. Међутим, то не значи да се ови типови истраживања потпуно разликују. Не, она се преплићу. Социолог се може одлучити на проучавање правних докумената. У њима ће затећи мноштво ускладиштених правних чињеница. И обратно. Искуствене чињенице које потичу из света права почивају на неким документима или ће их као такве условити.

Предмет социологије права је такав да он сасвим омогућава примену резултата истраживања у практичном животу друштва. Комплексне интеракције појава права и осталих врста друштвених појава добрим делом дескриптују стање једног друштва. Ваљано организовано и спроведено истраживање пружиће одговоре на питања како узнапредовати квалитет друштвене стварности. У оном делу који се непосредно прожима са правом. Друштво се може суочавати са многим, озбиљним проблемима, независно на чињеницу добро осмишљеног нормативног система. Материјална примена права понекад прилично заостаје за квалитетом законских решења. Разлози за тако нешто се налазе у неким друштвеним фатумима који врше утицај и на правни живот. Открити где је, од чега и зашто је друштво болесно, први је али и значајан корак до његовог оздрављења. Наравно, да мора постојати не само заинтересованост него и објективна могућност за позивање у помоћ науке при решавању друштвених проблема.

ПОМОЋ ПРАВНЕ СОЦИОЛОГИЈЕ У ПОСТУПКУ ПРАВНЕ ОДЛУКЕ

У свакој од ових области актери доносе некакве одлуке: какве законе израдити, коју судску одлуку донети, какав уговор сачинити. У том смислу постоје схватања да се ова наука мора развијати у правцу науке о одлучивању у пословима права. На тај начин би се социологија права придружила интердисциплинарним студијама које интегришу сазнања математике, информатике, социологије и психологије.

Судска пресуда је заправо одлука судије или судског већа нпр. о једном правном питању. Она се формира на темељу правних норми које уређују ону област друштвеног живота на коју се односи спор. Међутим, правне норме нису у стању да покрију сваки сегмент друштвене стварности. Законодавац не може предвидети сваку друштвену ситуацију у којој се човек може наћи. Тако је судији остављено да слободним уверењем, проценом утврди чињенично стање и донесе праведну пресуду. Дакле, једну врсту одлуке. У зависности од врсте спора, више или мање значајну за актере. У неким околностима такве одлуке су од изузетне важности за субјекте спорења. Тиме расте одговорност судије. Одлука коју доноси мора имати потпору у закону. Али, констатовали смо: ни најбољи закони не могу предвидети све могуће животне ситуације. Пред судијом је двоструки задатак: а) утврдити чињенично стање, б) применити право на утврђено чињенично стање.

На судском спору се може јавити много сведока са различитим исказима. Коме веровати? Како склопити мозаик тачних исказа и доћи до истине. Искуство и ниво интелигенције засигурно помажу судији да се ваљано одлучи. Међутим, интенције науке која би се бавила начином и техникама доношења исправних одлука (са становишта субјекта одлуке) је таква да обезбеди оптимални амбијент одлучивања. Социологија права би тако постала примењена научна дисциплина.

Законодавство се суочава са другим проблемима. Како правним правилима уредити друштвени живот? Да ли поћи од искуства развијених земаља, неког узора у свету или се руководити традиционалним наслеђем? За добре законе не постоји некакав универзални образац. Да је тако, највећи број држава данас у свету живео би у сличним условима. А није тако. На законодавцу је одлука. Од којих параметара поћи. То већ зависи од земље до земље. Доста је различитих критеријума који треба да учествују у овој одлуци. Како се одлучити за њих? И у овом погледу наука би требала да пру-

жи кључне одговоре. У основи, она би морала да помогне у доношењу две врсте одлука: а) како одабрати параметре који указују на спецификум друштвеног амбијента коме погодује конкретан тип закона, б) како формулисати законе који ће оптимално одговарати друштву.

ФУНКЦИЈЕ СОЦИОЛОГИЈЕ ПРАВА КОД ПОСТУПКА УГОВАРАЊА

Уговарање одређених правних послова не захтева познавање права од стране уговарача. Два лица могу руковањем потврдити усмени договор о коришћењу земљишта у одређеном периоду и по договореној цени. За овај посао не морају ангажовати правника нити се потрудити да се испоштује правна процедура. Они ће се ослонити на међусобно поверење. И ту углавном настају проблеми. Животна пракса познаје и многе друге проблеме у вези купопродајних и осталих врста уговора. Чак и оним случајевима када се сачине на начин који то закон предвиђа. Чули смо или прочитали у штампи да је лице два или више пута продало исти стан, краден ауто и сл.

Дакле, код ове врсте правних послова потребно је бити нарочито обазрив. И то вишеструко. Законодавац би морао што поузданије да регулише ову сферу правног живота водећи рачуна посебно о две димензије уговарања: а) израда уговора, б) функционисање уговора. Социологија права би у том погледу могла да пружи драгоцене информације које ће се налазити у непосредној функцији ових послова.

КАКО ПОМОЋИ ПРИ ФОРМУЛИСАЊУ УГОВОРА?

Како сам нагласио, уговори се покаткад закључују између актера мимо правних правила и процедура. У различитим срединама ова појава је и различито заступљена. Она свакако може узроковати непријатним последицама углавном по једну уговорну страну, мада није искључено да ни једна уговорна страна наступањем одређених прилика не буде задовољна и да се осећа оштећеном. Свака врста уговорног односа може бити предмет социологије права. У зависности о којој се врсти уговора ради и истраживања ће имати различит карактер. Оно што се запажа као неопходно јесте: а) изучавање динамичних и сложених интеракција правних

и осталих врста друштвених појава, б) мотива актера при закључивању уговора, в) интереса у уговорном односу и начина њихове правне заштите, г) квалитета законодавства, његових примарних особина и утицаја на формирање мотива уговарача, д) избора сауговарача, начина, критеријума и поступака. Ово би били основни правци изучавања правне социологије који би требали обезбедити прикупљање искуствене грађе као темеља формулисања научних закључака у функцији помоћи при прављењу уговора. То не значи да ће уговарачи бити у обавези или да ће им уопште пасти на памет да консултују знања ове и других наука. Али, уколико би се ова област у потпуности институционализовала правним нормама, тада би се сав посао уговарања пренео на правосудне органе. Тиме би се створили услови инкорпорирања научних знања у послове уговарања, и то у сваком његовом домену. Од мотива па до правног предупређивања нежељених дејстава уговора.

Подручје на коме би социологија права могла дати свој допринос развоју правног система и друштва уопште односи се на ваљано функционисање уговора. На законодавцу је да у овом домену тако уреди уговорне односе како уговори не би изазивали несаницу код уговорних страна. Али, задатак социологије је да пружи такве информације које ће му у овој намери олакшати посао. Не потиче сваки конфликт у вези уговора из карактера уговарача, из њихових психичких особина. Девијације у овој сфери припадају корпусу социјалних девијација. Бавећи се овом темом Карбоније наводи Моренов социометријски метод мерења интерперсоналних привлачења и одбијања. Као такав би имао сврху само уколико се ради о идеалном случају склапања каквих уговора међу припадницима једне исте групе. Међутим, то је само идеал. На социологији права је да открије шири сплет друштвених околности које утичу на ову област правних послова, карактерне типове друштвених група и сложеност интеракција специфичних друштвених појава са врстама уговорних односа. Високоразвијена постиндустријска друштва поред осталог одликује и брзина у доношењу ефикасних одлука. У нашем случају, са ким и како склопити пословни уговор. Тим стручњака који би радио на пословима испитивања тржишта и могућих партнера, квалитета правне потпоре уговарања и сл. захтева ангажман и социолошке струке. Уговори између радника и послодаваца не могу само у правним нормама тражити сигурност и заштиту. Истраживање ових врста друштвених односа пружа драгоцене податке како законодавцу тако и актерима уговарања. Уговори у вези наслеђивања, кредита и тд. такође захтевају научна сазнања ове врсте.

СОЦИОЛОШКА ЕКСПЕРТИЗА У ПРАВНИМ СТВАРИМА

Да ли социологија може дати свој допринос ваљаности правног система, у смислу установљења оптималног поретка који одговара потребама модерног друштва као и особинама сваког друштва понаособ? Да би то била у стању, неопходно је испунити два елементарна услова: а) добро познавање својстава друштва, његове културно-историјске развојности, карактера политичког режима у погледу типа, стабилности, облика организације власти, нивоа развијености као и перспективе привредних кретања и сл; б) епистемолошке и методолошке оспособљености да конституише релевантна научна сазнања која је могуће успешно уградити у правни поредак. У разним правним стварима улога социологије у овом погледу је такође различита. Од ње се очекује да обавља функцију експертизе, интерпретације (тумачења), спољне и унутрашње законске аналитике и тд. Међутим, ипак се сви ови послови могу именовати својеврсном експертизом правих ствари у погледу анализе и тумачења интеракције многоструких друштвених чињеница и правних послова.

При решавању судских спорова судија се може обратити за помоћ стручњацима из разних области, како би поуздано (или што поузданије) утврдио чињенично стање те применио правне прописе на утврђено. Социолог би имао двоструки задатак. Један би се односио на примену социолошких метода (анкете, интервјуа, посматрања...) како би дошао до сазнања која су од важности за дати спор. На пример, колико се убистава деси при дејству алкохола и наркотика, како социјална средина утиче на појаву наркоманије и алкохолизма, каква је социо-демографска структура убица, да ли право помиловања садржи и друштвену оправданост, да ли затворска казна заиста делује вредносно позитивно на осуђенике и колики је број рецидива, зашто се они јављају и тд. Или при процесу развода, шта чинити са малолетном децом? Да ли супружници и остали чланови породице њу виде као место сталних или сукцесивних тензија и конфликата или увиђају заједничке интересе очувања породичне заједнице (макар они имали калкулантски карактер)? *Nullum crimen sine lege, nulla paena sine lege*. Да ли ова правна матрица судске пресуде корелира са осталим друштвеним обрасцима и може се кориговати према њима или у свим социјалним околностима остаје правна константа?

Закони морају бити израз воље народа. Али, како је препознати? Ето посла социологу. Замислимо ситуацију коренитих дру-

штвених реформи. Оне засигурно подразумевају и правну. Да ли су грађани спремни за њих, да ли уопште знају шта оне значе, каква је њихова улога, шта добијају а чега би требали да се одрекну? Социологија би, стога, требала бити у стању да припреми терен оваквих реформи. (Безњук, 2008: 74-78) Као и да припомаже у ваљаној реализацији сложених друштвених промена.

Настајање социологије права примењеном науком је истински процес, процес који је не враћа почецима када су корифеји социолошке науке гајили идентична очекивања од ње. Прерастање посебних социологија у примењене подразумева методолошку развијеност и умешност инволвирања формираних, проверених и потврђених научних информација у јединствен научно-сазнајни систем. Потом, социологија је у обавези да поузданије открије принципе на којима друштво почива, функционише и развија се. Тада ће постати способнија да стечена знања примени у реалном, практичном животу. Такав је случај и са социологијом права. То што се очекује од ње исто се очекује и од политичке социологије, економске, педагошке и других социолошких дисциплина које непосредно кореспондирају са друштвеним животом, са оним искуственим које стварност друштва чини таквом каква она истински јесте.

Zoran S. Nikolic

SOME FEATURES OF THE METHODOLOGY, RESEARCH METHODS AND SOCIOLOGY OF LAW

Summary

Although it is not original, the method of the sociology of law has to, without a doubt, adjust itself to the characteristics of its subjects. The problems of the method of the sociology of law can be divided into two groups:

The importance and complexity of a legal field in the life of a society demand a higher degree of a methodical development that would be capable to stand up to the requests of legal norms;

Modern inclinations towards transforming the sociology of law into an applied science bring about wider cognitive possibilities of its method.

The sociology crisis in a scientific and cognitive sense is mainly caused by the crisis of its methodology. There are not many empirical researches of primary and secondary legal subjects. The reasons are

in the characteristics of a society, its human resources, and its methodology. Much of legal, political, financial, and social dispersion into a wider social plan asks for a specific approach in legal subject research. That should be an introduction into a cognitive width of this science, as well as the other ones, which the sociology of law would cover within its own system. On the other hand, national sociologies of law could limit themselves into their own societies. This could result in having many different individual national sociologies of law. In many countries where sociology is being researched very seriously, last few decades, there is a tendency to develop an interdisciplinary or a multidisciplinary sociology of law. This does not refer to a different approach, but an intension for this branch of sociology to have a scientific nature that would be based on the basic characteristic of the method of the sociology of law: global approach in a research of a specific subject. Today, there are intense intensions to find the way to transform the sociology of law into a specifically applied science. The sociology positioned in this manner would have an important application in legal areas, such as buyer/seller contact, criminal and violent acts, family law, as well as aid to lawmakers and judges.

Key words: methodology, method, the sociology of law, empirical research, scientific principals, cognitive goals

ЛИТЕРАТУРА

Adler, Peter and Adler, Patricia, (1980), *Symbolic Interactionism*, Boston, Allin and Bacon

Безњук, Димитриј К. (2008), „Методолошке и процедуралне особености социолошких истраживања јавног мњења (електората)“, *Српска политичка мисао*, Београд: 71-81.

Boden, Deirde, (1990), *The world as it happens: etnomethodology and coversation analysis*, New York, Columbia University Press

Bourdieu, Pierre, (1987), *Choses dites*, Paris, Les Editions de Minuit

Бранковић, Србобран, (2008), „Метод анализе садржаја“, *Српска политичка мисао*, 1-2, Београд: 53-69.

Гадамер, Ханс-Георг, (2004), *Феноменолошки покрет,* Београд, Плато

Giddens, Anthony, (1976), *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretive Sociologies*, New York, Basic Books

Galtung, John, (1967), *Theory and Methods of Social Research*, New York, Press

Gilli, Gian Antonio, (1974), *Kako se istražuje*, Zagreb, Školska knjiga

Карбоније, Жан, (1992), *Социологија права*, Нови Сад, ИКЗС

Лукић, Радомир, (1977), *Методологија права*, Београд, САНУ

Maffesoli, Michel, (1985), *La connaissance ordinaire – precis de sociologie comprehensive*, Paris, Librairie des Meridiens

Mayring, P. (2000) „Qualitative content analysis“, in *Forum: Qualitative Sozialforschung*. *Qualitative Social Research*, 1(2), http://www.qualitativeresearch.net/fqstexte/2-00/2-00mayring-e.htm, Jun

Mills, Wright, (1970), *The Sociological Imagination*, Harmondsworth, Pelican Books

Николић, Зоран, (2010), *Методологија научно-истраживачког рада*, Нови Сад, ФИМЕК

Николић, Зоран, (2007), *Социологија са елементима социологије права*, Нови Сад, ФЕППС

Николић, Зоран, (2008), *Увод у социологију права*, Источно Сарајево, ПФ

Николић, Зоран, (2005), *Социологија*, Источно Сарајево, ПФ

Новаковић, Александар, (2008), „Методологија критичког рационализма – да ли прихватање основних вредносних позиција подразумева ирационално оправдање?“, *Српска политичка мисао*, Београд: 35-51.

Печујлић, Мирослав и Милић, Владимир, (1991), *Методологија друштвених наука*, Београд, Службени лист

Пешић, Јелена, (2006), „Еманципаторна улога критичког мишљења“, *Српска политичка мисао*, 3-4, Београд: 9-32.

Turner, Bryan S., (1996), *The Body and Society*, London, Sage

Шешић, Богдан, (1982), *Основи методологије друштвених наука*, Београд, Научна књига

ПРИКАЗИ

УДК 005.322(049.3)

Ђорђе Стојановић

Институт за политичке студије, Београд

БИТИ ВОЂОМ - ДЕЛОВАТИ У СКЛАДУ СА КОНТЕКСТОМ

Приказ књиге: Joseph S. Nye Jr. *The Powers to Lead.* Oxford University Press, . Oxford, 2008, 226 стр.

Чињеница је да је феномен вођства изражен преко читаве плејаде књига, како научне тако и популарне провенијенције, које у коначном збиру више замагљују него што отварају простор за његово потпуно сагледавање. Такво стање ствари је довело до тога да вођство представља готово све, јер се свако осећа компетентним да га, и на нивоу садржаја и на нивоу умећа, како одреди тако и процени. Региструјући такву констелацију, а признајући да је вођство, због недетерминисаности и контингентности, више уметност него наука (стр 24.), угледни харвардски професор, експерт за међународне односе и човек са искуством у управљачким структурама, Џозеф Нај (Joseph Nye) је „испровоциран“ да напише књигу која би, са једне стране, представљала „букварску“ аналитичку пролегомену у проучавање вођства и моћи намењену његовим студентима, док би, са друге стране омогућила обичном грађанину да располаже са оруђем за избор и вредновање прошлих или садашњих, јавних или приватних вођа. Резултат такве накане или мотивације је, дакле, дело Моћи за вођење (The Powers to Lead).

Полазна премиса књиге је све израженије незадовољство

са вођством, које се може окарактерисати као глобални тренд (криза је превалентна перцепција стања вођства у многим земљама). Иако се таква дијагноза не може узети као посебно оригинална, незадовољство са вођењем овога или онога ранга је „историјска константа“, она је данас посебно интересантна и интригантна, јер се контекст вођења и моћи мења без одговарајућих пандана у стратегијама многих челника из политичке, друштвене или економске сфере најразвијенијих делове људске заједнице. Проузрокована информативном револуцијом, на делу је трансформација индустријских начела вођења са начелима вођења постиндустријског друштва знања , што резултује потребом за преиначењем неких конвенционалних приступа феномену вођења на нивоу новог разумевањем моћи, контекстуалне интелигенције, циљева и стилова вођства компатибилних са модерним демократском организацијама и модерним демократским друштвом in toto. С обзиром на ширину и комплексност теме, књига је релативно кратка (145 страна „чистог“ текста), што подразумева да су неки темати елаборирани „изражено“ лаконски зарад њене широко постављене комуникативности и академске базичности, те је подељена у пет делова и један додатком са следећим насловима: (1) Вођство; (2) Вођство и моћ; (3) Врсте и вештине; (4) Контекстуална интелигенција; (5) Добре и лоше вође; и Додатак - Вођство: туце брзих савета.

По Нају, вођство је друштвени однос, који инволвира односе моћи унутар групе, са три кључне компоненте: вођама, следбеницима и контекстом одвијања њихове интеракције, док вођу дефинише као некога ко помаже групи у креирању и остварењу заједничких циљева, као некога ко има моћ усмеравања и мотивисања зарад реализације заједничких сврха или пројектованих постигнућа (стр. X-XI, 18, 19). Он одбацује како историјски заснован модел вођства са подтекстом војне моћи, манифестоване преко херојског или „алфа-мужјак“ приступа, то јест теорије Великог човека, тако и приступ вођству који вође одређује преко одређених инхерентних особина, као рођене а не као створене, апострофирајући флексибилност модерних теорија овога ранга, отклон према конзистентним обрасцима личности на уштрб урођених одлика, што отвара простор за стицање знања. Уместо тога, за Наја, вође и следбеници уче своје улоге и мењају их у зависности од виђења промене ситуације у којој се налазе. Идеја је да се учењем, које обезбеђује проучавању вођства статус валидне дисциплине, прошири обим сазнања који ће им омогућити ефикасност у широком

распону различитих ситуација (стр. 21).

Промене у схватању вођства повлаче за собом и нови приступ у концептуализацији моћи. Нај, што можемо сматрати типичним местом за његов опус, разликује „тврду“ од „меке“ моћи. Док тврда моћ почива на контроли следбеника преко подстицања или награда (шаргарепе) и претњи или застрашивања (штапа), дотле мека моћ подразумева инспирисање других, њихово привлачење и обликовања преференција на начин да желе оно што жели вођа (стр. 29). При томе мека моћ, која није боља per se, није идентична са утицањем, она је, као и тврда моћ, у крајњој инстанци, само један од извора утицања, док је однос између вође и следбеника далеко од једносмерног, већина људи су и следбеници и вође, вођство може постојати и без формалне и са формалном влашћу (стр. 31, 37). Међутим, мада „манипулативна“ димензија меке моћи наизглед оставља више простора за избор, ниједна од претходно идентификованих врста моћи није довољна за ефикасно вођство, већ је потребна способност њихова амалгамација, еклектичког спајања, у делотворну стратегију, способност коју Нај означава као „паметну моћ“ (стр. 43).

Најл анализира две парадигме вођства: неохаризматску и трансформациону. Он у своме приступу харизми полази од класичне Веберове дефиниције (харизма представља термин који се односи на одређена својства личности, недоступна „обичним“ људима, у смислу посебне обдарености са надприродним, надљудским или „барем“ ванредним моћима или квалитетима, који представљају основу за третирање некога као вође, и траје онолико дуго колико је признају следбеници), наглашавајући како дилема о томе да ли је харизма инхерентна особи или односу још увек није апсолвирана на адекватан начин. Харизма почива више на личним и инспирационим моћима вође, а мање на официјелној позицији неке управљачке номенклатуре, која, истине ради, понекад може створити привид харизме за иначе обичне службенике, харизматске вође су вичне у комуникацији, формулисању визија и поверења, оне служе као пример и управљају утисцима које су створили (стр. 58). Нај наглашава, у своме поприлично неубедљивом излагању ове парадигме, да харизма може бити употребљив концепт једина ако се у обзир узме да лични магнетизам може варирати од ситуације до ситуације (стр. 61).

Његово излагање које се тиче трансформационог и трансакционог вођства је далеко успешније. Док трансакционо вођство почива на специфичним

средствима: наградама, казнама и, уопште узев, личном интересу, а у смеру од стране вође постављеним циљевима, дотле трансформационо вођство подстиче следбенике да трансцедирају властите интересе зарад виших групних циљева, што резултује већим степеном ангажмана него у опозитној, „трансакционој ситуацији". Поред харизме, трансакционо вођство обухвата и елементе интелектуалне стимулације и индивидуализоване подршке. У том контексту, трансформационо вођство се заснива на мекој моћи, док се трансакционо вођство базира на тврдој моћи (стр. 62-63). По Нају, трансформационо вођство се често користи да би се указало и на вођине циљеве, и на стилове које користи, и на резултате које продукује (стр. 64), без обзира на то што се ради о различитим димензијама (понекад вође трансформишу следбенике док свет остане исти или vice versa, а понекад упражњавају трансакциони стил за трансформационе циљеве). Услед тога, он сугерише да се појам трансформационо реферира на вођине циљеве, док се појам трансформативно реферира на трансформационе методе и њихове ефекте на следбенике.

Стил вође би требало да одреди како он користи вештине повезане са меком и тврдом моћи, да одреди пропорцију инспиративне и трансакционе димензије вођства. Када се ради о вештинама повезаним са меком моћи, успешан вођа треба да располаже са: (1) емоционалном интелигенцијом- способношћу да се разумеју и регулишу емоције, обухвата самоконтролу, дисциплину и емпатијске капацитете који омогућавају вођи да каналише своје властите пасије и привуче следбенике, то јест емоционалну самоосвешћеност и контролу, те управљање односима и властитом харизмом у различитим контекстима (стр. 69-72); (2) комуникативношћу- умеће које инкорпорира персуазивне ораторске наступе, симболе или примере, те убедљивост како за „блиске" тако и за дистанциране следбенике (стр. 72-74); (3) визијом- вештином артикулисања слике која даје смисао одређеној идеји и инспирише друге, која је емоционално евокативна и привлачна и која је ефикасна у смислу хармонизованости идеала и способности (стр. 74-77). Истовремено, када се ради о вештинама повезаним са тврдом моћи, успешан вођа треба да располаже и са: (1) организационим капацитетима- способношћу да се управља структуром, протоком информација и системом награђивања неке институције или групе, директно, преко њему одговорних, и индиректно, преко успостављања и одржавања система институције (стр. 77-80); и (2) макијавели-

стичким политичким вештинама - политичком интелигенцијом као способношћу да се туђе слабости, несигурности и склоности претворе у властити инструмент, као стратегијско притискање, способност погађања, те грађења и одржавања добитних коалиција (стр. 80-85).

Узајамно дејство меке и тврде моћи, те трансформационог и трансакционог вођства доводи до Најове поставке контекстуалне интелигенције. Контекстуално вођство (манифестација паметне моћи) представља способност одређивања најбоље размере (комбинације) вештина меке и тврде моћи у различитим ситуацијама. Он издваја пет релевантних димензија контекстуалне интелигенције: (1) култура је релевантна и на микро, и на националном и на глобалном плану, јер поставља критеријуме за вођство и одређује ко може а ко не може да буде вођа, па је разумевање културног контекста доста важно (стр. 92); (2) битан аспект контекстуалне интелигенције је и процена дистрибуције извора моћи, поред тога што вођа мора схватити политичка културу, као и формалну структура и неписана правила, елементе који одређују расположиве изворе моћи, он се мора, у складу са тим параметрима, определити за трансакциони или трансформационални стил (то јест за њихову комбинацију) као најефикаснији ниво ангажмана (стр. 96, 97); (3) намеће се потреба и за регистровањем променљивих потреба и захтева следбеника од стране вође, на нивоу селекције аутократског или партиципативног доношења одлука (стр. 100); (4) кризе представљају нестабилну ситуацију у којој постоји претња базичним вредностима, при чему треба разликовати ургентне од дуготрајних криза, па ефикасно вођство обухвата и специфичне начине реаговања у таквим ситуацијама и припрему за такве ситуације (стр. 102, 103); и (5) обликовање формалног и неформалног протока информација, те познавање начина интерпретација информација од стране следбеника такође спадају у важне елементе ефикасног вођства (стр. 105, 106).

Проблем са квалификацијом некога као доброг вође је, по Нају, скопчан са употребом речи добар, које се понекад употребљава у етичком смислу, док се понекад употребљава да би означила ефикасност (стр. 111). Уважавајући такву констелацију, Нај предлаже да процена етичности и ефикасности обухвата: циљеве, средства и последице. Из угла ефикасности, добро вођство значи: (1) на нивоу циљева- уравнотеженост између реалног и ризика у визији; (2) на нивоу средстава- њихову ефикасност у смислу остварења циљева; и (3) на нивоу последица- успех у реализацији постављених групних циљева, док из етичког угла, добро вођ-

ство значи: (1) на нивоу циљева- вредност намера и циљева (2) на нивоу средстава- квалитет употребљених средстава; и (3) на нивоу последица- добре резултате за чланове групе и за оне који то нису (стр. 112). Нај оставља могућност да правично решење некада није најбоље решење (проблем „прљавих руку), и могуће решење види у форсирању процедуралних или институционалних правила. При томе, развијање интуиције о процесима и институцијама, помагање групи да одлучи како да одлучује, третира као једну од најважнијих моралних улога коју вођа има (стр. 120).

Џозеф Нај на крају своје књиге даје дванаест корисних савета који се тичу вођства и који представљају својеврсни концентровани преглед свега изнетог у књизи (стр. 147-148): (1) добро (ефикасно плус етичко) вођство је важно, елеменат среће није довољан; (2) свако може бити вођа, вођство може да се научи и постоји на свим нивоима; (3) ефикасно вођство захтева и визију (креацију заједничких групних циљева) и интерперсоналне/организационе вештине (реализацију заједничких групних циљева); (4) паметне вође имају потребу и за вештинама повезаним са меком моћи и за вештинама повезаним са тврдом моћи, ниједан сет вештина није по неком аутоматизму бољи од другога; (5) вође зависе од следбеника и делимично су обликоване атрибуцијом истих; (6) адекватан стил вођства зависи од контекста, адекватна процена или дијагноза потребе за променом представља супстрат контекстуалне интелигенције; (7) уколико се третира фактор времена, консултативни стил вођства је „скупљи“ али обезбеђује више информација, посвећеност остварењу заједничких циљева и оснажује следбенике; (8) менаџери нису нужно вође, али вође имају потребу и за менаџерским и организационим вештинама; (9) кризно вођство захтева додатне припреме, емоционалну зрелост и способност да се раздвоји оперативни, аналитички и политички ангажман; (10) информативна револуција и демократизација су резултовале пост-модерним контекстом, заокретом од командног ка кооптивном стилу вођства: (11) за високе резултате вођства је потребна стална провера превалентних услова у датој реалности, прикупљање информација и припремање за евентуалне промене, где за процене емоционална интелигенција и практично знање значе више од чисте интелигенције; (12) мада етичне вође користе своју савест, заједничка морална правила и професионалне стандарде, често се дешава да конфликтне вредности доводе до феномена прљавих руку, етичке процене подразумевају усредсређеност на циљеве, средства и последи-

це за оне унутар и ван вођене групе.

Све у свему, користећи приступачан језик и прецизно поентиране примере, Нај је успео да створи књигу која представља јасан и кохерентан текст за студенте и оне који су заинтересовани за основно разумевање феномена вођства. Са друге стране, без обзира на одређене недостатке (какви су: неадекватна и недовољна егзегеза неохаризматске парадигме, потпуног пренебрегавања парадигми вођства које нису базиране на моћи или занемаривање начина преношења релевантних вештина за вођство), Џозеф Нај успева да региструје и елаборира неке од најважнијих момената модерног приступа вођству (попут: превазилажења класичних дихотомија меке и тврде моћи, то јест априорног опредељења за трансформационо или трансакционо вођство, потенцирања чињенице да у модерном друштву човек често има улоге и вође и следбеника или констатовања све мање важности ригидне хијерархијске структуре, која је данас инкороприрана у мреже контакта), отварајући тако инспиративни простор за даље анализе и проучавање промењене природе моћи и вођства, те метода и вештина потребних за вођење модерних демократских организација.

УДК 327:911.3(049.3)

Драган Трailовић

Институт за политичке студије, Београд

ГЕОПОЛИТИКА ЕНЕРГИЈЕ

Приказ књиге: **Зоран Петровић Пироћанац, *"Геополитика енергије"*, Институт за политичке студије, Центар „Југоисток", Београд, октобар 2010. 477 стр.**

Енергија у свим својим облицима у којима се испољава основ је функционисања и опстанка сваког живог бића. Такође, енергија је потребна и за покретање машина, самим тим и индустријске производње као и укупног привредног развоја једног друштва. О њеном значају говори и чињеница да су се готово све индустријске

револуције управо разликоване по открићима нових извора енергије. Како сам аутор у поднаслову књиге наводи, енергија је „битна развојна компонента друштва у 21. столећу“. У условима када долази до исцрпљивања ограничених енергетских извора (фосилних горива), располагање енергетским ресурсима и њихов, како географски тако и геополитички распоред, представљају битан услов опстанка и прогреса. С обзиром да су извори енергије који се данас користе, као што је речено, ограничени, њихова контрола као и располагање њима представља и битно средство стицања и одржања политичке и економске моћи једне државе. Имајући то на уму, књига *“Геополитика енергије“,* аутора Др Зорана Петровића Пироћанца, на 477 страна даје нам јасан приказ актуелне геополитичке расподеле основних енергетских ресурса као и приказ њихове снаге да одређују односе међу различитим државама као и другим међународним факторима у процесу геополитичког и геоекономског тактизирања. Књига је обогаћена и додацима у виду мапа, табела и графикона, који врло илустративно износе неопходне податке везане за исправно разумевање геополитике енергије, поткрепљујући аргументовано све оно што је међу корицама књиге изнето. Књига садржи и листу акронима и скраћеница, као и веома користан “мали речник енергије” на крају. Ово дело, на овај начин, даје значајан допринос разумевању разлога као и начина деловања и понашања држава, посебно великих сила у токовима светске политике.

После краћег увода у коме аутор износи колики је значај енергије у свакодневном животу као и потребе да се ограничени енергетски ресурси сачувају за будуће генерације путем одрживог развоја, под насловом *„Отимање ресурса Србији“* аутор износи став да разлози настојања да се део територије Србије, тачније Косово и Метохија, издвоје из њеног политичког и правног оквира управо леже у великој количини природних ресурса, пре свега угља, којима располаже ова јужна српска покрајина. Аутор наводи да се рудне резерве Србије, преко 60%, управо налазе на Космету. Детаљнију разраду оваквог свог става, на основама чињеничних података, аутор даје у другом делу књиге у тринаестој глави која носи назив *„Српска енергија“* (страна 244).

Сама књига се састоји из три међусобно повезане целине, тачније из три дела. Први део књиге насловљен са *„Мала историја енергетских извора“* садржи четири главе у којима се на детаљан и јасан начин даје приказ открића, употребе и значаја основних извора енергије данашњице. Реч је о угљу, нафти, гасу и нуклеарној енергији. Кроз историју, аутор наводи ка-

ко је који од енергетских извора откривен, како је употребљаван и како је то утицало на развој односа међу различитим државама у њиховој борби да ове ресурсе присвоје за себе како би на тај начин обезбедиле напредак свог друштва. Аутор хронолошки приказује у ком тренутку је који од енергетских ресурса и на који начин играо доминантну улогу у енергетској матрици, као и њихову смену у њој. Као веома битно издваја се теза Др Петровића Пироћанца, коју он на основама статистичких података и мишљења стручњака из ове области, као и саме праксе, заступа. Наиме, по многима, промена енергетске матрице поред окретања обновљивим изворима енергије, огледа се и у враћању угља као њеног битног извора. По ауторовом схватању угаљ ће играти суштинску улогу у светској привреди и њеном будућем развоју. Он сматра да „по многим индицијама испада да ће сутрашње „црно злато бити угаљ, а не више нафта“ (страна 26). Између осталих аргумената за то, аутор наводи, да угаљ за разлику од других енергетских ресурса није смештен само у неким регионима света, већ га има у већини њих, такође његова цена је стабилнија јер на њу тренутно битно не утичу групације земаља као што је случај са нафтом, он је јефтинији за вађење, а и залихе су му велике. Аутор наводи и конкретне примере, односно државе које се одлучују за угаљ као битан извор енергије, овде је реч пре свега о Уједињеним Арапским Емиратима, Израелу, Сједињеним Америчким Државама, а као значајан извор енергије угаљ се издваја и на европском континенту. Истиче се на пример, да се тренутно више од половине електричне енергије у САД добија од угља. Основни проблем који се када је употреба угља као извора енергије поставља јесте то што је он „прљав“, односно велики загађивач животне средине. У складу са тим, аутор наводи потребу, али и то да се напори у изналажењу технологије која ће смањити емисију штетних материја при коришћењу угља већ чине. Реч је о откривању и употреби „технологије чистог угља“.

У другој глави првог дела књиге сазнајемо све о историји, улози и значају нафте као новог извора енергије који добија доминантну улогу у њеној производњи. Како сам аутор наводи, откривањем нафте најављена је „нова ера, ера хидрогорива, која данас чини више од 60% трошене енергије у свету“ (страна 35). Откриће и употреба нафте у многим индустријским и привредним гранама уопште, са собом доноси и бројне промене на међународној политичкој и економској сцени. Аутор најпре истиче битну улогу нафте, и као узрока, али и као једног од значајних фактора који су утицали на исход оба светска рата. Др Петровић Пироћанац истиче да је „природа богатије обдарила

неке регионе, и тај диспаритет је значајан извор сукоба“ (страна 39), у настојању да се они контролишу. Најбољи пример за то су и два Заливска рата, наводи он. „Нафта постаје оружје, а Блиски исток бојиште“, сматра аутор. Два су веома битна процеса у историји нафте као енергетског ресурса. Један јесте настанак и јачање мултинационалних компанија које контролишу њену производњу, док је други процес, процес „деколонизације нафте“, односно оснивање националних компанија и национализација нафтне индустрије, чиме се профилише борба између њих. Улога коју мултинационалне компаније играју када је у питању производња, дистрибуција као и цена нафте веома је велика. Наводећи пример „Седам сестара“, аутор истиче да овај картел контролише 90% светских хидрогорива. Као битан фактор у истом овом правцу аутор наводи и Организацију земаља извозница нафте - ОПЕК. Он каже да „контролисањем 40% актуелне производње, ОПЕК одлучује о продајној цени и расподели квота производње“ (страна 42).

Даље у овом делу рада даје се објашњење концепта „нафта хлеб насушни“, којим се означавају приходи извучени из хидрогорива, када се на приходе од нафте гледа као на основ просперитета. У основи овог концепта лежи став да се приходима остварeним од производње и продаје нафте изврши диверсификација индустрије у земљама произвођачима и тиме осигура развој када нафте више не буде било. Аутор даље даје и приказ будућности нафте и стања њених резерви, упозоравајући на експлозију њене цене пре свега у периоду од 2002-2006. године када је она утростручена, подсећајући нас на период два нафтна шока, као и да поједине стручњаке тренутна ситуација подсећа на околности из периода 1973. и 1979. год и то све у најави и могућег трећег нафтног шока. У складу са тим, аутор даје и детаљну разраду концепта „нафтног врхунца“. Наиме, наводи се да „...свака производња нафте следи следећу генералну шему. Производња расте после првих бушења, постиже максимум – „врх“ – када је око половине резерви могућих за екстраховање произведено, потом се прогресивно смањује до нуле“ (страна 55). Суштина оваквог приступа огледа се у томе да ће у једном тренутку настати диспаритет између тражње која расте и производње која се смањује, што за собом повлачи бројне последице, пре свега раст цена, а као крајње и несташице нафте. Аутор наводи и податак да су многе државе већ прошле „врхунац“ производње нафте. У складу са овим, он даје и веома интересантан приказ будућег постнафтног света по Др Брокоренсу, доктору наука Универзитета Монс-Ено, у условима када долази до опадања произ-

водње нафте, за коју се сматра да представља централну улогу у нашој цивилизацији.

Трећа глава првог дела књиге посвећена је гасу као енергетском ресурсу. Истичући геополитичку важност природног гаса, као и његов непроцењив значај за индустрију Др Петровић Пироћанац истиче битност тзв. гасне географије, као и енергетске стратегије држава произвођача и извозника гаса. Као веома битна ствар када је реч о гасној геополитици истичу се заправо гасни пројекти, који подразумевају изградњу гасовода у циљу осигурања дотока гаса до крајњих потрошача ради стицања профита. Управо ова област је битан сегмент геополитичког тактизирања многих држава у настојању добијања и реализације оваквих гасних пројеката, осигуравајући тако и за себе енергетску безбедност. По аутору, Каспијски регион има веома велики значај када је реч о гасној геополитици, где кључну улогу игра Руска Федерација, која као и раније СССР зна да то искористи на најбољи начин по своје економске и политичке интересе. Такође, као веома значајан гасни пројекат који се наводи у књизи јесте и настојање Ирана да се преко Пакистана до Индије допрема његов гас, док се САД противе овоме и предлажу други, који подразумева изградњу нафтовода од Туркменистана који би преко Авганистана, Пакистана допремао нафту Индији, а који би био под њиховом контролом, наводи аутор. Аутор наводи и пример Швајцарске која је прва европска држава која је потписала споразум са Ираном, најављујући тако скори почетак функционисања Трансјадранског цевовода. Као други битан гасни пројекат, аутор наводи и пројекат Набуко чија улога се огледа у настојањима да се у Европи смањи зависност од руског гаса, заобилазећи Русију преко Турске одакле ће се Европи доводити централноазијски гас. Битан елемент гасне геополитике у овом региону чини и сарадња Русије и Ирана по питању гасних пројеката, сматра Др Петровић Пироћанац, истичући могућност да „у будућности може да се деси да Ирански гас пронађе свој пут у Европу управо преко ова два гасовода Набуко и Трансјадарског цевовода“ (страна 77).

Поред каспијског региона, као веома битан за САД и Русију издваја се и Алжир, у коме, по аутору, ове две земље воде „хладни рат“ око гаса.

Битан фактор у производњи енергије јесте и нуклеарна енергија. Аутор у својој књизи, када је реч о овој врсти енергије излагање започиње истицањем ризика које производња нуклеарне енергије носи са собом. После релативног дебакла употребе нуклеарне енергије пре свега због несрећа које су се догодиле, као што је на пример Чернобиљ, употреба ну-

клеарне енергије, посебно када је реч о производњи струје, све више расте, сматра аутор. Др Петровић Пироћанац наводи пример НР Кине која је у 2010. години реализовала изградњу 20 нуклеарних електрана, да би до 2012. године реализовала још 10 њих. Са друге стране, ни Индија не заостаје како по плановима за изградњу тако и по њиховој реализацији у последњим годинама, истиче се у књизи. Такође, наводи се и пример Јапана, који располаже са 52 нуклеарке. Када је реч о нуклеарној енергији у Азији, али и шире, по аутору, незаобилазни геополитички фактор јесте Русија, пре свега са својим уранијумом, као и са технологијом изградње нуклеарки, док се као трећи светски извозник уранијума јавља Нигер, наводи се у књизи. Поново се јавља „трка за уранијумом у свету", сматра аутор. Такође, када говоримо о нуклеарној енергији као незаобилазан јавља се и Иран и његово настојање да гради и користи нуклеарне реакторе, о чему битне чињенице сазнајемо у овом делу књиге. Аутор издваја и Француску као веома битног актера геополитике нуклеарне енергије.

Други део књиге насловљен са *„Географија енергетских ресурса и „главни играчи",* даје јасну слику географске расподеле енергетских ресурса, као и опис и анализу улога и стратегије које у геополитици енергије играју по њему „главни играчи". Цела прича започиње Блиским истоком, да би надаље обухватила Иран, Африку, Латинску Америку, САД, Азију, Европу, Арктик и појединачно Иран, Русију, али и Србију.

Полазећи од Блиског истока, аутор даје опис надметања држава, као и њихових мултинационалних компанија за успостављањем доминације над експлоатацијом енергетских ресурса, пре свега нафте и гаса у овом региону. Аутор нам најпре даје историјски приказ односа геополитичких актера у региону, истичући да је с краја 1920-их извршена „светска расподела лежишта нафте и рафинерија" (страна 103). У овом делу књиге, значајну позицију заузима осврт и анализа улоге САД-а у рату у Ираку, наводећи као главне разлоге „окупације", контролу над енергетским ресурсима. Др Петровић Пироћанац, дакле, закључује да је ово био „рат ради контроле туђих енергетских ресурса" (страна 118).

Као веома битну тачку у овом делу књиге представља и све већа улога и значај Кине, коју она има у овом региону. Између осталог, као најбитније, по аутору, издваја се сарадња Кине и Ирана у енергетици. Аутор истиче да „Кина тако израња као један од највећих трговинских партнера Ирана, великог произвођача нафте и гаса" (страна 125). Још једна веома битна одлика геополити-

ке енергије у региону Блиског истока, по аутору, представља и плодна сарадња Ирана и Русије, која је значајни продавац технологије Ирану. Аутор у наставку износи могућност учешћа Ирана у пројекту „Набуко“, што по његовим наводима подржава и Турска.

Седма глава у другом делу рада посвећена је енергији на Афричком континенту. Аутор сматра да и Африка постаје веома битна у геополитичком и геоекономском надметању држава у потрази за енергетским изворима у циљу осигурања своје енергетске безбедности. Др Петровић Пироћанац истиче да је Африка постала битан стратегијски континент, са својим резервама нафте, а да централну тачку у геополитици енергије на овом континенту чини надметање САД и Кине, која по њему, и овде постаје веома битан и доминантан геополитички и геоекономски фактор.

Латинска Америка, је по аутору, такође, један од веома битних региона у коме је геополитика енергије битна одлика економских и политичких околности. Аутор у овој глави књиге осврће се пре свега на улогу САД-а у овом региону, одређујући је као главног играча на енергетској сцени. Он сматра да када је реч о геополитичким односима држава у овом региону значајно место заузима и процес национализације и антиимперијализма, који започиње 60-их година двадесетог века, где се нафта јавља као главно оруђе антиамеричке политике. Као парадигма тога, по аутору, издваја се Венецуела и њен председник Уго Чавез. Аутор даље наводи и да се покушаји интеграције у Латинској Америци врте управо око енергије, али да томе постоје и значајна ограничења као што су, на пример, географске препреке и друго.

Девета глава другог дела књиге носи назив „*САД, отаџбина нафте и енергетско владање светом“*, што јасно одређује садржај овог дела књиге. Суштину америчке енергетске политике аутор види у њеном настојању да „обезбеди обиље енергије на кратки и средњи рок и да сачува сопствене националне резерве за дуги рок“ (страна 147). По њему, Америчку енергетску стратегију одређује принцип „трошење туђе, штедња своје“. Аутор даје историјски преглед, како је и на које начине, пре свега, коришћењем политичких и војних средстава, Америка остварила своје енергетско владање светом. Даље се наставља са описом улоге појединих региона света у оваквој Америчкој стратегији, када је енергија у питању, а пре свега нафта. Као посебни издвајају се Авганистан и простор Евроазије. Одређујући Америку као „енергетског жандарма света“, аутор даје приказ начина на који она врши „енергетско обуздава-

ње“ многих држава, а пре свега Кине, настојећи да је приволи да прихвати западна правила игре, односно тржишне цене на домаћем тржишту.

У наставку књиге посебну пажњу аутор посвећује Азији, полазећи од става да са све већим привредним развојем, посебно када је реч о Кини, Азија постаје један од највећих потрошача енергије. По њему „У 2025. години Азија ће представљати 40% светске енергетске потражње“ (страна 169). У оквиру Азијског континента аутор у својој књизи даје и детаљан опис енергетских карактеристика одређених региона појединачно. Посебно место у овоме заузима регион Каспијског језера и Централне Азије, који обилује фосилним горивима. Међу онима који су најбогатијим енергетским ресурсима аутор издваја Туркменистан и Казахстан. У оваквим условима, када централноазијске републике добијају своју независност од 1991. године, распадом СССР-а, за енергетске ресурсе Централне Азије започиње ново надметање великих сила, а пре свега САД, Русије и Кине, где свака од њих са својим енергетским пројектима конкуришу једна другој (на пример Набуко vs. Јужни ток), отварајући тако нове партије “Велике игре“, сматра Др Петровић Пирођанац.

Значајно место када је реч о енергији у Азији, заузима НР Кина, сматра аутор. Одређујући Кину као „енергетског џина“ аутор даје приказ кинеског геополитичког и геоекономског понашања и деловања како у Азији, тако и широм света, које је вођено пре свега са циљем диверсификовања извора енергије, како би се обезбедио даљи привредни раст. Велики привредни развој Кине подразумева и потребу за све већим утрошком енергије, а у потрази за њом Кина неминовно долази у конкуренцију са другим државама, пре свега са САД у многим светским регионима, који су богати енергетским ресурсима истиче се у књизи.

Одређујући Русију као „енергетску суперсилу“, десета глава другог дела књиге управо је посвећена Русији и њеној енергетској стратегији и деловању у геополитичком и геоекономском обрасцу широм света, а пре свега у региону Каспијског језера и Централне Азије. „Газпром“ је главни инструмент руске политике и стратегије, а енергија је главни правац развоја земље, сматра аутор.

Битан фактор када је реч о енергији, њеној производњи, а пре свега потрошњи јесте и Европа. Суштина, по аутору, када говоримо о енергији у Европи јесте њена рањивост на енергетске шокове и зависност од руске енергије. Велику пажњу, аутор посвећује анализи односа Русије и Европе, и то на којим основама ови односи по-

чивају, али како и у ком правцу ће се они у будућности кретати. Значајан сегмент тих односа јесте пројекат изградње северноевропског гасовода, који ће повезивати Русију и Немачку, да би се касније на њега повезале и друге европске државе, а аутор сматра да управо овај гасовод представља индикацију нове геополитике односа Русије и Европе.

Тринаеста глава другог дела књиге посвећена је кључним питањима српске енергије. Аутор сматра да геополитика енергије, као и њени битни играчи не заобилазе ни Србију и њене енергетске ресурсе. После приказа географског распореда и количине енергетских ресурса на територији Србије, аутор истиче да су природни ресурси, пре свега је реч о угљу, на Косову и Метохији, разлог одвајања овог дела српске територије од ње, а све у светлу „формирања нове безбедносне архитектуре Југоистока Европе, у којој је Србији намењена мучна позиција економски некорисне зоне Европе“ (страна 258). Главни играч у свему овоме јесте, по аутору, САД са својом базом „Бондстил“ на Косову.

Још један од битних региона када су у питању извори енергије, по аутору, издваја се и „Велики север“, пре свега Арктик, који по његовом мишљењу може постати „други енергетски Блиски исток, са 30% резерви гаса и 17% резерви течне нафте планете“ (страна 261). Значајну улогу у овоме има Баренцово море, а аутор надаље детаљно описује деловање кључних фактора у овом региону као што су Норвешка, Канада, Америка, Данска и Русија.

Трећи део књиге назван је *„Геополитичка оптерећења енергије“,* а започиње упозорењем да је време енергетске безбрижности прошло, а питање исцрпљивања појединих енергетских ресурса је у средишту расправа свих релевантних фактора. У оваквим условима аутор сматра да у геополитици енергије и расту потражње за њом средишње место чини супротстављање „два шампиона“ јучерашњег САД, и сутрашњег Кине, док се као два главна „изазивача“ издвајају Индија и Русија.

Битна чињеница јесте и питање воде и енергије. Аутор сматра да су производња енергије и вода као ресурс нераздвојиви. Он у овом делу књиге даје опис њихове везе.

Веома битан чинилац геополитике енергије, по аутору, издваја се и начин функционисања тржишта енергије и берзанско пословање где он одређује енергију „таоцем берзанског рата“, дајући нам детаљан опис функционисања берзанских спекулација и тога какав је њихов утицај на формирање цена енергетских ресурса.

У осамнаестој глави књиге имамо приказ француских школа енергетске антиципације, посебно издвајајући студију о енергетском стању и перспективама планете „Извештај Радионице“, Бенжамена Десија. Аутор нам у наставку даје приказ проспекција стања и енергетске ситуације у будућности сублимирајући их ставом да је суштина свих ових предвиђања „у спознавању како обезбедити стални напредак енергетске ефикасности, изван пуке технолошке опкладе“ (страна 309).

Упозоравајући на велико успоравање раста производње енергије у свету, док потражња за њом расте, аутор наводи пример Данске као енергетски најефикасније државе у Европској Унији. Суштину по њему представља „еколошко просветљивање“ као „нове математике и политике енергије у 21. столећу“, а „која има потенцијала да започне следећу индустријску револуцију“. Утицање енергије на климу као и њене штетне последице терају државе да мењају своје енергетске стратегије, показује аутор. Др Петровић Пироћанац, наводи Европску Унију као пример, за коју каже да је приоритет европске енергетске политике развој обновљиве енергије која је еколошки исправна.

У наставку трећег дела књиге аутор даје приказ будућности енергије, као и анализу нових приступа њеној производњи и потрошњи. Полазећи од става да „ко контролише нафту и воду, контролише и свет“ он закључује да би у будућности ратови на многим пољима управо могли да се воде за енергију и природне ресурсе и то све као део нове „Велике игре“, великих сила. Као неке од битнијих региона у овом контексту аутор издваја Централну Азију, Блиски исток, Придњестровље, Иран, Либан, Африку и уопштено посматрано издваја сукоб богатог Севера и сиромашног Југа.

Значајан сегмент када се говори о геополитици енергије и енергетским стратегијама држава, издваја се и питање енергетске безбедности у свим својим значењима, као и проблем растућих ризика од терористичких напада на главне објекте енергетске инфраструктуре – цевоводе, бродове и слично, наводи аутор. Као слабе тачке и могуће мете аутор истиче океане и мореузе, одређујући их као „слабе карике нафтног система“, као што је на пример мореуз Малака. Аутор нам даје и детаљан приказ америчке енергетске политике, која је по њему осигурана инсталирањем војних база у иностранству. Такође, по њему, битну улогу у осигурању путева енергије игра НАТО.

Аутор трећи део књиге завршава приказом повратка „енергетског суверенитета“, у чијој основи заправо стоји процес

национализовања хидрогорива, док се као примери овога издвајају Медведев-Путин и Чавез и њихово настојање да већински власник у компанијама које се баве производњом и дистрибуцијом фосилних горива буде држава.

Књигу, аутор завршава закључком да сви морају постати свесни и „појмити време нестајања ресурса у ширем филозофском контексту“ да би се према њима односили одговорно и тиме осигурали свој опстанак и опстанак будућих генерација као и саме планете Земље.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 до 1,5 ауторског табака, (односно 16 до 25 страна, 36300 до 56725 карактера са размаком).

После ових података следи **с***ажетак* који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе,** треба написати **резиме** чија дужина може бити до 1/10 дужине чланка. Аутор би у резимеу у структуираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. *Сажетак, кључне речи и резиме* треба превести и на енглески језик, ако је рад на енглеском, сажетак и кључне речи треба превести на српски језик. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак.

Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5 – ћирилично писмо.

Поднаслов куцати у фонту Times New Roman, величина слова 14.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликата до њихових решења“, *Политичка ревија,* Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);

– када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);
– **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже пуну интернет адресу (на пример: http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija).
– **архивска грађа,** мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

– **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
– **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
– **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао,* Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
– **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: http://sh.wikipedia.ofg/wiki/Revolucija).
– **архивска грађа,** мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Текстове слати у штампаном и електронском облику: Институт за политичке студије, Светозара Марковића 36, e-mail адреса – **ipsbgd@eunet.rs**

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да доприносе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа рецензент треба да одговори на следећа питања: Да ли је аутор показао у чему је оригиналност чланка? Да ли је аутор довољно оправдао своје тврдње? Да ли је аутор стручно/научно утемељио своје тезе? Да ли је рад комплетан према Упутству за ауторе? Којој научној области рад припада? Затим, рецензија треба да садржи примедбе о стручном/научном квалитету рукописа, али и сугестије за побољшање рукописа, уколико за то постоји потреба.

На самом крају рецензент треба да оцени којој категорији рад припада (**оригиналан научни рад, прегледни рад, кратко или претходно саопштење, научна критика, односно полемика, осврти и прикази**) и да изнесе своје мишљење о томе да ли рукопис треба да се прихвати у садашњем облику, да се прихвати уз сугерисане измене или да се не прихвати због наведених разлога у рецензији.

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао / главни и одговорни уредник Живојин Ђурић. Vol. 1 br. 1(2007) - Београд (Савски трг 7а): Институт за политичке студије, 1994 - (Београд: Eseloge d.o.o.). 23 см

Тромесечно. - Има издање на другом језику; Serbian Political Thought =

ISSN 0354-5989=Српска политичка мисао

COBSIS.SR-ID 102782215

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

Часопис основан 1994. године

01
2011

ISSN 0354-5989
9 770354 598003

ИНСТИТУТ ЗА ПОЛИТИЧКЕ СТУДИЈЕ